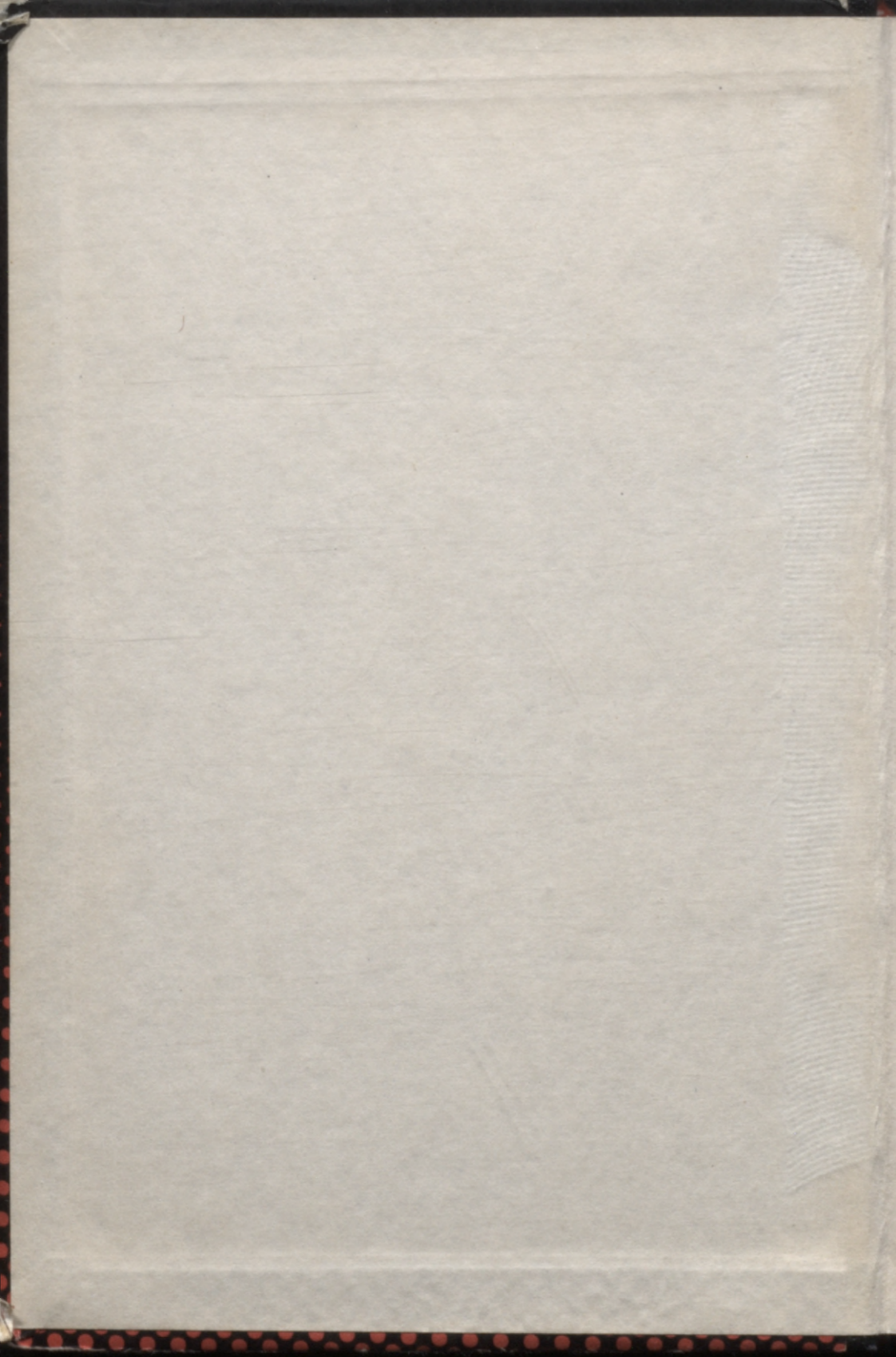

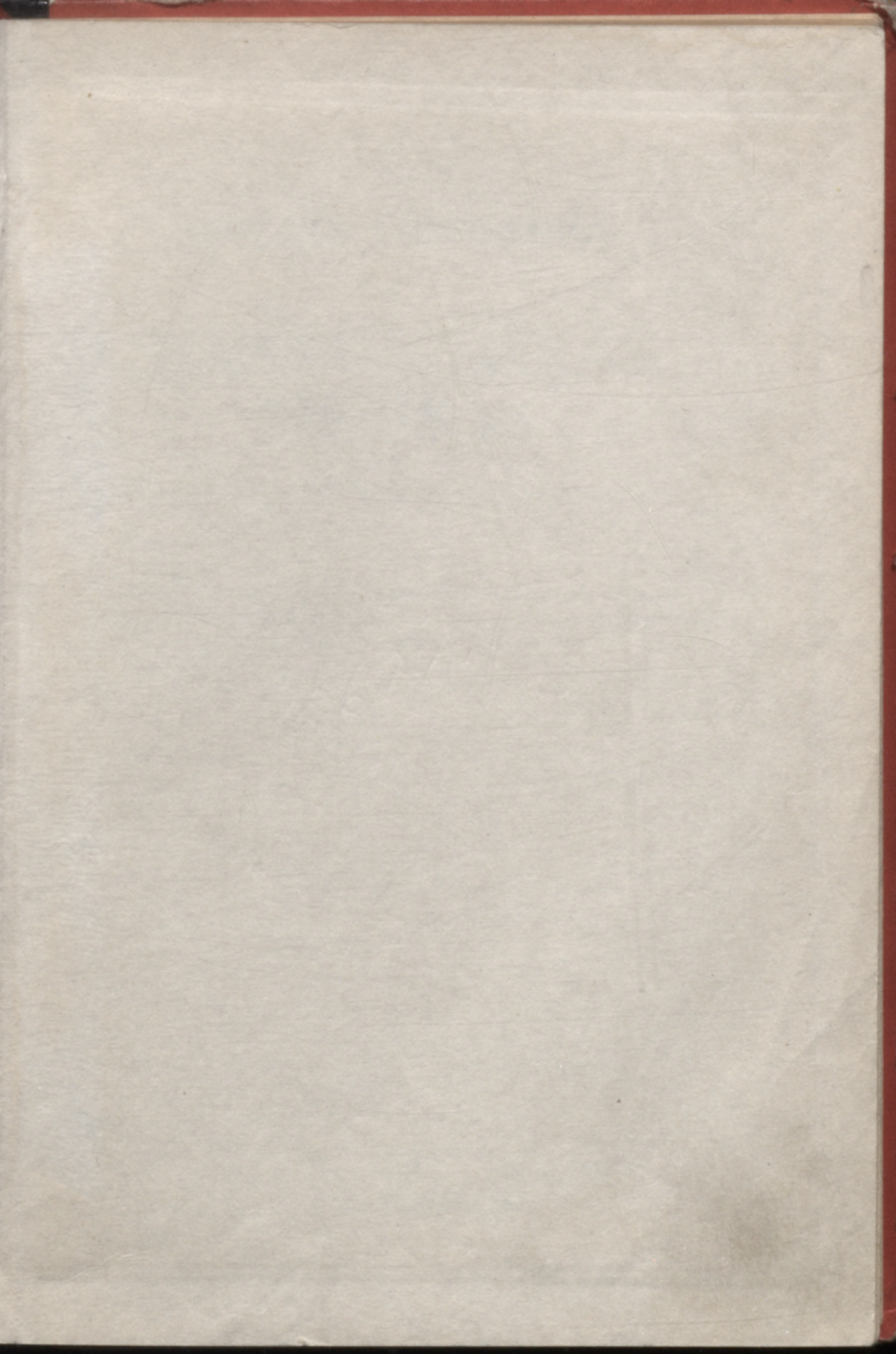
182-4

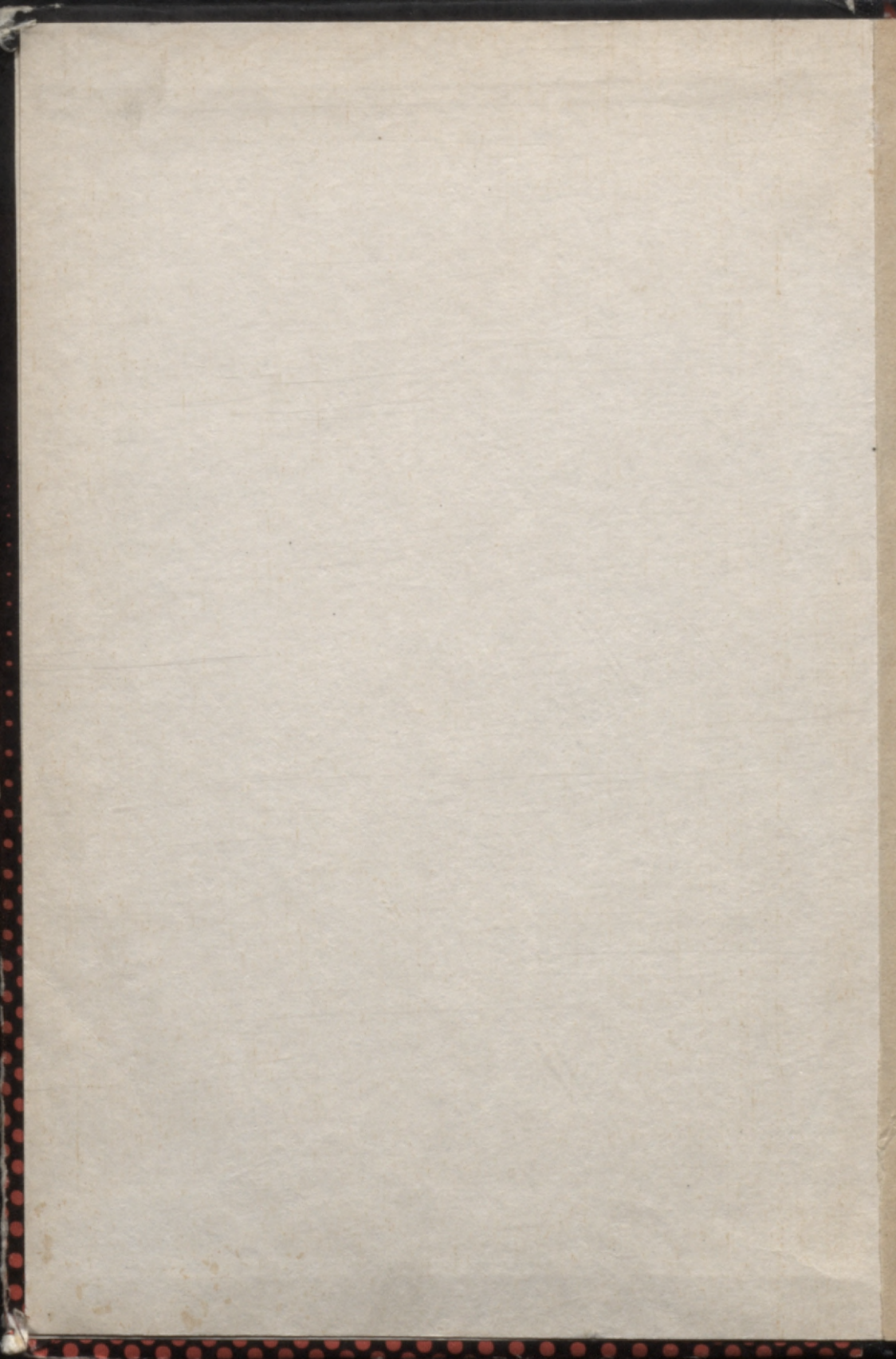
A.FOGELS, O.GRĪNBERGS

STARPTAUTISKĀS
TIESĪBAS

A.FOGELS, O.GRĪNBERGS

82-4
1

0401
345

A.FOGELS, O.GRĪNBERGS

STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS

*Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija
atļāvuši lietot par mācību līdzekli P. Stučkas Latvijas valsts universitātes
juridisko specialitāšu studentiem*

RIGA «ZVAIGZNE» 1981

34M
67.91
Fo 117

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
~~82-~~ 526
0207076243

Aivars Fogels, Otto Grinbergs

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Допущено Министерством высшего и среднего специального образования Латвийской ССР в качестве учебного пособия для студентов юридических специальностей Латвийского государственного университета им. П. Стучки.

Рига «Звайгзне» 1981

На латышском языке

Grāmatas ievadu, I, II, V—VIII, XIII un XVI nodaļu sarakstījis *O. Grinbergs*; III, IV, IX—XII, XIV, XV un XVII nodaļu — *A. Fogels*.

Grāmatu recenzējuši: G. KĻAVA
J. BOJĀRS

Aivars Fogels, Otto Grinbergs

STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS

Vāku zīm. O. Bērziņš
Redaktore V. Kilbloka
Māksl. redaktore A. Lubgāne
Tehn. redaktore E. Gurska
Korektore I. Tarvida

ИБ № 1605

Nodota salikšanai 18.05.81. Parakstīta iespiešanai 29.10.81. Formāts 60×90/16. Tipogr. papīrs № 2. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 13,5 uzsk. iespiedl. 13,81 uzsk. krāsu nov., 15,95 izdevn. i. Metiens 1500 eks. Pasūt. № 100248. Cena 70 kap. Izdevniecība «Zvaigzne», Rīgā, 226013, Gorkija ielā 105. Izdevn. № 5702/SP-67. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004, Rīgā, Vienības gatvē 11.

PRIEKSVārds

Šis ir pirmais latviešu valodā izdots mācību līdzeklis starptautiskajās tiesībās. Tā uzdevums ir sniegt konspektīvu ieskatu starptautisko tiesību sistēmā, tās vēsturiskajā attīstībā, normu, principu un institūtu mūsdienu saturā un raksturā.

Grāmata aptver mūsdienu starptautisko tiesību visas tradicionālās sadaļas. Tajā tiek iztirzāta starptautisko tiesību rašanās un attīstība, būtība un avoti, mūsdienu starptautisko tiesību sistēma, sociālistiskie starptautiskie tiesiskie principi un normas attiecībās starp sociālistiskām valstīm, starptautisko tiesību subjekti, starptautisko līgumu tiesības, iedzīvotāju statuss, teritorija, jūras tiesības, gaisa tiesības, kosmosa tiesības, diplomātiskās un konsulārās tiesības, starptautiskās organizācijas un konferences, strīdu noregulēšanas starptautiskie tiesiskie līdzekļi, kā arī jautājumi par starptautiskām normām, kas regulē valstu attiecības militāru konfliktu gadījumā, atbildību mūsdienu starptautiskajās tiesībās.

Liela nozīme starptautisko tiesību apguvē un terminoloģijas attīstīšanā latviešu valodā ir bijusi «Diplomātijas vēstures» diviem sējumiem (II un III), kuri Latvijā tika izdoti 1948. un 1949. gadā (O. Grīnberga tulkojumā no krievu valodas). «Diplomātijas vēsturei» bija ievērojama loma juristu specialitātes studijās, it sevišķi tāpēc, ka otrā sējumā ietilpa arī raksti par diplomātijas organizatoriskajām formām, tiesiskajiem pamatiem un tehniku, kā arī starptautisko līgumtiesību normas.

Pēdējos gados starptautiskajās tiesībās daudz kas ir grozījies, progresējusi starptautisko tiesību normu kodifikācija. Par to lasītājs pārlicināsies, lasot šīs grāmatas attiecīgās nodaļas.

Tā kā mūsdienu starptautiskās tiesības ir ļoti dinamiskas un pastāvīgi attīstās, līdzās šai grāmatai lasītājam ieteicams pārzināt arī vēl šādus padomju tiesību zinātnieku izdevumus: «Курс международного права» (izdots sešās grāmatās 1967.—1973. g. prof. F. Koževņikova u. c. redakcijā); «Дипломатический словарь» (izdota trijās grāmatās 1971.—1973. g. A. Gromiko u. c. redakcijā); «Советский ежегодник международного права», ko ik gadus bagātu aktualitātēm un bibliogrāfiju kopš 1957. gada izdod Starptautisko tiesību Padomju asociācija, kas darbojas kā Starptautisko tiesību asociācijas (International Law Association, dib. 1873. gadā Londonā) nacionālais nozarojums Maskavā.

IEVADS

Starptautiskās tiesības ir juridisku normu kopums, kas regulē ekonomiskās, politiskās un kultūras attiecības starp valstīm un citiem starptautisko tiesību subjektiem to sadarbības un cīņas procesā.

Starptautiskās tiesības ir īpaša normu sistēma, kas izveidojusies vēsturiski un turpina ļoti dinamiski veidoties mūsdienās, kad notiek cilvēces pāreja no kapitālisma uz sociālismu un komunismu. Šī normu sistēma atšķiras no nacionālo (valstu iekšējo) tiesību sistēmām pēc regulēšanas priekšmeta, tiesību subjektiem, normu radišanas kārtības un šo normu īstenošanas.

Starptautiskās tiesības neietilpst valsts nacionālo tiesību sistēmā, jo to regulējamais priekšmets ir starptautiskās attiecības — sabiedriskas attiecības, kas pastāv starp valstīm vai starp valstu izveidotām starptautiskām organizācijām. Starptautiskajām tiesībām ir koordinācijas raksturs, jo šo tiesību galvenais subjekts ir suverēna valsts. Tā kā suverēnam pār suverēnu nav virsvaras, starptautisko tiesību normas rodas, valstīm savstarpēji vienojoties, to gribas saskaņošanas rezultātā. Nacionālajās tiesību sistēmās juridiskās normas rodas valsts iekšējās likumdošanas kārtībā, un visi attiecīgie tiesību subjekti ir subordinēti šādām normām, turpretī starptautiskajās attiecībās nekādu likumdevēju orgānu nav. Starptautiskās tiesiskās kārtības sargāšanā un ievērošanā galvenā loma ir pašām līdztiesīgajām un suverēnajām valstīm, kuras kā starptautisko tiesību subjekti pašas attiecīgos gadījumos realizē piespiešanu (individuālu vai kolektīvu), lai nodrošinātu starptautisko tiesību normu ievērošanu. Mūsdienās nozīme šai aspektā ir arī valstu izveidotām starptautiskām organizācijām to statūtos noteiktās kompetences robežās.

Starptautiskajās tiesībās izšķir, pirmkārt, *starptautiskās publiskās tiesības*, kuras parasti visas tautas apzīmē pēc šīs tiesību sistēmas izcelsmes par starptautiskajām tiesībām (международное право; International law jeb arī — Law of nations;

Droit international vai arī — Droit des gens; Derecho internazional; Diritto internazionale; Völkerrecht jeb arī — Internationales Recht) un kuras tiek aplūkotas arī šajā mācību līdzeklī; otrkārt, *starptautiskās privāttiesības*, kas no starptautiskajām publiskajām tiesībām atšķiras kā pēc subjekta, tā arī pēc objekta, jo regulē civiltiesiska rakstura attiecības, kas rodas starptautiskā dzīvē (piemēram, ārvalstnieku un ārvalsts juridisko personu civilo tiesībspēju, ārējās tirdzniecības darījumus, jautājumus par ārvalstnieku autoru un izgudrotāju tiesībām, laulības ar ārvalstniekiem, mantojuma saņemšanu no ārvalstī miruša mantas atstājēja). Citu tautu terminoloģijā starptautiskās privāttiesības tiek dēvētas arī par starptautiskajām civiltiesībām (piemēram, Droit international civil).¹

Starptautiskās privāttiesības ir cieši saistītas ar starptautiskajām publiskajām tiesībām, jo tās balstās uz attiecīgas valsts kā starptautisko publisko tiesību subjekta darbību (uz tirdzniecības un citiem līgumiem).

Starptautiskajās tiesībās līdzās kopējām tiesībām, t. i., visu subjektu atzītiem principiem un normām, kuras ir pamats starptautiskajai tiesiskajai kārtībai, joprojām pastāv arī lokālas starptautiski tiesiskas normas — līgumiskas normas un parašu normas, kuras ir spēkā kādā atsevišķā ģeogrāfiskā rajonā un kuras ir obligātas tikai tiem subjektiem, kas tās radījuši, pieņēmuši vai atzinuši. Lokālas normas, ja tās ir progresīvas, var iegūt universālu raksturu un kļūt par kopējo starptautisko tiesību normām.

¹ Mūsu valstī lietotais apzīmējums — starptautiskās privāttiesības ir cēlies no vācu apzīmējuma *Internationales Privatrecht*.

I n o d a | a.

STARPTAUTISKO TIESĪBU RAŠANĀS UN ATTĪSTĪBA

1.Š STARPTAUTISKO TIESĪBU IZCELSANĀS UN TO VĒSTURES PERIODIZĀCIJA

Jau ģintis sabiedrībā starp dažādām ģintīm pastāvēja epizodiski sakari, kas radās tad, kad vajadzēja nodalīt teritoriju, ko aizņēma katra ģintis, lemt par karu un mieru, rīkot kopīgus uzbrukumus kaimiņiem un kopīgas mēdības. Sajos epizodiskajos sakaros ģintis ievēroja noteiktas parašas un rituālus.

Sairstot ģinšu iekārtai un sabiedrībai sadaloties šķirās, radās valstis un vienlaikus arī tiesības. Valstu savstarpējie sakari politikas, ekonomikas un kultūras laukā kļuva regulāri. Lai panāktu agrāko atzīto parašu ievērošanu, valstis sāka lietot arī varu. Tādējādi valstu sakaru regulēšanas jomā veidojās aizvien vairāk specifisku tiesisku institūtu — starptautiskās tiesības.

Sajā valstu starptautisko attiecību regulējošo juridisko normu veidošanās procesā noteiktiem ģeogrāfiskajiem rajoniem pirmsākumā ir raksturīgs stiprs partikulārisms. Tajās pasaules daļās, kur visātrāk sabrūk pirmatnējā ģintis sabiedrība, straujāk attīstās arī starptautiskās tiesības (piemēram, senajās valstīs — Babilonijā, Ēģiptē, Indijā, Ķīnā, Senajā Grieķijā un Romā).

Padomju tiesību zinātnē pieņemta šāda starptautisko tiesību periodizācija: 1) vergturu sabiedrības starptautiskās tiesības; 2) feodālās sabiedrības starptautiskās tiesības; 3) buržuāziskās starptautiskās tiesības; 4) mūsdienu starptautiskās tiesības, t. i., pārejas laikmeta no kapitālisma uz sociālismu tiesības.

Sajā grāmatā sniegtajā īsajā apskatā netiks analizēta starptautisko tiesību attīstība Seno Austrumu vergturu valstīs, piemēram, Ēģiptes attiecības ar hetu valsti, Babiloniju, Asīriju, Palestīnu, Ēģiptes senie diplomātijas pieminekļi (Amarnas diplomātiskā

sarakste), Miera un savienības līgums starp Ēģipti un hetu caru — 1278. g. p. m. ē., senās Ķīnas «ceļojošo vēstnieku» institūts un «kņazu kongresu» loma, senās Indijas likumu krājums — Manu likumi, kuri starptautiskajās tiesībās ieviesa humānisma elementus. Šie politiskie un juridiskie akti ir daudzkārt analizēti padomju juristu darbos vispārīgās valsts un tiesību vēstures jomā.

2.§. STARPTAUTISKO TIESĪBU ATTĪSTĪBA VERGTURU VALSTIS EIROPĀ — SENAJĀ GRIEĶIJĀ UN SENAJĀ ROMĀ

Senajai Grieķijai bija ievērojama loma starptautisko tiesību attīstībā vergturu laikmetā, it sevišķi tās vēstures otrajā posmā (VIII—IV gs. p. m. ē.). Visa seno grieķu dzīve bija saistīta ar «starptautiskumu», jo Grieķija sastāvēja no ļoti daudzām valstiskām vienībām — pilsētvalstīm (*polis*). Senajā Grieķijā, tāpat kā senajā Romā, vergturība jau bija saistīta ar preču-naudas saimniecību. Jūras krastos attīstījās pilsētas, kuras katra sevi uzskatīja par suverēnu un tiecās pēc hegemonijas pār kaimiņiem. Pilsētvalstis piekopa aktīvu ārpolitiku, paplašināja savu teritoriju un ieguva jaunus vergus un preču tirgus. Nemitīgi radās problēmas par polisas ārējo drošību, par sabiedroto iegūšanu, militāru savienību izveidošanu, koloniālu ekspansiju. Senajā Grieķijā attīstījās aktīva diplomātiskā darbība, kas izpaudās sarunās, vēstniecību nosūtīšanā un pieņemšanā, polisu kopēju apspriežu sasaukšanā, aizsardzības un uzbrukšanas līgumu noslēgšanā. Diplomātijas organizācija, metodes, līdzekļi Senajā Grieķijā ieguva reglamentētus veidus un formas: konfliktus izšķīra speciāli pilnvaroti pārstāvji (keriksi, angolosi, presbeisi). Vairākās pilsētvalstīs (Atēnās, Spartā, Korintā u. c.) šos diplomātijas darbiniekus ievēlēja Tautas sapulce no pilsoņiem, kas bija sasniegušas vismaz 50 gadu vecumu.¹ Parasti par vēstniekiem vēlēja bagātākos, autoritatīvākos, gudrākos, daiļrunīgākos pilsoņus. Nosūtot vēstnieku, tam deva līdz naudu, apkalpes personālu, rekomendācijas vēstuli (*symbolon*), adresētu polisas proksēnam (amatpersonai, kura pārzināja diplomātiskās lietas). Nozīme bija instrukcijai, ko deva līdz diplomātam. Tā bija sevišķas formas: salokāmi dēļiši (*diplomāta*), no kā arī cilvēces kultūrā ieviesās jēdzieni — diplomāts, diplomācija. Šo instrukciju, kurā bija noteikti nosūtītā vēstnieka uzdevumi, vēstnieks iesniedza polisas proksēnam un saņēma tā norādījumus un padomus. Dažas dienas pēc ierašanās vēstniekam vajadzēja uzstāties Tautas sapulcē un izskaidrot savas ierašanās mērķus. Tur notika arī publiskas debātes. Vēstnieki Senajā Grieķijā bija neaizskarami un skaitījās dievu aizsardzībā. Viņu galvenais uzdevums bija līgumu slēgšana.

¹ Šai sakarā diplomācijā ir ieviesies termins «vecākais» (*presbeis*, старейшина).

Starptautiskās līgumtiesības Senajā Grieķijā attīstījās plaši. Līdz mūsu dienām saglabājušies savienības līgumi, kā reliģiska (amfikcionijas), tā arī militāri politiska rakstura (simmahijas). *Amfikcionija* regulēja kopīgo reliģisko kultu kārtību, tempļa apsardzību, svēto parašu pārkāpēju sodīšanu. Līgumi noliedza karot svinību laikā, prasīja ievērot t. s. dieva mieru. Amfikcioniju bija visai daudz. *Simmahija* bija līgums starp divām polisām par savstarpēju palīdzību, t. i., līgums nodibināja politiski militāru savienību cīņai pret trešām valstīm un pret vergiem, ja tie sacēlās pret vergturiem.

Polisu savienības līgumi paredzēja arī šķirējtiesas konfliktu izlemšanai. Līgumi noteica arī apvienotus militārus spēkus un kopēju virspavēlniecību; dažos līgumos sastopams arī «starptautisku noziegumu» uzskaitījums (pastāvošās valsts iekārtas nodevība, vergu aicināšana sacelties u. c.).

Senās Grieķijas polisu savstarpējo līgumu objekts bija arī ārvalstnieku stāvoklis. Katra polisa centās nodrošināt savu pilsoņu tiesisko stāvokli arī tad, kad tie nokļuva aiz tās robežām, kur bez attiecīga līguma tie skaitījās beztiesīgi.

Starp polisām pastāvēja arī tirdzniecības sakari un tika slēgti tirdzniecības līgumi, kas pieskaitāmi civiltiesību sfērai. Tāpat tika slēgti līgumi par laulību (ar ārvalstniekiem), par tiesībām ārvalstniekam apmesties uz dzīvi citā polisā (*domicils*), par personisku brīvību (neieskaitot, protams, vergus), īpašuma aizsardzību un tiesībām iegūt nekustamu īpašumu, līgumi par jurisdikciju starp līgumslēdzējiem.

Izplatījās arī līgumi par arbitražu. Arbitrāža tika lietota strīdos par robežām, par tiesībām uz upēm.

Senajā Grieķijā ieviesās rakstveida līgumu prakse. Līgumus rakstīja sākumā uz ādas vai pergamenta, vēlāk uz akmens plāksnēm (*stēlē*) un novietoja laukumos vai dievu tempļos. Līguma pārkāpšana tika uzskatīta par dievības aizskaršanu, un akmens plāksne ar attiecīgā līguma tekstu tika sadauzīta.

Senās Grieķijas valstu dzīvē pastāvīga parādība bija kari. Tāpēc šeit izveidojās arī savas karošanas parašas, no kurām kā svarīgākās varam minēt šādas: 1) karu nedrīkst sākt bez tā pieteikšanas; 2) nāve karalaukā dod tiesības uz apbedīšanu; 3) ieņemot pilsētu, nedrīkst nogalināt tos, kuri iebēguši dievnamos (patvēruma tiesības); 4) karagūstekņus var nogalināt, apmainīt, izpirkt vai arī pārvērst par vergiem (izņēmuma gadījumos); 5) vēstnieki, priesteri arī karalaukā ir neaizskarami; 6) visi ienaidnieka īpašumi kļūst par kara laupījumu uzvarētājiem; 7) saindētu ieroču lietošana ir nosodāma.

Karu izbeigšanai Senajā Grieķijā tika praktizēta arī mediācija (starpniecība).

Senās Grieķijas teorētisko domu starptautiski tiesiskajos jautājumos atspoguļo tās filozofu, vēsturnieku un rakstnieku darbi. Tautu savstarpējo attiecību problēmām uzmanību pievērsa Platons, Aristotelis, Hērodots, Homērs, stoiķi un citi.

Filozofs Platons (427.—347. g. p. m. ē.) kritizēja Persijas agresīvo aneksijas politiku un pretī tai izvirzīja mierīgas sadarbības politiku. Aprakstā par Atlantīdu viņš šo pilsētu izvirza kā paraugu miermīlīgai kulturālai politikai. Seit Platons izklāsta arī savus uzskatus starptautisku organizāciju jautājumā. Viņš atzīst, ka ideāli būtu izveidot grieķu polisu federāciju, bet, būdams vergturu ideologs, viņš citas tautas šādā federācijā neparedz. Platons uzskata, ka kara vešanas sfērā grieķu savstarpējos karos ir jālieto humāni līdzekļi, bet pret barbariem grieķi var atļauties visu.

Filozofs Aristotelis (384.—322. g. p. m. ē.) pretēji Platonam vairāk interesējās par valsts ikdienas praksi nekā par ideālas valsts problēmām. Izklāstot savus uzskatus grāmatā «Atēnu politija», Aristotelis apraksta pastāvošo valsts iekārtu un valstu savstarpējās attiecības. Grāmatā «Politika» viņš daudz vērības pievērš karagūstekņu stāvoklim. Viņš atzīst, ka karagūstekņus var padarīt par vergiem, jo it kā esot cilvēki, kas pēc dabas dzimstot vergi, un tiem arī vislabāk esot būt par vergiem. Sai ziņā izņēmums esot vienīgi grieķi, kuriem tad arī sagūstīšanas gadījumā vajagot liberālāku režīmu.

No rakstniekiem jāpiemin leģendārais episkais dzejnieks Homērs (dzīvoja laikā starp XII un VIII gs. p. m. ē.). Viņš tiek uzskatīts par episko poēmu «Iliāda» un «Odiseja»¹ autoru. Šīs poēmas satur bagātīgu tēlojumu par Trojas karu (1180. g. p. m. ē.), kara parašām, miera sarunām, diplomātijas paņēmieniem.

Senās Grieķijas stoiķi — visplašāk izplatītās hellēnistiskās filozofijas skolas pārstāvji Atēnās — izvirzīja formulu par visas cilvēces kopēju republiku, vienotu valsti, kurā izpaustos visas cilvēces darbība. Stoiķi māca, ka attiecībām starp atsevišķām valstīm jābūt tādām pašām kā vienas valsts pilsoņu attiecībām.

Senā Roma bija visievērojamākā vergturu lielvalsts senatnē, kuras ārpolitika («Pax Romana») bija virzīta uz to, lai aplaupītu pēc iespējas vairāk valstu. Seit pretēji Senās Grieķijas sadrumstaloībai bija tieksme uz vienotību. Runājot vēsturnieka Tacita vārdiem, šos pasaules laupītājus nevarēja apmierināt ne Austrumi, ne Rietumi, visu tie pārvērta tuksnesī un to nosauca par pasauli.

Senās Romas ieguldījums vispārējā tiesību attīstībā ir milzīgs. Romiešu tiesības joprojām, arī mūsdienās, ir ietvertas juridiskās izglītības sistēmā visās Eiropas valstīs.

Romas ārpolitikas galvenais līdzeklis un pamatelements bija karš, kurā tika iegūti vergi, jaunas zemes, apmierinātas ekspansionistiskās un hegemonistiskās tieksmes. Ar kara pieteikšanu un vešanu, miera slēgšanu, diplomātijas intensīvo darbību, tās aparāta izveidošanu, ar plašām līgumtiesībām Senā Roma atstāja īpašas pēdas starptautisko tiesību attīstībā. Roma šai tiesību nozarei ir devusi arī vēsturē pirmo nosaukumu: *ius gentium*, t. i., tautu tie-

¹ Abas šīs Homēra poēmas izdotas arī latviešu valodā. Sk.: *Homērs. Iliāda.* — R.: LVI, 1961; *Homērs. Odiseja.* — R.: Liesma, 1967.

sības. Pēc *ius gentium* principiem Senās Romas attiecības veidojās ne vien ar ķeizārvalstīm, bet arī ar Romas provincēm: pilsētas municipijām, pilsētvalstīm, ar dažādām savienībām un korporācijām. Šajās attiecībās sastopam vergturības starptautisko attiecību elementus: sūtniecības tiesības (*ius legationis*), līgumtiesības (*ius tractatum*) un, protams, kara tiesības (*ius bellum*).

Senās Romas politiskajā vēsturē izšķir republikas periodu (IV— I gs. p. m. ē.) un impērijas periodu (I gs. p. m. ē. — V gs. m. ē.). Katrs no tiem savādāk atspoguļojas starptautiskajās tiesībās, kādas veidojās vergturu Romā.

Roma savā laikmetā bija noteicēja starptautiskajās attiecībās. *Roma locuta, res iudicata* — «Kad Roma sprieda, tad lieta izlemta».

Starptautiskajās lietās liela nozīme bija priesteru kolēģiju darbībai, kuru funkcijas bija specializētas: auguri nodarbojās ar valststiesībām, pontifiki — ar civiltiesībām, bet feciāli — ar kara pieteikšanas, miera noslēgšanas, vēstnieku pieņemšanas un citiem starptautisko tiesību jautājumiem. Izveidojās sevišķs tiesību institūts *ius feciales*, kas regulēja feciālu kolēģijas darbību.

Senās Romas kara vešanas parašas bija ļoti nežēlīgas. Karos tika iznīcinātas veselas pilsētas, pilsoņu mantu sagrāba iebrucēji, karagūstekņus pārvērta par vergiem.

Ar daudzām ceremonijām bija saistīta miera noslēgšana. Pēc ceremonijas izpildes *pater patrātus* (galvenais priesteris — feciālis) lasīja līguma tekstu un raidīja lāstus tiem, kas pārkāps līgumu. Tomēr pašas Romas starptautiskā prakse liecina, ka savas agresivitātes dēļ tā bieži vien lauza starptautiskos līgumus un meklēja dažādas diplomātiskās formas līgumu laušanas attaisnošanai.

Senajā Romā pastāvēja noteikta starptautisko līgumu klasifikācija: draudzības līgumi, savienības līgumi, miera līgumi u. c. Romieši izšķīra ar *foedera aequa* un *foedera non aequa*, t. i., līdztiesīgos (republikas laikā) un nelīdztiesīgos līgumus (impērijas periodā). Pēdējie parasti sākās ar pavēlniecisku norādījumu uz to, ka jāciena Romas tautas diženums. Romieši savu gribu uzskatīja par likumu visai pasaulei.

Ārpolitikas realizēšanā galvenais orgāns bija Senāts, kas atradās vergturu virsotnes rokās un kam piederēja legācijas tiesības (*ius legationis*), t. i., vēstnieku nosūtīšanas tiesības. Roma pirmā deva arī diplomātu nosaukumus: nuncijs (*nuntius*), legāts (*legatus*), sarunu vedējs (*oratores*). Legāts nekad netika nosūtīts viens. Legācija varēja sastāvēt no 2 līdz 10 personām. Parasti legācijā bija 3 personas, no kurām viens bija *princeps legationis* (šajā amatā parasti izvirzīja augstākā ranga senatoru). Vēstnieka personību sargāja likums un parašas. Vēstnieks nēsāja zelta gredzenu, kas viņam deva tiesības bez maksas lietot transportu un saņemt ceļā visu nepieciešamo. Dažreiz vēstniekus pavadīja kara kuģi. Vēstnieki saņēma ceļa naudu, un viņiem līdzī tika sūtīti sekretāri un tulki, kā arī apkalpes personas. Izveidojās arī noteikta legācijas kompetence: kara pieteikšana; miera noslēgšana; iekaroto provinču

pārvaldīšanas organizēšana; konfliktu nokārtošana šķirējtiesā; reliģisku strīdu izlemšana. Diplomātam bija jārikojas saskaņā ar «Romās tautas cieņu un labumu». Pēc atgriešanās no diplomātiska uzdevuma izpildes legātiem bija jāziņo par savu darbību Senātam.

Romas Senāta uzdevums bija arī pieņemt legācijas, kas no ārvalstīm ieradās Romā. Ārvalstu legācijas tika iedalītas divās kategorijās: 1) to valstu legācijas, kuras bija naidīgās attiecībās ar Romu; 2) draudzīgo valstu legācijas. Naidīgo valstu legātiem nebija tiesību iet pilsētā, viņiem bija jāapmetas aiz pilsētas, Marsa laukumā sevišķā mājā (*villa publica*) un tur jāgaida Senāta aicinājums uz audienci. Ja audience tika atteikta, legātiem Romas teritorija bija jāatstāj. Pret draudzīgo valstu vēstniekiem Romā izturējās labvēlīgāk, kaut gan arī tie neskaitījās visi vienlīdzīgi (viņus iedalīja klases pēc pieņemšanas ceremoniāla).

Romas impērijas laikā ārējo politiku vadīja imperators. Diplomātus vairs neievēlēja, tos iecēla imperators. Pārskatu par veiktajām darbībām diplomāti sniedza imperatoram. Vispārējā likumdošana attiecībā uz ārvalstu vēstniekiem impērijas laikā palika tāda pati kā republikas periodā.

Romas vēstnieku profesija impērijas laikā kļuva ļoti kvalificēta. Legātam vajadzēja pārzināt likumus, diplomātijas mākslu un īpaši retoriku (dailrunību). Tāpēc legāciju personālajā sastāvā aizvien lielāku lomu ieguva personas ar juridisku vai retoru izglītību. Par legāciju vadītājiem tika izvirzīti advokāti vai retori.

Teorētiskās domas attīstībā Senajā Romā starptautisko attiecību un tiesību jautājumos var atzīmēt trejādu tiesību izpratnes iedalījumu: 1) *ius naturale* (dabiskās tiesības), kas izriet no visa esošā dabas un nosaka kā cilvēku, tā arī dzīvnieku izturēšanos; 2) *ius gentium* (tautu tiesības), ko radījis tautu dabiskais saprāts, kā kopējus universālus noteikumus visiem cilvēkiem; 3) *ius civile* (cilviltiesības; pilsoņtiesības), kas ir atsevišķas valsts noteiktas tiesības saviem pilsoņiem.

Īpaši jāatzīmē romiešu jurists Domitijs Ulpiāns (Ulpianus, 179.—228. g.), kurš uzskatīja, ka visi cilvēki dzimst brīvi un tāpēc verdzība ir pretrunā ar dabiskajām tiesībām, un tikai kopējās tautu tiesībās (*ius gentium*) izveidojušās dažādu tautu kara parašas atļaujuma verdzību. Ulpiāns deva arī tautu tiesību (*ius gentium*) definīciju: «Tautu tiesības ir teritorijas okupācija, izbūve un nocietināšana, kari, karagūsts, verdzība, līgumi par gūstekņu atgriešanos dzimtenē, miera līgumi, pamiers, strīdu izšķiršana, legātu neaizskaramības svētums, laulības aizliegums ar svešzemniekiem.» (*Ius gentium est occupatio, aedificatio et munitio, bella, captivitates, servitus, postliminia foedera, paces, iudiciae, legatorum, non violandum religio, connubia inter aliena genere prohibita.*)

Starptautisko tiesību aspektā jāpiemin arī izcilais orators, advokāts, rakstnieks, politiskais darbinieks Marks Cicerons (Cicero, 106.—43. g. p. m. ē.), kurš izstrādāja savas koncepcijas par starptautisko attiecību raksturu. Cicerons visu cilvēci uzskatīja par ko-

pēju «cilvēku un dievu valsti», kas savienota vienā ūnijā. Sajā valstī ir spēkā dabiskās tiesības (*ius naturale*) un tautu tiesības (*ius gentium*), kuru normas saista valstis un ir augstākas par valstu iekšējām tiesībām. Cicerons viens no pirmajiem dod taisnīga kara definīciju: «Neviens karš nav taisnīgs, ja tas nav pieteikts, ja tas nav sākts pēc izdarīta aizskāruma.» Šai izpratnei bija liela ietekme uz daudziem autoriem, kas vēlākajos gadsimtos rakstīja par taisnīgiem un netaisnīgiem kariem. Cicerons pieskārās arī legātu (vēstnieku) neaizskaramības jautājumam un norādīja, ka legāti, atrodoties ārvalstī, ir it kā ārpus šīs valsts (rezidences valsts) teritorijas. Buržuāziskie autori vēlāk šo domu attīstīja plašā eksteritorialitātes doktrīnā diplomātiskajās tiesībās.

Kara jautājumus ir analizējis Senās Romas vēsturnieks Tits Līvijs (Livius Titus, 59. g. p. m. ē. — 17. g. m. ē.). Viņš pēc saviem politiskajiem uzskatiem bija republikas piekritējs un pagātnes idealizētājs. Tits Līvijs karu uzskatīja par parastu stāvokli Senās Romas attiecībās ar barbariem. Tāpēc viņš attaisnoja «taisnīgus karus», bet nosodīja karus, kas iesākti bez pietiekama pamata (*sine causa*) vai bez aizskāruma (*sine iniuria*).

Vēl jāatzīmē Gājs Jūlijs Cēzars (Caesaris, 101.—44. g. p. m. ē.), Senās Romas izcilais valstsvīrs un karavādonis, rakstnieks un orators, lieliskais diplomāts. Viņa uzskatiem par tautu attiecībām raksturīgs tas, ka vainu par kariem viņš vienmēr cenšas uzvelt saviem pretiniekiem, rādīdams to neprātību. Cēzars atzīst uzticību līgumiem, vēstnieka personas cienīšanu, svētumu un neaizskaramību, jo tā esot bijis pie visām tautām.

3.§. FEODĀLĀS SABIEDRĪBAS STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS

Feodālisms salīdzinājumā ar vergturu sabiedrību bija sabiedrības attīstības augstāka pakāpe. Starptautiskajā dzīvē radās jauni centri un daudzas vēsturiskas norises, kas veidoja atšķirīgas starptautisko tiesību sistēmas. Feodālajā sabiedrībā starptautiskajā jomā galvenais ir varas lietošana, lai pastāvīgos karos feodāļi paplašinātu savus zemes valdījumus, laupītu un kļūtu bagāti.

Agrā feodālisma periodā par galvenajiem centriem, kur veidojas starptautisko tiesību normas, kļūst Rietumeiropa, Bizantija, Kijevas Krievzeme, Maskavas valsts, arābu kalifāti, Indija, Ķīna. Katrs no šiem centriem dod atšķirīgu ieguldījumu starptautisko tiesību attīstībā.

Feodālās sadrumstatotības periodā karaļu un kņazu vara ir vāja, pastāv juceklīga vasaļu atkarības sistēma. Sajā laikā zūd atšķirības starp privātajām un starptautiskajām attiecībām. Feodāļi nepārtraukti karo (privātkari), ved sarunas un slēdz līgumus (privātdiplomātija). Savu ietekmi uz starptautisko dzīvi pastiprina katoļu baznīca, kas pati kļūst par lielāko suverēno feodāli, par galveno

feodālās sabiedrības ideologu. Starptautisko tiesību normu attīstību stipri ietekmēja romiešu tiesības, kuras pielāgotas feodālā īpašuma aizsardzībai.

Vēlākajā feodālisma attīstības posmā ievērojamu lomu starptautiskajās attiecībās iegūst pilsētas, kas sekmīgi aug, pamatojoties uz tālāku preču-naudas attiecību izveidi. Top jauna sabiedrības šķira — buržuāzija, kas tiecas pēc centralizētas karaļa varas, lai tādējādi nodrošinātu tirdzniecības stabilitāti un ierobežotu feodālo muižnieku patvaļu. Šai laikā izveidojas feodālās kārtu monarhijas (Francijā, Spānijā, Anglijā, Maskavas Krievzemē), kuru starptautiskā politika vērsta uz cīņu par politisku pasaules pārdalīšanu un jaunu tirgu iegūšanu. Starptautisko sakaru veidošanā nozīmi iegūst arī Ziemeļtālrijas pilsētu republikas.

Apkopojot viduslaiku starptautiskās dzīves dažādo faktoru ietekmi, varam formulēt galvenās tēzes par feodālisma starptautiski tiesiskajiem institūtiem.

Vēstniecības institūts. Feodālisma sākotnējā posmā nebija pastāvīgu diplomātisku pārstāvniecību. Diplomātiskās darbības un ceremoniāla normu izstrādāšanā liela nozīme bija Bizantijai, kas uzturēja plašus diplomātiskus sakarus ar Austrumeiropas un Rietumeiropas karalistēm. Bizantijas vēstnieki ne vien veda sarunas, bet arī uzzināja notikumus un par tiem informēja savu valdību. Tāpēc viņi uz ārvalstīm tika nosūtīti arī uz ilgāku laiku. Ierodoties ārvalstī, viņi iesniedza sava imperatora izsniegto akreditēšanas rakstu, kurā bija norādīts misijas mērķis. Bizantijas vēstnieki sarunas varēja vest tikai imperatora doto pilnvaru robežās. Viņu imunitāte rezidences valstī bija ierobežota: viņus nedrīkstēja nogalināt un aizskart, bet varēja aizturēt un pat arestēt.

Viduslaiku Rietumeiropā, sākot ar XV gs., diplomātiskās pārstāvniecības kļūst pastāvīgas, un to privilēģijas rezidences valstī ievērojami paplašinās. Vēstnieku šajā periodā uzskatīja par viņa nosūtītāja monarha *alter ego* (otro es). Diplomātijas vēsturē tiek atzīmēts, ka pirmā pastāvīgā diplomātiskā pārstāvniecība ir 1455. gadā radītā Milānas hercoga pārstāvniecība Dženovā. Aplūkotajā laika posmā sāka veidoties arī diplomātisko pārstāvju rangi un tituli (pilnvarotie un ārkārtējie pilnvarotie), kas vēlāk iesakņojās un ir palikuši līdz mūsu dienām.

Koncili un kongresi viduslaikos bija Romas katoļu baznīcas formas tās politisko mērķu sasniegšanai starptautiskajā dzīvē. Koncilus sasauca pāvests, un tajos ietilpa augstākā garīdzniecība, bet vēlāk arī universitāšu pārstāvji, tiesību prāteji (juristi), arī valdnieki un viņu delegāti. Koncili līdzās baznīcas jautājumiem izskatīja arī starptautiskās dzīves jautājumus. Īpaša uzmanība tika veltīta kara lietām. Baznīca centās radīt t. s. «dieva miera» un «dieva pamiera» noteikumus, aizliedza karos lietot dažus ieročus.

Par kongresiem tika dēvētas pasaules valdnieku sanāksmes (piemēram, Taraskonē (1201), Dancigā (1366)).

Kara parašām feodālajā Eiropā bija raksturīga liela bardzība.

Par normu tika uzskatīta vardarbība pret mierīgajiem iedzīvotājiem, gūstekņus padarīja par vergiem, bet ievainotos karalaukā atstāja bez palīdzības. Pēc arābu kara parašām tika šķirots, ar ko karo — ar musulmaņiem vai ar «neticīgajiem». Karos ar musulmaņiem kara darbībā bija jāievēro dažas saudzešanas normas, turpretī karos pret «neticīgajiem» bija pieļauti visi līdzekļi, pat valsts pilnīga izpostīšana. Aizliegts bija vienīgi slepkavot sirmgalvjus, sievietes un bērnus. Gūstekņus pārvērtā vergos.

Musulmaņu karos radās ilgstoša pamiera institūts (pamiers no 4 mēnešiem līdz 10 gadiem un vairāk). Jāatzīmē, ka karu ar «neticīgajiem» nedrīkstēja izbeigt ar miera līgumu. Ja tie nepieņēma islamu, tika slēgts tikai beztermiņa pamiers.

Ligumus feodālās valstīs parasti slēdza kara un miera jautājumos. Tos apstiprināja ar reliģiskiem zvērestiem, ķīlnieku apmaiņu. Radās arī savdabīgas līgumu garantijas: no lielāko vasaļu vidus tika izraudzīti «līguma glabātāji», kuriem ar ieročiem vajadzēja vērsties pret līguma pārkāpējiem. Attīstījās tirdzniecības līgumi, kuru uzdevums bija tirgoņu tiesību aizsardzība.

Sīki reglamentēta tiek *jūras kuģniecība*, arī jūras karš. No likumkrājumiem šajā jomā visplašāk pazīstams ir «*Consolato del mare*» (XV gs.) — jūras parašu kodekss.

Attīstījās *starptautiskā arbitrāža*. Arbitrāžas organizēja uz starptautisku līgumu pamata, un arbitri tika izraudzīti no garīdznieku un feodāļu vidus. Par arbitru varēja būt arī pāvests, karaļi un universitātes. Itālijas pilsētu republikās bija plaši izplatītas šķīrējtiesas un samierināšanās komisijas. So pilsētu prakse ierosināja *konsulu institūta* veidošanos. Sākotnēji Eiropas pilsētās par konsulu sauca tirgotāju gildes augstāko amatpersonu. Itālijas pilsētu praksē konsuli ieguva tiesu funkcijas. Vēlāk arī citās valstīs uz t. s. kapitulācijas līguma pamata izveidojās «konsulārās tiesas», kuru kompetencē ietilpa tiesas lemšana pār ārvalstniekiem.

Ārvalstnieku tiesiskais stāvoklis feodālisma periodā bija smags. Viņi bija pakļauti feodāļu patvaļai; lai izbrauktu no valsts, bija jāmaksā nodokļi; miruša ārvalstnieka mantu pārņēma feodālis, nevis mantinieki.

Suverenitātes jēdziens feodālajās kārtu monarhijās to beigu posmā kalpoja karaļa augstākās politiskās un jurisdikcijas varas apzīmēšanai valstī un raksturoja monarha neatkarību no pāvesta un Svētās Romas impērijas, kā arī neatkarību no citiem monarhiem.

4.§. FEODĀLISMA SAIRSANA UN STARPTAUTISKO TIESĪBU TĀLĀKĀ ATTĪSTĪBA

Sā posma svarīgākais starptautiskais notikums bija Vestfāles kongress (1648), kurā pēc Trīsdesmitgadu kara tika noslēgts miera līgums. Šajā karā bija uzvarējušas Francija un Zviedrija, un tās arī kļuva par Vestfāles miera līguma garantiem. Franču valoda

izvērtās par diplomātijas valodu, valstu sakaros aizstādama latīņu valodu. Vestfāles miera līgums nokārtoja attiecības starp protestantu un Romas katoļu baznīcām pēc jau agrāk izvirzītā (Augsburgā, 1555) principa: kas valda, tas noteic reliģiju (*cuius regio, eius religio*). Vācijas impērijā ietilpstošajām sīkajām feodālajām valstīm tika dota neatkarība ar nosacījumu, ka aizliegts slēgt tādus starptautiskus līgumus, kas ir pretrunā ar citu vācu valstu interesēm. Šveice un Holande tika atzītas par patstāvīgām valstīm; Francija ieguva daļu Elzasas, kā arī sizerēna tiesības pār 10 Elzasas t. s. brīvpilsētām, bet Zviedrija ieguva lielāko daļu Pomerānijas ar pilsētām Vismāru, Rostoku u. c.

Starptautiski kongresi, kur sanāk kopā monarhi un lemj par tautu likteņiem, līdz ar Vestfāles kongresu starptautisko attiecību praksē kļūst par atzītu parašu. Vēlākā laika posmā svarīgs notikums ir valdnieku sanāksme Utrehtā (1713), kur tika formulēts t. s. politiskā līdzsvara princips, ko izvirzīja par pamatu Eiropas starptautiskajai tiesiskajai kārtībai. Starptautisko attiecību attīstībā nozīmīgs ir arī Nīšates miera līgums (1721), ar kuru izbeidza Ziemeļu karu. Saskaņā ar šo līgumu Zviedrija atdod Krievijai ievērojamu daļu Baltijas jūras austrumu piekrastes. Tādējādi Krievija iegūst tai nepieciešamo izeju uz Baltijas jūru un kļūst par ietekmīgu spēku Eiropas starptautiskajā tiesiskajā dzīvē. Aizvien vairāk savas pozīcijas tā dēvētajā jaunajā pasaulē zaudē Anglija. Ipaši uzskatāmi tas izpaužas pēc Versaļas miera līguma (1793), kurā Anglija ir spiesta atzīt 13 savu bijušo koloniju patstāvību. Starptautiskajā arēnā par vēra ņemamu spēku kļūst ASV. Veidojas jauni, buržuāzijas politikas ietekmēti uzskati par starptautiskajām tiesībām. Rodas un attīstās buržuāziskā starptautisko tiesību teorija, stabilizējas buržuāziskā izpratne par starptautiski tiesiskajiem institūtiem, normām un principiem: par suverenitāti (tās iemiesojums — absolūtais monarhs); par starptautisko tiesību subjektu (tā iemiesojums — monarhs); par diplomātiskām tiesībām (tās savijas ar galma etiķetēm); par tiesībām jūrās un okeānos (uzvar «brīvas jūras» princips, ko izvirza Hugo Grocijs); par teritorijas iegūšanas juridisko kārtību; par sauszemes kara noteikumiem (dominē laupītāre); par privātpašuma pārvadāšanu pa jūras ceļiem («flaga sedz kravu», «ienaidnieka kuģis infiscē kravu» utt.); par kara tiesībām utt.

Topošās buržuāzijas intereses pauž dažādas politiskas doktrīnas par valdniekiem un starptautiskajām tiesībām. Šai aspektā ir jāatzīmē itāliešu domātājs un buržuāzijas ideologs Nikolo Makiavelli (1469—1527). Makiavelli starptautiskajās tiesībās izveidoja mācību par «*Rebus sic stantibus*» — grozoties apstākļiem, kādos slēgts līgums, no līguma var vienpusēji atteikties. Makiavelli politiskajā cīņā atzīst jebkurus līdzekļus. Lielu ieguldījumu starptautisko tiesību teorijas attīstībā sniedz arī Spānijas juristi D. Soto (1494—1560), Fr. Suaress (1548—1617), B. Aijala (1548—1589), kuri starptautisko tiesību vēsturē tiek dēvēti par Hugo Grocija, lielākā

buržuāzijas starptautisko tiesisko uzskatu formulētāja, priekštečiem. Viņu vidū ievērojamākais ir Francisks Suaress — teologs un filozofs. Suaress centās izskaidrot tomismu un augustinismu un sarakstīja vairākus darbus, kur runā par *lege aeterna, naturali un iure gentium*, formulē starptautisko tiesību (*ius gentium*) jēdzienu. Pēc Suaresa domām, starptautiskās tiesības ir tādas rakstītas un nerakstītas tiesību normas, kas izvirza pienākumus visām valstīm; šīs normas nav tikai kādas atsevišķas valsts normas, bet visas cilvēces tiesības, jo cilvēce ir morāla un politiska vienība, bet katra tauta un valsts tikai tās loceklis; normas, kas regulē attiecības starp šiem locekļiem, esot istas likuma normas.

Hugo Grocija priekšteči tika aplūkojuši arī kara tiesības, aizjūras koloniju iegūšanu. Pēc viņu domām, taisnīgs ir tikai tāds karš, ko ved valsts, lai aizstāvētu vai atjaunotu aizskartas tiesības; lieka nežēlība karā ir nelikumīga. Koloniju iegūšanu nevar attaisnot ar reliģiskiem motīviem vai ar pasaules kundzības ideju; tiesības uz kolonijām izriet vienīgi no valsts vajadzībām pēc atbalsta punktiem tirdzniecībai un jūras kuģniecībai. Visām tautām ir tiesības uz brīviem tirdzniecības sakariem. Ja valsts slēdz sevi tirdzniecībai, tad tas ir nelikumīgi un var būt par taisnīgu iemeslu, lai pret šādu valsti sāktu karu.

Buržuāziskās starptautisko tiesību zinātnes sistēmas pamatliecējs ir *Hugo Grocijs*. H. Grocijs feodālisma sairšanas laikposmā pirmais apkopoja tā laika starptautisko tiesību sadrumstalotās daļas vienotā sistēmā. Viņš formulēja topošās buržuāzijas tiesiskās intereses, paužot laikmetam atbilstošus uzskatus. Viņa galvenais darbs ir «*De jure belli ac pacis libri tres*» («Par kara un miera tiesībām», 1625)¹. Apakšvirsrakstā paskaidrots darba virziens: *In quibus ius naturae et gentium, item iuris publici praecipua explicantur* («Kur dabiskās un tautu tiesības un publisko tiesību būtība ir izskaidrota»). Pirms šīs grāmatas bija jau iznācis H. Grocija darbs «Par brīvo jūru» (1609).

H. Grocijs savā grāmatā «Par kara un miera tiesībām» sistemātiski izklāsta kara likumus un ierašas, analizē kara iemeslus, kā arī miera laika starptautiskās tiesības. Viņš aplūko arī jautājumu par kara noziegumiem un sodiem. Daudz vērības H. Grocijs velta diplomātiskajām tiesībām un vēstnieku imunitātes jautājumiem.

Arī H. Grocija otrs darbs «Par brīvo jūru» topošajai buržuāzijai deva politisku un starptautiski tiesisku platformu cīņā pret feodālismu. Kapitāla sākotnējās uzkrāšanās intereses noteica nepieciešamību brīvi kuģot pa jūrām, vest preces un pārdot tās visās pasaulēs malās. Kanonistu un citu feodālisma ideologu doktrīnas kļuva

¹ H. Grocija «Par kara un miera tiesībām» pirmo reizi tika izdota Parīzē. Šo grāmatu, kas tika uzrakstīta latīņu valodā, vēlākajos gadsimtos pārtulkoja daudzās pasaules tautu valodās un tā ir piedzīvojusi vairāk nekā 200 izdevumu. Vairākkārt tā ir izdota arī Padomju Savienībā.

aizvien nepopulārākas; nekādu panākumu nebija arī angļu jurista Džona Seldena (1584—1654) darbam «Slēgta jūra», kas Anglijas karaļa uzdevumā tika vērstas pret Hugo Grocija uzskatu par brīvo jūru.

Hugo Grocija darbos savijas divas līnijas — *dabisko tiesību līnija* (saprātīgais) un *pozitīvisma līnija* (līgumos un parašās esošo tiesību sistematizēšana). Pamatojoties uz šīm divām līnijām, kā starptautisko tiesību zinātnē, tā arī vispār tiesību zinātnē vēlāk izveidojās divi virzieni jeb skolas — dabisko tiesību un pozitīvo tiesību skolas.

Valstīs, kur buržuāzija aktīvāk uzbruka feodālajai iekārtai, dominēja dabisko tiesību skola, bet no progresa atpalikušākajās zemēs — pozitīvistu.

Dabisko tiesību skolas piekritēji feodālajam absolūtismam mēģina pretnostatīt cilvēka dabiskās tiesības, cilvēces saprātu buržuāziskās civilizācijas izpratnē. Daži dabisko tiesību virziena pārstāvji starptautiskās tiesības identificē ar dabiskajām tiesībām. Tā, piemēram, Pufendorfs apgalvo, ka starptautiskās tiesības neesot nekas cits kā dabiskās tiesības. Turpretī vācu filozofs Volfs atšķir starptautiskās tiesības no dabiskajām tiesībām un uzsver, ka pirmās veido līgumi un parašas.

Pozitīvisma piekritēji (Mozers — Vācijā, Zēcs — Anglijā) par starptautiskajām tiesībām atzina tikai tās normas, kuras jau bija nostiprinātas starptautiskajos līgumos.

Vairāki talantīgi tiesību zinātnes pētnieki centās abus šeit aplūkotos virzienus apvienot. Tādi bija Vattels (Šveice), Beinkershūks (Holande) un Martens (Vācija). Martens ir sarakstījis vairākus darbus, piemēram, par Eiropas pozitīvo starptautisko tiesību eksistenci (1784), Eiropas moderno tautu tiesību kursu (1789), diplomātijas kursu (1801) u. c. Ievērojams ir Martena sakopotais galveno starptautisko līgumu krājums.

Liela nozīme starptautisko tiesību attīstībā ir Vattelam. Viņš deva formulu: «Starptautiskās tiesības ir likums valdniekiem, tās jāraksta priekš viņiem un viņu ministriem.»

Jāatzīmē, ka Vattela darbi ieguva lielu ievēribu līdzās Grocija darbiem. Viņa ievērojamākā grāmata ir «Tautu tiesības vai dabisko tiesību principi, kas jāpiemēro nāciju un suverēnu rīcībā un lietās».

Aplūkojamā laikposmā starptautisko tiesību zinātne sekmīgi attīstās arī Krievijā. Kad nodibinās Maskavas universitāte (1755), pie tās sāk darboties atsevišķa starptautisko tiesību katedra, kurā izaug vairāki vēlāko laikposmu zinātnieki starptautiskajās tiesībās. Sajā laikā ievērojams oriģināldarbs starptautisko tiesību zinātnē ir V. Maļinovska grāmata «Рассуждение о мире и войне» (1798). Autors izvirza un pamato ideju par starptautiskas organizācijas radīšanu miera uzturēšanai un sargāšanai, par nepieciešamību lietot «kopīgu spēku» pret starptautisko tiesību pārkāpējiem. Toreizējos apstākļos tā bija pavisam jauna un drosmīga ideja.

5.§. BURŽUĀZISKO STARPTAUTISKO TIESĪBU VEIDOŠANĀS

XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā buržuāzisko revolūciju rezultātā kapitālistiskās sabiedriski ekonomiskās formācijas apstākļos strauji attīstījās buržuāzisko valstu attiecības un radās buržuāziskās starptautiskās tiesības.

Buržuāzisko revolūciju apogejs bija Francijas buržuāziskā revolūcija (1789). Tā proklamēja daudzus starptautiski tiesiskus principus, kas būtiski atšķīrās no feodālisma laikmeta starptautiski tiesiskajiem principiem. Jāatzīmē gan, ka šo principu proklamēšanai bija vienīgi islaicīga nozīme. Revolūcija tos deklarēja, bet starptautiskajā dzīvē tie toreiz nenostiprinājās. Deklarētos demokrātiskos principus drīz vien degradēja pati franču lielburžuāzija, un Napoleona valdīšanas laikā tie pat tika pilnīgi atmesti.

Par Francijas 1789. gada revolūcijas pasludināto principu iedzīvināšanu cilvēces progresīvie spēki cīnījās visu XIX gadsimtu, un cīņa par tiem risinās arī mūsdienās.

Tomēr proklamētajiem starptautisko tiesību principiem bija ievērojama nozīme starptautisko tiesību turpmākajā attīstībā. Daļa no tiem kļuva par juridiskām normām, piemēram, Hāgas 1899. gada un 1907. gada konvencijās.

So principu avoti ir šādi:

1) 1791. gada un 1793. gada konstitūcijas; 2) 1790. gada maija dekrēts; 3) Robespjēra konventam iesniegtais 1713. gada 24. aprīļa deklarācijas projekts; 4) deputāta Greguāra deklarācijas projekts, iesniegts konventam 1795. gada 23. aprīlī; 5) Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija (1789) un citi dokumenti.

Minētajos dokumentos ir skarti daudzi starptautisko tiesību jautājumi.

1. Starptautisko tiesību subjekts. Feodālisma laikmetā tas bija suverēnais patvaldnieks — monarhs, karalis. Buržuāziskā revolūcija Francijā par starptautisko tiesību subjektu proklamēja tautu un piešķīra tai kompetenci svarīgākajos jautājumos, balstoties uz Ž. Ruso doktrīnu par tautas «vispārīgo gribu» (volonté générale). Tā, piemēram, 1791. gada Konstitūcija paredz, ka «lēmums par karu nevar tikt pieņemts citādi kā vienīgi ar likumdošanas korpusa dekrētu». Tiek deklarēts princips par neiejaukšanos otras valsts iekšējās lietās, jo tauta pati ir tiesīga izlemt savas lietas. Tā deputāta Greguāra deklarācijas projektā teikts: «Tautas savās attiecībās viena pret otru ir neatkarīgas un suverēnas, lai kāds arī nebūtu to skaitliskais lielums un apdzīvotās teritorijas apmērs.»

2. Jaunā, buržuāziskā izpratnē tiek aplūkots teritorijas jautājums. Feodālā valstī feodālis, vēlāk karalis tika uzskatīti par teritorijas īpašniekiem. Tāpēc zemes īpašuma tiesību institūts saplūda ar augstākās teritoriālās publiskās varas institūtu (suverenitāti). Īpašnieks bija suverēns. Pie tam pēdējo noteica pirmais — kas bija īpašnieks, tas bija suverēns. Feodālo valstu attiecībās parasti akti

bija teritorijas iekļāšana, teritorijas nodošana pūrā sakarā ar laulībām, teritorijas nodošana pēc testamenta mantojumā.

Francijas buržuāziskā revolūcija deklarē principu par teritoriju kā valsts suverenitātes atribūtu, kas jāatšķir un jāatdala no zemes privātīpašuma tiesību institūta. Augstākā vara par teritoriju tiek pasludināta par «tautas suverenitātes» elementu, un šo augstāko varu pār teritoriju var tālāk atdot vienīgi tautas «vispārīgā griba». Par obligātu nosacījumu teritoriālu pārmaiņu izdarīšanai kļūst plebiscīts. (Pirmais plebiscīts notika Aviņonā 1791. gadā.)

Revolucionārā Francija proklamē kuģošanas un tirgošanās brīvību upēs, kas tek cauri vairāku valstu teritorijām. Tiek izvirzīts jēdziens «internacionāla upe».

3. Mainījās arī iedzīvotāju jēdziena izpratne. Francijas valstij piederīgie iedzīvotāji tika deklarēti par pilsoņiem (*citoyen*). Jaunais pilsoņa nosaukums bija pretnostatījums pavalstnieka jēdzienam (*sujet*). Pavalstnieks feodālajās monarhijās bija persona, kam ir tikai pienākumi un kas ir pakļauta varai kā šīs varas objekts. Jēdzienā «pilsonis» bija ietverts jauns saturs: pilsonis ir persona, kurai pret valsti ir gan pienākumi, gan tiesības. Pilsonis var būt tautas vispārīgās gribas dalībnieks. Tādējādi pilsonības institūts kļuva par elementu «tautas suverenitātē».

Analizējot iedzīvotāju jēdziena jauno izpratni, vēl jāatzīmē patvēruma tiesības, proti, 1793. gada Konstitūcijas 120. pantā tika deklarēts, ka Francijā jādod «patvēruma tiesības ārvalstniekiem, kas izdzīti no savas tēvijas par to, ka aizstāvējuši brīvību», bet «tirāniem ir jāatsaka patvēruma tiesības».

4. Jauni principi tika ieviesti arī kara reglamentācijā. Tika noteikts, ka karotāji ir jāatšķir no mierīgajiem iedzīvotājiem. Feodālajā Rietumeiropā, īpaši absolūtisma laikos, šādas šķirošanas nebija. Visus ienaidnieka valsts pavalstniekus uzskatīja par militārās vardarbības objektu.

Francijas buržuāziskā revolūcija izvirza jēdzienu «kombatants» (*combattant* — karavīrs, karotājs). Kombatants ir kara tiesību subjekts un vienlaikus militārās augstākās vardarbības objekts; kombatantu karalaukā iznīcina; ja viņš krit gūstā, viņam ir sevišķs statuss. Gūsteknis nav noziedznieks.

Ž. Ruso jau pirms buržuāziskās revolūcijas rakstīja: «Karš nav cilvēka attiecība pret cilvēku, bet valsts attiecība pret valsti, kur privātas personas ir ienaidnieki gadījuma dēļ — nebūt ne kā cilvēki, pat ne kā pilsoņi, bet kā karavīri.» Pamatojoties uz šo Ruso doktrīnu, buržuāziskās revolūcijas laikā Francijas likumdevēji par kombatantu uzskatīja vienīgi apbruņotu kaujinieku — karavīru.

Pretstatā kombatantam tiek izvirzīts jēdziens «mierīgie iedzīvotāji». Pret mierīgiem iedzīvotājiem nevar vērst militāro vardarbību. Tiem ir citāds, no kombatanta statusa atšķirīgs tiesiskais stāvoklis.

Revolucionārās Francijas militārā kriminālkodeksa veselās nodaļas panti paredzēja vissingrākos sodus tiem, kas lietotu vardarbību pret neapbruņotiem mierīgiem iedzīvotājiem.

Vēlākā laikposmā jēdziens «kombatants» attīstās tālāk un tiesiski tiek formulēts Hāgas 1907. gada Konvencijā. Saskaņā ar šo konvenciju par kombatantu apzīmē arī karakuģi un militāru lidmašīnu.

No pārmaiņām kara tiesību institūtos vēl jāatzīmē karagūsta tiesiskā režīma pārveidošana. Feodālisma laikmetā karagūstekņus varēja izpirkt, tos varēja nodot uz galerām (t. i., katorgas darbos), kā arī piespiest cīnīties pret savu tēviju.

Revolucionārajā Francijā 1792. gada 4. maijā tika izdots dekrēts par karagūstu. Tajā atspoguļojās Ž. Ruso formulētais uzskats, ka karagūstekņiem jābūt «neaizskaramam kā tautas suverenitātei un svētām kā tautas nelaimei».

Dekrēts proklamē, ka karagūstekņi atrodas nācijas aizsardzībā. Jebkāda vardarbība vai aizskārums, kas vērsti pret karagūstekni, ir jāsoda tāpat kā aizskārums vai vardarbība pret Francijas pilsoni (Dekrēta 2. p.). Norādīts arī, ka karagūstekņi saņem algu un uzturam apmērā, kāds pastāv franču infanterijā attiecīgām dienesta pakāpēm (5. p.).

Saskaņā ar 1793. gada 25. maija dekrētu 1) gūstekņus var pilnīgi atbrīvot, ja tie dod solījumu nepiedalīties cīņā pret Franciju, 2) aizliegts piespiest gūstekņus iestāties Francijas armijā, 3) tiek atcelts gūstekņu izpirkšanas institūts un paredzēta gūstekņu apmaiņas kārtība, pamatojoties uz principu par virsnieku un kareivju pilnīgu vienlīdzību.

Arī jautājumā par karalaukā ievainotajiem kareivjiem revolucionārā Francija izvirza humānus principus. Tiek prasīts, lai ievainotajiem ienaidnieka armijas kareivjiem republikas hospitāļos tiktu sniegta tāda pati palīdzība kā franču armijas kareivjiem.

Reglamentēta tiek arī karošanas līdzekļu lietošana. Feodālās valstis atļāva lietot pret revolucionāro Franciju visus līdzekļus — indi, militāru vadoņu slepkavības, privātas mantas iznīcināšanu. Monarhistiskā Anglija tā arī deklarēja, ka «Francija ir pati sevi nostādījusi ārpus Eiropas publiskām tiesībām». Pret Franciju tika vērsti dažādi noziedzīgi akti, piemēram, aku ūdens saindēšana, diplomātisko pārstāvju slepkavošana, revolucionārās Francijas naudas viltošana, diversijas, provokācijas, uzpirkšana spiegošanai.

Revolucionārā Francija paziņoja, ka tādas metodes, tādus kara līdzekļus var lietot tikai «tirānijas triumfa nolūkā un cilvēka tiesību iznīcināšanai». Pretspars šādai noziedzīgai rīcībai bija Francijas izvirzītie politiskie uzdevumi revolucionārajai propagandai un sadarbība ar revolucionārās atbrīvošanās kustības dalībniekiem ienaidnieku valstīs.

Kara operāciju sfērā Francijas buržuāziskā revolūcija izvirza jaunus principus par ienaidnieka teritorijas militāru okupāciju (*occupatio bellica*) kā kara vešanas līdzekli.

Feodālisma laikmetā militārās okupācijas varas patvaļa bija neierobežota. Okupanti sagrāba teritoriju un iedzīvotājus tūlīt uzskatīja par savu īpašumu. Parasti okupēto teritoriju izlaupīja.

Revolucionārā buržuāziskā Francija deklarēja par nepieciešamu ievērot tiesiskos principus arī attiecībā starp okupācijas varu un vietējiem iedzīvotājiem.

Jūras kara tiesību nozarē revolucionārā buržuāziskā Francija aizliedz kaperēšanu un pirātismu, lai pasargātu no laupītājiem pa jūras ceļiem pārvadājamo privātīpašumu. Brīva konkurence, atklāta jūra, atvērta durvis — tādi ir buržuāzijas lozungi pretstatā agrākajiem institūtiem (kaperēšanai, pirātismam).

Pārveidojas neitralitātes institūts. Feodālisma laikmetā par neitrālu karā uzskatīja tādu valsti, kura vienādi palīdzēja abām karojošām pusēm. Tāpēc tika prasīts, lai neitrālā valsts 1) ļautu caur savu teritoriju iet abu karojošo pušu karaspēkam, 2) dotu vienādas iespējas abām karojošām pusēm neitrālajā valstī vervēt karavīrus (izņēmumu pieļāva tad, ja neitrālajai valstij ar vienu no karotājām valstīm jau pirms kara bija noslēgts līgums par karavīru vervēšanu).

Revolucionārā Francija ieviesa jaunu neitralitātes koncepciju, kuru formulēja 1793. gada 17. novembra dekrētā. Tika noteikts, ka 1) par neitrālu karā uzlūkojama tāda valsts, kas pilnīgi atturas no jebkādas palīdzības karojošām pusēm, 2) šādas neitrālas valsts teritorija ir respektējama. Tādējādi par neitralitāti vairs neuzskatīja vienādu izturēšanos pret karojošām pusēm, bet gan pilnīgu atturēšanos.

Buržuāzijas attieksme pret pasludinātajiem demokrātiskajiem principiem mainījās, tiklīdz tā nostiprināja savu varu. Buržuāzija uzskatīja sevi par civilizācijas nesēju, straujāk attīstījušās kapitālistiskās Eiropas zemes ierindoja sevi civilizēto nāciju un tautu saimē. Turpretī pārējās tautas tika uzskatītas par necivilizētām un starptautiskās tiesības uz tām netika attiecinātas. Buržuāziskajā tiesību zinātnē pat nostiprinājās nosaukums «civilizēto tautu starptautiskās tiesības».

Aplūkotajā laika posmā starptautisko tiesību normu attīstībā nozīmīgs ir Vīnes kongress (1815), Parīzes kongress (1856), Brišeles konference (1874) un Berlīnes kongress (1878).

Vīnes kongress (1815) pasludina par likumīgu bruņotu iejaukšanos citu valstu iekšējās lietās uz leģitīmisma principa pamata, t. i., tad, kad nepieciešams atjaunot gāztas likumīga monarha dinastijas varu. Šīs tiesības tūlīt arī tika izmantotas: Austrijas armija izdarīja intervenciju Sardīnijā un Neapolē (1821), Francijas armija — Spānijā (1823). Vīnes kongresā nodibinājās Svētā alianse (Austrija, Anglija, Prūsija, Krievija). Tā noteica šī kongresa politiskos aktus: 1) Holandes karalistes nodibināšanu (tās sastāvā tika ietilpināta arī Beļģija); 2) Sveices pastāvīgās neitralitātes garantēšanu.

Vīnes kongress pieņēma vairākus juridiskus aktus: 1) reglamentu par diplomātu rangiem; 2) deklarāciju, kurā nosodīta vergu tirdzniecība; 3) Vīnes kongresa Nobeiguma aktu, kurā tika atzīta

kuģniecības brīvība visās «starptautiskās upēs», nerēķinoties ar piekrastes valsts suverenitāti.

Kad 1818. gadā Āhenes kongresā lielo monarhiju savienībai (Svētajai aliansei) pievienojās arī Francija, tad šī tā dēvētā Pentarhija sāka uzskatīt sevi par Eiropas tautu likteņu izlēmēju. Šāda starptautiska politika rod atbalsi arī otrpus Atlantijas okeāna, kur savukārt ASV kapitālisms tiecas pēc hegemonijas visā Amerikas kontinentā. ASV prezidents Monro, lai attaisnotu Vašingtonas ekspansiju Latīņamerikā, pasludina (1823) savu doktrīnu: «Amerika — amerikāņiem!»

Parīzes kongress (1856) izbeidza Krimas karu. Miera līgumu parakstīja Austrija, Francija, Anglija, Krievija, Prūsija, Sardīnija un Turcija. Parīzes kongress izbeidza Svētās alianses bloku un leģitīmisma vietā izvirzīja «Eiropas saskaņas» principu. Pie civiltizētām un kristīgām valstīm tika pieskaitīta arī Turcija (kā pretstats Krievijai). Miera līguma rezultātā tika ierobežotas Krievijas starptautiskās tiesības Melnajā jūrā, Donavas ietekā, tai atņēma Besarābiju, tās militārajai flotei slēdza Bosforu un Dardaneļus. Šis miera līgums izvirza jēdzienu «pussuverēna valsts», kas ieviešas starptautisko tiesību buržuāziskajā teorijā. Tā, piemēram, par pussuverēnu tiek atzīta Serbija.

Starptautisko tiesību kodifikācijas vēsturē nozīmīga ir kongresā pieņemtā Deklarācija par jūras tiesībām, kas atceļ kaperēšanu (piekrastes valsts kuģu īpašnieku tiesības nodarboties ar garām braucošu kuģu aplaupīšanu), nosaka privātīpašuma neaizskaramību jūras karā, kā arī jūras blokādes tiesisko dabu (tiek prasīta blokādes efektivitāte). Kongress tālāk attīstīja teritorijas neitralizācijas institūtu, pasludinot Ālandu salas par neitralizētām.

Briseles konferences (1874) nozīme starptautisko tiesību attīstībā ir tāda, ka tā pieņēma projektu sauszemes kara noteikumiem, kas kļuva par pamatu vēlāk notikušajai (1907, Hāgā) sauszemes kara noteikumu kodifikācijai.

Berlīnes kongress (1878) notika pēc Krievijas uzvaras karā pret Turciju, un tajā piedalījās lielvalstis — Parīzes traktāta dalībnieces, kuras bija arī galvenās lēmējas. Epizodiski piedalījās arī mazās valstis (Grieķija, Rumānija, Irāna u. c.), kad lēma jautājumus, kas attiecās uz tām. Berlīnes kongresā noslēgtais traktāts satur noteikumus par Bulgāriju kā autonomu valsti, par Rumānijas un Serbijas atdalīšanos no Turcijas impērijas. Krievija iegūst daļu Besarābijas un atgūst no Turcijas Ardaganas, Karsas un Batumi pilsētas. Bez šīm teritoriālām pārmaiņām Berlīnes traktātā bija paredzēts, kas Turcijai jādara, lai uzlabotu tās varai pakļauto kristīgo pilsoņu stāvokli. Turklāt tiek noteikts, ka lielvalstīm jāraugās, lai Turcija izvirzītos noteikumus pildītu. Starptautisko tiesību literatūrā uz šī pamata sāk formulēt cilvēka tiesību aizstāvēšanu. Traktāts satur arī noteikumus par brīvu kuģošanu Donavā no t. s. «Dzelzs vārtiem» līdz upes grīvai (aizliegums iebraukt attiecās tikai uz karakuģiem).

Deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē, tālāk attīstoties kapitālismam, tiek dibinātas pirmās starptautiskās organizācijas: Starptautiskā telegrāfa ūnija (1865), Vispasaules pasta ūnija (1874) u. c.

6.§. REAKCIONĀRĀS TENDENCES STARPTAUTISKAJĀS TIESĪBĀS PERIODĀ, KAD KAPITĀLISMS PĀRAUG IMPERIĀLISMĀ

Kapitālismam pāraugot imperiālismā, buržuāziskajās starptautiskajās tiesībās, tāpat kā visās citās buržuāzisko tiesību nozarēs, pastiprinās reakcionārās tendences. Ir pabeigta pasaules sadalīšana, un imperiālistiskās lielvalstis sāk cīņu par tās pārdalīšanu. Starptautiskās tiesības imperiālistu rokās kļūst par ieroci koloniālās politikas īstenošanai un jaunu koloniju sagrābšanai. Visvairāk koloniju XIX gs. beigu posmā ir sagrābušas Anglija un Francija, bet šajā laupīšanā piedalās arī mazās Eiropas valstis — Holande, Spānija, Dānija, Portugāle, Beļģija. Kolonizatori ir kļuvuši par pasaules iedzīvotāju vairākuma apspiedējiem un paverdzinātājiem un sacenšas par pasaules kundzību. Jaunas pretenzijas monopolu sacensībā izvirza Vācija, Itālija, Japāna, ASV.

Pēc Vācijas ierosinājuma 1884. gadā tika sasaukta Berlīnes konference, kurā piedalījās 14 valstis (Vācija, Anglija, Francija, ASV, Austroungārija, Krievija, Beļģija, Portugāle u. c.). Šajā konferencē tika lemti koloniju jautājumi, un tā iezīmē vienu posmu kapitālistisko lielvalstu savstarpējā cīņā par Āfrikas sadalīšanu. Konferences nobeiguma aktā (1885) tiek pasludināti jauni noteikumi koloniju iegūšanas kārtībā. Tiek noteikts, ka nepiederošu teritoriju var iegūt par koloniju, to efektīvi okupējot.

Imperiālistisko valstu alkatība un tiekšanās pēc kolonijām XIX un XX gadsimtu mijā izraisīja vairākus karus, piemēram, ASV karu ar Spāniju (1898), kura rezultātā ASV sagrāba Filipīnas, Puertoriko, Guamu, Kubu, arī Havaju salas, bet 1899. gadā Samoas salu daļu; angļu-būru karu (1899), krievu-japāņu karu (1904—1905), Balkānu karus (1912—1914). Cilvēce nojauta imperiālistisko sāncensību bruņotu konfliktu pasaules mērogā.

Šī perspektīva izvirzīja monopolistiskajai buržuāzijai vairākas problēmas: strauji attīstījās militārā tehnika, kas deva labu peļņu, bet radīja arī nemitīgas bažas par ienaidnieka panākumiem šai jomā; aizvien masveidīgākas kļuva mobilizētās armijas, un tautas masām vajadzēja radīt ilūziju, ka imperiālistiskā valsts gādā par tautu; vajadzēja arī rūpēties par to, lai ieroči nenonāktu plašu tautas masu rokās, kā arī sargāt privātipašuma neaizskaramību kara laikā. Šīs un vēl citas problēmas mudināja «civilizētās tautas» (finansu magnātus) domāt par kara vešanas likumu vispārēju kodificēšanu. Bez tam bija nepieciešams tautai radīt ilūziju, ka imperiālisti ir miera aizstāvji, bet piedalīšanās karā — tēvijas aizsardzība un goda lieta.

1899. gadā un 1907. gadā Hāgā sanāca divas miera konferences, bet Londonā tika sasaukta jūras konference (1909). Šīs konferences izstrādāja starptautiskas normas, kuras ir spēkā vēl mūsdienās.

Pirmā Hāgas miera konference sanāca 1899. gada 18. maijā pēc Krievijas iniciatīvas. Tajā piedalījās 26 valstis, to vidū Krievija, Turcija, Anglija, Francija, ASV, Austroungārija, Spānija, Itālija, Turcija, Japāna, Skandināvijas ūnija u. c.

29. jūnijā parakstītajā Nobeiguma aktā kā konferences rezultāts tika pasludināti vairāki akti.

1. Trīs konvencijas: a) par strīdu izšķiršanu ar miera līdzekļiem; b) par sauszemes kara likumiem un parašām; c) par Ženēvas 1864. gada konvencijas lietošanu jūras karā.

2. Trīs deklarācijas par militāro operāciju ierobežošanu karā. Valstis dalībnieces vienbalsīgi paziņoja, ka «cilvēces materiālās un morālās labklājības augšanai galīgi nepieciešami ierobežot izdevumus militāriem mērķiem, kuri šai laikā apgrūtina pasauli».

3. Seši ieteikumi turpmāko lēmumu sagatavošanai, piemēram, par neitralitāti, par kara budžetu ierobežošanu, par ostu un pilsētu bombardēšanu no karakuģiem u. c.

Otrā Hāgas konference sanāca 1907. gada 15. jūnijā pēc Krievijas un ASV iniciatīvas. Tajā piedalījās 44 valstis.

Krievijas valdība ierosināja no jauna caurskatīt visas trīs 1899. gada konvencijas un apspriest jaunu konvenciju par jūras karu.

Konferencē 18. oktobrī tika parakstītas 13 konvencijas:

1) par starptautisku konfliktu izšķiršanu ar miera līdzekļiem (vispārējā miera uzturēšana, labie pakalpojumi un starpniecība, starptautiskās izmeklēšanas komisijas, starptautiskā šķirētāja); 2) par varas līdzekļu lietošanas ierobežojumiem gadījumos, kad jāpiedzen parādi, kas izriet no līgumiem; 3) par karadarbības sākšanu; 4) par sauszemes kara likumiem un parašām; 5) par neitrālu valstu un personu tiesībām un pienākumiem sauszemes karā; 6) par ienaidnieka tirdzniecības kuģu stāvokli, sākoties karadarbībai; 7) par tirdzniecības kuģu pārveidošanu par karakuģiem; 8) par automātisko zemūdens kontaktmīnu izlikšanu; 9) par bombardēšanu kara laikā no karakuģiem; 10) par Ženēvas konvencijas principu lietošanu jūras karā; 11) par dažiem ierobežojumiem kuģu aizturēšanā jūras karā; 12) par starptautiskās prīzu tiesas dibināšanu; 13) par neitrālo valstu tiesībām un pienākumiem jūras karā.

Otrā Hāgas miera konference pieņēma arī Deklarāciju par aizliegumu mest sprāgstvielas un bumbas no lidaparātiem, Nobeiguma aktu, kas satur dažādus ieteikumus, piemēram, par mierīgu sakaru nodrošināšanu kara laikā, kā arī priekšlikumu sagatavot trešo miera konferenci (trešā miera konference nesanāca, jo 1914. gadā sākās pirmais pasaules karš).

Pēc otrās Hāgas miera konferences Lielbritānijas valdība sasauca Londonā atsevišķu konferenci, kurā piedalījās galvenās

pasaules lielvalstis, kā arī Spānija un Holande. Šīs konferences rezultātā 1909. gada 26. februārī tika pieņemta Deklarācija par jūras kara tiesībām. Ar šo deklarāciju arī jūras kara likumi ieguva kodificētu normu raksturu.

Londonas Deklarācija (1909) satur normas 1) par blokādi kara laikā; 2) par kara kontrabandu; 3) par neitrālā pakalpojumiem karojošai pusei; 4) par sagrābto neitrālo prīzu¹ iznīcināšanu; 5) par flagas maiņu; 6) par neitrālas valsts kuģī esošās kravas piederību karojošai pusei; 7) par konvoju; 8) par pretošanos apskatei; 9) par zaudējumu atlīdzināšanu.

Londonas Deklarācija atspoguļo imperiālistisko valstu intereses un rūpes par to, lai arī karā varētu turpināties monopolu tirdzniecība starp karojošām un karā neitrālām valstīm. Deklarāciju parakstīja Vācija, ASV, Austrumungārija, Spānija, Francija, Anglija, Itālija, Japāna, Krievija, Nīderlande, starp kurām risinājās spraiga sacensība par imperiālistisku kundzību pasaulē. Tajā laikā jau bija izveidojušies divi pretēji imperiālistisko valstu militārie bloki — Trejsavienība (Vācija, Austrija, Itālija) un Antante (Francija, Krievija, Anglija).

1914. gadā sākās imperiālistu gatavotais pasaules karš. Tas ilga līdz 1918. gadam, un tajā piedalījās 34 valstis. No 74 miljoniem mobilizēto karavīru 10 miljoni krita vai nomira no ievainojumiem, apmēram 20 miljoni tika ievainoti un sakropļoti. 10 miljoni cilvēku nomira no bada un epidēmijām. Karojošo valstu tiešie kara izdevumi sniedzās pāri 200 miljardiem dolāru.² Sajā karā tika pieļauts bezgala daudz starptautisko normu pārkāpumu.

7.§. LIELĀ OKTOBRA SOCIĀLISTISKĀ REVOLŪCIJA UN MŪSDIENU STARPTAUTISKO TIESĪBU SĀKOTNE

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija radīja cilvēces vēsturē pirmo sociālistisko valsti — Padomju Krieviju, kuras tūlītējā aktīvā starptautiskā darbība aizsāka kvalitatīvi jaunu un augstāku attīstības etapu attiecībās starp valstīm un tautām. Dīzenās sociālistiskās valsts ārējā politika pamatojās uz principiem, ko pasludināja Komunistiskā partija un tās vadonis V. I. Ļeņins. Šī politika starptautiskajā dzīvē ieguva milzīgu autoritāti. Sociālisms kā jauna sabiedriska formācija stājās pretī vecajai imperiālistiskajai sistēmai un izbeidza tās vienvaldību valstu attiecībās. Ar dziļām simpātijām

¹ *Prize* (fr.) — ieguvums; laupījums. Prīze rodas tad, kad karojošā puse ņem savā valdījumā pretinieka vai arī neitrālas valsts tirdzniecības kuģi, kurā tiek vesta kara kontrabanda. Prīzu tiesības ir jūras tiesību nozare; prīzu tiesas ir valstu organizētas tiesas, kuras kompetentas izlemt lietas, kas izriet no prīzu tiesību lietošanas.

² Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R.: Zinātne, 1970, 3. sēj., 35. lpp.

Padomju Krievijas ārpolitiku uztvēra visa progresīvā cilvēce, un ar savām miera, sociālās un nacionālās brīvības, taisnīguma un proletāriskā internacionālisma idejām tā jau pašā sākotnē starptautiskajām tiesībām deva jaunu saturu.

Pēc V. I. Ļeņina ierosinājuma, kā arī viņam tieši piedaloties, tika sastādīti vairāki Padomju valsts pirmie ārpolitiskie akti, kuri būtiski ietekmēja starptautiski tiesisko institūtu attīstību. Tādi bija Dekrēts par mieru, Dekrēts par valsts parādu anulēšanu u. c.

Dekrēts par mieru¹ (1917) arī mūsdienās ir mūsu valsts politikas idejiskais pamats cīņā par miera nosargāšanu, starptautisku sadarbību, tautu brīvību un neatkarību.

Starptautiski tiesiskajā aspektā Dekrētā par mieru atrodam daudzus svarīgus starptautisko tiesību institūtu formulējumus.

1. Taisnīgs, demokrātisks miers (par tādu mieru Padomju valdība uzskata tūlītēju mieru bez aneksijām un kontribūcijām).

2. Starptautisks apstiprinājums miera noteikumiem (visu valstu un visu nāciju pilntiesīgā tautas pārstāvju sapulcē).

3. Aneksijas definīcija.

4. Karš — noziegums pret cilvēci («Kara turpināšanu valdība uzskata par lielāko noziegumu pret cilvēci»; šādu normu starptautiskajās valstu attiecībās pirmo reizi piemēro pēc otrā pasaules kara, un tā kļūst par vispārātzītu starptautisko tiesību normu).

5. Diplomātijas atklātums (Padomju valdība atceļ slepeno diplomātiju, publicē Krievijas impērijas cara valdības slepenos līgumus).

6. Demokrātisma, tautu līdztiesības un universālisma ideju izvirzīšana starptautiskajās tiesībās (Padomju valdība «uzaicina visu karojošo zemju valdības un tautas nekavējoties noslēgt pamieru... uz tādu laiku, kurā pilnīgi iespējama tiklab miera sarunu pabeigšana, piedaloties bez izņēmuma visu to tautību vai nāciju pārstāvjiem, kuras ievilkta karā vai spiestas tanī piedalīties, kā arī visu zemju tautas pārstāvju pilnvarotu sanāksmju sasaukšana galīgai miera noteikumu apstiprināšanai»²).

7. Proletāriskā internacionālisma principa saistīšana ar valstu attiecību veidošanu (Padomju valdība griežas pie Anglijas, Francijas, Vācijas strādnieku šķiras un pie visām tautām pēc atbalsta taisnīgam, demokrātiskam mieram).

8. Dažādu sociālu iekārtu valstu mierīga līdzāspastāvēšana.

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras turpmākais vissvarīgākais vēsturiskais notikums bija pasaules sociālistiskās sistēmas izveidošanās. Tā rezultātā radās jauns starptautisko attiecību tips (attiecības starp sociālistiskajām valstīm) un starptautiskajās tiesībās tika izvirzīts kvalitatīvi jauns princips — sociālistiskā internacionālisma princips.

¹ Ļeņins V. I. Raksti, 26. sēj., 213. lpp.

² Turpat, 215. lpp.

II nodaļa.

MŪSDIENU STARPTAUTISKO TIESĪBU BŪTĪBA UN AVOTI

1.§. TRIS GALVENĀS LINIJAS JAUNU STARPTAUTISKO TIESĪBU IZVEIDĒ

Mūsdienu starptautisko tiesību galvenais saturs ir veidojies pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas, kad sākās pasaulvēsturisks cilvēces pavērsiens no kapitālisma uz sociālismu. Starptautiskajā arēnā iznākusī jaunā Padomju valsts, būdama strādnieku šķiras un darba zemniecības valsts, pirmkārt, neatzina ekspluatatoru šķiru izveidotos starptautisko tiesību reakcionāros un imperiālistiskos principus un normas, piemēram, valsts tiesības uz karu, uzvarētāja tiesības, iekarošanas tiesības, koloniālās tiesības, aneksijas, kontribūcijas u. c. Pirmās sociālistiskās valsts cīņas rezultātā šie institūti mūsdienu starptautiskajās tiesībās ir likvidēti, kā arī ir izzudis tautu iedalījums civilizētās tautās un necivilizētās tautās un citi diskriminācijas veidi.

Otrkārt, jaunā sociālistiskā valsts no savas pastāvēšanas pirmajām dienām, bet vēlāk brālīgā sadarbībā ar citām sociālistiskās sistēmas valstīm izvirzīja un ieviesa starptautiskajās tiesībās jaunus progresīvus principus un normas, piemēram, varas lietošanas aizliegumu, principus par strīdu mierīgu izlemšanu, tautu pašnoteikšanos un līdztiesību, valsts atbildību par izdarīto agresiju, cilvēku tiesību respektēšanu, pretēju sociālo sistēmu valstu mierīgu līdzāspastāvēšanu (koeksistenci).

Šie principi tagad ir nostiprinājušies un kļuvuši par mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipiem.

Treškārt, Padomju valsts ārpolitikas īstenošanas rezultātā attīstījās, nostiprinājās un ieguva arī jaunu saturu vecie demokrātiskie principi, kas bija izvirzīti buržuāziskajās revolūcijas, piemēram principi par suverenitātes respektēšanu, valstu līdztiesību, neiejaukšanos valstu iekšējās lietās, karošanas noteikumu humanizēšanu u. c.

Pamatojoties uz jaunajiem starptautisko tiesību principiem, mūsdienās citādi tiek izprasta starptautisko tiesību subjekta būtība (valsts, nācija, kas cīnās par pašnoteikšanos, starptautiska organizācija), avoti, līgumu tiesības, atbildība starptautiskajās tiesībās, starptautiskās organizācijas utt.

Tādējādi līdz ar Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju starptautiskajās tiesībās iesākās jauns vēsturisks attīstības posms. Starptautiskās tiesības izveidojās par visu tautu un nāciju tiesībām ar vispārdemokrātisku raksturu.

Jaunās starptautiskās tiesības sekmē sabiedrības progresu, atvieglo cilvēces progresīvo spēku cīņu par sociālismu, veicina valstu sadarbību zinātnes un tehnikas jomā. Tā kā starptautisko tiesību

darbības sfēra ir stipri paplašinājusies, ir izveidojušās arī jaunas starptautisko tiesību nozares (kosmosa tiesības, starptautisko organizāciju tiesības, atbruņošanās tiesības, starptautisko līgumu tiesības u. c.).

2.Š. MŪSDIENU STARPTAUTISKO TIESĪBU KOPEJĀIS RAKSTURS

Mūsdienu starptautisko tiesību kopējo raksturu nosaka šo tiesību laikmetiskais uzdevums. Tās ir internacionālas un universālas normas laikmetā, kad notiek pāreja no kapitālisma uz sociālismu, kad līdzās pastāv divu pretēju sociālu sistēmu valstis — sociālistiskās un kapitālistiskās valstis un kad starp sociālistiskās sadraudzības valstīm ir izveidojušās jauna tipa ekonomiskās un politiskās attiecības. Tāpēc salīdzinājumā ar gadsimta sākuma buržuāziskajām starptautiskajām tiesībām mūsdienu starptautiskās tiesības pēc savas būtības ir jaunas starptautiskas tiesības.

Veco starptautisko tiesību uzdevums to pastāvēšanas beigu posmā bija kalpot imperiālisma interesēm. Mūsdienās koeksistē divas sistēmas — sociālistiskā un kapitālistiskā, tādēļ nepieciešams, lai starptautiskās tiesības kalpotu šīs koeksistences interesēm. Šādu starptautisku tiesību veidošanā un attīstīšanā ir ieinteresēts kā sociālisms, tā arī kapitālisms. Kara draudu novēršana un miers ir priekšnoteikums šāda rakstura starptautisko tiesību pastāvēšanai, valstu sadarbības stabilizācijai, kapitālistisko un sociālistisko valstu mierīgai sacensībai.

3.Š. STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS, STARPTAUTISKĀS ATTIECĪBAS UN ĀRPOLITIKA

Starptautisko tiesību normas veidojas valstu savstarpējo attiecību procesā. Tādējādi primārās ir starptautiskās attiecības. Tā kā starptautiskās attiecības veidojas starp atšķirīgu iekārtu valstīm, šo attiecību procesos notiek pretēju šķirisku interešu sadursmes un tiek meklēts interešu saskaņojums. Kad saskaņojums noticis, veidojas starptautiskās tiesiskās normas. Tādējādi tieši starptautiskās attiecības ietekmē tādu vai citādu (progresīvu vai reakcionāru) normu rašanos. Starptautiskās tiesības ir specifiska virsbūves kategorija, ko determinē ne vien tās ražošanas attiecības, kas pastāv katrā atsevišķā valstī, bet arī objektīvi starptautiski ekonomiski faktori, kas nav atkarīgi no starptautisko attiecību subjektiem. Ļeņins šos objektīvos ekonomiskos faktoros raksturoja kā spēku, kurš ir lielāks «nekā jebkuras valdības vai šķiras vēlēšanās, griba un lēmums»¹.

Katrai valstij ir sava *ārpolitika* — tās iekšējās politikas turpinājums, šis valsts intereses starptautiskajā dzīvē. Valsts ārpolitiku un rīcību nosaka valdošās šķiras iekšpolitiskās intereses. Tā,

¹ Ļeņins V. I. Raksti, 33. sēj., 125. lpp.

piemēram, ASV monopolistiskās buržuāzijas reakcionārā iekšpolitika ir arī starptautiskās reakcijas galvenais balsts. Turpreti PSRS Konstitūcija nosaka, ka PSRS ārpolitika ir virzīta uz to, lai nodrošinātu labvēlīgus starptautiskus apstākļus komunisma uzcelšanai Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (28. pants). Tā ir kardīnāla interese mūsu valsts ārpolitikā.

Valsts ārpolitikas realizētāji, tās starptautiskās tiesiskās pozīcijas cīnītāji ir diplomāti — amatpersonas, kuras attiecīgu valstu valdības ir pilnvarējušas uzturēt sakarus vai vest sarunas ar ārvalstu pārstāvjiem.

Diplomatija ir lietišķa, mierīga (atšķirībā no militāras) operatīva darbība valsts ārpolitikas uzdevumu realizēšanā, kuru veic valsts orgāni, piemēram, parlaments, valsts galva, valdības galva, bet visbiežāk ārlietu ministrija, ārlietu ministrs un ārvalstis akreditētie diplomātiskie aģenti.

Diplomatiskās darbības rezultātā veidojas, attīstās un tiek piemērotas starptautisko tiesību normas, kas savukārt atspoguļo valstu cīņas un sadarbības procesu. Katras valsts diplomātija cīnās par to, lai jaunu normu radīšanā vai esošo normu grozīšanā diplomāta pārstāvētās valsts pozīcija iegūtu pēc iespējas pilnīgāku atspoguļojumu. Diplomātijai ir liela ietekme starptautisko tiesību attīstībā. Reakcionāra diplomātija aizvien ir devusi reakcionāru virzienu starptautisko tiesību attīstībā, turpreti progresīvo sabiedrības spēku diplomātija starptautisko tiesību attīstību ietekmē progresīvi.

Progresīvu starptautisku tiesisku normu jaunradē mūsdienās liela nozīme ir tautas masu aktivitātei, kad tās atbalsta progresīvu diplomātiju. Sevišķa nozīme šai ziņā ir organizētai strādnieku šķiras kustībai, kura vienmēr ir progresīvi ietekmējusi starptautisko attiecību virzību. Tādējādi, kaut arī valstu starptautiskās attiecības ir varas orgānu attiecības, starptautiskās progresīvās kustības, kas mūsdienās ir liels starptautisks spēks, var ietekmēt valstu varas orgānu attiecības par labu mieram, starptautiskajai drošībai un tautas masu interesēm. Izšķiroša nozīme mūsdienu starptautisko tiesību attīstībā ir sociālistisko valstu sadraudzībai.

4.§. STARPTAUTISKO TIESĪBU AVOTI

Starptautiskajās tiesībās par avotu šī jēdziena juridiskajā izpratnē dēvē tās formas, kurās ietvertas un pastāv starptautisko tiesību normas. Starptautisko tiesību normas rodas pašu starptautisko tiesību subjektu (galvenokārt valstu) vienošanās rezultātā. Šāda vienošanās ietver sevī primāro starptautisko tiesību subjektu — valstu gribu saskaņojumu, un tāpēc tā ir vienīgais veids starptautisko tiesību normu radīšanā. Līdz ar to starptautisko tiesību avotu juridiskā daba ir vienota — tā ir subjektu vienošanās un tā izpaužas divās formās: līgumos un parašās.

Starptautiskais līgums ir mūsdienu starptautisko tiesību galvenais avots.¹ Starptautisks līgums izsaka starptautisko tiesību subjektu savstarpēju vienošanos par obligātu juridisku normu radīšanu šo subjektu attiecībā. Tās tad arī ir starptautisko tiesību normas.

Starptautiska līguma noslēgšanas kārtībai, tā legalitātei, spēkā nākšanai, spēka izbeigšanai, interpretācijai tagad ir izstrādātas īpašas normas, un tās veido atsevišķu nozari — starptautiskās līgumtiesības.

Starptautiska līguma spēks attiecīgā sfērā ir atkarīgs no tā dalībnieku skaita (divpusēji, daudzpusēji līgumi).

Arī tie starptautiskie līgumi, ko noslēgušas starptautiskās organizācijas, ir starptautisko tiesību avoti, bet tikai tajā apjomā, kādu nosaka šo organizāciju statūti.

Tā kā starptautiskās līgumtiesības ir detalizēti aplūkotas VII nodaļā, šeit tikai atzīmēsim to, ka starptautisks līgums ir skaidri izteikta vienošanās starp starptautisko tiesību subjektiem par juridiskiem noteikumiem, kas obligāti šiem subjektiem. Starptautiskam līgumam ir jāatbilst mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipiem.

Ikvienam starptautiskam līgumam ir spēks noteiktā starptautisko attiecību sfērā, laikā un telpā, tas ir tiesību avots visiem tā dalībniekiem.

Mūsu laikmetā svarīgs un universāls starptautisko tiesību avots ir ANO statūti, kas arī ir valstu starptautisks līgums. Sajā līgumā ir ietverta norma (103. p.), ka gadījumā, ja starp ANO statūtiem un citiem starptautiskiem līgumiem veidojas kolīzija, primaritāte ir saistībām, ko satur ANO statūti.

Starptautisko tiesību avoti ir arī tie līgumi, kuros puses ir starptautiskas organizācijas, kas mūsdienās ir starptautisko tiesību subjekti — subjekti *sui generis* (sevišķas dabas). Starptautiskās organizācijas ir atvasināti, derivatīvi subjekti, proti, valstis dibina starptautiskas organizācijas un tikai valstu dibinātās starptautiskās organizācijas ir starptautisko tiesību subjekti.

Starptautisko organizāciju slēgtajiem starptautiskajiem līgumiem ir ierobežots spēks laikā un telpā un pēc objektiem, jo tas izriet no starptautisko organizāciju statūtiem, par kuriem vienojas valstis. Šie statūti paredz noteiktu katras konkrētās organizācijas darbības kompetenci un ir individuāli atšķirīgi. Tādēļ, kaut arī starptautiskās organizācijas slēdz līgumus, kas ir starptautisko tiesību avoti, tomēr tās nekad nevar radīt normas, kuras būtu pamats visām starptautiskajām tiesībām.

Starptautisko organizāciju tiesības veido atsevišķu nozari starptautiskajās publiskajās tiesībās.

¹ Starptautisko līgumu apzīmēšanai tiek lietoti dažādi nosaukumi: pakts, traktāts, līgums, nolīgums, konvencija, statūti, vienošanās, deklarācija u. c.

Starptautiska paraša ir nerakstīta starptautisko tiesību norma, kas radusies starptautiskajā praksē kā noteikums, kuram starptautisko tiesību subjekti atzīst juridiski obligātu raksturu.

Starptautiska paraša ir specifisks starptautisko tiesību avots, kas atšķiras no starptautiskā līguma pēc rašanās procesa un ārējās formas. Paraša iegūst juridisku nozīmi tāda procesa rezultātā, kad vienveidīgi un analogi rīkojas visas vai dažas valstis un no tā izveidojas stabila starptautiskā prakse. Paraša nav ietverta juridiskā dokumentā, un tā nav skaidri formulēta. Tāpēc parašu normas grūtāk piemērot starptautisko attiecību regulēšanai, un vēstures gaitā tās pakāpeniski aizstāj ar līgumiem. Tomēr parašas kā starptautisko tiesību avota juridiskā nozīme ir tāda pati kā līgumiskās normas nozīme.

Ja valstis kā subjekti neatzīst par juridiski saistošu kādu noteikumu, kas radies kā paraša, bet tomēr praksē labprāt lieto šo noteikumu, tad tā nav paraša ar juridiska avota raksturu, bet gan tikai paradums vai arī starptautiskas laipnības savstarpēja ievērošana.

Tādējādi mūsdienās līgums kā starptautisko tiesību avots ir izplatītāks. Līguma normu var atcelt tikai jauna līguma norma. Tomēr praksē ir arī gadījumi, kad līguma normu atceļ ar parašas normu. Līgums un paraša kā starptautisko tiesību normu avoti nav pretrunā, tie papildina viens otru, atrodas savstarpējā mijiedarbībā.

Valsts iekšējais likums nevar būt starptautisko tiesību avots. Tomēr starptautiskās tiesības var smelt ierosinājumus, idejas progresīvas valsts iekšējā likumā un tā normas var tikt ietvertas starptautiskā līgumā, t. i., līguma dalībnieces var pieņemt iekšējā likuma normu par starptautisko tiesību normu. Par to, ka progresīvam iekšējam likumam ir nozīme starptautisko tiesību normu radīšanā liecina, piemēram, Francijas buržuāziskās revolūcijas laika likumdošanas ietekme uz starptautisko tiesību attīstību un mūsdienu starptautiskās tiesības, kas ir izveidojušās Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas pasludināto leņģinisko principu ietekmē.

Juridiskajā literatūrā tiek iztirzāti arī jautājumi par *starptautisko organizāciju rezolūcijām*. Galvenokārt tiek minētas ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcijas. ANO statūti šīs rezolūcijas iedala a) obligātos noteikumos, kam spēks pašas ANO iekšējā dzīvē (tās organizatoriskos un finansu jautājumos), b) rekomendācijās. Rekomendācijas, kā jau liecina pats nosaukums, nerada valstīm obligātas juridiskas saistības, un valstis pašas lemj, vai pieņemt vai nepieņemt rekomendēto saistību. Kad jautājums skar starptautisko mieru un drošību, tad parasti progresīvās valstis, to starpā PSRS, šādas rekomendācijas pieņem un tiek parakstīts attiecīgs līgums (piemēram, atomieroču neizplatīšanas līgums, 1967), kuru pēc tam ratificē (līguma parakstīšanas stadijas dažreiz var arī nebūt). Līdz ar to ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija kļūst par starptautisko tiesību avotu.

Daudzi buržuāziskie starptautisko tiesību zinātnieki (Lauterpahts, Raits) uzskata, ka starptautisko tiesību normu radošs raksturs ir arī ANO Starptautiskās tiesas lēmumiem. Tomēr ne šīs tiesas statūti, ne arī valstu prakse neatzīst Starptautiskās tiesas aktus par starptautisko tiesību avotiem. Starptautiskās tiesas uzdevums ir nevis radīt starptautisko tiesību normas, bet gan piemērot tās konkrētiem gadījumiem.

Starptautiskā tiesa ne tikai izlemj konkrētas lietas, bet arī dod konsultatīvus slēdzienus juridiskos jautājumos. Jau pašā šajā nosaukumā «konsultatīvs slēdziens» ir uzsvērts, ka tā ir tikai konsultācija. Taču nevar noliegt, ka Starptautiskās tiesas lēmumi un konsultatīvie slēdzieni var ietekmēt un ietekmē starptautisko tiesību attīstību, tautu tiesisko apziņu, valstu praksi, ja tie atbilst *ius cogens* prasībām (starptautisko tiesību pamatprincipiem) un starptautisko tiesību progresīvai attīstībai.

5.§. STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS UN VALSTS NACIONĀLĀS (IEKŠĒJĀS) TIESĪBAS

Starptautisko tiesību sistēma un ikvienas valsts iekšējo tiesību sistēma ir pilnīgi patstāvīgas sistēmas. Tomēr tās nav izolētas, bet atrodas pastāvīgā saskarē un mijiedarbībā.

So divu tiesību sistēmu mijattiecības aplūkojamas no vairākiem aspektiem: 1) valsts nacionālās likumdošanas, t. i., valsts iekšējo tiesību normu ietekme uz starptautisko tiesību normu rašanās procesu un to saturu; 2) starptautisko tiesību normu ietekme uz valsts iekšējo tiesību rašanos, grozīšanu un piemērošanu; 3) starptautisko tiesību normu tiešais spēks un piemērošana valsts iekšējo attiecību sfērā, t. i., bez starptautisko tiesību normu transformēšanas iekšējos likumos; 4) tiesību normu piemērošana iekšējo un starptautisko tiesību normu kolīzijas gadījumos.

Valsts iekšējie likumi un citi normatīvie akti, t. i., nacionālās tiesības, nav starptautisko tiesību avoti, jo nacionālām tiesībām ir spēks tikai savas valsts teritorijā un, kaut arī katrai valstij jārespektē citas valsts nacionālā likumdošana, tiešā veidā tās nevar attiecināt uz starptautiskām attiecībām. Taču, tā kā starptautisko tiesību normas rodas, valstīm savstarpēji vienojoties, tad valsts iekšējās tiesības var iedarboties uz starptautisko tiesību normu rašanās procesu. Starptautiskajā dzīvē visas valstis ir līdztiesīgas un suverēnas, tādēļ ikvienas valsts ietekmē var rasties starptautisko tiesību norma. Tomēr valsts nacionālo tiesību reālā iedarbība uz starptautisko tiesību normu rašanos ir atkarīga no tā, cik lielā mērā valsts iekšējās tiesības atbilst starptautisko attiecību objektīvajiem apstākļiem, vajadzībām un tendencēm. Nacionālās tiesības var arī dot idejas un mērķus starptautiskajām tiesībām. Taču vēlreiz jāuzsver, ka ikvienā gadījumā nepieciešama valstu vienošanās,

jo tikai vienošanās rezultātā var rasties starptautiska tiesiska norma.

Sevišķi spēcīgi mūsdienu starptautisko tiesību attīstību ir ietekmējusi Padomju Savienības iekšējā likumdošana, kas ir progresīva un atbilst cilvēces vēsturiskās attīstības tendencēm. Ipaša nozīme ir bijusi Dekrētam par mieru, Padomju Konstitūcijai un vēl daudziem citiem Padomju valsts iekšējās likumdošanas aktiem. Daudzas Padomju valsts iekšējās likumdošanas konkrētas normas un principi tagad ir vispāratzītas starptautisko tiesību normas un pamatprincipi, piemēram, aizliegums lietot varu starptautiskajās attiecībās, starptautisku strīdu mierīga izlemšana, nāciju pašnoteikšanās tiesības. No Padomju valsts iekšējās likumdošanas ir aizgūtas arī vairākas normas un institūti, kas regulē starptautisko tiesību subjekta statusu, tā starptautisku atzīšanu un tiesību pēctecību, starptautisku līgumu spēku, teritoriālu izmaiņu tiesiskos pamatus, tirdzniecības pārstāvniecību statusu, cilvēka tiesību un brīvību respektēšanu u. c.

Savukārt krimināltiesību novadā jāatzīmē PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1965. gada 4. marta dekrēts «Par personu sodīšanu, kas vainīgas noziegumos pret mieru un cilvēcību un kara noziegumos, neatkarīgi no šo noziegumu izdarīšanas laika». Tādējādi mūsu iekšējā likumdošana atcēla noilgumu šiem noziegumiem. Šis akts ietekmēja starptautisko tiesību attīstību, un ANO savā XXIII sesijā 1968. gada 26. novembrī pieņēma Konvenciju par noilguma termiņa nepiemērošanu kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci. Konvenciju parakstīja daudzas valstis, un tā stājās spēkā 1970. gada 11. novembrī (PSRS to parakstīja jau 1969. gada 6. janvārī). Tādējādi izveidojās ļoti svarīgs starptautisko tiesību avots, kam pamatus bija licis PSRS iekšējais likums.

Mūsdienās par nozīmīgu jaunrades avotu starptautisko tiesību normu tālākā progresīvā attīstībā kļūst 1977. gada PSRS Konstitūcija.

Starptautisko tiesību normas savukārt ietekmē nacionālo tiesību attīstību. Ikvienai valstij ir jānodrošina tās iekšējās likumdošanas saskaņotība ar starptautisko tiesību pamatprincipiem un normām. Turklāt, kad valsts kļūst par starptautiskā līguma dalībnieci, viņai ir jāgādā par to, lai tās iekšējā likumdošanā būtu tādas juridiskas normas, kas nodrošinātu pēc šī līguma uzņemto valsts juridisko saistību izpildi. Tas izriet no senā starptautisko tiesību principa «*Pacta sunt servanda*» (Līgumi ir jāpilda). Neviens valsts nevar atsaukties uz savām iekšējām tiesībām, lai nepildītu kādu saistību pēc starptautiskiem līgumiem, kuros tā ir dalībniece. Tāpēc visu valstu konstitucionālajā likumdošanā ir noteikta starptautiska līguma ratifikācija, t. i., šī līguma apstiprināšana augstākajā valsts orgānā. Līdz ar ratifikāciju līgums valstij kļūst obligāts. No valsts, kas uzņēmusies starptautiskas saistības, var prasīt, lai tā savu iekšējo likumdošanu papildinātu saskaņā ar starptautiska līguma saistībām, piemēram, diplomātisko un konsulāro tiesību novadā, cilvēku

tiesību novadā, ekonomisko attiecību laukā utt. Valstis, slēdzot starptautisku līgumu, dažreiz arī tieši formulē pienākumu atcelt savu iekšējo tiesību normas, kas nesaskan ar jaunajām starptautiskajām saistībām. Tā, piemēram, Konvencija par visu veidu rasu diskriminācijas likvidēšanu satur normu, kas prasa, lai valstis grozītu, atceltu vai anulētu ikvienu iekšējo likumu vai noteikumu, kas rada rasu diskrimināciju vai nostiprina to tur, kur tā pastāv.

Starptautiskos tiesiskos aktos reizēm ir arī normas, kas dod gatavu formulējumu iekšējai likumdošanai tām valstīm, kas ir šādu aktu dalībnieces. Tā, piemēram, 1966. gada Paktā par cilvēka ekonomiskām, sociālām un kultūras tiesībām ir ietverta konkrēta formula (7. p.): «Sievietēm ir jāgarantē ne sliktāki darba noteikumi par tiem, kādi pastāv vīriešiem. Par vienādu darbu ir jābūt vienādai samaksai.»

Krimināltiesību novadā var minēt vēl konkrētākas normas, saskaņā ar kurām valstīm pēc uzņemtām starptautiskām saistībām ir jāpapildina sava iekšējā likumdošana. Tā, piemēram, Konvencija par atklāto jūru satur normu, kas šīs konvencijas dalībniecēm valstīm uzliek par pienākumu savā iekšējā krimināllikumdošanā kvalificēt kā sodāmu nodarījumu zemūdens kabeļu bojājumu.

Tā kā arī PSRS ir šīs konvencijas dalībniece, mūsu valsts krimināllikumdošanā ir ietverts attiecīgs nozieguma sastāvs.

Vēl ir jāmin Konvencija par cīņu ar nelikumīgu lidmašīnu sagrābšanu, kura prasa, lai valstis dalībnieces par konvencijā paredzēto noziegumu noteiktu stingrus sodus (2. p.). PSRS kā šīs Konvencijas dalībniece saskaņā ar uzņemto starptautisko saistību 1973. gada 3. janvārī izdeva dekrētu «Par kriminālo atbildību par gaisa kuģu nolaupīšanu». To darīja arī citas valstis, šīs Konvencijas dalībnieces.

Vēl kā aktuālu piemēru var minēt starptautiskos nolīgumus, kas prasa novērst jūras piesārņošanu ar cilvēku veselībai vai bioloģiskajiem jūras resursiem kaitīgām vielām. Šajā sakarībā PSRS ir izdoti vairāki normatīvi akti. Tāpat arī ASV, Lielbritānijas, Francijas, Japānas, Somijas un citu valstu likumdošanā tagad ir normatīvi akti par jūras piesārņošanas novēršanu.

PSRS Konstitūcija (29. p.) satur principu par to saistību godprātīgu pildīšanu, kas izriet no vispāratzītajiem starptautisko tiesību principiem un normām, kā arī no PSRS noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem.

PSRS iekšējā likumdošana paredz arī normas, kuras nosaka, kā izšķirami gadījumi, kad rodas kolīzija starp PSRS starptautisko saistību pēc līguma un PSRS iekšējo likumu.¹ PSRS un citas sociālistiskās valstis pamatojas uz šāda principa: ja starptautiskajā līgumā, kurā piedalās PSRS vai citas sociālistiskās valstis,

¹ Sk., piemēram, PSRS Likuma par valsts notariātu 32. p., PSR Savienības un savienoto republiku civilās likumdošanas pamatu 129. p.

paredzēti citādi noteikumi nekā šo valstu likumdošanā, tad piemērojami starptautiskā līguma noteikumi.

Specifiskas juridiskas normas satur PSRS līgumi, kas noslēgti ar citām sociālistiskajām valstīm par tiesisko palīdzību civillietās, ģimenes lietās un krimināllietās. Šo līgumu normu piemērošana ir cieši saistīta ar valstu iekšējiem normatīviem aktiem.

Tātad varam secināt:

pirmkārt, nacionālās tiesības ietekmē starptautiskās tiesības ar valsts gribas starpniecību, kuru tā pauž, slēdzot starptautisku līgumu;

otrkārt, progresīvas nacionālās tiesības un to idejas, radīdamas tautas masu aktīvu pozīciju savā un arī citās valstīs, veido starptautisko sabiedrisko domu un tādējādi ietekmē starptautisko tiesību attīstību;

treškārt, mūsu dienās nacionālo tiesību ietekme uz starptautiskām tiesībām ir sevišķi pieaugusi sakarā ar sociālisma nometnes valstu neatlaidīgo cīņu par mieru, tautu draudzību, sadarbību, līdztiesību.

6.§. STARPTAUTISKO TIESĪBU KODIFIKĀCIJA

Starptautisko tiesību kodifikācija ir spēkā esošo starptautisko tiesisko normu sakārtošana vienotā sistēmā, šo normu formulēšana un pretrunu novēršana starp tām. Tā kā katra kodifikācija noteikti ir arī jaunu normu radīšana, ievērojot dzīves progresu, tad arī starptautisko tiesību kodifikācija ir saistīta ar šo tiesību progresīvu attīstību.

Mūsu dienās ne zinātnē, ne praksē vairs netiek izvirzīta ideja par visu vai gandrīz visu starptautisko tiesību kodificēšanu vienā kodeksā, kā tas ir valsts iekšējās (civīlās, kriminālās utt.) tiesībās. Šāda ideja attiecībā uz starptautiskajām tiesībām ir raksturīga XIX gadsimtam, kad vairāki tiesību zinātnieki uzskatīja par nepieciešamu veikt un arī veica zinātniskas kodifikācijas. Tā, piemēram, Heidelbergas universitātes profesors J. Blunčli 1868. gadā izdotajā zinātniskajā kodifikācijā 862 pantos formulēja visas tā laika starptautisko tiesību normas.¹

Līdz ar XX gadsimtu valstu praksē raksturīga pievēršanās starptautisko tiesību atsevišķu nozaru kodifikācijai (daļējā kodifikācija). Sajā ziņā plašākus praktiskus panākumus guva otrā Hāgas miera konference 1907. gadā.

¹ Sk.: *Bluntschli J. C.* Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten als Rechtsbuch dargestellt. Nördlingen, 1978. Šī grāmata ir tulkota arī krievu valodā: *Блончли И.* Современное международное право цивилизованных государств изложенное в виде кодекса / Под ред. Гр. Л. Комаровского. М., 1877.

Pēc pirmā pasaules kara starptautisko tiesību kodificēšanas darbu mēģināja organizēt Nāciju Līga (*League of Nations*). Tomēr 1930. gadā sasauktā valstu konference kodifikācijas jautājumos beidzās ar nelielu rezultātu. Tika pieņemta konvencija par atsevišķiem kolīziju jautājumiem dažādu valstu pilsonības likumos, divi protokoli par atsevišķiem dubulpilsonības un bezpilsonības gadījumiem, kā arī izlemti dažādi jautājumi par jūras tiesību kodifikāciju.

Pēc otrā pasaules kara kodifikācija notiek galvenokārt Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros. Pasaules tautu progresīvo spēku, it īpaši sociālistiskās sadraudzības valstu pieaugošā ietekmē ANO kodifikācijas un starptautisko tiesību progresīvas attīstīšanas darbs ir guvis labas sekmes. Jau paši ANO Statūti ir viens no mūsdienu kodifikācijas paraugiem. 1947. gadā ANO Ģenerālā Asambleja nodibināja pastāvīgu speciālu palīgorgānu starptautisko tiesību progresīvai attīstīšanai un kodificēšanai. Šis speciālais orgāns ir Starptautisko tiesību komisija, un tai ir savs reglaments. Komisijas locekļus ievēl uz 5 gadiem Ģenerālā Asambleja; tie nepārstāv savas valdības, bet uzstājas kā starptautisko tiesību speciālisti.

Starptautisko tiesību komisija ir veikusi ievērojamu darbu starptautisko tiesību nozaru kodifikācijā. Tā, piemēram, tika izstrādātas četras konvencijas par starptautiskajām jūras tiesībām (atklātās jūras, teritoriālās jūras, kā arī kontinentālā šelfa normas u. c.). Tās 1958. gadā apstiprināja Ženēvas konference. Tika kodificētas arī normas par diplomātiskiem sakariem (1961), par konsulāriem sakariem (1963), par starptautisko līgumu tiesībām (1969). 1977. gada 20. februārī stājās spēkā šīs komisijas izstrādātā svarīgā «Konvencija par noziegumu novēršanu un sodīšanu par noziegumiem, kas vērsti pret personām, kam ir starptautiska aizstāvība, ieskaitot diplomātiskos aģentus». Komisija aktīvi turpina kodifikācijas darbu.

Starptautisko tiesību kodificēšanas darbā bez minētās komisijas piedalās vēl arī citi ANO orgāni, piemēram, ANO Ģenerālās Asamblejas nodibinātā komiteja jautājumos par kosmosa izmantošanu miermīlīgos mērķos, Ekonomikas un Sociālā padome, Cilvēka tiesību komisija, Sieviešu tiesību komisija. Ievērojamu kodificēšanas darbu ir veikušas arī specializētas iestādes, piemēram, Starptautiskā darba organizācija ir pieņēmusi vairāk nekā 130 konvenciju. Kodifikācijas darbā piedalās arī starptautiskās sabiedriskās organizācijas, piemēram, Starptautisko tiesību institūts (Hāgā); International Law Assotiation (Londonā).

Kā īpaša forma starptautisko tiesību sistematizācijā ir jāatzīmē šo tiesību pamatprincipu kodificēšana, ko 1970. gadā veica ANO Ģenerālās Asamblejas Speciālā komiteja, formulējot starptautisko tiesību septiņus pamatprincipus un plaši izklāstot tos «Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem, kas attiecas uz valstu draudzīgām attiecībām un sadarbību saskaņā ar ANO Statūtiem».

Piecus gadus vēlāk 35 valstu konferencē par drošību un sadarbību Eiropā Helsinkos parakstīja «Nobeiguma aktu», kurā ietilpst

«Deklarācija par principiem, pēc kādiem dalībnieces valstis vadīsies savstarpējās attiecībās». Šī Deklarācija ir desmit principu kodifikācija.¹

No kodifikācijas jāatšķir, pirmkārt, oficiālie starptautisko tiesību aktu krājumi, ko izdod valsts valdības (arī PSRS valdība) un starptautiskās organizācijas (tagad ANO, agrāk Nāciju Līga), otrkārt, neoficiāli starptautisko aktu krājumi, kurus sakārto zinātniski darbinieki un citi starptautisko tiesību speciālisti.

7.§. MŪSDIENU STARPTAUTISKO TIESĪBU SISTĒMA

Jēdzienam *sistēma* ir plašs saturs. Ar to saprot gan sistēmu zinātnē, gan arī ekonomikā, politikā, tehnikā, mākslā, jurisprudencē, kad, pētot jēdzienus, idejas, normas, atsevišķi elementi tiek klasificēti un sagrupēti noteiktā loģiskā kārtībā, pamatojoties uz kādu noteiktu kritēriju vai principu.

Arī valsts iekšējām tiesībām ir noteikta sistēma, kura balstās uz šīs valsts ekonomisko iekārtu. Turpretī izveidot vispāratzītu starptautisko tiesību sistēmu līdz šim nav izdevies. Kopš buržuāzisko starptautisko tiesību pamatlicējs Hugo Grocijs iedalīja starptautisko tiesību normas kara tiesībās un miera tiesībās, nepārtraukti ir risinājušās diskusijas par starptautisko tiesību sistēmu. Taču vispāratzītu kritēriju, pēc kuriem varētu sistematizēt starptautiskās publiskās tiesības, mūsdienās joprojām nav. Gadu gaitā ir izveidojušies tikai noteikti tradicionāli sistēmas elementi (subjekti, teritorija, diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības u. c.), kas tiek minēti tiesībzinātnieku darbos par starptautiskām tiesībām, lai gan ikkatram no šiem darbiem savukārt ir sava individuāla sistēma.²

Padomju tiesību zinātnē uz marksisma-ļeņinisma metodoloģijas pamata periodā pēc otrā pasaules kara ir izveidojusies teorētiski labi pamatota starptautisko tiesību sistēma. Tajā saglabātas tradicionālās mūsdienu starptautisko tiesību nozares (līgumtiesības, diplomātiskās tiesības, starptautiskās jūras tiesības, gaisa tiesības, normas, kas regulē bruņotu konfliktu gadījumus, utt.), kā arī plaši izvērstas nozares, kas izveidojušās mūsdienās (piemēram, cilvēka tiesību aizsardzība, starptautisko organizāciju tiesības, kosmosa tiesības). Šīs sistēmas kodols ir starptautisko tiesību pamatprincipi. Pie tam tautu cīņā par mieru un starptautisko drošību, par

¹ Sk.: Miera, drošības un sadarbības vārdā. Apspriedes par drošību un sadarbību Eiropā rezultāti. Helsinkos, 1975. gada 30. jūlijs — 1. augusts. — R.: Liesma, 1975, 15. lpp.

² Kā spilgtu piemēru šiem sistēmas meklējumiem var minēt angļu jurista J. Brovnlija grāmatu «Principles of Public Law» (Oxford, 1973). Šī grāmata ir tulkota arī krievu valodā. Sk.: Я. Броунли. Международное право (в двух книгах). — М.: Прогресс, 1977.

kodolkara novēršanu aizvien rodas nepieciešamība pēc jaunām starptautisko tiesību normām. Tā, piemēram, aizvien jaunas normas veidojas atbrūņošanās jomā, kodolieroču izmēģināšanas un lietošanas aizliegšanā, bezatoma zonu noteikšanā, atomieroču neizplatīšanā u. tml. Visas šīs normas veido starptautisko tiesību nozari, ko padomju starptautisko tiesību zinātnē dēvē par starptautiskās drošības tiesībām un kam starptautisko tiesību sistēmā ir nozīmīga vieta.

Padomju juridiskajā literatūrā tiek izvirzīts arī jautājums par starptautiskām dabas aizsardzības tiesībām, kurām būtu jāieņem svarīga vieta starptautisko publisko tiesību sistēmā. Tādējādi padomju starptautisko tiesību zinātnē jautājumi par mūsdienu starptautisko tiesību sistēmu ir dinamiskā attīstības stāvoklī.

Sajā grāmatā, kuras apjoms ir neliels, ir izmantota sistēma, kāda gadu gaitā ir radusies un pastāvīgi pilnveidojusies, kopš Padomju Savienībā 1947. gadā V. Durdeņevska un S. Krilova vispārējā redakcijā tika izdota starptautisko tiesību mācību grāmata. Šī sistēma ir papildināta ar novitātēm, kuras radušās sakarā ar PSRS un citu sociālistiskās sadraudzības valstu ietekmes un aktivitātes pieaugumu starptautisko tiesību normu jaunradē. Tādējādi šīs grāmatas sistēmā ietilpst šādas mūsdienu starptautisko tiesību galvenās sastāvdaļas: vēsture, būtība, subjekti, pamatprincipi, līgumtiesības, iedzīvotāji (it sevišķi cilvēka tiesības), teritorija, diplomātiskās un konsulārās tiesības, starptautiskās organizācijas un konferences, mierīgie līdzekļi strīdu noregulēšanai, starptautiskie tiesiskie līdzekļi miera nodrošināšanai, karadarbības likumi bruņota konflikta gadījumā un kara attiecību izbeigšana, atbildība mūsdienu starptautiskajās tiesībās.

III nodaļa.

STARPTAUTISKĀ JURIDISKĀ SISTĒMA

Starptautiskajās attiecībās radušies jaunu normu veidi, kas gan vēl nav starptautisko tiesību normas, taču satur noteiktu starptautiski tiesisku elementu un kopā ar starptautisko tiesību normām un starptautiskajām tiesiskajām attiecībām veido starptautisko juridisko sistēmu.

Starptautiskās juridiskās sistēmas komponenti mūsdienās ir šādi:

- 1) starptautiskās tiesības;
- 2) starptautisko organizāciju rekomendācijas;
- 3) starptautisko konferenču (apspriežu) nobeiguma akti;
- 4) starptautiskās tiesiskās attiecības;
- 5) starptautisko organizāciju iekšējās tiesības.

1.§. STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS

Svarīgākais starptautiskās juridiskās sistēmas elements, tās nozīmīgākā sastāvdaļa ir starptautiskās tiesības — starptautisko attiecību dalībnieku radītie izturēšanās noteikumi.

Starptautiskā juridiskā sistēma funkcionē nepārtraukti, jo attiecības starp valstīm, kā arī pārējiem starptautiskās dzīves dalībniekiem pastāv nemitīgi. Tas nozīmē, ka arī starptautiskās tiesības kā starptautiskās sistēmas daļa funkcionē pastāvīgi.

Starptautisko tiesību funkcionēšana ir pastāvīga starptautisko tiesību un pārējo starptautiskās juridiskās sistēmas elementu jeb komponentu mijiedarbība un sakari.

Valstu darbību mūsdienu starptautiskajā dzīvē nosaka vispāratzītās starptautisko tiesību normas un principi. Starp tiem viens no galvenajiem ir valstu suverēnas līdztiesības princips. Šis princips ir spēkā vienmēr. Jāņem vērā, ka katra starptautisko tiesību norma un princips ir starptautisko tiesību sistēmas daļa un, ja darbojas tiesību norma, tad darbojas, funkcionē arī visa tiesību sistēma.

Tā, piemēram, ja notiek bruņots uzbrukums kādai valstij, tūlīt rodas vesels impulsu komplekss, kas «iedarbina» starptautiskās tiesības. Valsts — agresijas upuris nekavējoties sāk realizēt savas suverēnās tiesības uz individuālo un kolektīvo paš aizsardzību, pamatojoties uz vispāratzītajām starptautisko tiesību normām un principiem un savām savstarpējās palīdzības līgumiskajām saistībām ar citām valstīm — tās sabiedrotajiem. Sāk funkcionēt arī ANO Statūtu attiecīgi noteikumi, kas regulē ANO kolektīvās drošības sistēmu, tās sakarus ar reģionālajām kolektīvās drošības organizācijām utt.

Starptautisko tiesību funkcionēšana ir daudzpusējs process un daudz plašāks jēdziens nekā starptautisko tiesību normu darbība un piemērošana.

Starptautiskajām tiesībām starptautiskās kārtības nodrošināšanā ir galvenā loma, taču tikai nepārtrauktā mijiedarbībā un saistībā ar pārējiem starptautiskās juridiskās sistēmas elementiem.

Ja vērtējam no funkcionālā viedokļa, jāsecina, ka mūsdienās starptautiskās tiesības veic divas funkcijas: 1) stabilizējošo funkciju un 2) radošo funkciju.

Starptautisko tiesību mērķis ir starptautiskās sistēmas funkcionēšanas normāla nodrošināšana, valstu izturēšanās parametru noteikšana miera attiecību saglabāšanas un turpmākas nodrošināšanas interesēs. Cilvēces attīstības pamatprasību aspektā, kopš agresīvs karš valstu attiecībās ir aizliegts, kara attiecības nevar uzskatīt par normālu starptautisko tiesību funkcionēšanu. Normāls stāvoklis ir tikai miera attiecības.

Nodrošināt normālu starptautisko tiesību funkcionēšanu ir valstu saimes galvenais uzdevums.

Starptautiskās tiesības vienmēr ir bijušas spēka politikas piekritēju nopietnu uzbrukumu objekts. Viņi nenoliedz, ka starptautiskās attiecības attīstās, taču, tā kā starptautiskās tiesības tās stabilizē, tad tiek apgalvots, ka tas, lūk traucējot starptautisko attiecību tālāku attīstību. Tamlīdzīgi uzskati ir pārāk vienkāršoti un neatbilst īstenībai. Starptautiskās tiesības nekādā gadījumā nevar uzskatīt par starptautisko attiecību iesaldēšanas līdzekli. Jāņem vērā, ka starptautiskās tiesības nedod gatavus lēmumus un priekšrakstus. Katra mūsdienu starptautisko tiesību norma dod izvēles iespējas, paredz tās tālāku evolūciju. Tādējādi starptautisko tiesību ietvaros starptautiskās attiecības var attīstīties neierobežoti.

Apliecinājums tam ir starptautisko tiesību radošā funkcija. Starptautisko tiesību funkcionēšanas sistēma pierāda, ka starptautiskās tiesības ir ne tikai pastāvošo starptautisko attiecību stabilizācijas, bet arī grozīšanas un jaunu attiecību veidošanas instruments.

Agrāk starptautisko attiecību parastais grozīšanas līdzeklis bija karš, un starptautiskās tiesības to atzina. Turpretī mūsdienās vienīgais likumīgais starptautisko attiecību grozīšanas paņēmieni ir sarunas, kas parasti noslēdzas ar valstu izturēšanās noteikumu fiksēšanu. Tādā veidā starptautiskajā dzīvē mūsdienās notiek it kā starptautisko attiecību plānošana, jo valstu izturēšanās normas tiek noteiktas ar nolūku radīt jaunas valstu savstarpējās attiecības. Kā piemēru tam var minēt Apvienoto Nāciju Organizācijas izveidošanu. Vispirms Sanfrancisko tika sasaukta 50 valstu konference, kas turpinājās vairākus mēnešus. Tika apspriests Statūtu projekts, ko Padomju Savienība, Lielbritānija un ASV bija sagatavojušas Dumbartonoksa 1944. gadā. 1945. gada jūnijā Statūti tika pieņemti, un 24. oktobrī tie stājās spēkā. Tādējādi sākotnēji bija tikai šie Statūti — starptautisko tiesību normas. Organizācijas vēl nebija. Tikai 1946. gada beigās tika izveidots ANO vadošais aparāts, notika pirmā ANO Ģenerālās Asamblejas sesija. Tā, pamatojoties uz daudzpusēju starptautisku līgumu — ANO Statūtiem, dzima milzīga starptautiska organizācija.¹

Radošo un stabilizējošo funkciju var veikt viena un tā pati starptautisko tiesību norma. Tā, piemēram, līdz ANO izveidošanai tās Statūtiem bija radoša nozīme, turpretī pēc ANO izveidošanas Statūti pilda stabilizējošo funkciju. Šeit funkcijas saplūda un it kā pārgāja viena otrā.

Stabilizējošā un radošā funkcija ir tikai viens starptautisko tiesību aspekts. Starptautiskās tiesības jāvērtē arī pēc to būtības — cilvēku sabiedrības vajadzību nozīmē, jo ir svarīgi, kādas ir tās starptautiskās attiecības, ko starptautisko tiesību normas stabilizē, tieši kādas starptautiskās attiecības veicina cilvēku sabiedrības attīstību, tās progresu.

¹ 1981. gadā ANO apvienoja 156 valstis.

Šis aspekts pirmām kārtām ir atkarīgs no starptautisko tiesību rakstura, no starptautiskās juridiskās sistēmas stāvokļa.

Mūsdienu starptautiskās tiesības darbojas miera uzturēšanas, starptautiskās sadarbības attīstības un mierīgas, brīvas valstu attīstības interesēs. Tās izsaka valstu gribu, un tās ir mērķtiecīgas. Tieši ar to mūsdienu starptautiskās tiesības krasi atšķiras no pirmsoktobra laikmeta starptautiskajām tiesībām, kas pauda stiprāko pasaules lielvalstu valdošo šķiru gribu, sargāja to intereses, kalpoja nacionālā jūga un koloniālās sistēmas radišanai un nostiprināšanai, atzina karu par starptautisko attiecību kārtošanas likumīgu līdzekli.

Svarīgi ir noskaidrot, kā mūsdienu starptautiskās tiesības funkcionē pretēju sociālu iekārtu valstu mierīgas līdzāspastāvēšanas apstākļos, kādas tieši starptautisko tiesību normas ir obligātas visām valstīm bez izņēmuma.

Katra valsts īsteno savu ārējo politiku, kas sociālā aspektā ir dažāda, jo sociālistisko un kapitālistisko valstu ārpolitikai ir atšķirīgs šķiriskais saturs. Taču tajā pašā laikā pastāv kopējas starptautisko tiesību normas, kas prasa, lai visu valstu uzvedība neatkarīgi no šo valstu sociāli ekonomiskajām iekārtām atbilstu mūsdienu starptautisko tiesību prasībām. Vispāratzītajām mūsdienu starptautiskajām tiesībām ir vispārdemokrātisks raksturs, turpretī valstu ārpolitika nav vispārdemokrātiska. Tomēr mūsdienu starptautisko tiesību vispārdemokrātiskās normas un principi netraucē šķiriskā ziņā pretēju ārpolitiku pastāvēšanu. Valsts ārpolitikai tikai jāatbilst kopējo starptautisko tiesību prasībām.

Vēl šajā aspektā var minēt vispārdemokrātisko starptautisko tiesību normu ietekmi kā uz sociālistisko, tā arī uz kapitālistisko valstu likumdošanu. Tā, piemēram, izstrādājot 1977. gada PSRS Konstitūciju un pieņemot 1978. gada Likumu par PSRS pilsonību, tika ņemti vērā 1966. gada Starptautiskie pakti par cilvēka tiesībām, PSRS pilsoņu tiesiskais statuss pilnībā atbilst šo starptautisko tiesisko aktu noteikumiem. Tādējādi uz vispārdemokrātisku līgumu pamata radās jaunas sociālistiskas tiesību normas. Tādā pašā veidā uz vispārdemokrātisku starptautisko tiesību normu pamata rodas arī buržuāzisko tiesību normas, t. i., uz vienu un to pašu starptautisko tiesību normu pamata valstis pieņem atšķirīga šķiriska satura normatīvus aktus. Rezultātā viena un tā pati starptautiskā konvencija dažādās valstīs realizējas dažādi, jo uz tās pamata veidoto nacionālo tiesību šķiriskais saturs ir atšķirīgs.

Savdabīga šajā ziņā ir arī valstu pārstāvība dažās starptautiskajās organizācijās. Tā, piemēram, Starptautiskajā darba organizācijā paredzēta katras valsts — šīs organizācijas locekles trīskārša pārstāvība: 1) valdības delegācija, 2) darba uzņēmēju delegācija un 3) strādnieku delegācija. Taču vispār zināms ir fakts, ka sociālistiskajās valstīs darba uzņēmēji ir valsts kalpotāji. Tomēr neatkarīgi no dažādajām valstu sistēmām prasības šajā starptautis-

kajā organizācijā ir vienas un tās pašas kā sociālistiskajām, tā arī kapitālistiskajām valstīm.

Tā ir mūsdienu kopējo starptautisko tiesību raksturīgākā iezīme. Kopējās starptautiskās tiesības ir pamats starptautiskajai tiesiskajai kārtībai. Tās ir obligātas visiem starptautiskās dzīves dalībniekiem, kas tās atzinuši par sev juridiski saistošām.

2.§. STARPTAUTISKO ORGANIZĀCIJU REKOMENDĀCIJAS

Starptautisko organizāciju lēmumi mūsdienās ir viens no nozīmīgākajiem starptautiskās juridiskās sistēmas komponentiem. Tā kā starptautisko organizāciju vidū vadošā loma ir ANO, tad arī šīs organizācijas rezolūcijām citu starptautisko organizāciju aktu vidū ir vislielākā nozīme.

Pastāv divu veidu ANO rezolūcijas: 1) juridiski saistošās rezolūcijas, kas satur starptautisko tiesību normas, un 2) rekomendējošās rezolūcijas, kam saskaņā ar organizācijas Statūtiem nav pienākumus radošs raksturs.

Lai spriestu par kādas konkrētas rezolūcijas raksturu, jānoskaidro, 1) vai šī rezolūcija satur juridiskā obligātuma elementu un 2) vai tā ir likumisks pamats valstu darbībai.

Izšķirot šos jautājumus, jāņem vērā, ka katra starptautiskās organizācijas vadošā orgāna rezolūcija ir šajā organizācijā pārstāvēto valstu sadarbības akts, ka katra no tām satur šo valstu saistības sadarbības organizācijas mērķu īstenošanas interesēs. Tādēļ, kaut arī rekomendējošās rezolūcijas nav juridiski obligātas valstīm, kuras ir attiecīgās starptautiskās organizācijas locekles, tomēr noteiktu juridiskā obligātuma elementu tās satur. Tas nozīmē, ka valstīm ir jācenšas šīs rezolūcijas pēc iespējas izpildīt.

Starptautiskās organizācijas, it sevišķi ANO, ļoti bieži veic attiecīgus pasākumus, lai nodrošinātu pieņemto rezolūciju īstenošanu. Tā, piemēram, tiek izveidota komisija, kas sagatavo ziņojumu par noteiktas rezolūcijas izpildes gaitu vai īstenošanu dzīvē un iesniedz to ANO Ģenerālajai Asamblejai, kas izskata jautājumu un pieņem rezolūciju, kurā aicina valstis pildīt noteiktajā jautājumā pieņemto rezolūciju. ANO Ģenerālā Asambleja var arī nosodīt tās valstis, kas to godprātīgi nedara. Tas, neapšaubāmi, ir īpaša veida piespiešanas elements. Tādā veidā ANO Ģenerālā Asambleja izdara spiedienu uz valstīm, kas ne labprāt grib pildīt agrāk pieņemtās rekomendējošās rezolūcijas.

Sajos pasākumos, ko ANO veic, lai nodrošinātu pieņemto rezolūciju izpildīšanu, var saskatīt starptautisko sankciju elementu. Katrā ziņā te ir zināma līdzība ar tām sankcijām, kuras piemēro gadījumos, kad tiek pārkāptas starptautisko tiesību normas. Rezolūcijas par agrāk pieņemto rezolūciju izpildes nodrošināšanu ir likumisks pamats valstu darbībai starptautiskajā arēnā, valstu akcijām pret valsti vai valstīm, kuras labprātīgi nepilda ANO Ģenerālās Asamblejas pieņemtos lēmumus, kas ir organizācijā pārstāvēto valstu gribas saskaņošanas rezultāts.

Attiecībā uz rezolūcijām par valstu rīcību agrāk pieņemto rezolūciju īstenošanā nevar ignorēt valstu gribas saskaņošanas momentu. Tomēr visos gadījumos starptautisko organizāciju rekomendējošo rezolūciju noteikumi pēc savas juridiskās dabas atšķiras no starptautisko tiesību normām.

Tādējādi valstu izveidoto starptautisko organizāciju vadošo orgānu rekomendējošās rezolūcijas satur tikai noteiktu starptautiski tiesisko elementu. To noteikumus vēl nevar uzskatīt par starptautisko tiesību normām un ietvert starptautisko tiesību sistēmā. Taču, tā kā starptautisko organizāciju rekomendējošās rezolūcijas nav izolētas no starptautisko tiesību normām, to noteikumi ir viens no atsevišķiem, taču visai nozīmīgiem starptautiskās juridiskās sistēmas komponentiem.

3.§. STARPTAUTISKO KONFERENCŪ (APSPRIEŽU) NOBEIGUMA AKTI

Jau iepriekšējos gadsimtos, īpaši XIX gs., izplatīts starptautisko aktu veids ir starptautisko konferencu (apspriežu) nobeiguma akti. Taču plašāk un jaunā kvalitātē šis jēdziens starptautisko tiesību leksikā sāks lietot sakarā ar 1975. gada 1. augusta Helsinkos parakstīto Eiropas drošības un sadarbības apspriedes Nobeiguma aktu. Valstu — apspriedes dalībnieču pārstāvji pieņēma Nobeiguma aktu «politiskas gribas iedvesmoti, tautu interesēs, cenšoties uzlabot un aktivizēt to attiecības, sekmēt Eiropā mieru, drošību, taisnīgumu un sadarbību, panākt tuvināšanos starp tām, kā arī citām pasaules valstīm, cieši apņēmušies šajā sakarā piešķirt vislielāko efektivitāti Apspriedes rezultātiem un nodrošināt no šiem rezultātiem izrietošo augļu izmantošanu viņu valstu un visas Eiropas labā un tādējādi paplašināt, padziļināt un padarīt pakāpenisku un stabilu saspīlējuma mazināšanās procesu»¹.

Dalībnieces valstis, apliecinot savu kopīgo uzticību vispārattīstījamiem starptautisko tiesību principiem, kā arī savu kopīgo gribu darboties šo principu piemērošanā saskaņā ar ANO Statūtu mērķiem un principiem, paziņoja savu apņēmību respektēt un piemērot ikvienas šīs valsts attiecībās ar visām citām dalībniecēm valstīm neatkarīgi no to politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām sistēmām, kā arī to lieluma, ģeogrāfiskā stāvokļa un ekonomiskās attīstības līmeņa jau agrāk pazīstamos, valstīm juridiski saistošos mūdienu starptautisko tiesību principus, kas visi ir augstākā mērā svarīgi. Šie principi inkorporēti Nobeiguma aktā pietiekami izvērsti. Tomēr ne tikai tie nosaka valstu savstarpējās attiecības. Nobeiguma aktā ir fiksētas arī citas valstu saistības. Tāpēc kopumā Nobeiguma aktu var uzskatīt par plašu starptautisko saistību krājumu. Bet kāds ir šo saistību, starptautisko norunu raksturs?

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 13.—14. lpp.

Lai noskaidrotu Nobeiguma aktā inkorporēto starptautisko saistību raksturu, jākonstatē, 1) vai Nobeiguma akta formulējumi satur juridiskā obligātuma elementus un 2) vai tie paredz attiecīgu sankciju piemērošanu to neievērošanas gadījumā.

Nobeiguma akta noteikumi ir dažādi. Tajā ir ietvertas kā starptautisko tiesību normas, tā arī noteikumi, kas, nebūdami starptautisko tiesību normas, tomēr zināmā mērā ir obligāti dalībniecēm valstīm. Pārsvārā tiek izteikti savstarpēji solījumi un apņēmība ievērot pieņemtās normas, izmantojot gan juridiskos, gan politiskos līdzekļus. Visumā Nobeiguma akta noteikumi (kā juridiski saistošie, obligātie, tā arī tie, kas satur tikai noteiktu juridiskā obligātuma elementu) nosaka dalībnieču valstu sadarbības virzienu un tos mērķus, pēc kuru sasniegšanas dalībnieces valstis tieksies. Paredzētas arī šo mērķu sasniegšanas metodes.

Mūsdienu starptautisko tiesību normas ir imperatīvas un dispozitīvas. Imperatīvas un dispozitīvas normas ir arī Nobeiguma aktā, taču šo normu dispozitivitāte un imperativitāte ir citāda, jo, kā jau tas iepriekš norādīts, arī Nobeiguma akta rekomendācijas satur noteiktu juridiskā obligātuma elementu. Tādējādi praktiski dalībnieces valstis Nobeiguma aktā formulējušas normas, kam ir dažāda juridiskā obligātuma pakāpe. Līdz ar to šīs normas ir arī elastīgākas par tām normām, kas tiek ietvertas parastā starptautiskā līgumā.

No Nobeiguma akta formulējumiem redzams, ka Apspriedes dalībnieki nav vēlējušies piedot tam daudzpusēja starptautiska līguma raksturu. Nobeiguma akta saistībām pilnā mērā nav starptautiski tiesisks raksturs. Visi tā noteikumi, ievērojot *consensus* (vienprātības) principu, izstrādāti, lai īstenotu mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipus Apspriedes dalībnieču valstu attiecībās. Tāpēc Nobeiguma aktu var vērtēt kā šo valstu vispārēju deklarāciju, kuras noteikumiem jāietekmē Apspriedes dalībnieču valstu izturēšanās to mijattiecībās, jāsekmē valstu saimes sadzīves un starptautiskās sadarbības normu un principu efektīvāka īstenošana dzīvē, tiekšanās pēc to cēlo mērķu sasniegšanas, ko Apspriedes dalībnieki izvirzīja miera, drošības, taisnīguma un visplašākās sadarbības, tautu tuvināšanās interesēs.

Nobeiguma akta starptautiskās normas var vērtēt arī kā valstu no mūsdienu starptautisko tiesību normām izrietošo saistību autentisku interpretāciju, kas saistoša visām valstīm Apspriedes dalībniecēm.

Lai gan tiešas norādes nav, Nobeiguma akts neizslēdz arī sankciju piemērošanu valstij vai valstīm, kas neievēro vai pārkāpj Nobeiguma aktā fiksētās saistības. Pirmām kārtām tie var būt morālas ietekmēšanas pasākumi, kā arī daži piespiedu pasākumi, līdzīgi tiem, ko piemēro starptautisko tiesību normu pārkāpumu gadījumos (morāli politiski ietekmēšanas līdzekļi, kā arī represālijas).

Novērtējot starptautisko konferenču (apspriežu) nobeiguma aktus visumā, ir jāatzīst, ka tie satur, kā tas redzams, piemēram, no

Eiropas drošības un sadarbības apspriedes Nobeiguma akta, un var saturēt (jo nākotnē tamlīdzīgu starptautisko tiesisko aktu plašāka praktizēšana nav izslēgta) kā starptautisko tiesību normas un principus, tā arī starptautiskās uzvedības normas, kam vēl nav starptautisko tiesību normu kvalitātes, bet kam tomēr piemīt noteikts starptautiski tiesisks elements. Būtībā tās ir īpašas, daļēji arī jaunas kategorijas starptautiskās saistības. Tāpēc pareizāk tās ir uzskatīt par *sui generis* valstu un citu starptautisko tiesību subjektu starptautiskās uzvedības normām.

4.§. STARPTAUTISKĀS TIESISKĀS ATTIECĪBAS

Starptautiskās tiesiskās attiecības rodas uz starptautisko tiesību normu pamata un ir noteikta juridiska kategorija.

Tās ir īpašs starptautiskās juridiskās sistēmas komponents un rodas starptautisko tiesību subjektu gribas izpausmes rezultātā. Šo attiecību svarīgākā iezīme ir tā, ka galvenie to dalībnieki ir suverēnas valstis, kuras pašas izlemj, kā sadarboties un kādās tiesiskās attiecībās stāties ar pārējiem starptautiskās dzīves dalībniekiem.

Mūsdienās valstu tiesiskās attiecības ir savstarpēji saistītas un mijiedarbojas. Bez tam jāņem vērā, ka tiesiskās attiecības atgriezeniski ietekmē tiesību normas, kuras šīs attiecības regulē. Jebkura starptautiskā līguma, nolīguma vai starptautiskas deklarācijas liktenis ir atkarīgs no tā, cik lielā mērā to noteikumi atbilst starptautisko attiecību vispārējam stāvoklim un starptautisko attiecību attīstības tendencēm.

Mūsdienās nav neviena starptautisko tiesību subjekta, kam nebūtu tiesisku attiecību ar citiem starptautiskās dzīves dalībniekiem. Pie tam viena attiecība rada otru. Te pastāv it kā ķēdes reakcija. Piemēram, kad valstis griežas Starptautiskajā Tiesā, rodas tiesiskās attiecības starp strīda dalībniecēm, starp valstīm un Starptautisko Tiesu.

Tādējādi, realizējot savas subjektīvās tiesības, valstis stājas visdažādākajās starptautiskajās tiesiskajās attiecībās. Spēja būt par dalībniecēm starptautiskajās tiesiskajās attiecībās ir viena no galvenajām valstu tiesībsubjektības izpausmēm. Mūsdienu starptautiskā juridiskā sistēma nav domājama bez starptautiskajām tiesiskajām attiecībām, un no tām vislielākajā mērā ir atkarīga šīs sistēmas funkcionēšana.

5.§. STARPTAUTISKO ORGANIZĀCIJU IEKŠĒJĀS TIESĪBAS

Starptautisko organizāciju iekšējās tiesības ir specifiska starptautiskās juridiskās sistēmas sastāvdaļa.

Valstu valdību izveidotās starptautiskās organizācijas mūsdienās ir starptautisko tiesību subjekti, un tās spēj būt par starptau-

tisko tiesību un pienākumu nesējām. Tomēr ne visas tiesības un pienākumus valstu valdību izveidotās organizācijas realizē starptautiskā līmenī attiecībās ar pārējiem starptautisko tiesību subjektiem. Mūsdienās visas starptautiskās organizācijas, it īpaši ANO, ir attīstījušās tiktāl, ka to funkciju īstenošana vairs nav domājama arī bez šo organizāciju iekšējām tiesībām. Iekšējo tiesību viena no svarīgākajām sastāvdaļām ir personāla tiesības. Tās nodrošina valstu pārstāvju un pilnvaroto personu funkcionālo aizstāvību un to kā starptautisko organizāciju kalpotāju juridisko statusu.

Gandrīz katra valstu valdību izveidotā starptautiskā organizācija veic iekšējo tiesību normu radošo darbību. Tām visām ir diezgan ievērojama autonomija procedūras noteikumu izstrādāšanā, organizācijas un personāla attiecību noteikšanā.

ANO vadošie orgāni iekšējo tiesību jautājumos ir pieņēmuši attiecīgas rezolūcijas. ANO rezolūcijas nosaka iekšējās tiesības Organizācijas locekļiem. Izstrādāts arī noteikumu un lēmumu krājums, kas regulē personāla darba nosacījumus. Bez tam Ģenerālā Asambleja izveidojusi ANO Administratīvo tiesu, kas pieņem lēmumus sakarā ar Sekretariāta darbinieku sūdzībām par darba līgumā paredzēto noteikumu neizpildīšanu.

Rodas jautājums par to, vai starptautisko organizāciju iekšējo tiesību normas var uzskatīt par starptautisko tiesību normām. Protams, ka ne. Organizāciju iekšējo tiesību normas regulē organizācijas vadošo orgānu attiecības ar kalpotājiem, kas nav starptautisko tiesību subjekti. Zināmā mērā tās, protams, ir starptautiskas, jo regulē starptautisko organizāciju kalpotāju, t. i., starptautisko amatpersonu darba attiecības, bet pēc subjektu loka tās nevar atzīt par starptautisko tiesību normām, lai gan to loma starptautiskajā dzīvē ir visai būtiska. Tā ir specifiska tiesību normu kategorija, īpašs starptautiskās juridiskās sistēmas komponents, kas kopā ar pārējiem iepriekš aplūkotajiem elementiem sniedz pilnīgāku un vispusīgāku ieskatu mūsdienu starptautisko attiecību sistēmā un to tiesiskā regulējuma būtībā.

IV nodaļa.

STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS SOCIĀLISTISKO VALSTU ATTIECĪBĀS

1.§. JAUNA TIPA STARPTAUTISKO ATTIECĪBU BŪTĪBA

Sociālistiskās sadraudzības zemēm ir viena tipa ekonomiskais pamats (sabiedriskais īpašums uz ražošanas līdzekļiem), valsts iekārta (tautas vara ar strādnieku šķiru priekšgalā), vienota ideoloģija (marksisms-ļeņinisms); tās vieno arī kopīgās intereses aizsargāt sociālisma iekarojumus. Tas viss ir objektīvs pamats šo

valstu draudzīgajām attiecībām, to vienotības un sadarbības attīstībai, to kopīgo starptautisko pozīciju stiprināšanai.

Kļūstot ciešākiem sociālistiskās sadraudzības zemju savstarpējiem sakariem, «rodas arvien vairāk kopīgu elementu to politikā, ekonomikā un sociālajā dzīvē, notiek attīstības līmeņa pakāpeniska izlīdzināšanās»¹. Tā ir sociālistisko valstu attīstības viena no svarīgākajām likumsakarībām. PSKP XXVI kongresā īpaši tika akcentēts, ka sociālistiskās sadraudzības valstīm «nostiprinājusies principiāla uzskatu vienotība pieejā visām svarīgākajām sociāli ekonomiskās attīstības un starptautiskās politikas problēmām»².

Sociālistisko valstu savstarpējās attiecības ir jauns valstu attiecību tips. Šīm attiecībām raksturīga jauna tipa starptautiskā darba dalīšana, harmoniska atsevišķu valstu interešu saskaņošana ar visas sociālistiskās sadraudzības interesēm.

Pakāpeniski paplašinoties sociālistisko valstu ekonomiskajām attiecībām, rodas šo attiecību augstākā stadija — sociālistiskā ekonomiskā integrācija, kas ir plānveidīgs, regulējams process. Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomes (SEPP) valstu 1971. gadā pieņemtā Kompleksā programma paceļ sociālistisko valstu sadarbību daudz augstākā pakāpē, kurā rod izpausmi visas šo valstu ekonomisko attiecību galvenās likumsakarības. Plašu attīstību gūst galvenais sociālistiskās ekonomiskās integrācijas virziens — sociālistiskās sadraudzības valstu tautsaimniecības plānu koordinācija. Tālāk attīstās ražošanas, zinātnes un tehnikas, zinātniski pētniecisko darbu specializēšana un kooperēšana.

PSKP XXIV kongresā uzsvērts: «Sociālistisko valstu ekonomiskā integrācija ir jauns un sarežģīts process. Tā prasa arī jaunu, plašāku pieeju daudziem ekonomiskajiem jautājumiem, prasmī atrast visracionālākos risinājumus, kas atbilstu ne vien konkrētās zemes, bet arī visu pārējo sadarbības dalībnieku interesēm. Tā prasa stingru orientāciju uz jauniem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, uz visrentablākajiem un tehniski visprogresīvākajiem ražošanas veidiem.»³

Sociālisms rada bāzi jaunajām valstu ekonomiskajām attiecībām. Taču, tā kā starptautiskās attiecības nerodas automātiski un to veidošanas process ir atkarīgs no dažādiem faktoriem, sociālistisko valstu savstarpējās attiecības, arī ekonomiskās attiecības, ir apzināti jāorganizē un jāvada atbilstoši šo attiecību galvenajām likumsakarībām. Tā ir sociālistisko valstu savstarpējo attiecību attīstības pamattendence.

Sociālistiskās sadraudzības zemju savstarpējās attiecības nosaka sociālistiskais internacionālisms, kura svarīgākie elementi ir

¹ PSKP XXV kongresa materiāli. — R.: Liesma, 1976, 6. lpp.

² PSKP Centrālās Komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — R.: Avots, 1981, 5. lpp.

³ PSKP XXIV kongresa materiāli. — R.: Liesma, 1972, 10. lpp.

brālīga draudzība, sadarbība un savstarpēja palīdzība. Sociālistiskais internacionālisms ir pamatā starptautisko tiesību principiem un tiesību normām, kas sociālistisko valstu attiecībām dod starptautiski tiesisku raksturu.

2.§. SOCIĀLISTISKIE STARPTAUTISKO TIESĪBU PRINCIPI

Sociālistisko valstu savstarpējās attiecības būtiski atšķiras no kapitālistisko valstu savstarpējām attiecībām, kā arī no kapitālistisko un sociālistisko valstu attiecībām. Sociālistiskās starptautiskās attiecības kā jauna tipa valstu savstarpējās attiecības nosaka kvalitatīvi augstāks princips — sociālistiskā internacionālisma princips, kas vēsturiski izaudzis no proletāriskā internacionālisma principa.

Sociālistiskā internacionālisma princips ir starptautisko tiesību princips, kas konkretizējas šādos atsevišķos, bet savstarpēji saistītos principos:

- 1) brālīga draudzība un sadarbība;
- 2) brālīga savstarpēja palīdzība;
- 3) suverenitātes cienīšana;
- 4) neatkarības un nacionālo interešu ievērošana;
- 5) sociālistisko valstu līdztiesība;
- 6) savstarpējais izdevīgums;
- 7) neiejaukšanās citu valstu iekšējās lietās;
- 8) starptautisko saistību godprātīga pildīšana.

Sociālistiskā internacionālisma princips ir nostiprināts valststiesiskā formā kā noteicošais PSRS ārpolitikas princips attiecībās ar pārējām sociālistiskajām valstīm. PSRS 1977. gada Konstitūcijas 30. pantā rakstīts: «PSRS kā pasaules sociālisma sistēmas un sociālistiskās sadraudzības sastāvdaļa uz sociālistiskā internacionālisma principa pamata attīsta un nostiprina draudzību un sadarbību ar sociālisma valstīm un biedrisku savstarpēju palīdzību, aktīvi piedalās ekonomiskajā integrācijā un starptautiskajā sociālistiskajā darba dalīšanā.»

Suverenitātes cienīšanas, līdztiesības un neiejaukšanās respektēšanas un starptautisko saistību godprātīgas ievērošanas principi ir arī kopējās mūsdienu starptautiskajās tiesībās. Šie principi ir vispārātzīti, un tiem ir vispārdemokrātisks raksturs. Taču sociālistiskās sadraudzības valstu attiecībās šie principi ir kvalitatīvi pārveidojušies šo zemju vadošo komunistisko partiju programmu pamatprincipu ietekmē un kalpo sociālistiskās sadraudzības valstu attiecību nostiprināšanai un attīstīšanai.

Kvalitatīvi augstākas progresīvas pārmaiņas to starptautisko tiesību principu un normu juridiskajā saturā, kas nosaka

sociālistisko valstu attiecības, nenotiek pašas no sevis. Tās veidojas tikai šo valstu gribu saskaņošanas rezultātā atbilstoši šo valstu starptautiskajai tiesiskajai pozīcijai, kuru determinē to sociālistiskā būtība.

Sociālistiskā internacionālisma princips nozīmē sociālistisko valstu vienotību un savstarpējo palīdzību sociālisma un komunistiskās sabiedrības celtniecībā, kā arī specifiskajos šķiru cīņās apstākļos starptautiskajā arēnā. Sociālistisko valstu cieša savienība ir objektīva likumsakarība. Tās īstenošana ir nepieciešama arī sociālisma iekarojumu kopējai aizsardzībai pret kapitālistisko valstu jebkuriem mēģinājumiem iznīcināt vai graut sociālistisko iekārtu atsevišķās zemēs. Sociālistisko valstu saliedētība un savstarpējā palīdzība sociālistiskā internacionālisma garā ir droša garantija katras atsevišķas sociālistiskās valsts neatkarības un suverenitātes nodrošināšanai.

No sociālistiskā internacionālisma principa izrietošā savstarpējā palīdzība ir savstarpēji izdevīga brīvu, līdztiesīgu un suverēnu valstu tiesība saņemt palīdzību no citām valstīm, vienlaikus pastāvēt arī pienākumam sniegt palīdzību pārējām sociālistiskās sadraudzības locekļēm.

Sociālistisko zemju brālīgās draudzības, ciešās sadarbības un biedriskās savstarpējās palīdzības juridisko pamatu veido savstarpēji saistīto divpusējo draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumu sistēma kopā ar daudzpusējo 1955. gada Varšavas draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumu, kā arī 1959. gada SEPP Statūti un 1971. gadā SEPP valstu pieņemtā tālākas sadarbības padziļināšanas un pilnveidošanas un sociālistiskās ekonomiskās integrācijas attīstības Kompleksā programma.

Sociālistiskās ekonomiskās integrācijas ilglaicīgajā programmā īpaši uzsvērts: «Valstu — SEPP locekļu sadarbības tālāka padziļināšana un pilnveidošana un sociālistiskās ekonomiskās integrācijas attīstība arī turpmāk notiks atbilstoši sociālistiskā internacionālisma principiem un pamatojoties uz valsts suverenitātes, neatkarības un nacionālo interešu cienīšanu, neiejaukšanos valstu iekšējās lietās, pilnīgu līdztiesību, savstarpēju izdevīgumu un biedrisku savstarpēju palīdzību. Vēsturiskā pieredze ir pilnībā apstiprinājusi valstu jauna tipa attiecību marksistiski leņģinisko principu vitālo spēku, kas atbilst sociālistiskās celtniecības nostiprināšanas objektīvajām prasībām katrā valstī un pasaules sociālistiskās sistēmas attīstības apstākļiem, veicina stabila pamata radīšanu plašai un auglīgai starptautiskai sadarbībai.»

Sociālistisko valstu savstarpējās attiecībās, pamatojoties uz sociālistiskā internacionālisma principu, ir izveidojušās starptautisko tiesību normas, kas regulē šo valstu attiecības visā to daudzpusībā. Šīs normas ir lokāla rakstura, un, kaut arī pēc attīstības tās ir kvalitatīvi daudz augstākas, tās darbojas mūsdienu kopējo starptautisko tiesību ietvaros.

3.§. SOCIĀLISTISKO VALSTU SADARBĪBAS STARPTAUTISKI TIESISKĀS FORMAS

Militāri politiskā sadarbība. Viena no svarīgākajām sociālistisko valstu sadarbības formām ir militāri politiskā sadarbība. Vēsturiski tā ir viena no pirmajām sociālistisko valstu sadarbības formām.

Sociālistisko valstu sadarbības starptautiski tiesiskais regulējums ir nepārtraukti attīstījies un pilnveidojies visās jomās, arī militāri politiskajā.

Kad pasaules sociālisma sistēma tikko izveidojās (1944—1950), šo valstu savstarpējo attiecību regulēšanā izmantoja divpusējus draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumus. Liels notikums sociālistisko valstu politiskās sadarbības tiesisko formu attīstībā bija daudzpusējā Varšavas Draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līguma parakstīšana 1955. gada 14. maijā. Uz šī līguma pamata kā pastāvīga sociālistisko valstu kolektīvās drošības organizācija tika radīta Eiropas sociālistisko valstu militāri politiskā aizsardzības savienība, kas praktiski nodrošināja labvēlīgus apstākļus sociālistisko valstu attīstībai pa miera un progresa ceļu.

Varšavas līguma valstu organizācija bija pretpasākums kapitālistisko valstu izveidotajām agresīvajām militārajām organizācijām — 1948. gadā radītajai Eiropas Savienībai un 1949. gadā nodibinātajai Ziemeļatlantijas līguma organizācijai (NATO — North-Atlantic Treaty Organization). Turklāt 1954. gadā rietumvalstis vēl parakstīja Parīzes nolīgumus un NATO ietvaros izveidoja Rietumeiropas Savienību, iesaistot tajā arī Vācijas Federatīvo Republiku.

Līdz ar Varšavas līguma organizācijas izveidošanu tika pilnveidota Eiropas sociālistisko valstu kopīgās aizsardzības sistēmas organizācija, uzlabojās to politiskās sadarbības regulēšanas tiesiskais mehānisms un to ārpolitiskās darbības koordinācija.

Kaut arī Varšavas līguma organizācija ir militāri politiska tipa reģionāla organizācija, tās darbība ir miermīlīga, diplomātiska rakstura. Varšavas līguma organizācijas vadošie orgāni pastāvīgi veic plašu, mērķtiecīgu diplomātisko darbību, lai novērstu iespējamo agresiju pret valstīm — organizācijas locekļiem un stiprinātu mieru un drošību Eiropā un visā pasaulē. Atbilstoši Varšavas līguma 2. panta noteikumiem līgumslēdzējas valstis ir uzņēmušās saistības patiesas sadarbības garā piedalīties visos starptautiskajos pasākumos, kuru mērķis ir starptautiskā miera un drošības stiprināšana. Lai šāda piedalīšanās būtu efektīva, Varšavas līgums, kā arī divpusējie draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumi paredz sociālistisko valstu ārpolitikas koordināciju, valstu — līguma dalībnieču saistības savstarpēji konsultēties par visiem svarīgākajiem starptautiskās dzīves jautājumiem, kuros tās ieinteresētas, lai saskaņotu politisko nostāju un starptautiskās tiesiskās pozīcijas. Tas nozīmē, ka daudzpusējais Varšavas līgums un divpusējie draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumi

paredz apvienot sociālistiskās sadraudzības valstu centienus efektīvi izmantot tautu materiālos un garīgos potenciālus sociālistiskās sadraudzības stiprināšanai un sociālistiskās un komunistiskās sabiedrības celtniecībai.

Varšavas līguma valstu organizācija mūsdienu kopējo starptautisko tiesību vērtējumā ir tiesiska, reģionāla tipa aizsardzības rakstura organizācija. Tās normālas darbības nodrošināšanai ir izveidota vadošo orgānu sistēma, kuras priekšgalā ir Politiskā konsultatīvā komiteja (Līguma 6. p.).

PSKP XXVI kongresā īpaši tika uzsvērts: «Aizvadītais laika posms pārlicinoši parādījis, kāda ietekmīga un pozitīva loma Eiropas lietās un starptautiskajās lietās kopumā ir Varšavas līguma organizācijas un pirmām kārtām tās Politiskās konsultatīvās komitejas darbībai. Mūsu līguma augstākais politiskais orgāns, kas jau agrāk izcirta ceļu uz Eiropas valstu apspriedi, savās sēdēs Bukarestē, Maskavā un Varšavā nāca klajā ar vairākām jaunām iniciatīvām, kuras saistījušas plašu pasaules uzmanību. To galvenais mērķis ir nosargāt saspīlējuma atslābumu, piešķirt saspīlējuma izkļedēšanai enerģisku ritmu, tā sakot, dot tai otru elpu.»¹

Kopš 1955. gada Varšavas līguma organizācija ir pilnveidojusies. Tās sistēmā radušies jauni politiskās un militārās sadarbības orgāni. Tā 1969. gadā tika izveidota Aizsardzības ministru komiteja. Specifiska daudzpusējās diplomātiskās sadarbības forma ir Varšavas Līguma organizācijas valstu ārlietu ministru regulārās apspriedes, kas notiek pēc Politiskās konsultatīvās komitejas lēmuma izveidotās (1976) Ārlietu ministru komitejas ietvaros. Varšavas Līguma organizācijas militāro mehānismu vada Apvienotā bruņoto spēku Virspavēlniecība (Līguma 5. p.). Tās galvenais uzdevums ir sabiedroto valstu saistību izpildes nodrošināšana sociālistisko iekarojumu aizsardzībā un savstarpējās palīdzības sniegšanā bruņota uzbrukuma gadījumā.

Varšavas līgumam, kā arī divpusējiem savstarpējās palīdzības līgumiem ir raksturīgs tas, ka līgumslēdzēju valstu attiecības pamatojas uz sociālistiskā internacionālisma principiem, ka šo līgumu mērķis ir sociālisma iekarojumu aizsardzība un nostiprināšana, mierīgas koeksistences principu respektēšanas nodrošināšana pretējo sociālo sistēmu valstu attiecībās, atbrūņošanās problēmas risināšana un starptautiskā miera un drošības garantēšana. Šajos līgumos ir nostiprināta līgumslēdzēju valstu apņemšanās pildīt saistības, kas izriet no to piedalīšanās Varšavas līguma militāri politiskajā organizācijā. Skaidri un nepārprotami tajos formulēts *casus foederis*, t. i., savstarpējās militārās palīdzības mehānisma funkcionēšanas nosacījumi. Varšavas līguma 4. p. ir noteikts, ka

¹ PSKP Centrālās komitejas pārskats Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVI kongresam un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā, 6. lpp.

katra valsts — līguma dalībniece individuālās un kolektīvās aizsardzības tiesību īstenošanas kārtībā sniegs valstij vai valstīm, pret kuru vai kurām tiks izdarīts militārs uzbrukums, tūlītēju palīdzību ar visiem nepieciešamajiem līdzekļiem, ieskaitot bruņota spēka lietošanu. Analogiski *casus foederis* formulēts arī divpusējos līgumos par savstarpējo palīdzību (piemēram, PSRS līgumā ar VDR — 8. p., PSRS līgumā ar CSSR — 10. p.). 1978. gada 3. novembra PSRS un Vjetnamas Sociālistiskās Republikas Draudzības un sadarbības līgumā *casus foederis* nav formulēts tradicionālajā formā. Ir tikai norāde, ka gadījumā, ja pret vienu no līguma dalībniekiem tiek vērsts militārs uzbrukums vai izveidojusies uzbrukuma draudu situācija, abas valstis ir apņēmušās uzsākt nekavējošas savstarpējas konsultācijas nolūkā likvidēt uzbrukuma draudus un veikt efektīvus pasākumus miera un drošības garantēšanai abām valstīm.

Lai gan divpusējie līgumi par draudzību, sadarbību un savstarpējo palīdzību juridiski noformē attiecīgo sociālistisko valstu militāri politiskas savienības, visi tie paredz plaši izvērst savstarpēji izdevīgu ekonomisko, kultūras un zinātniski tehnisko sadarbību, kā arī ietver apņemšanos aktīvi piedalīties 1949. gadā izveidotās SEPP darbībā, sociālistiskajā darba dalīšanā, tautsaimniecības plānu koordinācijā un sociālistiskajā ekonomiskajā integrācijā.

Ekonomiskā sadarbība. Sociālistisko valstu ekonomiskās sadarbības galvenā organizatoriskā forma mūsdienās ir Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome (SEPP).¹ Tās vadībā tiek īstenoti sociālistiskās ekonomiskās integrācijas pasākumi, kuru pamatā ir valstu pilnīga brīvprātība, suverēna līdztiesība. Ekonomiskās sadarbības procesā netiek skarti sociālistisko valstu iekšējās kompetences jautājumi un radīti tām pāri stāvoši orgāni.

Liela uzmanība tiek veltīta sociālistiskās ekonomiskās integrācijas starptautiski tiesiskās reglamentācijas formām un metodēm. Svarīgākais politiskais un starptautiski tiesiskais akts šajā jomā ir 1971. gada Kompleksā programma, kas paredz arī ekonomiskās un zinātniski tehniskās sadarbības tiesisko pamatu pilnveidošanu. Sākot ar 1975. gadu, tiek izstrādāti piegādes daudzpusējo integrācijas pasākumu saskaņotie plāni konkrētu ekonomisko problēmu risināšanai. Kā sevišķi svarīgs uzdevums ir izvirzīta sociālistiskās integrācijas tālāka padziļināšana uz ilglaicīgu mērķprogrammu bāzes.

Sociālistiskās ekonomiskās integrācijas pasākumu sekmīgā īstenošanā nepārtraukti palielinās starpresoru sakaru nozīme, t. i., tieši kontakti un dažādi nolīgumi starp sociālistisko valstu ministrijām un citiem resoriem.

Sadarbība zinātnē un kultūrā. Vienlaikus ar militāri politiskās un ekonomiskās sadarbības jautājumu risināšanu atbilstoši sociālistiskā internacionālisma principiem tiek attīstīta arī sociālistiskās

¹ Sikāk par to sk. šīs grāmatas XIV nod. 5.§.

sadraudzības valstu sadarbība kultūras un zinātnes jomā. Tā aptver informācijas apmaiņu, tautas izglītību, tūrismu, veselības aizsardzību utt. Aktīvi tiek risināti arī *tiesiskās sadarbības* jautājumi.

V nodaļa.

MŪSDIENU STARPTAUTISKO TIESĪBU SUBJEKTI

1.Š. STARPTAUTISKO TIESĪBU SUBJEKTA JĒDZIENS, IPATNĪBAS, VEIDI

Tiesību subjekts starptautiskajās tiesībās ir dalībnieks (t. i., puse), kas piedalās vai var piedalīties starptautiskajās tiesiskajās attiecībās. Starptautisko tiesību subjektam ir noteiktas tiesības un pienākumi.

Salīdzinot starptautisko tiesisko attiecību dalībniekus (puses) ar nacionālo (iekšējo) tiesisko attiecību dalībniekiem, ir saskatāmas noteiktas atšķirības. Starptautiskās tiesiskās attiecības dalībniekam, kas galvenokārt ir valsts, pieder publiska vara. Valsts galvenā kvalitāte ir suverenitāte, t. i., augstākā vara savā teritorijā un neatkarība starptautiskajās attiecībās uz suverēnas līdztiesības pamata. Šādas kvalitātes nav galvenajam nacionālo (iekšējo) tiesību subjektam — fiziskai personai, t. i., indivīdam. Katrs indivīds saskaņā ar valsts iekšējo likumdošanu ir pakļauts tās valsts varai un tiesiskai kārtībai, kuras teritorijā viņš atrodas. Tāpēc fiziskas personas nav starptautisko publisko tiesību subjekti un nevar būt starptautisko tiesisko attiecību dalībnieki.

Tāds ir valdošais uzskats mūsdienu starptautisko tiesību zinātnē, arī starptautisko tiesību buržuāziskajā doktrīnā. Tā, piemēram, A. Ferdross raksta: «Cilvēki principā tieši neuzstājas starptautiskajās tiesībās, bet pakļaujas valstīm. Atsevišķi cilvēki nav starptautisko tiesību subjekti, un, kaut arī starptautiskās tiesības aizstāv indivīdu intereses, tomēr tās piešķir tiesības un pienākumus atsevišķām personām nevis tiešā veidā, bet tikai valstīm, kuru pilsoņi ir šīs atsevišķās personas.»¹

Tomēr daudzu buržuāzisko autoru darbos tiek izplatīta arī koncepcija par fizisku personu kā starptautisko publisko tiesību subjektu. Kaut arī šī koncepcija nav teorētiski pamatota un nav īstenojama starptautiskajā praksē, tomēr, pamatojoties uz to, tiek mēģināts attaisnot iejaukšanos citu valstu iekšējās lietās. Daži buržuāziskie tiesībzinātnieki par starptautisko tiesību subjektu atzīst tikai indivīdu (valsts par tādu netiek atzīta), daži pūlas pamatot koncepcijas par indivīda un valsts kā starptautisko tiesību sub-

¹ A. Фердросс. Международное право. — М.: Иностранная литература, 1959, с. 105, 146.

jektu vienādu stāvokli (tādējādi valsts loma tiek reducēta līdz indivīda lomai starptautiskajās attiecībās, kas absolūti neatbilst valstu praksei). Abas koncepcijas ir ļoti samākslotas, un to tendence ir skaidri redzama, proti, tās ir vērstas pret valsts suverenitāti un kalpo imperiālisma politikai.

Jāpiebilst, ka šādas koncepcijas buržuāzija izvirzīja jau XIX gs. beigās un XX gs. sākumā — periodā, kad norisa kapitālisma pāraugšana imperiālismā. Pēc otrā pasaules kara, kad radās daudzas jaunas suverēnas valstis, imperiālisma ideologi ticās valsts suverenitāti izsludināt par «viltus doktrīnu», lai starptautiskās tiesības transformētu par «pasaules tiesībām», lai sludinātu «vispasaules valdības» nepieciešamību u. tml. 1980. gadā ASV reakcionārie politiķi ar jaunu sparū atsāka šo imperiālistisko doktrīnu sludināšanu, lai kavētu starptautisko attiecību saspīlējuma mazināšanas procesu. Tomēr reālā īstenība liecina, ka dažādo sociālo sistēmu valstis savā iekšējā dzīvē, kā arī starptautiskajā arēnā uzstājas kā suverēnas un neatkarīgas politiskas organizācijas, kurām tiek atzīta viņu pašu griba, ko reprezentē to augstākie varas orgāni.

Valstis ir galvenie starptautisko tiesību subjekti. Mūsdienu starptautiskās tiesības ir noraidījušas agrāk atzīto un praksē lietoto valstu iedalījumu «civilizētās» un «necivilizētās», «kristīgās» un «nekristīgās», «atkarīgās» un «neatkarīgās» valstīs. Mūsdienās valstis kā starptautisko tiesību subjekti ir suverēnas un juridiski vienlīdzīgas. Jāatzīmē gan, ka buržuāziskajā doktrīnā un praktiskajā diplomātijā ir bijuši mēģinājumi atgriezties pie vecā valstu iedalījuma (piemēram, Anglijas priekšlikums ANO Vīnes konferencē (1969) iedalīt valstis suverēnās un nesuverēnās).

Padomju starptautisko tiesību zinātnē valda uzskats, ka suverenitāte ir radusies, tiklīdz izveidojās valsts kā šķiru cīņas rezultāts. To sociālo, politisko un nacionālo cīņu rezultātā, kuras risinās kā valstu iekšienē, tā arī starptautiskajā arēnā, veidojas valsts suverenitātes konkrētais saturs konkrētos politiskos apstākļos. Tāpēc suverenitātes saturam katrā valstī ir atšķirīga sociāli politiska būtība.

Tādējādi valsts suverenitāte ir valsts augstākā vara tās teritorijā, kurā tā realizē valdošās šķiras iekšējo politiku, tā ir valsts neatkarība starptautiskajos sakaros, kad valsts realizē savu ārējo politiku, kas ir tās iekšējās politikas turpinājums attiecībās ar citām valstīm. Neatkarība savienojumā ar augstāko varu nozīmē, ka līdzīgam pār līdzīgu nav varas un ikvienai valstij jāciens citu valstu suverenitāte. Valstij ir tiesības brīvi pēc sava ieskata izlemt ārējo sakaru lietas un pienākums neaizskart citu valstu tiesības, nepārkāpt starptautisko tiesību pamatprincipus un normas.

Starptautiskajās attiecībās savstarpēji stājas kā unitāras, tā arī apvienotas valstis. Izšķir diva veida apvienotas valstis: konfederāciju un federāciju.

Konfederācija ir valstu savienība, kas nodibināta uz starptautiska līguma pamata, lai realizētu kopīgu iekšpolitiku un ārpolitiku

kādā ierobežotā jautājumu lokā. Konfederācijā atsevišķas valstis saglabā savu suverenitāti un nenodod to konfederācijai. Tāpēc konfederācijā ietilpstošās valstis ir starptautisko tiesību subjekti, bet pati konfederācija tāda nav. Vēsturiskās attīstības gaitā konfederācijas forma ir bijusi ASV (1776—1787), Sveicei (1648—1848), Vācijai (1815—1866).

Federācija kā savienota valsts pastāv uz kopīgas konstitūcijas pamata, kas nosaka tai kopīgus federatīvus varas un pārvaldes orgānus. Konstitūcijās parasti ir noteikta kā federācijas, tā arī tās atsevišķu locekļu ārpolitiskā kompetence. Mūsdienās jāatšķir buržuāziskās un sociālistiskās federācijas. Buržuāziskajās federācijās konstitūcijas paredz centrālo valsts orgānu varu pār atsevišķām federācijas daļām. Parasti buržuāziskās federācijas ir tāds pats starptautisko tiesību subjekts kā unitāra valsts (piemēram, ASV, Indija). Seit federatīvās īpatnības attiecas uz valstu iekšējām, bet ne uz starptautiskām tiesībām. ASV Konstitūcija tieši noliedz štatiem (pavalstīm) slēgt starptautiskus līgumus un stāties apvienībās, visi ārējie sakari koncentrēti federācijas augstāko orgānu kompetencē (sk. ASV konstitūcijas 1. panta 10. iedalījumu). Arī Indijas Republikas Konstitūcija nosaka, ka ārējie sakari, ieskaitot diplomātiskās, konsulārās, tirdzniecības attiecības, līdzdalību starptautiskās organizācijās un konferencēs, ietilpst federācijas kompetencē (sk. 246. p. 7. pielikumu). VFR Konstitūcija nosaka, ka attiecības ar ārvalstīm kārtot federācija, tikai izņēmuma kārtībā ar federācijas valdības piekrišanu atsevišķās zemes (pavalstis) var noslēgt starptautiskus līgumus.

Citādi jautājums ir atrisināts sociālistiskajās federācijās (PSRS, CSR, DSFR u. c.), kas veidotas, pamatojoties uz nāciju pašnoteikšanās principa. Sociālistisko federāciju locekļu tiesības ir noteiktas Konstitūcijas normās, paredzot kopīgas suverēnas varas veidošanu un aizstāvēšanu, kā arī tās realizēšanas kompetences sadalījumu starp federāciju un federācijas locekļiem.

Padomju Sociālistisko Republiku Savienība un tās Konstitūcija sociālistiskas federācijas izveidē ir vēsturisks paraugs. PSRS savos vēsturiskajos konstitucionālajos pamatos ietvēra Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarošās idejas par nāciju pašnoteikšanos, to suverēno līdztiesību un brīvprātīgu apvienošanās kopīgo mērķu sasniegšanai, arī suverenitātes nosargāšanai pret imperiālisma tīkojumiem. PSRS ir padomju tautas valstiskās vienotības iemiesojums.

Savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts, kas apvienojusies ar citām padomju republikām Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS Konstitūcijas 76. p.); tā piedalās PSRS pārziņā nodoto jautājumu izlemšanā PSRS Augstākajā Padomē, PSRS Augstākās Padomes Prezidijā, PSRS valdībā un citos PSRS orgānos (77. p.); savienotās republikas teritoriju nevar grozīt bez tās piekrišanas (78. p.). Savienotajai republikai ir tiesības stāties attiecībās ar ārvalstīm, noslēgt ar tām līgumus un apmainī-

ties ar diplomātiskajiem un konsulārajiem pārstāvjiem, piedalīties starptautisko organizāciju darbībā.

Realizējot savas suverēnās tiesības, PSRS savienotās republikas ir attīstījušas ievērojamu ārpolitisko aktivitāti. 1944. gadā Ukraina un Baltkrievija noslēdza dažus starptautiskus līgumus ar ārvalstīm, Lietuva noslēdza līgumu ar Poliju iedzīvotāju jautājumos. 1945. gadā Ukraina un Baltkrievija parakstīja ANO Statūtus un kļuva par šīs organizācijas pilntiesīgām locekļēm. Abas šīs padomju sociālistiskās republikas ir UNESCO (Parīzē), Starptautiskās darba organizācijas (Ženēvā), Vispasaules pasta ūnijas (Bernē) un vēl vairāku citu starptautisko organizāciju locekles. Ukrainas un Baltkrievijas pārstāvji piedalījās Parīzes miera konferencē (1946), kā arī vairākās citās starptautiskās konferencēs, piemēram, Vīnes konferencē par diplomātiskiem sakariem (1961), Vīnes konferencē par starptautisko līgumu tiesībām (1968—1969). Arī Latvijas, Lietuvas, Igaunijas savienoto republiku pārstāvji ietilpa PSRS delegācijā Parīzes miera konferencē. Savukārt Azerbaidžāna un Turkmēnija ir piedalījušās konferencēs, kur tika izlemti pierobežas jautājumi starp PSRS un Irānu.

Ukraina un Baltkrievija ir dalībnieces daudzos starptautiskos līgumos (piemēram, par kara upuru aizsardzību (1949), par kosmosu (1967) u. c.). Ukrainas PSR ir dalībniece konvencijā par kuģniecības režīmu Donavā (1948).

Tādējādi padomju savienotās republikas kā padomju sociālistiskās federācijas suverēni locekļi ir starptautisko tiesību subjekti un praktiski piedalās PSRS ārpolitikas īstenošanā, ja tas ir nepieciešams padomju tautas kopējās interesēs. Šķēršļus šai ziņā rada imperiālistiskās aprindas. Tā, piemēram, Vašingtonas administrācija neatzīst 1940. gada sociālistiskajā revolūcijā notikušās radikālās pārmaiņas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā (buržuāzijas politiskās un ekonomiskās varas izbeigšanu, padomju varas nodibināšanu, iestāšanos PSRS) un dažādi traucē šīm trim Baltijas republikām izvērst savu darbību kā pilntiesīgiem starptautisko tiesību subjektiem atbilstoši tam statusam, kāds tām noteikts PSRS un republikāniskajās konstitūcijās.

Taču vēsture iet savu progresīvo gaitu. Padomju valsts augstākais mērķis ir uzcelt bezšķīru komunistisko sabiedrību, un šī vēsturiskā uzdevuma īstenošanā piedalās visas PSRS savienotās republikas, kas izveidojušas vienu no visspēcīgākajām federācijām pasaulē.

Pastāvīgi neitrāla valsts

Pastāvīgi neitrālas valsts kā starptautisko tiesību subjekta īpašais statuss ir izveidojies vēstures gaitā, un tā galvenais saturs ir uzņemtās starptautiskās saistības nepiedalīties karā. Pastāvīgi neitrālai valstij, tāpat kā katrai valstij, saskaņā ar mūsdienu starptautiskajām tiesībām ir pašaizstāvēšanās tiesības pret agresoru, kas tai tieši uzbrūk. Pastāvīgi neitrāla valsts neuzņemas arī starptautiskas saistības, kas varētu to iesaistīt varbūtējā karā (tā nepiedalās

militāros blokos, nepieļauj ārvalstu militāro bāzu izvietojumu savā teritorijā un citādu militāru gatavošanos).

Izšķir divu veidu pastāvīgi neitrālas valstis.

Pie *pirmā veida* pieskaita pastāvīgi neitrālās valstis, kuru statusu oficiāli atzīst citas valstis, taču to negarantē. Šādas neitrālas valsts statusu pēc otrā pasaules kara ieguva Austrija. Saskaņā ar PSRS un Austrijas memorandu 1955. gadā Austrija apņēmas deklarēt pastāvīgu neitralitāti, un tajā pašā gadā tās parlaments izdeva par to konstitucionālu likumu. Lielvalstis to pieņēma zināšanai un atzina Austrijas republikas pastāvīgo neitralitāti tādā veidā, kādā tā noteikta minētajā iekšējā likumā. Taču Austrijas neitralitāti lielvalstis negarantēja. Tādējādi Austrijai neitralitāte jāsargā, īstenojot savu ārpolitiku saskaņā ar ANO mērķiem un principiem, atrodoties šīs organizācijas locekļu sastāvā.

Otra veida pastāvīgi neitrālas valstis ir tādas valstis, kurām šo statusu ir garantējušas citas valstis. Tāda, piemēram, ir Šveice, kuras pastāvīgo neitralitāti atzina un garantēja 1815. gada Vīnes kongresa dalībnieces valstis, pieņemdamas attiecīgu deklarāciju, kurai ir starptautiska līguma spēks.

Jāatzīmē, ka Šveice nav kļuvusi ANO locekle un savu neiestāšanos tā motivē ar pastāvīgas neitralitātes statusu. Taču mūsdienu izpratnē valstij ir jābūt ne tikai neitrālai karā (abos pasaules karos Šveice palika neitrāla), bet arī aktīvi jā piedalās starptautiskās drošības nostiprināšanā. Šajā ziņā pozitīvi vērtējama Šveices piedalīšanās Helsinku konferencē (1975). Šveice ir arī Helsinku konferences Nobeiguma akta dalībniece.

Nācījas, kas cīnās par savu neatkarību, kā starptautisko tiesību subjekti

Mūsu laikmeta starptautiskās dzīves raksturīga parādība ir tā, ka nācījas tiecas izcīnīt nacionālo patstāvību un neatkarību, nodibināt savas valstis un lemt par šo valstu politisko, ekonomisko, konstitucionālo iekārtu. Šis process sākās līdz ar Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju un ir izvērties aizvien plašāk kā likumsakarīgs process tautu cīņā pret imperiālisma koloniālo sistēmu. Nācījas, kas stājas šajā cīņā un realizē savas tiesības uz nacionālo pašnoteikšanos, mūsdienu starptautiskajās tiesībās tiek atzītas par starptautisko tiesību subjektiem tādā pašā kvalitātē kā suverēnas valstis. Pamats tam ir nacionālās suverenitātes atzīšana katrai tautai. Nācija, kas cīnās par savu neatkarību, atrodas mūsdienu starptautisko tiesību normu aizsardzībā, un šāda nācija pati ar savu darbību realizē starptautiskās tiesības un pienākumus. Šāds cīnītājas nācījas stāvoklis mūsdienu starptautiskajās tiesībās ir formulēts ANO Statūtos, kā arī 1960. gada 14. decembrī ANO Ģenerālās Asamblejas XV sesijā pieņemtajā Deklarācijā par neatkarības piešķiršanu koloniālām zemēm un tautām. Deklarācijā uzsvērts, ka

tautām ir izšķirēja loma savas neatkarības sasniegšanā, ka tautas saskaņā ar savām pašnoteikšanās tiesībām pēc brīvi izteiktas savas gribas un vēlēšanās izveido un nosaka savu politisko statusu. Visbiežāk tautām šajā cīņā ir jālieto vara pret apspiedējiem, jo tie labprātīgi neatkāpjas no savām pozīcijām. Šāda varas lietošana pret kolonizatoriem atbilst starptautiskajām tiesībām, jo tā ir tautas pašizstāvēšanās pret koloniālismu, turpretī koloniālisms ir mūsdienu starptautisko tiesisko principu pārkāpums.

Tādējādi, kamēr vēl nav radīta neatkarīga valsts, starptautisko tiesību subjekts ir nācija, kura cīnās par savu neatkarību, un šo nāciju pārstāv cīņas procesā izveidotie orgāni, piemēram, politiska partija, kas vada cīņu, vai cita organizācija, kas iemieso nācijas suverēno gribu un balstās uz tautas masām. Parasti šādā cīņā par neatkarību rodas atbrivošanās militārie spēki, pagaidu revolūcionārā valdība.¹

Šāda nācija stājas tiesiskās attiecībās ar dažādiem starptautisko tiesību subjektiem (iegūst atzīšanu, slēdz līgumus, nodibina diplomātiskas attiecības utt.). Šo tiesisko attiecību galvenais objekts ir nacionālā pašnoteikšanās un suverēnas valsts veidošana.

Nācijai, kas cīnās par savu neatkarību, kā starptautisko tiesību subjektam izveidojas noteikts juridiskais statuss: 1) tiesības stāties sakaros ar valstīm un starptautiskām organizācijām; 2) tiesības sūtīt oficiālus diplomātiskus pārstāvjus uz dažādām valstīm, arī starptautiskām organizācijām un konferencēm, kas lemj par šīs nācijas lietām; 3) tiesības piedalīties starptautisko tiesību normu radīšanā; 4) pienākums ievērot spēkā esošās starptautisko tiesību normas; 5) tiesības saņemt starptautisku tiesisku aizsardzību, saņemt nepieciešamo palīdzību no valstīm, starptautiskām organizācijām, citām nācijām, kas cīnās par savu neatkarību.

Nācijas cīnītājas izveidoti autoritatīvi vadības orgāni, kas balstās uz plašām tautas masām, ar laiku gūst uzvaru cīņā pret imperiālisma atbalstītiem iekšējiem un ārējiem reakcionāriem spēkiem.

Plašu tautas masu cīņu par nacionālo atbrivošanos un savas suverēnas valsts radīšanu aktīvi atbalsta PSRS un citas sociālistiskās valstis.

Starptautiskās organizācijas kā starptautisko tiesību subjekti

Jautājums par starptautiskajām organizācijām kā derivatīviem (atvasinātiem) un savdabīgiem (*sui generis*) starptautisko tiesību subjektiem ir samērā jauns. Taču mūsu laikmetā tautu dzīve ir strauji internacionalizējusies un valstu izveidoto starptautisko

¹ Arī Latvijas teritorijā ir bijusi šāda politiska situācija (1917—1920). Par to sk., piemēram, Гринберг О. П. Реакционная сущность предпарламента буржуазной Латвии. — Р., 1956; Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917—1970). — R., 1970.

organizāciju, kuras tiek dēvētas arī par starpvaldību (Inter-Governmental) organizācijām, vien jau ir vairāk nekā 200. Cilvēku individuālās iniciatīvas rezultātā radīto starptautisko organizāciju (zinātnieku, studentu, strādnieku, sieviešu, sportistu u. tml.) skaits ir daudz lielāks (apmēram 3000).

Starptautisko tiesību kursā jāaplūko tikai tās starptautiskās organizācijas, kuras radījušas valdības un kuras tagad ir universāli atzītas par starptautisko tiesību subjektiem. Vairums šo organizāciju stājas starptautiskajās tiesiskajās attiecībās gan savstarpēji, gan ar valstīm, iegūst noteiktas tiesības un uzņemas pienākumus; tām ir arī starptautiski tiesiska atbildība. Šīm organizācijām un viņu darbiniekiem starptautiskās konvencijas parasti paredz imunitāti rezidences valstī; pie šīm organizācijām valstis akreditē savas pastāvīgās pārstāvniecības.

Padomju diplomātija starptautisko organizāciju darbību atzīst par ļoti svarīgu, jo tā veicina valstu sadarbību, stiprina mieru, sekmē divu sabiedrisku sistēmu valstu koeksistenci. Starptautisko organizāciju uzdevums ir attīstīt demokrātisma elementus starptautiskajā dzīvē.

Starptautisko organizāciju tiesisko statusu veido valstu noslēgti juridiski akti, ko parasti sauc par statūtiem. Statūti nosaka katras starptautiskās organizācijas kompetenci: starptautiskā organizācija ir subordinēta valstīm, kas ir tās locekles, un vienlaikus ir patstāvīga normu radīšanas procesā un citu starptautisku funkciju veikšanā. Starptautiska organizācija nevar pacelties pāri ne tām valstīm, kas ir tās dalībnieces, ne arī citām valstīm, tā nevar kļūt par «vispasaules parlamentu» vai «vispasaules valdību», kā tas nesekmīgi tiek proponēts imperiālistisko valstu politiskajā un juridiskajā doktrīnā.

2.Š. STARPTAUTISKĀ TIESISKĀ ATZĪŠANA

Par starptautisku tiesisku atzišanu sauc diplomātisku aktu, ar kuru jau esoša valsts paziņo par normālu attiecību nodibināšanu ar jaunu valsti, kas radusies starptautiskajā dzīvē, vai arī ar jaunu valdību, kas nākusi pie varas nekonstitucionālā ceļā kādā jau esošā valstī. Šis atzišanas institūts ir radies vēsturiski sakarā ar to, ka valstis aizvien oficiāli reaģē uz jaunu starptautisko tiesību subjektu rašanos vai jaunu valdību nodibināšanos nekonstitucionālā ceļā. Starptautiskās tiesiskās atzišanas juridiskās sekas ir tādas, ka atzinēja valsts stājas stabilās starptautiskās tiesiskās attiecībās ar atzīto jauno valsti vai jauno valdību.

Tādējādi galvenie starptautiskas tiesiskas atzišanas akta adresāti ir jauna valsts un jauna valdība, kas nākusi pie varas nekonstitucionālā ceļā. Bez tiem starptautiskās dzīves prakse ir izvirzījusi 1) tādas varas atzišanu, kas radusies sociālas revolūcijas rezultātā, 2) sacēlušos atzišanu, 3) karojošās puses atzišanu, 4) nācijas atzišanu, 5) pretošanās kustības atzišanu.

Jautājums par *valsts atzīšanu* starptautiskajā dzīvē rodas, a) sadaloties esošai valstij vairākās valstīs, b) apvienojoties vairākām esošām valstīm, c) kolonijai iegūstot nacionālu patstāvību, atbrīvojoties no metropoles. Laikmetā pēc otrā pasaules kara visvairāk jaunu valstu ir radušās, sabrūkot koloniālajai sistēmai, un lielākoties tās ātri ir ieguvušas plašu starptautisku atzīšanu. Tomēr daudzreiz kolonizatoru pretošanās dēļ grūts ir izrādījies pats jaunās valsts izveidošanas process. Šādos gadījumos lielu nozīmi iegūst nacionālās atbrīvošanās orgānu atzīšana.

PSRS un citu sociālistisko valstu diplomātiskajā praksē, kā arī marksistiski leņinskajā starptautisko tiesību doktrinā tiek uzskatīts, ka valsts par starptautisko tiesību subjektu kļūst līdz ar tās rašanās momentu, bet atzīšanai ir tikai atzinējas valsts pozīciju deklarējoša loma.

Jautājumi par *valdības atzīšanu* rodas tad, kad kādā ārvalstī pie varas nekonstitucionālā ceļā ir nākusi jauna valdība. Šādu faktu vēsturē ir ļoti daudz, jo politiski apvērsumi valstīs ir notikuši un notiek. Tā ir katras valsts iekšējā lieta, tāpēc atzīšana šeit nenozīmē piekrišanu notikušam apvērsumam, tā tikai nozīmē to, ka atzinējs vēlas turpināt normālas attiecības ar jau agrāk viņa atzītu valsti. Tomēr atsevišķos gadījumos atzīšana ir cieši saistīta ar atzinējas valsts piekrišanu apvērsumam. Ir pat iespējams, ka atzinēja valsts ir sekmējusi apvērsumu, un tādēļ nekonstitucionālā ceļā radītā valdība bauda atzinējas valsts labvēlību. Šāda parādība ir izplatīta imperiālistisko valstu praksē.

Ipašs ir jautājums par *valdības atzīšanu, kas valsti nākusi pie varas sociālas revolūcijas ceļā*, jo šeit ir jāsaskaras ar tādu jaunu varu, kas ne tikai maina valdīšanas formu valstī, bet arī padara par valdošām jaunas šķiras. Šajos gadījumos būtībā saplūst jaunas valdības atzīšana ar jaunas valsts (jaunas sociāli šķiriskā nozīmē) atzīšanu, kaut arī diplomātiskajā praksē arī šādu atzīšanu mēdz saukt par valdības atzīšanu.

Kā piemērus var minēt divus lielus vēsturiskus notikumus — buržuāzisko revolūciju Francijā (1789) un Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju Krievijā (1917). Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas buržuāzisko valstu valdības bija nostādītas problēmas priekšā: atzīt vai neatzīt V. I. Leņina vadīto Padomju valdību, proletariāta diktatūras valsti. Šis jautājums īpaši sarežģīts bija vēl tādēļ, ka pirmās sociālistiskās valsts starptautiska atzīšana nozīmēja arī sociālistiskā īpašuma juridiskā statusa atzīšanu. Tālākajā vēstures gaitā, kad radās citas sociālistiskās valstis, starptautiskās atzīšanas process jau risinājās vieglāk un vienkāršāk.

Atzīšanas sekas šajos gadījumos izpaužas sevišķi spilgti, jo atzinēja valsts vairs nevar apstrīdēt atzītās valsts iekšējos sociālistiskos likumus, kapitālistiskā īpašuma nacionalizāciju utt.

Sacēlušos atzīšana. Sacēlušies, kas vēršas pret valdību savā zemē, arī tiecas gūt sev starptautisku atzīšanu. Tas ir juridiski pavisam minimāls atzīšanas veids un parasti attiecas tikai uz

sacēlušos militārajām akcijām. Šis atzīšanas statuss ir samērā nenoteikts un nav guvis plašu izplatību.

Plašāka atzīšana ir *karojošās puses atzīšana*. Starptautiskajā praksē tā tika ieviesta XIX gs. divdesmitajos gados, kad Grieķijas patrioti cīnījās pret turku sultāna jūgu; vēlāk šo atzīšanas veidu lietoja valstis arī pilsoņu kara laikā ASV (1861—1865).

Mūsdienu starptautiskajā tiesiskajā dzīvē visstabilāko pamatu praksē ir ieguvusi *cīnītājas nācijas atzīšana*. Nāciju, kas cīnās par savu nacionālo pašnoteikšanās tiesību realizēšanu, atzīst par starptautisko tiesību subjektu no tā brīža, kad šī nācija sāk cīņu par savas valsts izveidošanu un ir radījusi orgānus šīs cīņas vadišanai.

Pretošanās kustības atzīšana izplatījās otrā pasaules kara laikā, kad tautas pretojās hitleriskajai okupācijai (Francija, Beļģija, Holande, Dānija, Norvēģija u. c.). Spilgtākais piemērs šai ziņā ir Francijas starptautiskā tiesiskā pozīcija.

PSRS valdība 1942. gada 28. septembrī atzina Francijas Nacionālo Komiteju par Cīnītājas Francijas (France Combattante) vadošo orgānu, kas vienīgais ir tiesīgs pārstāvēt Francijas pilsoņus un Francijas teritoriju attiecībā ar PSRS.

Par šīs pašas kategorijas atzīšanas objektiem var uzskatīt arī no hitleriešu okupētajām zemēm emigrējušās valdības (šādas valdības bija Čehoslovakijai, Polijai).

Pēc atzīšanas rezultātā nodibināto tiesisko attiecību apmēra izšķir divus atzīšanas veidus: atzīšanu *de jure* un atzīšanu *de facto*. Abiem atzīšanas veidiem ir juridisks raksturs, kaut arī atzīšana *de facto* (t. i., faktiskā atzīšana) ir nepilnīga un ierobežota atšķirībā no atzīšanas *de jure*, kas ir pamats normālām diplomātiskām attiecībām un sadarbības attīstīšanai. Kapitālistisko valstu diplomātiskā prakse *de facto* atzīšanu izmanto, lai izdarītu politisku spiedienu un ietekmētu atzīstamo jauno valsti vai citu atzīšanas adresātu. Ja spiedienam nav panākumu, tad pilnu juridisku, t. i., *de jure* atzīšanu kapitālistiskās valstis ilgstoši nedod. Par to, ka atzīšanas institūts buržuāzijas politikā noder atzinējas valsts mērķu sasniegšanai, diplomātijas vēsturē liecina daudzi fakti.

Tā, piemēram, pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas padomju valdība, pamatodamās uz «Krievijas tautu tiesību deklarāciju», 1917. gada 31. decembrī par patstāvīgu valsti atzina Somiju, kura savu neatkarību bija deklarējusi 1917. gada 6. decembrī. 1918. gada janvārī Somiju atzina arī Zviedrija, Francija, Vācija. ASV un Anglija vilcinājās atzīt Somiju līdz pat 1919. gada martam. 1918. gada oktobrī Francija pēkšņi atsauca savu atzīšanu, jo daļa somu buržuāzijas atbalstīja imperālistiskās Vācijas nolūku par Somijas augstāko valdnieku padarīt vācu princi un izveidot Somijā monarhistisku iekārtu. Tā kā ar šādu nostāju franču imperālisti nevarēja samierināties, Somijai tika paziņots, ka tā vēl nav nobriedusi neatkarīgai valstiskai eksistencei un tāpēc Francija atsauc atzīšanu. Pēc tam kad somu buržuāzija bija atteikusies no minētā nodoma par labu Antantes valstu politikai, sekoja jauns

Francijas *de jure* atzinums Somijai — šoreiz kā «demokrātiskai republikai», cerībā, ka Somija kā Antantes satelīts būs labs placdarms cīņai pret Padomju Krieviju.

Pastāv vēl sevišķs atzīšanas veids — atzīšana *ad hoc* (šim gadījumam). Pamatojoties uz atzīšanu *ad hoc*, atzinēja valsts stājas sakaros ar jaunu valsti no gadījuma uz gadījumu. Taču šādi sakari var veidoties arī sistemātiski. Atzīšanu *ad hoc* praktizē imperiālistiskās valstis.

Divas atzīšanas teorijas

Buržuāzijas starptautisko tiesību literatūrā jautājumā par atzīšanas tiesiskajām sekām ilgstoši turpinās konkurence starp divām teorijām: konstitutīvo atzīšanas teoriju (Openheims, Normands, Strups, Tripels, Anciloti, Kavalgiēri, Kelzens, Lauterpahts) un deklaratīvo atzīšanas teoriju (Jellineks, Martens, Lists u. c.).

Konstitutīvā teorija māca, ka atzīšana konstituējot (*constituere* — radīt) valsti, un, kamēr neesot atzīšanas, tikmēr starptautiskajā saimē neesot arī valsts. Tādējādi neatzīta valsts tiesiski neeksistējot un tikai līdz ar atzīšanu valsts kļūstot par starptautisko tiesību subjektu.

Analizējot šo buržuāzisko teoriju, ir jāsecina, ka tā ir pretrunā ar vēstures procesa realitātēm, jo jauna valsts rodas kā vēstures procesa rezultāts. Konstitutīvā teorija kalpo imperiālistiskajai politikai, pamato iejaukšanos jaunas valsts iekšējā dzīvē.

Deklaratīvā teorija māca, ka valsts var eksistēt arī bez kādas atzīšanas. Atzīšanai ir tikai deklaratīva nozīme, t. i., atzīšanas akts deklarē vispārējai zināšanai, ka pastāv jauna valsts. Saskaņā ar šo doktrīnu atzīšana neko jaunu nerada, bet tikai atvieglo valstu savstarpējās attiecības. Kaut arī deklaratīvā teorija pilnībā neatspoguļo atzīšanas nozīmi, tā atbilst dzīves realitātei un to apstiprina daudzi valstu starptautiskās dzīves piemēri.

3.§. VALSTU TIESĪBU PĒCTECĪBA

Ar jēdzienu tiesību pēctecība (*successio*) starptautiskajās tiesībās apzīmē tiesību un pienākumu pāreju no viena starptautisko tiesību subjekta uz otru.

Tiesību pēctecības jautājumi valstu starptautiskajā dzīvē rodas šādos gadījumos: 1) ja notiek sociāla revolūcija (piemēram, buržuāziskā revolūcija Francijā, sociālistiskā revolūcija Krievijā, sociālistiskās revolūcijas pēc otrā pasaules kara vairākās valstīs); 2) ja nacionālās atbrīvošanās cīņas rezultātā rodas jauna valsts; 3) ja valstis apvienojas (unicitāte); 4) ja valsts sadalās un izveidojas vairākas jaunas valstis (dezunicitāte); 5) ja noteikta valsts teritorija kļūst par citas valsts teritoriju.

Mainoties starptautisko tiesību subjektiem, valsts pēctece pārņem valsts priekšteces tiesības un pienākumus. Tādējādi objekti starptautiskajā tiesību pēctecībā ir tiesības un pienākumi, kas izriet no starptautiskiem līgumiem un citiem starptautisko tiesību avotiem, piemēram, līgumos noteiktās valsts robežas, valstij piederošie īpašumi (arī ārvalstīs esošie: diplomātisko pārstāvniecību ēkas, noguldījumi bankās u. tml.), politiska, ekonomiska, militāra rakstura līdzdalība divpusējos un daudzpusējos starptautiskos līgumos, līdzdalība starptautiskajās organizācijās, valsts finansiālie pienākumi pret citām valstīm, t. s. publiskie parādi.

Tiesību pēctecība pēc savas juridiskās dabas ir valsts pēcteces gribas akts, jo tā izriet no valsts suverenitātes, kas ļauj tai lemt patstāvīgi un neatkarīgi. Tomēr šie jautājumi ir tikuši un tiek izlemti, saskaņojot valsts priekšteces un valsts pēcteces gribas.

Sociālās revolūcijas radītās tiesību pēctecības noregulējumu vēsturiski ir bagātinājusi pirmās sociālistiskās valsts prakse. Tā starptautiskajā dzīvē ir ieviesusi vairākas jaunas demokrātiskas parašas. Pirmām kārtām ir jāmin ieguldījums, ko deva Padomju varas pieņemtais Dekrēts par mieru (1917), Dekrēts par cara valdības un Pagaidu valdības noslēgto ārvalstu un iekšējo aizņēmumu anulēšanu. Jaunā Padomju valsts atsacījās no pirmsrevolūcijas nevienlīdzīgajiem līgumiem, ko carisms bija uzspiedis kaimiņtautām (Irānai u. c.). Padomju valsts nolēma būt par tiesību pēcteci tādos starptautiskos līgumos, kas saturēja nosacījumus labām kaimiņattiecībām, kā arī ekonomiska rakstura vienošanos. Tā atstāja spēkā līgumus par valsts robežām, pārņēma saistības, kas izrietēja no Vispasaules pasta konvencijas (1874) un Ženēvas Sarkanā Krusta konvencijas (1864). Savā rīcībā jaunā sociālistiskā valsts pamatojās uz miermīlīgu ārpolitiku, uz plašu tautas masu interesēm, humānisma, brīvības idejām, uz savām suverēnām tiesībām un vienmēr paturēja sev tiesības pārņemt tiesību pēctecības kārtībā visus valsts priekšteces aktīvus (arī ārvalstīs), uzskatot, ka tie pieder Krievijas tautām, kuras tos ar savu darbu radījušas. Pa šo ceļu tiesību pēctecības regulēšanā gāja arī citas sociālistiskās valstis, kas radās pēc otrā pasaules kara. Tās anulēja nelīdztiesīgus līgumus, noraidīja veco valdību saistības, kas neatbilda tautas interesēm, bet pārņēma pēctecības kārtībā līdztiesīgus līgumus un valsts aktīvus.

Dažādas individuālas atšķirības tiesību pēctecības jautājumu noregulēšanā ir *valstis, kas atbrivojas no imperiālisma koloniālā jūga*.

Noteikta pozīcija bija Vjetnamas Demokrātiskajai Republikai (1945), kura pasludināja par spēkā neesošiem starptautiskos līgumus, ko Vjetnamas vietā bija slēgusi metropole Francija, tā anulēja arī Francijas privilēģijas Vjetnamas teritorijā. Arī Mali Republika paziņoja, ka tā kā jauna valsts ir brīva no visām agrākām politiskām saistībām (1960), bet Angola savā 1975. gada Konstitūcijā ierakstīja, ka tie nolīgumi, ar kuriem Portugāle tai uzlikusi saistī-

bas un kas aizskar Angolas tautas intereses, tiks revidēti. Tomēr nereti metropoles ietekme ir visai spēcīga. Tā, piemēram, vairākām jaunajām valstīm (Birmai, Ceilonai, Ganai, Kīprai u. c.) savu gribu ar nolīgumiem uzspieda Lielbritānija, kas vēlējās šajās zemēs saglabāt savas privilēģijas. Šeit galvenā norma bija tāda, ka jaunās valstis no agrāko ar metropoli slēgto spēkā esošo līgumu saistībām tiek atbrīvotas tikai tad, ja Anglijas valdība tam piekrīt. Diplomātiskā cīņa šai jomā turpinājās, un vēlāk, piemēram, Tanganjikai, Ugandai, Kenijai, Zambijai, tika izvirzīti vieglāki noteikumi.

Apkopojot šo daudzveidīgo praksi, jāatzīmē, ka jaunās valstis pārņem 1) tiesības un pienākumus attiecībā uz valstu robežām un teritoriju; 2) tiesības un pienākumus attiecībā uz dabas bagātību izmantošanu, transportu, sakariem; 3) līgumus, kas sekmē starptautisku sadarbību, strīdu izšķiršanu ar miera līdzekļiem u. tml.

Tiesību pēctecības kompleksā netiek ietilpināts jautājums par jaunās valsts piederību starptautiskajām organizācijām (uz bijušās metropoles piederības pamata), bet jauno valsti uzņem šādās organizācijās (piemēram, ANO).

Vairākām valstīm apvienojoties vienā valstī, starptautiskie līgumi paliek spēkā un kļūst par jaunās apvienotās valsts (unitāras vai federatīvas) līgumiem. Spēku zaudē tikai tādi līgumi, kas nav savienojami ar jaunās, apvienotās valsts mērķiem un tās politisko statusu. Tādējādi tiek pārņemti divpusēji līgumi par robežām ar trešām valstīm, daudzpusējie līgumi starptautiskās sadarbības jomā, līdzdalība starptautiskajās organizācijās. Agrāko atsevišķo valstu slēgtie līgumi ekonomikas, tirdzniecības, finansu un administratīvos jautājumos paliek spēkā tajā teritorijā, attiecībā uz kuru tie noslēgti (tātad atbilstošajā apvienotās valsts rajonā). Šādu praksi atzina arī Padomju valsts, kad 1922. gadā nodibinājās PSRS.

Ja valsts sadalās un nodibinās jaunas valstis, tiek atzīti tie valsts priekšteces slēgtie līgumi, kas neaizskar jauno valstu statusu un intereses. Tātad šeit ir nevis automātiska tiesību un pienākumu sukcesija, bet gan tiek ņemti vērā konkrētie apstākļi un intereses katras valsts attīstībai un sadarbībai starptautiskajā dzīvē.

Tiesību pēctecības jautājumi vēstures gaitā izvirzās arī tad, kad *kāda valsts teritorijas daļa tiek nodota citai valstij* (piemēram, Elzasa un Lotringa ir bijušas gan Vācijas, gan Francijas teritorijas). Šādos gadījumos lieto līgumu robežu mobilitātes principu, proti: 1) valsts priekšteces līgumi zaudē spēku šajā teritorijā, tiklīdz tā nodota otrai valstij; 2) valsts pēcteces līgumi iegūst spēku šajā teritorijā. Līgumi ar trešām valstīm par šādas teritorijas robežām vienmēr paliek spēkā.

ANO Starptautisko tiesību komisija jau ilgu laiku nodarbojas ar tiesību pēctecības normu kodifikācijas problēmu. 1967. gadā šī komisija izdalīja trīs kodificējamo normu grupas: 1) tiesību pēctecība attiecībā uz līgumiem; 2) tiesību pēctecība attiecībā uz valstu tiesībām un pienākumiem, kas izriet nevis no līgumiem, bet no

citiem avotiem; 3) tiesību pēctecība attiecībā uz līdzdalību starptautiskajās organizācijās.

Pirmās grupas normu kodificēšanas darbs ir paveikts, un 1978. gada 23. augustā valstis, kas piedalījās Vīnes konferencē, parakstīja Konvenciju par valstu tiesību pēctecību attiecībā uz līgumiem. Šī konvencija attiecas uz līgumiem, saskaņā ar kuriem nodibināta starptautiska organizācija, uz līgumiem, kas pieņemti starptautisko organizāciju ietvaros, un tās piemērošanai ir jāatbilst šo organizāciju statūtu noteikumiem.

Konvencija neattiecas uz valstu tiesību pēctecību robežu jautājumos. Tādējādi tā neskar a) robežas, kas noteiktas ar līgumu, b) saistības un tiesības, kas noteiktas ar līgumu par robežu režīmu (11. p.).

Ipaši uzsvērts, ka šī konvencija neskar starptautisko tiesību principus, kuri nostiprina katras tautas un katras valsts suverēnās tiesības uz savām dabas bagātībām un resursiem (13. p.).

Konvencija nosaka, ka jaunai, neatkarīgai valstij nav pienākums atstāt spēkā jebkuru līgumu vai kļūt par līgumu dalībnieci uz tā fakta pamata, ka valsts tiesību pēctecības momentā šāds līgums ir bijis spēkā attiecībā uz teritoriju, kura kļuvusi par valstu tiesību pēctecības objektu (16. p.). Tāpat ir noteikts, ka līgumi starp jaunu, neatkarīgu valsti un bijušo metropoli automātiski neiegūst spēku to savstarpējās attiecībās.

1978. gada Konvencija par valsts tiesību pēctecību attiecībā uz līgumiem iezīmē jaunu attīstības posmu šajā starptautisko tiesību institūtā. Vispārēji atzīta ir kļuvusi koncepcija par tiesību daļēju pēctecību, un šīs pēctecības robežas nosaka pašas ieinteresētās valstis.

VI nodaļa.

STARPTAUTISKO TIESĪBU PAMATPRINCIPI

1.§. PAMATPRINCIPU JĒDZIENS

Starptautisko tiesību pamatprincipi ir šīs tiesību sistēmas galvenās, vadošās, imperatīvās normas, kas satur vissvarīgākās idejas un prasības par tautu starptautiskās dzīves tiesiskumu. Šie imperatīvie principi izveido pamatus mūsdienu starptautiskajām tiesībām, tiem piemīt universāls raksturs, un uz tiem mūsdienās balstās valstu darbība, kā arī starptautisko tiesību normu jaunrades darbs. Slēdzot starptautiskus līgumus, valstis tajos nedrīkst pieļaut normas, kas ir pretrunā ar mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipiem.¹ Mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipi sekmē starp-

¹ Sk. Vīnes 1969. gada Konvenciju par starptautisko līgumu tiesībām.

tautisko tiesību progresīvu attīstību un ir pamats mieram un starptautiskai sadarbībai starp pretējo sociālo sistēmu valstīm.

Starptautisko tiesību pamatprincipu kopums veido sistēmu. Šo sistēmu izskaidro un pēta starptautisko tiesību zinātne. Zinātne arī izvirza jaunus principus, teorētiski tos pamato un cenšas tos nostiprināt valstu pieņemtos starptautiskos aktos. Ilgstoši ANO tika gatavota *Deklarācija par starptautisko tiesību principiem*, kas attiecas uz valstu draudzīgām savstarpējām attiecībām un sadarbību saskaņā ar ANO Statūtiem. ANO Ģenerālā Asambleja to pieņēma 1970. gada 24. decembrī. Šajā Deklarācijā ietverti šādi principi: 1) aizliegums lietot varu un varas draudus; 2) strīdu noregulēšana mierīgiem līdzekļiem; 3) neiejaukšanās lietās, kas ietilpst jebkuras valsts iekšējā kompetencē; 4) pienākums valstīm sadarboties; 5) tautu līdztiesība un pašnoteikšanās; 6) valstu suverēnā līdztiesība; 7) saistību godprātīga izpilde. Deklarācija plaši formulē katru šī principa saturu, norāda, ka šie principi ir starptautisko tiesību pamatprincipi, aicina valstis starptautiskajā darbībā vadīties no šiem principiem un attīstīt savstarpējās attiecības uz šo principu stingras ievērošanas pamata.

Padomju starptautisko tiesību zinātne ir izveidojusi un pamatojusi pamatprincipu aptverošu sagrupējumu. Par pašu svarīgāko principu tiek uzskatīts *mierīgas līdzāspastāvēšanas princips*, jo tas apkopo visas pārējās mūsdienu kopējo starptautisko tiesību normas, kuru sekmīga funkcionēšana iespējama tikai tad, ja pretējo sociālo sistēmu valstis savās attiecībās realizē mierīgas līdzāspastāvēšanas politiku, ja visas valstis atzīst savstarpēju līdztiesību un kā līdztiesīgas izvērš savstarpēju starptautisko sadarbību. Tātad miers un savstarpēja sadarbība ir šī principa kardinālā, imperatīvā, univērsālā būtība.

Pārējos starptautisko tiesību principus padomju zinātne iedala divās lielās grupās.

Pirmajā grupā ietilpst principi, kam ir tiešs sakars ar starptautiskā miera un drošības uzturēšanu. Tie ir principi par aizliegumu lietot varu un varas draudus, par starptautisku strīdu noregulēšanu ar mierīgiem līdzekļiem, par kolektīvo drošību, par atbrūošanos (valstu pienākums panākt atbrūošanos, noslēdzot savā starpā starptautiskus līgumus), par kara propagandas aizliegšanu (valsts pienākums nepieļaut saviem orgāniem, privātām personām, organizācijām propagandēt karu).

Otrajā grupā ietilpst starptautiskās sadarbības vispārīgie principi: valsts suverenitātes respektēšana, valstu līdztiesība, neiejaukšanās iekšējās lietās, tautu līdztiesība un pašnoteikšanās, valstu sadarbība, cilvēka tiesību respektēšana, starptautisku saistību godprātīga izpilde.

Sava īpaša principu sistēma izveidota Helsinku konferences No beiguma aktā. Formulētie desmit principi, ko Akta dalībnieces valstis apņemas «respektēt un piemērot ikvienas šīs valsts attiecībās

ar visām citām dalībniecēm valstīm neatkarīgi no to politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām sistēmām, kā arī to lieluma, ģeogrāfiskā stāvokļa un ekonomiskās attīstības līmeņa¹ ir šādi: 1) suverēna vienlīdzība, suverenitātei piemītošo tiesību respektēšana; 2) varas un varas draudu nelietošana; 3) robežu neaizskaramība; 4) valsts teritoriālā integritāte; 5) strīdu mierīga noregulēšana; 6) neiejaukšanās iekšējās lietās (arī ārējās lietās, kas ietilpst valsts iekšējā kompetencē); 7) cilvēka tiesību un pamatbrīvību, ieskaitot domu, apziņas, reliģijas un pārliecības brīvību, cienīšana; 8) tautu līdztiesība un tautu tiesības pašām noteikt savu likteni; 9) valstu sadarbība; 10) godprātīga saistību pildīšana saskaņā ar starptautiskajām tiesībām. Nobeiguma aktā plaši formulēts katra šā principa saturs.

Jāatzīmē, ka visi šie principi ir formulēti 1977. gada PSRS Konstitūcijā kā mūsu iekšējo tiesību konstitucionālas normas. PSRS attiecības ar citām valstīm tiek veidotas, pamatojoties uz šiem principiem.

2.§. PAMATPRINCIPU SISTĒMA UN TO JURIDISKAIS SATURS

1. Mierīgas līdzāspastāvēšanas princips. Šim principam ir trīs aspekti: filozofiskais, politiskais un juridiskais. Sī principa teorētiskos *filozofiskos pamatus* veido V. I. Ļeņina darbi un PSKP programma. Mierīgas līdzāspastāvēšanas *politiskais aspekts* ir formulēts PSRS Konstitūcijā: «PSRS ārpolitika ir virzīta uz to, lai nodrošinātu labvēlīgus apstākļus komunisma uzcelšanai Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā, aizstāvētu Padomju Savienības valsts intereses, nostiprinātu pasaules sociālisma pozīcijas, atbalstītu tautu cīņu par nacionālo atbrīvošanos un sociālo progresu, novērstu agresīvus karus un panāktu vispārēju un pilnīgu atbrīvošanos un dažādas sociālas iekārtas valstu mierīgas līdzāspastāvēšanas principa konsekventu realizēšanu» (28. pants).

Mierīgas līdzāspastāvēšanas *juridiskos pamatus* veido starptautiskie akti, kas vēsturiski radās pirmās sociālistiskās valsts ārpolitiskās darbības rezultātā un tiek radīti arī mūsdienās.

Mierīgas līdzāspastāvēšanas principa juridiskais aspekts ir zinātniski raksturots daudzos padomju tiesībzinātnieku darbos.² Tiek uzsvērts, ka tas ir pats galvenais mūsdienu starptautisko tiesisko attiecību princips, kura konsekventa neievērošana apdraud visu citu mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipu īstenošanu. Mie-

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 15.—22. lpp.

² Sk., piemēram, Бобров Р. Л. Основные проблемы международного права. — М., 1968; Тункин Г. И. Теория международного права. — М., 1970; Лукашук И. И. Отношения мирного сосуществования и международного права. — Киев, 1974; Тункин Г. И. Идеологическая борьба и международное право. — М., 1967.

rīgas līdzāspastāvēšanas princips būtībā apkopo visus jau minētos pamatprincipus, kuriem jāregulē miera attiecības un sadarbība starp valstīm, pirmām kārtām starp pretēju sociālu sistēmu valstīm.

Mierīgas līdzāspastāvēšanas politiskās un tiesiskās idejas veido ANO Statūtu normu galveno saturu. Mūsdienās gandrīz visas pasaules valstis ir ANO locekles un līdz ar to mierīgas līdzāspastāvēšanas princips ir kļuvis par universālu pamatprincipu starptautiskajās tiesībās, kurām jāregulē visu pasaules tautu draudzīgi sakari, izdevīga sadarbība, miers un starptautiska drošība.

2. Varas vai varas draudu nelietošana. Šī pamatprincipa rašanās ir saistīta ar pirmās sociālistiskās valsts izveidošanos un tās ārpolitiku. Tā pirmsākums ir jaunās Padomju valsts Dekrēts par mieru (1917). Tālākā vēstures gaitā šis princips tika formulēts Parīzes 1928. gada 27. augusta Līgumā par atteikšanos no kara kā nacionālas politikas līdzekļa¹. Pēc otrā pasaules kara šis princips tika formulēts Londonas konvencijas (1945) pielikumā par starptautiskā kara tribunāla statūtiem un tika īstenots starptautisko kara tribunālu spriedumos Nirnbergā un Tokijā. Kā starptautisko tiesību universāla norma tas ir formulēts ANO Statūtos (2. p. 4. pkt.) un pēc tam arī ANO pieņemtajā Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem (1970).

Princips par varas vai varas draudu nelietošanu ir ietverts arī Helsinku konferences Nobeiguma aktā. Tajā teikts, ka dalībnieces valstis atturēsies savstarpējās attiecībās, kā arī starptautiskajās attiecībās vispār no varas vai varas draudu lietošanas tiklab pret jebkuras valsts teritoriālo integritāti vai politisko neatkarību, kā arī jebkurā citādā veidā, kas nav savienojams ar Apvienoto Nāciju mērķiem un šo Deklarāciju. Nekādi apsvērumi nav izmantojami, lai pamatotu varas draudu vai varas lietošanu, pārkāpjot šo principu.

Tātad šis pamatprincips prasa, lai ikviena valsts savās starptautiskajās attiecībās atturētos no varas vai varas draudu tiešas vai netiešas lietošanas.

Valstīm ir jāatturas arī no jebkuras rīcības, kas uzskatāma par varas draudiem vai par tiešu vai netiešu varas lietošanu pret citu valsti. Nekāda šāda varas vai varas draudu lietošana nav

¹ Politiskajā literatūrā šo līgumu saīsināti sauc par Briāna—Kelloga paktu vai Parīzes paktu. Līguma sākotnējie dalībnieki bija Beļģija, Lielbritānija (ar domīnijām un Indiju), Vācija, Itālija, Polija, ASV, Francija, Čehoslovākija, Japāna. Līgums stājās spēkā 1929. gada 24. jūlijā. Vēlāk līgumam pievienojās vēl 48 valstis. PSRS šim līgumam pievienojās 1928. gada 6. septembrī. Pēc PSRS iniciatīvas starp PSRS un valstīm tās rietumu robežās (Poliju, Rumāniju, Latviju, Igauniju) tika parakstīts Protokols par Parīzes pakta stāšanos spēkā pirms termiņa. Tādējādi šo valstu attiecībās Parīzes pakts stājās spēkā 1929. gada 5. martā. Minētajam protokolam pievienojās arī Turcija (1. aprīlī), Irāna (3. aprīlī), Lietuva (5. aprīlī).

izmantojama kā līdzeklis, lai noregulētu strīdus, kā arī risinātu jautājumus, kas var izraisīt strīdus starp valstīm.

Šis princips neizslēdz valsts tiesības lietot varu, kad tai uzbrūk agresors un ir nepieciešama paš aizstāvēšanās vai kad nepieciešama agresijas atvairīšana vispār saskaņā ar starptautisku līgumu (piemēram, PSRS militārā palīdzība Afganistānai).

3. Starptautisku strīdu mierīga noregulēšana. Šī principa rašanās vēsture sākas ar Hāgas pirmo miera konferenci (1899). Pēc tam šis princips tika attīstīts Hāgas otrajā miera konferencē (1907) pieņemtajās konvencijās. Tālākais posms bija Nāciju Līgas Statūti (1919) un šis Līgas pieņemtais (1928) Kopējais akts par starptautisko strīdu mierīgu izlemšanu (šo aktu toreiz ratificēja tikai divdesmit valstis un tam nebija praktisku panākumu).

Mūsdienās šī principa universālais juridiskais avots ir ANO Statūtu 2. p. 3. pkt. un VI nodaļas noteikumi. Sociālistiskās sadraudzības valstis konsekventi atbalsta un realizē šīs normas.

Šis princips prasa, lai valstis savstarpējos strīdus noregulētu mierīgiem līdzekļiem, lai netiktu apdraudēts starptautiskais miers, drošība un taisnīgums, lai valstis godprātīgi un sadarbības garā censtos īsā laikā panākt taisnīgu atrisinājumu, kas balstītos uz starptautiskajām tiesībām. Principa juridiskajos avotos ir uzskaitīti līdzekļi, kas valstīm šajā nolūkā jāizmanto, proti, sarunas, izmeklēšana, starpniecība, samierināšana, arbitražā, starptautiskā tiesa vai citi mierīgi līdzekļi pēc pašu konfliktējošo valstu izvēles.

4. Atbruņošanās princips. Šis princips kā starptautisko tiesību pamatprincips sāka veidoties pēc pirmā pasaules kara, kad izstrādāja Nāciju Līgas Statūtus. Taču jau kopš I Internacionāles izveidošanas atbruņošanās ietilpa strādnieku šķiras politiskajās prasībās, un par to aktīvi cīnās arī mūsdienu komunistiskās un strādnieku partijas.

Nāciju Līgas Statūtu 8. pants noteica (tautas masu prasību ietekmē), ka miera saglabāšana prasa nacionālo bruņojumu ierobežošanu līdz minimumam, ciktāl tas savienojams ar nacionālo drošību un starptautisko saistību izpildi. Nāciju Līgas Padomei bija uzticēts sagatavot plānus par bruņojuma ierobežošanu, lai tos pēc tam iesniegtu valdībām izskatīšanai. Šie plāni paredzēja Nāciju Līgas tiesības noteikt bruņojumu maksimālo robežu, ko valsts nedrīkst pārsniegt bez Nāciju Līgas piekrišanas. Valstis apņēmās informēt Nāciju Līgu par saviem bruņotajiem spēkiem. Tomēr praksē bruņošanās neizdevās ierobežot.

1925. gadā tika izveidota Sagatavošanas komisija atbruņošanās konferences jautājumā. Gan šīs komisijas darbs, gan pati Atbruņošanās konference (1933—1934) atklāja imperiālistisko valstu kļaju nostāju pret atbruņošanos. Visi PSRS delegācijas priekšlikumi kā par pilnīgu atbruņošanos, tā arī par daļēju atbruņošanos tika noraidīti. Bruņošanās imperiālistiem deva ne vien milzīgu peļņu, bet arī nodrošināja viņu varu gan kolonijās, gan savā valstī.

Pēc tam kad 1933. gada janvārī Vācijā varu sagrāba hitlerieši un Vācija atklāti sāka gatavoties karam, visā kapitālistiskajā pasaulē izraisījās jauns bruņošanās drudzis.

Īpaši aktuāli atbruņošanās problēma tika izvirzīta pēc otrā pasaules kara. Tā rezultātā ANO Statūtu 11. pantā tika noteikts, ka atbruņošanās ir starptautiskā miera un drošības nostiprināšanas vispārīgs princips.

Atbruņošanās aspektā pozitīvi ir jānovērtē PSRS konkrētie priekšlikumi, ko tā vairākkārt ir iesniegusi ANO Ģenerālajā Asamblejā.

Mūsdienās atbruņošanās principa saturs ir šāds: valstīm ir pienākums vest sarunas par atbruņošanos un pēc panāktas vienošanās veikt bruņojuma samazināšanu, bruņošanās ierobežošanu, atbruņošanu.

5. Kolektīvā drošība un valstu sadarbība. Kolektīvās drošības princips ir nostiprināts ANO Statūtos (2. p. 5. pkt. u. c.). Principa saturā ietilpst, *pirmkārt*, valsts tiesības izteikt savu ieinteresētību un reaģēt uz jebkuru miera un starptautiskās drošības pārkāpumu jebkurā pasaules daļā, tiesības sniegt palīdzību, ieskaitot militāro, agresijas upuriem; *otrkārt*, valsts pienākums sadarboties ar citām valstīm, lai nodrošinātu starptautisku mieru un drošību saskaņā ar ANO Statūtiem; nesniegt palīdzību valstij, kura izdara agresiju; piedalīties kā ANO loceklei ANO pasākumos, ko tā veic saskaņā ar saviem Statūtiem, lai novērstu vai likvidētu draudus mieram, miera pārkāpumu vai agresijas aktu.

Kolektīvās drošības normu sistēma var būt universāla (piemēram, pēc ANO Statūtiem) un var būt reģionāla (piemēram, Varšavas līgums, kā arī Eiropas drošība uz Helsinku Nobeiguma akta pamata).

1970. gada Deklarācija par starptautisko tiesību principiem izpratni par kolektīvo drošību paplašināja tādējādi, ka formulēja normu par valstu pienākumu sadarboties vienai ar otru neatkarīgi no viņu politisko, ekonomisko, sociālo sistēmu atšķirībām un norādīja sadarbības galvenos virzienus: starptautiska miera un drošības uzturēšana, sadarbība ar ANO, realizējot individuālus un kopējus (kolektīvus) pasākumus; sadarbība ekonomikas, sociālajā, kultūras, tehnikas, tirdzniecības novados; valstu universāla sadarbība, pamatojoties uz kopīgām interesēm; sadarbība cilvēka tiesību vispārējā ievērošanā un rasu diskriminācijas likvidēšanā.

Izveidojot kolektīvās drošības principam šādu saturu, kur kolektīvā drošība savijas ar sadarbību, minētā Deklarācija šo principu nosauc par valstu sadarbības principu. Arī Helsinku Nobeiguma aktā ir ietverts princips «Valstu sadarbība», turklāt tā saturs ir papildināts ar vairākiem jauniem elementiem, piemēram, ar valstu pienākumu sekmēt savstarpēju saprašanos un uzticību, draudzīgas un labas kaimiņattiecības, starptautisku mieru, drošību un taisnīgumu.

6. Kara propagandas aizliegums. Sis princips starptautisko tiesību pamatprincipos ierindojās pēc tam, kad Nirnbergas un Tokijas Starptautiskie kara tribunāli sodīja hitleriskās Vācijas un militāristiskās Japānas galvenos kara noziedzniekus, kā arī pasludināja agresīva kara plānošanu, gatavošanu, propagandēšanu par noziegumu pret mieru. ANO Ģenerālā Asambleja 1946. gada decembrī kara propagandas aizliegumu nostiprināja par starptautisko tiesību principu. 1957. gadā ANO Ģenerālā Asambleja pēc PSRS iniciatīvas pieņēma rezolūciju, kurā nosodīja kara propagandu jebkurā formā un jebkurā valstī, lai kur tā arī tiktu piekopta. Bez tam jāatzīmē, ka jau minētā Deklarācija par starptautisko tiesību principiem rekomendē un prasa, lai valstis nepieļautu savā teritorijā kara propagandu, izveidojot attiecīgu iekšējo likumdošanu.¹

7. Valsts suverenitātes respektēšana. Tas ir sens un svarīgs starptautisko tiesību pamatprincips. Kā politisku un juridisku principu valstis to savās starptautiskajās attiecībās nopamatoja feodālisma beigu posmā, kad izveidojās lielas centralizētas valstis. Rietumeiropā tās bija nacionālā ziņā kompaktas (piemēram, Francija), bet Austrumeiropā — daudznacionālas (piemēram, Austroungārija, Krievija).

Valsts suverenitātes princips šajā laikā tiek uzsvērts gan filozofu (Bodēna, Hobsa u. c.) darbos, gan arī oficiālos starptautiskos aktos. Tautu suverenitātes ideju izvirzīja buržuāzijas ideologi (Ruso, Robespjērs, Marats).

Tādējādi suverenitāte ir politisks un tiesisks princips, kam ir spilgti izteikts šķirisks saturs, jo tas ir saistīts ar valsts augstākās varas izpausmi.

Kā starptautisko tiesību pamatprincipam suverenitātei mūsdienās ir šāds saturs: valsts neatkarība tās iekšējās un ārējās lietās, t. i., tiesība valstij pašai patstāvīgi noteikt savu rīcību starptautiskajās attiecībās un valsts iekšienē noteikt savu sabiedrisko un politisko iekārtu, realizējot savā teritorijā augstāko varu.

Jautājumi, kas attiecas uz šo tiesību realizēšanu, ietilpst valsts ekskluzīvā kompetencē, uz kuru starptautiskās tiesības nav attiecināmas. Valsts gan pati var labprātīgi dažus šādus jautājumus padarīt par starptautisko tiesību reglamentētiem objektiem, piemēram, neitralitāti, nacionālo minoritāšu tiesības utt.

Iejaukšanās valsts suverēnā kompetencē ir pārkāpums no starptautisko tiesību viedokļa. Helsinku Nobeiguma aktā ir ierakstīts, ka «valstis respektēs cita citas suverēno vienlīdzību un savdabību, kā arī visas to suverenitātei piemītošās un tās aptvertās tiesības, starp kurām ir arī katras valsts tiesības uz juridisko vienlīdzību, uz teritoriālo integritāti, uz brīvību un politisko neatkarību».²

¹ PSRS iekšējā likumdošanā tas ir veikts (sk., piemēram, Latvijas PSR kriminālkodeksa 66. p.).

² Miera, drošības un sadarbības vārdā, 16. lpp.

8. Valstu līdztiesība. Šis princips sāka veidoties XV un XVI gadsimtā, kad radās centralizētās absolūtās monarhijas. Tajā laikā tas bija princips, ar kura palīdzību centralizētās feodālās valstis cīnījās pret Svētās Romas impērijas hegemoniju pasaulē. Taču valstu līdztiesības princips netika ievērots attiecībā ar vājākām valstīm, jo centralizētās monarhijas pretendēja uz pasaules vadību un ar ieroču spēku centās uzspiest pārējām valstīm savu gribu.

Vēlākā laika posmā Francijas buržuāziskā revolūcija iekšējās tiesībās izvirzītos principus par līdztiesību attiecināja arī uz valstu starptautiskajām attiecībām, jo tas atbilda topošās buržuāzijas interesēm tās cīņā pret feodālismu. Kaut arī Vīnes kongresā (1815) Pentarhija (Krievija, Prūsija, Austrija, Anglija, Francija) uzstājās pret šo principu, tā vairs nespēja to pilnībā noliegt.

Imperiālisma laikmetā buržuāzija savā ārpolitikā no šī principa atteicās. Tā vietā tika pasludināts «atklāto durvju princips», «vienādo iespēju princips».

No jauna valstu līdztiesības ideju kā vienu no svarīgākajiem starptautiskās dzīves principiem izvirzīja Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija.

Mūsdienās šis princips nozīmē to, ka valstis kā starptautisko tiesību subjekti ir līdztiesīgi un tām starptautiskajā dzīvē nav vienaī pār otru varas. Līdztiesība starptautiskajā dzīvē jāievēro neatkarīgi no valsts iekšējās iekārtas, neatkarīgi no valsts ekonomiskā, sociālā, politiskā rakstura. Katrai valstij starptautiskajās sanāksmēs ir tikai viena balss neatkarīgi no tās teritorijas lieluma un iedzīvotāju skaita, ekonomiskā un militārā potenciāla.

Mūsdienu starptautiskās tiesības konsekventi prasa lielu un mazu valstu līdztiesību. Tas ir liels starptautisko tiesību ieguvums pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas, līdz kurai lielvalstis vai nu atsevišķi, vai apvienojoties kādā blokā diktēja savu gribu mazākām un vājākām valstīm. Tagad turpretī piecām lielvalstīm: PSRS, ASV, Lielbritānijai, Francijai, Ķīnai ir uzlikta sevišķa atbildība par mieru un starptautisko drošību pasaulē. Šīm valstīm ir piešķirtas pastāvīgu Drošības Padomes locekļu statuss un tiek prasīta to vienprātīga rīcība (t. s. vienprātības princips).¹

9. Neiejaukšanās valsts iekšējās lietās. Šis princips ir cieši saistīts ar valsts suverenitāti un valstu līdztiesības principu. Tas nepieļauj atsevišķai valstij vai valstu grupai uzspiest jebkādā veidā kādai citai valstij savu gribu tās iekšējās lietās vai ārējās lietās, kas ietilpst tās iekšējā kompetencē.

Vēsturiskā aspektā ir jāatzīmē, ka šis princips starptautiskajā dzīvē radās buržuāzisko revolūciju laikā XVIII gs. un to deklarēja revolucionārā Francija. Buržuāziskās revolūcijas vadoņi Francijas

¹ Politiskā publicistikā šis vienprātības princips tiek dēvēts par lielvalstu «veto tiesībām». Taču ANO statūtos šāda termina nav. ANO statūti nostiprina visu tās locekļu suverēno līdztiesību (2. p. 1. pkt.).

1793. gada Konstitūcijā ievietoja deklarāciju par to, ka franču tauta «neiejaucas citu nāciju valsts lietās un tā necieš, ka cita nācija iejaucas viņas lietās». Vēlāk gan triumfējuši franču lielburžuāzija no šī principa atteicās, jo tai radās intereses un iespējas sagrābt svešas teritorijas.

Vīnes kongresā radītā Pentarhija par savas oficiālās politikas principu izvirzīja leģitīmismu, kas bija aizsegs feodālo reakcijas spēku cīņai pret buržuāzisko revolūciju. Leģitīmisma princips tika izmantots, lai restaurētu tā saucamo likumīgo (leģitīmo) monarhistisko dinastiju varu un tādējādi iejauktos citu valstu iekšējās lietās.

Jaunu saturu neiejaukšanās principam deva Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija, proti, tas kļuva par lielu un mazu tautu attiecību vispārēju principu.

Neiejaukšanās princips tika uzņemts arī Nāciju Līgas Statūtos, taču faktiski šīs organizācijas politiskajai rīcībai raksturīga iejaukšanās citu valstu iekšējās lietās laika posmos, kad Līgā dominēja Lielbritānijas un Francijas imperiālistiskā politika.

Neiejaukšanās principa saturs ir sīki reglamentēts ANO Statūtos. Turklāt 1965. gadā ANO Ģenerālā Asambleja pēc PSRS iniciatīvas pieņēma sevišķu Deklarāciju par aizliegumu iejaukties valstu iekšējās lietās un par to neatkarības un suverenitātes aizsargāšanu.

Neiejaukšanās princips ir formulēts arī 1970. gada Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem un Helsinku konferences Nobēiguma aktā. Helsinku konferencē tiek uzsvērts, ka «valstis atturēsies no jebkādas tiešas vai netiešas, individuālas vai kolektīvas iejaukšanās citas valsts dalībnieces iekšējās vai ārējās lietās, kas ietilpst tās iekšējā kompetencē, neatkarīgi no to savstarpējām attiecībām»¹.

10. Tautu līdztiesība un tautu tiesības pašām lemt savu likteni. Šī principa pirmsākumi veidojās XIX gs., kad starptautiskajās attiecībās Eiropā tika izvirzīts «nacionalitātes princips», kad buržuāzija veidoja patstāvīgas nacionālas valstis. Tomēr «nacionalitātes princips» Eiropas starptautiskajās tiesībās (tā tās toreiz tika dēvētas) neguva vispārēju atzinību, jo pastāvēja arī pretēja politiska tendence (piemēram, Austroungārija bija daudznacionāla impērija, Britu impērijai bija kolonijas visās pasaules daļās).

Tautu līdztiesības principa mūsdienu izpratnes pamati ir likti KSDSP II kongresa pieņemtajā Programmā (1903), kur šis princips ir ietverts V. I. Leņina formulējumā. Pilnībā šis princips tika izveidots pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas pieņemtajos pirmās sociālistiskās valsts ārpolitiskajos aktos (Dekrētā par mieru u. c.). Šie akti tam piešķīra universālu raksturu un attiecināja to uz visas pasaules tautām un nācijām.

Pēc otrā pasaules kara, pieaugot PSRS starptautiskajai autoritātei, izvēršoties tautu nacionālās atbrīvošanās kustībai, šis prin-

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 18. lpp.

cips pēc PSRS iniciatīvas tika nostiprināts ANO Statūtos. Buržuāzijas nometnē tam bija daudz pretinieku — gan politiķu, valstsvīru un diplomātu vidū, gan tiesību zinātnieku aprindās. Tomēr princips, ko atbalstīja visas pasaules progresīvie spēki, triumfēja kā politiskajā un starptautiskajā tiesiskajā praksē, tā arī starptautisko tiesību zinātnes doktrīnā. Šī triumfa kulminācija ir sasniegta ar 1960. gadā ANO pieņemtās Deklarācijas par neatkarības piešķiršanu koloniālām tautām un valstīm sekmīgu īstenošanu.

Princips par tautu līdztiesību un tautu tiesībām pašām lemt savu likteni ir plaši raksturots ANO 1970. gada Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem. Šī principa saturs ir izklāstīts arī Helsinku Nobeiguma aktā: «... Visām tautām vienmēr ir tiesības pilnīgas brīvības apstākļos noteikt, kad un kā tās vēlas, savu iekšējo un ārējo politisko statusu bez iejaukšanās no ārienes un pēc saviem ieskatiem īstenojot savu politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību.»¹

Tomēr šis princips nenozīmē, ka nācijai būtu pienākums censties radīt patstāvīgu, atsevišķu valsti, ja tā izvēlējusies dzīvot federācijā ar citām nācijām (PSRS, Dienvidslāvija, Šveice, Austrija u. c.), vai arī tai būtu pienākums obligāti apvienot visu nāciju vienā valstī (VDR un VFR). Nācijai ir tiesības arī brīvi apvienoties ar citām nācijām, kā tas vēsturiski ir noticis, veidojoties PSRS kā sociālistiskai valstij. Jāuzsver, ka sociālisma sistēmā to nāciju starptautiski tiesisko stāvokli, kuras apvienojušās vienā valstī, nosaka šo valstu konstitūcijas un citi iekšēji likumi, kas regulē šo nāciju kā starptautisko tiesību subjektu statusu saskaņā ar tautu un nāciju pašnoteikšanās principu.

11. Valstu sadarbība. Šis princips izriet no mierīgas līdzaspastāvēšanas principa, taču, tā kā tas padara efektīvāku valstu mierīgu koeksistenci, tas tiek formulēts kā atsevišķs imperatīvs princips, kas valstīm uzliek par pienākumu sadarboties. Pirmām kārtām šādu pienākumu valstīm izvirza ANO Statūti, formulējot normas par starptautisko mieru un drošību. Arī jau minētajā 1970. gada Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem ir uzsvērts, ka valstīm ir jāsadarbojas vienai ar otru neatkarīgi no viņu politisko, ekonomisko un sociālo sistēmu atšķirībām. Deklarācijā norādīti arī galvenie sadarbības virzieni — sadarbība starptautiska miera un drošības nostiprināšanā, cilvēka tiesību vispārējā respektēšanā, rasu diskriminācijas likvidēšanā, ekonomikā, kultūrā, tehnikā, sociālajā jomā u. c.

Helsinku Nobeiguma aktā valstu sadarbības principa saturs fiksets vēl precīzāk.

12. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību respektēšana. Sajā principā spilgti savijas valsts iekšējo tiesību un starptautisko tiesību normas, kas reglamentē indivīda stāvokli savā valstī un ārpus tās.

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 20. lpp.

Katrai valstij ir ekskluzīva jurisdikcija savā teritorijā, un personas (cilvēki), kas atrodas šajā teritorijā, ir pakļautas šīs valsts noteiktai tiesiskai kārtībai. Taču valstis sadarbojas, uzņemas saistības, arī saistības attiecībā uz cilvēka statusu, kaut arī cilvēks nav starptautisko publisko tiesību subjekts. Tādējādi veidojas cilvēka tiesības starptautisko tiesību traktējumā.

Principa mūsdienu starptautiski tiesiskais aspekts ir formulēts ANO Statūtos (1. p. 3. pkt.), kur uzsvērts, ka viens no ANO mērķiem ir īstenot valstu sadarbību, lai «attīstītu cieņu pret cilvēka tiesībām un pamatbrīvībām visiem — bez rases, dzimuma, valodas un reliģijas atšķirības». Pamatojoties uz šo normu, ANO ir pieņēmusi vairākus aktus, kas satur valstīm dalībniecēm obligātas juridiskas normas un izveido šī principa tiesisko saturu mūsdienās. Minēsim svarīgākos no tiem.

Starptautiskais pakts par ekonomiskām, sociālām un kultūras tiesībām (1966). Saskaņā ar šo paktu valstīm jānodrošina savā teritorijā plašu kompleksu ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības indivīdiem, ieskaitot tiesības uz darbu, atpūtu, izglītību, sociālo nodrošināšanu, mājokli, veselības aizsardzību, līdzdalību kultūras dzīvē. Pakts stājās spēkā 1976. gada janvārī.

Starptautiskais pakts par civilām un politiskām tiesībām (1966) paredz saistības valstīm nodrošināt savā teritorijā plašu kompleksu civilo un politisko tiesību (aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības, vienlīdzību likuma priekšā, personas un dzīvokļa neaizskaramību, apziņas brīvību utt.). Pakts stājās spēkā 1976. gada martā.

Konvencija par visu veidu rasu diskriminācijas likvidēšanu (1963) paredz valstīm saistības aizliegt un likvidēt rasu diskrimināciju un nodrošināt katra cilvēka līdztiesību likuma priekšā neatkarīgi no rases, ādas krāsas, nacionālās un etniskās piederības. Konvencija stājās spēkā 1964. gada janvārī.

Konvencija par apartheida noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem (1973) paredz pienākumu valstīm veikt pasākumus, lai novērstu apartheida noziegumus un sodītu personas, kas vainīgas to izdarīšanā. Konvencija stājās spēkā 1976. gada jūlijā.

Tāpat cilvēka tiesību svarīgi starptautisko normu avoti ir Konvencija par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem (spēkā kopš 1951. gada janvāra), Konvencija par noilguma termiņa nepiemērošanu kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci (spēkā kopš 1970. gada novembra), Konvencija par cieņu pret tirdzniecību ar cilvēkiem, Konvencija par sievietes politiskajām tiesībām u. c.

Plašs cilvēka tiesību un pamatbrīvību uzskaitījums atrodams Helsinku konferences (1975) Nobeiguma aktā, kura dalībnieces ir 33 Eiropas valstis, kā arī ASV un Kanāda. Tomēr šajā Helsinku Aktā trūkst daudz kas no tā, ko satur divi augstāk minētie 1966. gada pakti.

Tāpat cilvēka tiesību un pamatbrīvību respektēšanas principa imperatīvā daba izpaužas tādējādi, ka valstīm — attiecīgo starp-

tautisko aktu dalībniecēm jāgādā, lai viņu iekšējo (nacionālo) tiesību normas par cilvēka (pilsoņa) tiesībām nebūtu pretrunā ar viņu starptautiskajām saistībām.

Jāatzīmē, ka PSRS iekšējā likumdošana (PSRS Konstitūcija un uz tās pamata veidotā pārējā likumdošana) ne vien pilnā mērā nodrošina starptautiskajos aktos ietvertu cilvēka tiesību un pamatbrīvību īstenošanu, bet arī dod jaunas idejas šī starptautiski tiesiskā principa tālākai progresīvai attīstīšanai.

Padomju likumdošana starptautisko tiesību normu un principu attīstību ir progresīvi ietekmējusi jau kopš Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras. Cilvēka tiesību jomā PSRS iniciatīva īpaši spilgti izpaudās pēc otrā pasaules kara, kad pēc fašisma sagrāves PSRS autoritāte starptautiskajā dzīvē kļuva ļoti liela. Pēc PSRS iniciatīvas tika izstrādāta Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija (1948), turklāt PSRS panāca, ka starptautiskos aktos uzņēma normas, kādas tajos līdz tam nefigurēja (tiesības uz darbu, tiesības uz aizsardzību pret bezdarbu u. tml.). Tā, protams, bija sīva politiska cīņa, kura turpinās arī mūsdienās, jo «cilvēka tiesību un pamatbrīvību respektēšana ir būtisks faktors mieram, taisnīgumam un labklājībai, kas nepieciešami, lai nodrošinātu draudzīgu attiecību un sadarbības attīstīšanos starp visām valstīm»¹.

13. Godprātīga starptautisko saistību pildīšana (*pacta sunt servanda*). So principu formulēja baznīcas koncils Kartahenā (438). *Pacta sunt servanda* ir pats senākais starptautisko tiesību princips, bez kura atzīšanas nav iespējama starptautisko tiesību pastāvēšana.

Feodālisma laikmetā, pamatojoties uz šo principu, feodāļi uz attiecīgu līgumu pamata turēja pakļautībā savus vasaļus, bet Svētā Roma nodrošināja pāvesta diktātu ievērošanu (*Roma locuta, res judicata*).

Starptautisko līgumu godprātīgā pildīšanā bija ieinteresēta arī vēlākajā laika posmā pie varas nākusī buržuāzija, kas izvērsa starptautisko tirdzniecību. Buržuāzijai šis princips nodereja arī koloniālās ekspansijas laikmetā, lai saturētu sagrabtās kolonijas impēriju teritoriālajos ietvaros.

Līgumu godprātīgas pildīšanas princips jaunu šķirisku saturu ieguva pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas. Padomju valstij šis princips kļuva svarīgs miera, drošības un sadarbības politikas īstenošanā, kapitālisma militārās intervences plānu izjaukšanā (Dženovas konference, Rapallo līgums (1922) u. c.). Šis princips kalpoja arī antifašistiskās koalīcijas valstu efektīvai rīcībai pret hitlerisko fašismu un agresiju.

Mūsdienās princips *pacta sunt servanda* stiprina sociālistiskās sadraudzības valstu līgumiskās attiecības politikā, ekonomikā, kultūrā (Varšavas līgums, SEPP līgumi u. c.). Sociālistiskās sadraudzības valstu līgumi, kas pamatojas uz sociālistiskā

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 19. lpp.

internacionālisma principiem, nostiprina un sekmē šo valstu sadarbību sociālisma un komunisma celtniecībā.

Principa *pacta sunt servanda* universālais, imperatīvais juridiskais spēks ir nostiprināts ANO Statūtos (sk. Statūtu ievadu un 2. p. 2. pkt.) un 1969. gada Konvencijā par starptautisko līgumu tiesībām. Arī Helsinku konferences Nobeiguma aktā ir ietvertas normas, saskaņā ar kurām dalībnieces valstis apņemas godprātīgi pildīt gan tās savas saistības, ko nosaka starptautiskās tiesības, gan tās saistības, kas izriet no vispāratzītajiem starptautisko tiesību principiem un normām, gan arī tās saistības, kas izriet no starptautiskajām tiesībām atbilstošajiem līgumiem vai citiem nolīgumiem, kuros tās ir dalībnieces. Nobeiguma akts nosaka, ka dalībnieces valstis «īstenodamas savas suverēnās tiesības, to skaitā tiesības izdot savus likumus un administratīvos noteikumus, piemērosies savām juridiskajām saistībām saskaņā ar starptautiskajām tiesībām; turklāt tās pienācīgi ievēros Apspriedes par drošību un sadarbību Eiropā Nobeiguma akta noteikumus»¹.

Gadījumā, ja ANO valstu saistības saskaņā ar ANO Statūtiem ir pretrunā ar kāda līguma vai cita starptautiska nolīguma noteiktām saistībām, lielāks spēks saskaņā ar ANO Statūtu 103. pantu ir valstu saistībām, ko nosaka Statūti.

VII nodaļa.

STARPTAUTISKĀS LĪGUMTIESĪBAS

Starptautiskās līgumtiesības ir to starptautisko tiesisko normu kopums, kas regulē valsts un citu starptautisko tiesību subjektu darbību starptautisku līgumu noslēgšanas procedūrā, līguma legalitāti (istumu), spēkā stāšanos, interpretāciju (iztulkošanu), izpildi (piemērošanu) un līguma spēka izbeigšanos.

Agrāk šīs normas pastāvēja tikai kā parašu tiesības, bet kopš 1969. gada tās ir kodificētas Vīnes Konvencijā par starptautisko līgumu tiesībām un ir piemērojamas visu veidu starptautiskajiem līgumiem.

Konvencija par starptautisko līgumu tiesībām sastāv no preambulas², ievaddaļas (I) un sešām (II—VII) nodaļām, kuras satur normas par līgumu noslēgšanu, atrunām, spēkā stāšanos un līgumu pagaidu piemērošanu, par līgumu ievērošanu, izpildi, interpretāciju, par līgumiem un trešām valstīm, t. i., valstīm, kas līgumā nepiedalās. Vesela nodaļa (IV) Konvencijā veltīta labojumiem un eventuāliem grozījumiem līgumos.

Daudzas normas Konvencijā ir par līguma nederīgumu (kad

¹ Mjera, drošības un sadarbības vārdā, 21. lpp.

² Preambula — (lat. *preambulus*) ievaddaļa starptautiskam līgumam vai citam svarīgam aktam; tajā tiek norādīti apstākļi, kas bijuši par iemeslu šī akta izdošanai, kā arī akta mērķi.

tam nav juridiska spēka), par tā izbeigšanos, tā spēka apturēšanu, procedūru šajos jautājumos, par līguma nederīguma, izbeigšanās un apturēšanas sekām. Konvencijas beigās ir normas, kas satur vēl citus noteikumus (par depozitāru, paziņojumiem, labojumiem, reģistrāciju), kā arī finālie panti. Konvencijai pievienots pielikums, divas deklarācijas un trīs rezolūcijas.

1.Š. STARPTAUTISKA LĪGUMA JEDZIENS UN TĀ JURIDISKĀ DABA

Starptautisks līgums ir skaidri izteikta valstu (arī citu starptautisko tiesību subjektu) vienošanās par savstarpējo attiecību regulēšanu saskaņā ar šajā līgumā norādītajām tiesībām un pienākumiem.

Līgums ir līdztiesīgs, ja līgumslēdzējas puses brīvprātīgi saskaņo savas gribas, ievērojot suverenitātes principu. Mūsdienu starptautiskās tiesības neatzīst par legālu (istu) tādu starptautisku līgumu, kas noslēgts, pārkāpjot valsts suverenitāti vai lietojot vardarbību. Tomēr imperiālistiskās politikas praksē joprojām ir arī nelīdztiesīgi līgumi (īpaši līgumi ar Āzijas, Āfrikas, Latīņamerikas valstīm). Šiem nelīdztiesīgajiem līgumiem raksturīgs tas, ka tie ir izdevīgi imperiālistiskajai lielvalstij, bet pārkāpj otras — vājākās puses suverenitāti un ļauj iejaukties tās iekšējās lietās.

Puses starptautiskajā līgumā

Par starptautiska līguma dalībniekiem, t. i., pusēm, var būt visi starptautisko tiesību subjekti. Par dalībniekiem konkrētā starptautiskā līgumā uzskata starptautisko tiesību subjektus, kuri pilnībā saskaņā ar šī līguma formāliem noteikumiem (parakstīšana, ratifikācija utt.) ir uzņēmušies saistības un ieguvuši tiesības pēc šī līguma, un līgums attiecībā uz šiem dalībniekiem ir stājies spēkā.

Mūsdienu starptautiskajās tiesībās aizvien biežāk par starptautisko līgumu dalībniecēm kļūst starptautiskās organizācijas, kurām ir starptautisko tiesību subjekta statuss. Tādas ir valstu dibinātās starptautiskās organizācijas, kas saskaņā ar statūtos noteiktiem mērķiem, principiem, kompetenci un funkcijām vai pēc šīs organizācijas valstu dalībnieču speciālas pilnvaras var būt puse konkrētā starptautiskā līgumā. Sādu attiecību regulēšanai, kur starptautiskā līgumā piedalās starptautiskas organizācijas, ir paredzēts izstrādāt speciālu konvenciju.

Divpusēji un daudzpusēji līgumi un tiesības būt par līguma dalībnieku

Atkarībā no dalībnieku skaita starptautiskos līgumus iedala divpusējos, kad līgumā ir divi dalībnieki, un daudzpusējos, kad ir vairāk par diviem dalībniekiem. Pārsvarā starptautiskie līgumi ir

divpusēji. Taču, izvēršoties aizvien plašākai starptautiskai sadarbībai, aizvien lielāku nozīmi starptautisko tiesību normu jaunradē, kodifikācijā un progresīvā attīstīšanā iegūst daudzpusēji līgumi. Ja daudzpusēja starptautiska līguma dalībnieku skaits ir ierobežots, to dēvē par *slēgtu*, un jauni dalībnieki līgumam var pievienoties tikai ar esošo dalībnieku piekrišanu. Daudzpusējie līgumi var būt arī tādi, kuru objekts un mērķi izraisa valstu vispārēju interesi. Šādus līgumus sauc par *kopējiem daudzpusējiem starptautiskiem līgumiem*, un attiecībā uz tiem tiek atzīts princips, ka katrai valstij neatkarīgi no tās sabiedriskās un politiskās iekārtas ir tiesības būt tajos par dalībnieci. Šo mūsdienu svarīgo principu sauc par *universalitātes principu*, un tas pamatojas uz to, ka mūsdienu starptautiskās tiesības ir universālas un visas valstis ir suverēnas. Līdz ar to valstīm ir jārespektē vienai otras suverenitāte un tātad arī vēlēšanās pievienoties universālam līgumam. Nav pieļaujams tāds stāvoklis, ka viena valstu grupa atstumtu citas valstis no līdzdalības tāda jautājuma izlemšanā, kas interesē visas valstis. Ikvienai ieinteresētai valstij ir tiesības piedalīties starptautiskā līgumā. Pie tam šo tiesību īstenošanu nevar kavēt kādas valsts neatzišana.

Starptautisko līgumu objekti un veidi

Par starptautisko līgumu objektiem var būt visdažādākie sadarbības jautājumi, par kuru izlemšanu valstis ir savstarpēji brīvprātīgi vienojušās, ievērojot starptautisko tiesību pamatprincipus.

Atkarībā no regulējamiem objektiem izšķir šādus starptautisko līgumu veidus: politiskie līgumi; ekonomiskie līgumi; līgumi speciālos jautājumos.

Pie *politiskiem līgumiem* pieskaita līgumus par valstu starptautisku savienību, par savstarpēju palīdzību, neuzbrukšanu, neitralitāti, par diplomātisko sakaru izveidošanu, par sadarbību kosmosā u. c.

Ekonomiskie līgumi ir tirdzniecības līgumi, nolīgumi par preču piegādi un preču apmaiņu, par tehniskās palīdzības sniegšanu un zinātniski tehnisku sadarbību, muitas konvencijas, nolīgumi par kredītiem u. c.

Līgumiem, kas tiek slēgti *speciālos jautājumos*, ir visdažādākie objekti. Tā, piemēram, tiek slēgti līgumi par starptautisko transportu (dzelzceļa, auto, gaisa, jūras, upju satiksmi), par elektro-sakariem (telegrāfs, telefons, televīzija, radio u. c.) un pasta sakariem, par lauksaimniecību (sadarbība epizootijas, augu slimību un kaitēkļu apkarošanā u. tml.), par sadarbību zinātnē, izglītībā, kultūrā, veselības aizsardzībā, dabas aizsardzībā, par tiesību jautājumiem (konsulārās, juridiskās palīdzības, sociālās nodrošināšanas konvencijas), par starptautisko tiesību kodificēšanu atsevišķās nozarēs u. c.

Starptautisko līgumu struktūra, forma un nosaukumi

Starptautiskiem līgumiem ir specifiska struktūra, kuras galvenie elementi ir šādi: 1) *preambula*, t. i., ievaddaļa, kurā norādīti līguma mērķi, tā noslēgšanas motīvi, līguma dalībnieki, pilnvarotie, viņu pilnvaru pārbaude; dažreiz ietvertas arī konkrētas normas; 2) *pamatdaļa*, t. i., normas (panti un punkti), kam jāregulē attiecības starp līguma dalībniekiem; pamatdaļa satur līguma juridisko būtību; 3) *fināls*, t. i., nobeiguma daļa, kurā norādīts līguma noslēgšanas datums un vieta, līguma spēka termiņš, tā spēkā stāšanās, ratifikācija, noteikumi par līguma izbeigšanu, denonsāciju, prolongāciju, par pievienošanās kārtību (daudzpusējā līgumā), par līguma valodām u. c.; 4) *papilddaļa*, t. i., pielikumi, kādus tagadējā līgumslēgšanas praksē aizvien biežāk valstis dalībnieces pievieno līgumiem, kad tās ieinteresētas papildus reglamentēt savu stāvokli līgumā; šiem pielikumiem ir līguma spēks, ja par to norādīts pašā līgumā.

Konkrētā līgumā var būt visi šie struktūras elementi, bet var būt tikai pamatdaļa un daži fināla noteikumi. Dažu struktūras elementu iztrūkums neietekmē līguma juridisko spēku.

Starptautiskie līgumi tiek slēgti rakstveidā un mutvārdos. *Mutvārdu forma* reti tiek praktizēta, bet tai ir tāds pats juridisks spēks kā rakstveida formai.¹ Mutvārdos vienojās, piemēram, Londonā 1946. gadā par nepieciešamību taisnīgi sadalīt vietas ANO Drošības Padomē, kad notiek tās nepastāvīgo locekļu vēlēšanas.

Galvenā ir starptautiska līguma *rakstveida forma*, un tajā svarīga loma ir valodai, kurā formulētas līguma normas. Vēstures attīstības gaitā starptautisko līgumu valodas, tāpat kā starptautisko konferenču un diplomātijas valodas, ir mainījušās. Līdz XVII gs. līgumos Eiropā dominēja latīņu valoda, pēc tam līdz XX gs. sākumam — franču valoda, tad līdzās tai izvirzījās angļu valoda (piemēram, Versaļas miera līgumā 1919. gadā). Pirmās sociālistiskās valsts diplomātiskā prakse ieviesa valodu līdztiesību, t. i., līgumslēdzēji paši izvēlas valodu, kādā tie vēlas noslēgt līgumu. Mūsdienās divpusējos līgumus parasti sastāda abu līgumslēdzēju valstu valodās (divos eksemplāros), pie tam teksti abās valodās ir autentiski², t. i., juridiski īsti.

Pie starptautisko līgumu formas pieder arī līguma nosaukums. Līgumu nosaukumi ir daudzi un dažādi, un par nosaukumu vienojas paši līgumslēdzēji. Nosaukums neietekmē līguma juridisko spēku, kas vienmēr izriet no līguma satura. Var minēt šādus starptautisko līgumu nosaukumus: līgums, nolīgums, vienošanās,

¹ Mutvārdu nolīgumus dēvē arī par džentlmeņu vienošanos.

² Autentisks — (*gr. authentikōs*) — oriģinālam atbilstošs, īsts, pareizs, pamatots uz pirmavotu; starptautiska līguma autentisks teksts ir šī dokumenta oriģinālteksts, kas apstiprināts ar attiecīgo valstu pilnvarotu personu parakstiem un valstu zīmogiem.

konvencija, kopīga deklarācija, paziņojums, memorands, komunikē, statūti, harta, pakts, traktāts, notu apmaiņa, *modus vivendi* (pagaidu nolīgums), protokols, konkordāts, nobeiguma akts jeb finālakts u. c.

2.§. STARPTAUTISKA LĪGUMA NOSLĒGŠANAS KĀRTĪBA UN STADIJAS

Tiesības slēgt starptautisku līgumu (*ius tractatum*) ir starptautisko tiesību subjekta (pirmām kārtām valsts) tiesībspējas elements. Katrai suverēnai valstij neatkarīgi no tās lieluma, sociālās un valsts iekārtas, iedzīvotāju daudzuma ir tiesībspēja slēgt starptautisku līgumu.

Starptautiska līguma noslēgšana ir noteikta procedūra: līguma teksta iepriekšsagatavošana; sarunu vedēju pilnvaru pārbaude; līguma teksta pieņemšana, teksta autentiskuma noteikšana; juridiskie izpaušmes veidi, kas apliecina notikušo vienošanos (parafēšana; parakstīšana; ratificēšana, ratifikācijas dokumentu apmaiņa un deponēšana; pievienošanās daudzpusējam līgumam). Starptautiskie līgumi tiek reģistrēti ANO Sekretariātā un publicēti. Mūsdienās šī kārtība ir sīkāk reglamentēta Vīnes 1969. gada Konvencijā (II daļā).

Starptautiska līguma teksta iepriekšsagatavošana notiek, valstu pilnvarotām personām vedot sarunas līguma noslēgšanas jautājumā. Divpuseja līguma iepriekšsagatavošana parasti notiek tiešās diplomātiskās sarunās, ko ved savā starpā šo valstu ārlietu ministri vai diplomātiskais pārstāvis rezidences valstī ar tās ārlietu resora pārstāvi. Daudzpusējo līgumu iepriekšsagatavošana parasti notiek starptautiskajās diplomātiskajās konferencēs. Mūsdienās daudzu svarīgu daudzpusēju līgumu iepriekšsagatavošana notiek ANO orgānu vai specializēto iestāžu ietvaros.

Personai, kura pārstāv valsti kā līguma iepriekšsagatavošanas stadijā, tā arī līguma parakstīšanā, tiek izsniegts īpašs dokuments — pilnvara. Sarunu vedēji savstarpēji uzrāda pilnvaras un, atrazdami tās pienācīgā un labā kārtībā, t. i., izsniegtas šī līguma noslēgšanas uzdevumam atbilstoši valsts konstitucionāliem likumiem, veic tālākās līgumslēgšanas procedūras.

Valstu galvas, valdību galvas, ārlietu ministri ir valsts pārstāvji, kuru tiesības slēgt starptautiskus līgumus nosaka konstitūcija. Tāpēc viņiem sevišķs dokuments (pilnvara) netiek prasīts. Pilnvara nav vajadzīga arī akreditētam diplomātiskam pārstāvim, kad viņš slēdz līgumu ar rezidences valsti, kā arī valstu ieceltiem pārstāvjiem starptautiskajās organizācijās, kad tur tiek veikta starptautiska līguma teksta izstrādāšana un pieņemšana.

Valstu pilnvarotie sarunu vedēji, kas izstrādā un pieņem līguma tekstu, konstatē arī šī teksta autentiskumu dažādās valodās, tādējādi dodot tiem vienādu juridisku spēku.

Dažos svarīgākos starptautiskos līgumos ievēro sevišķu stadiju,

ko sauc par *parafēšanu*, t. i., pilnvarotie, kuri paveikuši līguma teksta galīgo izstrādāšanu, konstatējuši tā teksta autentiskumu vienā vai dažādās valodās, apstiprina šo tekstu ar sava vārda un uzvārda pirmajiem burtiem (iniciāļiem). Parafēšana nozīmē to, ka līguma izstrādāšana pabeigta un var sekot tā parakstīšana tieši šajā saskaņotajā redakcijā. Parafēšana nav obligāta, un tā neatvieto parakstīšanu. To lieto tad, kad kādu apstākļu dēļ nepieciešams parakstīšanu atlikt vai arī dalībnieces valstis vēlas noslēgto līgumu parakstīt sevišķi svinīgos apstākļos, piemēram, tā tas notika ar Līgumu par kodolieroču izmēģinājumu aizliegšanu atmosfērā, kosmosa telpā un zem ūdens (1963), kuru parafēja sarunu vedēji, bet, lai to parakstītu svinīgos apstākļos, Maskavā ieradās ASV un Lielbritānijas ārlietu ministri.¹

Starptautiska līguma juridiskas noformēšanas procedūrā svarīga nozīme ir *parakstīšanai*. Ja līgumam nav paredzēta ratifikācija, tad parakstīšana nozīmē valsts galīgo piekrišanu tām saistībām, ko satur līgums. Ja ratifikācija ir paredzēta, tad parakstīšanas stadija nozīmē līguma teksta autentiskuma apstiprinājumu, un līgumslēdzēju pienākums ir respektēt līguma objektu un mērķus. Divpusēja līguma parakstīšanā puses ievēro *alternāta principu* (lat. *alternare* — mainīties, mīties), t. i., katrs līguma dalībnieks saņem līguma eksemplāru, kurā viņa valsts nosaukums, pilnvarotā paraksts, zīmogs, kā arī līguma teksts šīs valsts valodā novietoti pirmajā vietā (t. i., kreisajā pusē, vai arī pirmajā vietā, ja šie elementi novietoti viens zem otra). Tādējādi katra puse iegūst sev pirmo eksemplāru, un ar to tiek uzsvērtā līgumslēdzēju līdztiesība².

Starptautiskajam līgumam lieto auklas iesējumu, un to apstiprina ar valstu dalībnieču zīmogiem.

Ratifikācija ir starptautiska līguma galīgā apstiprināšana valsts augstākajā varas orgānā; parasti tā ir valsts galvas kompetence. Ratifikācijai ir liela politiska nozīme, jo tā mūsdienās ļauj tautas

¹ Sk.: *Grinbergs O.* Maskavas līgums un starptautiskās tiesības. LVU Zinātniskie raksti, LXIV sēj., 9. lpp.

² Alternātu stingri ievēro divpusējos līgumos, kas mūsu dienās visbiežāk tiek izgatavoti divās valodās. Daudzpusējos līgumos alternātu lieto samērā reti, praktiski tikai tajos gadījumos, kad katram līguma dalībniekam izgatavo savu oriģināleksemplāru. Šāda prakse pastāvēja līdz XIX gs. vidum. XX gs. otrajā pusē nostiprinājās paraša daudzpusējos līgumos izgatavot tikai vienā oriģināleksemplārā, vienā vai arī vairākās valodās, bet līguma dalībnieces valstis uzskaitīt alfabēta kārtībā. Par to, kuras valsts alfabētu lietot, vienojas pašas līgumslēdzējas puses. Tomēr parakstu secībā ir notikusi arī atkāpšanās no alfabēta kārtības, piemēram, tika nolemts, ka ANO Statūtus Sanfrancisko konferencē pirmās parakstis četras lielvalstis: PSRS, Lielbritānija, ASV, Ķīna (tās bija konferences sasaucējas), tad sekoja Francijas paraksts un tālāk alfabētiskā kārtībā visu pārējo valstu paraksti. Turpreti Helsinku konferences Nobeiguma aktā valstu dalībnieču pilnvaroto paraksti novietoti alfabētiskā kārtībā pēc valstu nosaukumiem franču valodā.

pārstāvības orgāniem kontrolēt valsts diplomātisko orgānu darbību. Pēc juridiskā rakstura ratifikācija ir starptautisks akts, ar kuru valsts izsaka savu piekrišanu tam, ka noslēgtā līguma saistības tai ir obligātas, un tā formulē šo piekrišanu gan valsts iekšējā normatīvā aktā (likumā), gan starptautiskā dokumentā (ratifikācijas rakstā).

Ratifikācijas institūts ir radies tādā senatnē; tas izveidojās Senās Romas līgumu slēgšanas praksē. Ratifikāciju ļoti plaši lietoja feodālisma laikmetā, bet, izveidojoties buržuāziskajai valstij, ratifikācijas institūts tika nostiprināts valstu konstitūcijās, kā arī speciālos likumos. Ratifikācijas institūtu nostiprināja arī sociālistisko valstu konstitūcijas.

Ratifikācijas rašanās, izplatīšanās un nostiprināšanās pamatā vienmēr ir bijis motīvs — dot iespēju valsts augstākam orgānam teikt pēdējo vārdu pēc tam, kad ir izstudētas saistības, kādas līgums uzliek valstij un tautai. Valsts var neratificēt parakstītu līgumu, un tas nebūs pārkāpums no šīs valsts puses. Par atteikšanos ratificēt līgumu ir vienīgi jāpaziņo līguma partnerim (partneriem). Ratificējot divpusēju līgumu, puses nevar tam pievienot nekādas atrunas vai piebildes. Turpretī daudzpusējā līgumā to vēl var darīt ratifikācijas aktā. Ratifikācija piešķir līgumam atpakaļejošu spēku, skaitot to par stājušos spēkā ar parakstīšanas dienu, ja vien pašā līgumā nav noteikts citādi, piemēram, ka līgums stājas spēkā līdz ar ratifikāciju, ar ratifikācijas dokumentu apmaiņu. Starptautiskajās tiesībās nav normas, kas nosaka, kādi līgumi ratificējami. Vīnes 1969. gada Konvencija satur tikai vispārēju normu (16. p.) par ratifikācijas nozīmi. Tādēļ to, kādi līgumi ratificējami, nosaka valsts iekšējie likumi un paši līgumslēdzēji.

Padomju Savienības noslēgtos starptautiskos līgumus ratificē PSRS Augstākās Padomes Prezidijs. Šādu kompetenci tam nosaka PSRS Konstitūcija. To, kādi starptautiski līgumi ir pakļauti ratifikācijai, nosaka speciāls 1978. gada 6. jūlija likums «Par PSRS starptautisko līgumu noslēgšanas, izpildes un denonsācijas kārtību»¹. Saskaņā ar šo likumu ratifikācijai ir pakļauti PSRS starptautiskie draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgumi, līgumi par savstarpēju atteikšanos no varas vai tās draudu lietošanas, miera līgumi, līgumi par PSRS teritoriālajām robežām ar citām valstīm, līgumi, ar kuriem tiek nodibināti citādi noteikumi nekā tie, kas ietverti PSRS likumdošanas aktos.

Ratificējami ir arī PSRS starptautiskie līgumi, kurus noslēdzot puses vienojušās, ka pēc tam tie jāratificē.

PSRS Augstākās Padomes Prezidijs var ratificēt arī citus PSRS starptautiskos līgumus (sk. 12. p.). PSRS likums no ratifikācijas atšķir akceptēšanu, ko izdara PSRS Ministru Padome saskaņā ar savu kompetenci.

¹ PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1978, № 28.

Pēc ratifikācijas tiek izgatavots sevišķs *ratifikācijas dokuments* (ratifikācijas raksts). Tam parasti ir trīs daļas: ievaddaļā tiek paziņots, ka augstākais valsts orgāns ir izskatījis parakstīto līgumu; centrālajā daļā ievieto paša līguma pilnīgu norakstu; nobeiguma daļā tiek paziņots, ka ratificētāja valsts līgumu pildīs. Ratifikācijas raksta beigās ir valsts galvas (mūsu valstī — PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja) paraksts un attiecīga valdības locekļa kontrasignācija (mūsu valstī — ārlietu ministra līdzparaksts).

Divpusēju līgumu gadījumos notiek ratifikācijas dokumentu apmaiņa, bet daudzpusēju līgumu ratifikācijas dokumentus nodod glabāšanai *depozitāram*, kuru izraugās līguma slēdzēji (valstij vai starptautiskai organizācijai). Depozitāram tiek uzdots glabāt līguma oriģinālu un visus uz to attiecošos dokumentus; izgatavot norakstus, kad tas nepieciešams; pieņemt depozitā dokumentus, ko dalībnieki iesniedz attiecībā uz šo līgumu, un apliecināt šādu pieņemšanu; pieņemt jaunu līguma dalībnieku pieteikumus par pievienošanos līgumam un ziņot par to visiem līdzšinējiem dalībniekiem, izsniegt līguma norakstu jauniem dalībniekiem. Depozitārs nedrīkst subjektīvi vai ļaunprātīgi izmantot tam uzticētās funkcijas; šāda rīcība ir starptautisks delikts. Tā, piemēram, Beļģija pieļāva deliktu, kad tā, būdama depozitārs Vispasaules pasta ūnijas konvencijai, atteicās pieņemt Vācijas Demokrātiskās Republikas pievienošanos šai Konvencijai, atsaucoties uz to, ka Beļģija neesot devusi starptautisku atzišanu Vācijas DR.

Pēdējā laikā dažiem ļoti svarīgiem starptautiskiem līgumiem ir vairāki depozitāri, piemēram, jau minētajam 1963. gada Līgumam par kodolieroču izmēģinājumu aizliegšanu atmosfērā, kosmosa telpā un zem ūdens, tāpat 1968. gada Līgumam par atomieroču neizplatīšanu, kā arī 1970. gada Līgumam par jūru un okeānu dibenu un dziļu demilitarizāciju par depozitārvalstīm ir izraudzītas PSRS, ASV un Lielbritānija (visām tām ir vienāda kompetence). Helsinku 1975. gada konferences Nobeiguma akta oriģināls, kas sastādīts angļu, spāņu, itāļu, vācu, krievu un franču valodā, tika nodots Somijas Republikas valdībai glabāšanai tās arhīvos, bet katra šī akta dalībniece valsts saņēma no Somijas Republikas valdības šā Nobeiguma akta apstiprinātu kopiju.

Valsts tiesības pievienoties jau noslēgtam līgumam

Katrai valstij, kas nav sākotnēja dalībniece daudzpusējā līgumā, ir tiesības tam pievienoties saskaņā ar šī līguma nosacījumiem. Tādus līgumus, kas atļauj citu valstu vēlāku pievienošanos, sauc par atklātiem līgumiem. Pievienošanās var notikt vai nu tieši parakstot līgumu, vai arī ar deklarāciju, kurā valsts paziņo par savu pievienošanos.

Līgumu reģistrēšana un publicēšana

ANO Statūti (102. p.) prasa, lai valstis ANO locekles pie pirmās iespējas savus noslēgtos līgumus reģistrētu ANO Sekretariātā un pēdējais tos publicētu; pretējā gadījumā līgumslēdzējas puses nevar uz šo līgumu atsaukties nevienā ANO orgānā.¹ Tomēr neregistrēšana neatņem starptautiskam aktam tā juridisko spēku.

Bez tam katra valsts saskaņā ar savu iekšējo kārtību starptautiskos līgumus publicē (t. s. promulgācija) savos oficiālos preses izdevumos un likumu krājumos. Mūsu valstī starptautiskie līgumi tiek publicēti «PSRS Augstākās Padomes Ziņotājā» un «PSRS Valdības lēmumu krājumā», tāpat arī speciālos ar ārvalstīm noslēgtu spēkā esošu līgumu, nolīgumu un konvenciju krājumos.

Atrunas daudzpusējos līgumos

Katra valsts, daudzpusēja starptautiska līguma dalībniece, ir tiesīga, pamatojoties uz savu suverēno stāvokli, izdarīt atrunu jebkurā līguma tapšanas stadijā (parakstīšanas, ratificēšanas, apstiprināšanas vai pievienošanās stadijās), t. i., paziņot, ka tā nepieņem kādu šī līguma normu. Ja atruna izdarīta līgumu parakstot, tad, lai tā saglabātu juridisku spēku, tā jāatkārto pie ratifikācijas vai akceptēšanas (pieņemšanas). Valsts, kas nepiekrīt šādi atrunai, var pret to iebilst, tomēr šāds iebildums nekavē līguma stāšanos spēkā pārējā daļā starp minētām valstīm, ja vien iebilduma cēlāja valsts nav tieši paziņojusi, ka konkrētās atrunas dēļ līgums starp tām nestājas spēkā. Ir arī gadījumi, kaut reti, kad līgumslēdzēji pašā līgumā aizliedz atrunas. Tagad atrunu jautājumu sīkāk reglamentē Vīnes 1969. gada Konvencija.

Vienkāršota procedūra starptautisko līgumu noslēgšanai pastāv Starptautiskajā Darba Organizācijā (SDO — dibināta 1919. gadā). To ieviesa tās statūti un prakse. SDO orgāni izstrādā konvenciju tekstu, ko pieņem tās Ģenerālā konference un paraksta konferences priekšsēdētājs un SDO ģenerāldirektors. Pēc tam šādu konvenciju apstiprinātus norakstus nosūta valstīm, šīs organizācijas locekļiem, ratificēšanai. Katra valsts, kas šādu konvenciju ratificējusi, ziņo par to SDO ģenerāldirektoram. Ratifikācijas dokumentu deponēšana netiek prasīta, kā arī uz Konvencijas oriģināla nav vajadzīgs valsts pilnvarotā paraksts. Analoga procedūra ir ieviesta arī UNESCO starptautisko līgumu noslēgšanas praksē.

Arī ANO ietvaros (Ģenerālajā Asamblejā vai speciālajās ANO sasauktajās valstu pārstāvju konferencēs) notiek konvenciju izstrādāšana un pieņemšana, bet šeit procedūra ir parastā.

¹ Si ANO statūtu norma ir rezultāts Lielās Oktobra revolūcijas rezultātā izveidotās Padomju valsts iesāktajai cīņai pret imperiālisma slepeno diplomātiju. Jāatzīmē, ka jau Nāciju Līgas Statūtos sabiedriskās domas spiediena ietekmē tika ietverta analoga norma.

Starptautiskās organizācijas mūsdienās arī pašas piedalās starptautiskajos līgumos — gan savstarpējos, gan ar valstīm kā partneriem. Savstarpējos līgumos kā objekti figurē kopdarbība, konsultēšanās, pārstāvniecības, informācija utt. Līgumos ar valstīm starptautiskās organizācijas galvenokārt noregulē savu un savu orgānu tiesisko statusu, savu darbinieku privilēģijas un imunitāti rezidences valsts teritorijā, kā arī paredz tehniskas palīdzības sniegšanu valstīm. Sādi līgumi tiek dēvēti par nolīgumiem, memorandiem, notām utt. Ipatnības ir raksturīgas līgumu noslēgšanai, kuras stadijas ir šādas: sarunas un teksta izstrādāšana komitejās; parakstīšana; aprobācija (piekrišana augstākajā starptautiskās organizācijas orgānā).

3.§. STARPTAUTISKO LĪGUMU JURIDISKAIS DERĪGUMS UN NEDERĪGUMS

Lai starptautiskais līgums būtu juridiski derīgs, t. i., likumīgs, legāls, īsts, tam jābūt noslēgtam likumīgā kārtā un starp kompetentiem subjektiem; pēc sava objekta, satura un mērķiem tas nedrīkst būt pretrunā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem un citām imperatīvām¹ normām (*ius cogens*). Līguma derīgumu vai piekrišanu tam, ka līgums valstij ir obligāts, šī valsts var apstrīdēt saskaņā ar Vīnes 1969. gada Konvencijā noteikto kārtību.

Starptautiska līguma derīgumu nosaka šādi juridiski pamati: 1) sarunu vedējam līguma slēgšanas procedūrā jābūt pienācīgi pilnvarotam; 2) starptautisko tiesību subjektam, ko pārstāv sarunu vedējs, jābūt pilnvērtīgam starptautisko tiesību subjektam; 3) līgumā traktētajām normām ir jāatbilst mūsdienu starptautisko tiesību pamatprincipiem (t. i., imperatīvām normām) un jākalpo starptautiskā tiesiskuma nodrošināšanai; tās nedrīkst būt pretrunā ar ANO Statūtiem, mērķiem un principiem; tās nedrīkst arī radīt kolīziju ar līgumslēdzēja iepriekš uzņemtām saistībām; 4) līguma noslēgšanas procesā nedrīkst lietot vardarbību, draudus, krāpšanu (viltu), pārstāvju uzpirkšanu, to piespiešanu.

Atkarībā no minēto juridisko pamatu rakstura līgums kļūst vai nu absolūti nederīgs, vai arī relatīvi nederīgs. Līguma kvalificēšana par *absolūti nederīgu* nav atkarīga no līguma dalībnieku gribas. Šāds līgums ir juridiski nederīgs uz starptautisko tiesību objektīvā pamata un no šī līguma noslēgšanas momenta (*ab initio*). Līguma absolūts nederīgums rodas tad, ja līgums ir pretrunā ar starptautisko tiesību imperatīvajām normām, piemēram, ANO Statūtos formulētiem valstu attiecību mērķiem un principiem.

¹ Jāpiezīmē, ka Vīnes 1969. gada Konvencija satur imperatīvās normas legālo definīciju, norādot, ka «...kopējo starptautisko tiesību imperatīva norma ir norma, kuru valstu starptautiskā kopība ir pieņēmusi un atzinusi kopumā par tādu normu, no kuras novirzīšanās nav pieļaujama un kuru var grozīt tikai turpmāka kopējo starptautisko tiesību norma, kurai tāds pats raksturs» (53. p.).

Otrā pasaules kara priekšvakarā un gaitā fašistiskā Vācija dik-tēja citām valstīm «līgumus». Spilgts piemērs tam ir Minhenes «vienošanās» (1938), kurā tika ignorēta Čehoslovākijas suvereni-tāte, kā arī vardarbīgais Vācijas «līgums» par protektorāta nodi-bināšanu pār Čehoslovākiju (1939). Pēdējā akta juridisko nederī-gumu *ab initio* atzina starptautiskais kara tribunāls Nirnbergā (1946). Vīnes 1969. gada Konvencija nosaka, ka valsts piekrišanai uzņemties līguma obligātumu nav juridiska spēka, ja šī piekrišana iegūta, valsts pārstāvi piespiežot to darīt vai ar draudiem vērsties pret pārstāvi. Valsts piespiešana ar varas draudiem vai lietojot varu, padara starptautisku līgumu par absolūti nederīgu *ab initio*.

Līguma *relatīvais nederīgums* rodas tad, ja līgums noslēgts kļū-das dēļ vai lietojot viltu (apkrāpjot), vai uzpērkot, vai arī līgums ir noslēgts, līgumslēdzējiem pārkāpjot savas valsts konstitucionā-lās normas vai arī tiem dotās pilnvaras. Šādos gadījumos līguma nederīguma konstatēšana ir atkarīga no vienas līguma puses celta apstrīdējuma par tā īstumu. Taču Vīnes Konvencija par starptau-tisko līgumu tiesībām satur normu, kurā noteikts, ka valstij nav tiesību kā līguma nederīguma pamatu izvirzīt to apstākli, «ka viņas piekrišana līguma obligātumam izteikta, pārkāpjot tās iekšējo tie-sību noteikumus par kompetenci slēgt līgumus, ja vien šāds pārkā-pums nav bijis acīmredzams un neattiecas uz iekšējo tiesību nor-mām, kam sevišķi svarīga nozīme». Pārkāpums ir acīmredzams, ja tas objektīvi saskatāms ikvienai valstij, kas šajā jautājumā rīkojas godprātīgi un saskaņā ar parasto praksi (46. p.).

Tuvāk jāpaskaidro *kļūdas* konvencionālā izpratne. Valstij ir tiesības atsaukties uz kļūdu līgumā kā uz nederīguma pamatu viņas piekrišanai attiecībā uz līguma obligātumu šai valstij, ja kļūda attiecas uz faktu vai situāciju, kas pēc šīs valsts prezumpcijas pa-stāvēja, kad tika slēgts līgums, un bija būtisks pamats valsts pie-krišanai uzņemties līguma saistības. Kļūda tāpat ir maldīšanās vai maldinājums, ja maldinātājam nav bijis nodoms maldināt. Kļūda ir pamats, lai apšaubītu puses piekrišanu līguma noteikumiem, ko tas satur visumā vai kādā atsevišķā daļā (48. p.). Jautājumus par kļūdas esamību izlemj pašas līgumslēdzējas puses sarunu ceļā, bet domstarpību gadījumos jautājumu izlemšanu, pusēm vienojoties, var nodot izlemšanai ANO Starptautiskajā Tiesā, kā arī arbitrāžā.

Minētā norma par atsaukšanos uz kļūdu (48. p.) netiek piemē-rota tad, ja valsts pati ar savu izturēšanos ir sekmējusi kļūdas rašanos, vai arī ja apstākļi ir bijuši tādi, ka šai valstij vajadzēja pievērst uzmanību iespējamai kļūdai. Kļūda, kas attiecas tikai uz līguma teksta formulējumu, neietekmē līguma derīgumu. Šādā gadījumā kļūda tiek izlabota noteiktā kārtībā (79. p.).

No kļūdas jāatšķir *viltus*, t. i., krāpšana, kad viena līgumslē-dzēja puse apzināti maldina otru pusi attiecībā uz faktiem un ap-stākļiem, kas ir līguma pamatā, un ar šādu maldināšanu rada pu-ses gribas izkropļojumu. «Ja valsts noslēgusi līgumu citas sarunu dalībnieces valsts viltus rīcības ietekmē, tad šai valstij ir tiesības

atsaukties uz aprāpšanu kā nederīguma pamatu viņas piekrišanai par līguma obligātumu,» teikts Vīnes Konvencijā (49. p.).

Slēdzot starptautiskus līgumus, ekspluatatoru valstu starptautisko attiecību vēsturē ir bijuši arī *uzpirkšanas* gadījumi. Tādēļ Vīnes konvencijā ir ietverta attiecīga norma, kas nosaka, ka tad, ja valsts piekrišana uzņemties līguma saistības ir izteikta tiešas vai netiešas tās pārstāvju uzpirkšanas rezultātā, ko izdarījusi cita sarunu dalībniece valsts, tad pirmajai valstij ir tiesības atbrīvoties no šāda līguma saistībām, atsaucoties uz uzpirkšanu kā uz šī līguma nederīguma pamatu (50. p.).

Līguma relatīvais nederīgums var būt pamats starptautiska līguma neizpildei un iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai cietušajai pusei (*restitutio status quo ante*).

Starptautiska līguma juridiskais nederīgums var attiekties uz visu līgumu vai arī uz kādu tā daļu. Nederīgs līgums nav pakļauts starptautisko tiesību pamatprincipam *pacta sunt servanda* (sk. ANO Statūtu 2. p.). Cietusī puse var nepildīt juridiski nederīgu līgumu, jo tā noteikumiem nav nekāda juridiska spēka. Šāda līguma dalībniekiem ir tiesības prasīt atjaunot viņu attiecību iepriekšējo stāvokli, kāds bija pirms līguma īstenošanas. Tomēr līgumslēdzējai pusei, kas vainīga piespiešanā, krāpšanā vai uzpirkšanā, šādu tiesību nav. Juridiski nederīgs līgums nevar būt starptautisko tiesību avots.

4.§. STARPTAUTISKO LĪGUMU SPEKS UN IZPILDE

Analizējot starptautisko līgumu spēku un izpildi, ir jāaplūko šādi jautājumi: 1) līguma stāšanās spēkā un tā pagaidu piemērošana; 2) termiņš un teritoriālā sfēra, t. i., līguma spēks laikā un telpā; 3) līguma prolongācija; 4) līguma izpilde; 5) līgumi un trešās valstis (jēdziena «trešā valsts» legālā definīcija ir dota Vīnes 1969. gada Konvencijā, proti: «trešā valsts» ir valsts, kura nav līguma dalībniece, bet kurai saskaņā ar viņas piekrišanu šis līgums rada tiesības un pienākumus); 6) starptautiskā līguma interpretācija (iztulkošana); interpretācijas veidi un paņēmieni (metodes).

Līguma stāšanās spēkā un tā pagaidu piemērošanu vispusīgi reglamentē jau minētā Vīnes Konvencija. Tajā teikts, ka līgums stājas spēkā tādā kārtībā un tādā datumā, kas noteikts pašā līgumā vai arī saskaņots starp valstīm, kas ir sarunu dalībnieces. Ja līgumā šāda noteikuma vai norunas nav, tad līgums stājas spēkā, «tiklīdz ir izteikta visu sarunās piedalījušos valstu piekrišana tam, ka līgums ir obligāts viņām» (t. i., no līguma parakstīšanas brīža).

Ja valsts piekrišana tam, ka līgums viņai ir obligāts, tiek izsacīta kādā citā datumā pēc līguma stāšanās spēkā, tad līgums attiecībā uz šo valsti stājas spēkā šajā datumā, ja vien līgumā nav noteikts citādi (24. p.).

Starptautiskā līgumā parasti tiek ietverts noteikums par to, ka līgums stājas spēkā līdz ar tā parakstīšanu, ja vien līgums nav

ratificējams vai arī akceptējams. Līgums, kas pakļauts ratifikācijai, stājas spēkā līdz ar ratifikācijas dokumentu apmaiņu vai to nodošanu depozitārvalstij.

Līgumu vai līguma daļu piemēro pagaidām (līdz līgums stājas spēkā) šādos gadījumos: 1) kad tas noteikts pašā līgumā; 2) kad sarunās piedalījušās valstis ir vienojušās par to kādā citā veidā.

Pēc vispārēja noteikuma atpakaļejoša spēka līgumam nav. Tomēr līgumslēdzējas puses dažreiz pašā līgumā paredz tam arī atpakaļejošu spēku.

Līguma termiņš, t. i., tā juridiskais spēks laikā, tiek nosacīts pašā līgumā, minot (terminētie līgumi) vai neminot termiņu (beztermiņa līgumi). Vairums starptautisku līgumu ir *terminēti*. Tos iespējams pagarināt (prolongācija) līdz jaunam termiņam vai izbeigt pirms termiņa (formula par denonsācijas kārtību). Politisko līgumu termiņš parasti ir 10 un vairāk gadu, saimnieciskiem līgumiem termiņš ir īsāks (2 vai 5 gadi). Beztermiņa līgumi ir miera līgumi, līgumi par teritorijas jautājumiem; ANO Statūti; Hāgas 1907. gada konvencijas; 1968. gada līgums par atomieroču neizplatīšanu, kā arī citi līgumi, kas izveido vispārīgas starptautisko tiesību normas, principus, institūtus.

Beztermiņa daudzpusējos līgumos tiek paredzētas dalībnieču valstu tiesības izstāties no šī līguma. Tā, piemēram, Maskavas 1963. gada līgums par atomieroču izmēģinājumu aizliegšanu paredz dalībniecēm valstīm tiesību izstāties, ja par izstāšanos pārējām līguma dalībniecēm tiek ziņots 3 mēnešus iepriekš (t. s. denonsācijas formula). Agrāk beztermiņa līgumos lietoja arī formulu: «... uz mūžīgiem laikiem» (piemēram, 1856. gada Parīzes traktātā). Mūsdienās šādu formulu līgumos nav.

Starptautiska līguma termiņa pagarināšana pirms šī termiņa izbeigšanās, līgumslēdzējiem par šādu pagarinājumu vienojoties, ir līguma *prolongācija*. Kā raksturīgu piemēru var minēt PSRS un Somijas 1948. gada līgumu par draudzību, sadarbību un savstarpēju palīdzību, kas bija noslēgts uz 10 gadiem, taču ir jau divas reizes prolongēts (1955. gadā un 1970. gadā) un ir spēkā līdz 1990. gadam.

Līguma *atjaunošana* ir juridiska spēka atkalatdošana starptautiskam līgumam, kas kaut kādu iemeslu dēļ (termiņa izbeigšanās, karš) ir ticis pārtraukts.

Attiecībā uz *līguma spēku telpā* Vīnes 1969. gada Konvencija nosaka, ka līgums ir obligāts katram tā dalībniekam attiecībā uz visu tā teritoriju, ja citāda vēlēšanās neizriet no līguma vai arī nav citādi konstatējama (29. p.). Tādējādi šī norma ietver principu par «līguma robežu mobilitāti» un paredz, ka līgumā var būt noteikta teritoriālā sfēra, kurā līgums spēkā.

Starptautiska līguma *interpretācija* (iztulkošana) ir viens no juridiskās normas interpretācijas veidiem. Tāpēc interpretācijas paņēmieni ir tradicionālie: vārdiskā jeb gramatiskā iztulkošana, loģiskā iztulkošana, vēsturiskā iztulkošana, uzuālā (parašu) iztul-

košana, sistemātiskā normas iztulkošana. Starptautisko tiesību normas interpretācijā ir jāievēro šīs normas specifika (valstu suverēno gribu saskaņojums) un jādod iespējami pareizākā izpratne par līguma īstenošanu, izskaidrojot tā saturu, nosacījumus, mērķus.

Vīnes 1969. gada Konvencija prasa, lai līgums tiktu interpretēts godprātīgi saskaņā ar parasto nozīmi, kāda jāpiešķir līguma jēdzieniem tā kontekstā, kā arī atbilstoši līguma objektam un mērķiem. Līguma interpretēšanā bez līguma teksta (ieskaitot preambulu un pielikumus) ņem vērā a) jebkuru vienošanos attiecībā uz līgumu, kāda sasniegta starp visiem dalībniekiem sakarā ar šī līguma noslēgšanu; b) jebkuru dokumentu, ko sastādījuši viens vai vairāki dalībnieki sakarā ar līguma noslēgšanu un ko citi dalībnieki ir pieņēmuši kā dokumentu, kas attiecas uz šo līgumu. Bez tam līguma iztulkošanā uzmanību jāpievērš arī a) ikvienam vēlākam nolīgumam starp dalībniekiem attiecībā uz līguma interpretāciju vai šī līguma noteikumu piemērošanu; b) līguma pielietošanas praksei, kas radījusi dalībnieku vienošanos jautājumā par šī līguma interpretāciju; c) ikvienai starptautisko tiesību attiecīgai normai, kas tiek lietota attiecībās starp dalībniekiem.

Ja ir nepieciešams, līguma interpretācijas nolūkā var izmantot papildu līdzekļus, piemēram, līguma sagatavošanas materiālus, to apstākļu izpēti, kādos līgums ticis noslēgts.

Interpretācija notiek pēc līguma autentiskā teksta. Ja līguma teksta autentiskums ir noteikts divās vai vairākās valodās, tad šiem tekstiem ir vienāds spēks (ja vien līgumā nav noteikts vai valstis dalībnieces nav vienojušās par to, ka tekstu atšķirības gadījumos pārāks spēks būs kādam vienam noteiktam tekstam).

Valsts starptautiskajā dzīvē līgumu interpretācija ir nepieciešama samērā bieži. Tiesības iztulkot starptautisku līgumu pirmām kārtām ir valstīm, kas to parakstījušas. Tas dažreiz ir noteikts pašā līgumā, kas paredz arbitrāžas komisiju, kura ir kompetenta iztulkot līgumu (autentiskais vai arbitrāžas iztulkojums). Līguma dalībnieces valstis var griezties arī pie trešām valstīm ar līgumu iztulkot to vai citu līguma noteikumu, par ko tām radies strīds.

Interpretācijas kompetence paredzēta arī starptautiskās arbitrāžas un starptautiskās justīcijas orgāniem, arī ANO Starptautiskajai tiesai (sk. Statūtu 35. p.). Taču jāatzīmē, ka Starptautiskās Tiesas izdarīti iztulkojumi ir saistoši pusēm tikai tad, ja tās ir tam piekritušas. Citiem ANO locekļiem šāda iztulkošana nav saistoša. Turklāt ANO Statūtu interpretācijā Starptautiskā Tiesa var dot tikai konsultatīvu slēdzienu.

5.§. STARPTAUTISKA LĪGUMA SPEKA IZBEIGSANĀS UN PĀRTRAUKSANA

Starptautiska līguma spēks var izbeigties, kad izbeidzas šā līguma termiņš vai kad sasniegts rezultāts, pēc kura līgumslēdzēji tiecas; tas var izbeigties arī automātiski, kādu objektīvu notikumu

rezultātā. Pēc līgumslēdzēju gribas izteikuma līguma spēks var izbeigties denonsācijas, atcelšanas, novācības, anulēšanas rezultātā.

Var minēt šādus objektīvus notikumus, kuru rezultātā izbeidzas līguma spēks: līguma subjekta eksistences izbeigšanās; jaunas imperatīvas normas rašanās kopējās starptautiskās tiesībās, kādas nebija, līgumu noslēdzot¹; karš starp valstīm līguma dalībniecēm (kad līgums slēgts miera attiecību uzturēšanai starp tām). Jāatzīmē, ka kara izcelšanās starptautisko līgumu spēku ietekmē trejādi. Pirmkārt, kara gadījumā izbeidzas draudzības un sadarbības līgumi. Otrkārt, aktuāli kļūst un ir jāievēro līgumi, kas slēgti par valstu attiecībām gadījumam, ja izceltos bruņots konflikts (līgumi par militārām operācijām, neitralitāti karā, karagūstu u. c.). Treškārt, tiek pārtraukta daudzpusēju līgumu piemērošana starp karojošām pusēm (piemēram, tiek pārtraukts līgums par pasta satiksmi). Pēc kara izbeigšanās šādus pārtrauktus līgumus dalībnieki parasti atkal atsāk piemērot, jo tie tiek uzskatīti par spēkā esošiem.

Līguma spēka izbeigšanās juridiskās sekas ir tādas, ka tā dalībnieki tiek atbrīvoti no saistību pildīšanas nākotnē, taču spēka izbeigšanās neietekmē dalībnieku tiesības, saistības, juridisko stāvokli, kas radies līguma izpildes rezultātā pirms tā spēka izbeigšanās.

Izplatītākā juridiskā forma starptautiska līguma spēka izbeigšanai pirms termiņa ir *denonsācija*. Tās formulējums tiek ietverts pašā līgumā, nosakot kārtību, kādā dalībnieks var vienuspusēji izbeigt līguma spēku. Denonsācijas formulējumā parasti tiek prasīts, lai valsts dalībniece noteiktu laiku iepriekš paziņotu savu vēlēšanos izbeigt līguma spēku. PSRS iekšējais likums² sīki reglamentē PSRS starptautisko līgumu denonsāciju. PSRS denonsēšanas kompetence ir kā PSRS Augstākās Padomes Prezidijam, tā arī PSRS Ministru Padomei.

PSRS starptautiskos līgumus, kuri noslēgti Padomju Sociālistisko Republiku Savienības vārdā un par kuru parakstīšanu pieņēmis lēmumus PSRS Augstākās Padomes Prezidijs, PSRS Augstākās Padomes Prezidija vārdā noslēgtos PSRS starptautiskos līgumus, ratificētos līgumus un līgumus, kuriem pievienošanās notikusi uz PSRS Augstākās Padomes Prezidija lēmuma pamata, denonsē PSRS Augstākās Padomes Prezidijs. PSRS Ministru Padome denonsē PSRS starptautiskos līgumus, kuri noslēgti PSRS vārdā un par kuru parakstīšanu pieņēmusi lēmumus PSRS Ministru Padome, PSRS valdības vārdā noslēgtos līgumus, kuri nav ratificējami, un līgumus, kuriem pievienošanās notikusi uz PSRS Ministru Padomes lēmumu pamata.

¹ «Ja kopējās starptautiskās tiesībās rodas jauna imperatīva norma (*ius cogens*), tad jebkurš spēkā esošs līgums, kas ir pretrunā ar to, zaudē spēku un tiek izbeigts» (Vīnes 1969. gada Konvencijas 68. p.).

² 1978. gada 8. jūlija likums par PSRS starptautisko līgumu noslēgšanas, izpildes un denonsācijas kārtību.

Līguma spēka izbeigšanas forma ir arī *novācija*. Novācija notiek tad, kad valstis — līguma dalībnieces noslēdz jaunu līgumu par to pašu objektu, kāds ir iepriekšējam līgumam, pārveidojot šo līgumu un tā normas atbilstoši jaunām vajadzībām. Šāda revīzija parasti notiek saskaņā ar pašā līgumā paredzētiem noteikumiem. Lai ierosinātu daudzpusēja līguma novāciju, vajadzīgs noteiktis ieinteresēto valstu dalībnieču skaits.

Anulēšana arī pieder pie tiesiskām formām, kas izbeidz starptautiska līguma spēku pirms termiņa notecējuma. Anulēšanas juridisko pamatu rada fakti, kas liecina par tādu pretējās puses rīcību, kas ir būtisks līguma pārkāpums. Šādā gadījumā otra puse var vienpusēji atteikties no līguma, t. i., paziņot līgumu par anulētu.

Kad Lielbritānija un Francija pēc otrā pasaules kara neievēroja ar PSRS kara gados noslēgtos sadarbības līgumus, PSRS 1955. gadā šos līgumus anulēja, atsaucoties uz faktiem, ko bagātīgi deva NATO militārā pretpadomju bloka nodibināšanās (1949) un tā agresīvā darbība pret PSRS.

Vēstures procesā anulēšana ir lietota arī sociālās revolūcijās (Francijas buržuāziskā revolūcijā, Lielajā Oktobra sociālistiskajā revolūcijā u. c.) un nacionālās atbrīvošanās cīņās gaitā, kad mainās valsts varas raksturs.

Līguma *atcelšanu* kā starptautiska līguma spēka izbeigšanas tiesisku formu lieto, kad līgumslēdzējas puses (divas vai vairākas) savstarpēji vienojas izbeigt līguma spēku.

Klauzula par «apstākļu nemainīgumu» (*rebus sic stantibus*) arī vēsturiski nostiprinājusies kā tiesisks pamats starptautiska līguma spēka izbeigšanai, kad šie apstākļi tomēr radikāli mainās. So sarežģīto institūtu tagad precīzi regulē Vīnes 1969. gada Konvencija. Saskaņā ar šīs Konvencijas 62. p. uz līguma dalībnieku neparedzētu radikālu izmaiņu apstākļos, kādi pastāvēja, kad slēdza līgumu, nevar atsaukties kā uz pamatu līguma izbeigšanai vai lai izstātos no tā, izņemot vienīgi gadījumus: a) kad šie apstākļi ir bijuši būtisks pamats dalībnieku piekrišanai par līguma obligātumu viņiem; b) kad apstākļu grozīšanās sekas radikāli maina līguma saistību izpildes sfēru.

Uz apstākļu radikālu izmaiņu nevar atsaukties kā uz pamatu, lai izbeigtu līgumu vai izstātos no tā, arī šādos gadījumos: a) kad līgums nosaka robežu; b) kad radikālā izmaiņa apstākļos, uz kuru atsauca līguma dalībnieks, ir rezultāts vai nu līguma saistības pārkāpumam, ko pats šis dalībnieks pieļāvis, vai arī rezultāts citam šā dalībnieka starptautisko saistību pārkāpumam attiecībā ar jebkuru citu šā līguma dalībnieku.

Jāatzīmē, ka imperiālistiskās valstis savā ārpolitikā bieži ir ļaunprātīgi atsaukušās uz klauzulu *rebus sic stantibus*, lai izbeigtu tām nepatīkamu līgumu spēku, kaut arī īstenībā radikālas izmaiņas nav notikušas ne apstākļos, kas veidojuši pamatu dalībnieku piekrišanai uzņemties līguma saistības, ne arī līguma saistību izpildes sfērā.

Klauzulas *rebus sic stantibus* nozīmi nosaka iespēja radikāli mainījušos apstākļos atkāpties no pamatprincipa *pacta sunt servanda*, lai tādējādi vēstures progresa gaitā respektētu ekonomiskās un politiskās attīstības prasības. Tāpēc klauzula *rebus sic stantibus*, ja tā tiek lietota pareizi, atspoguļo objektīvos vēstures procesus, kas izvirza nepieciešamību novērtēt spēkā esošu starptautisku līgumu saskaņā ar jaunām dzīves realitātēm, ar jaunu vēstures situāciju, ko līgumslēdzējas puses neparedzēja, slēdzot līgumu. Kā piemēru šai sakarā var minēt Brestas miera līguma anulēšanu 1918. gada 13. novembrī. Bez tam spilgts piemērs ir koloniālās sistēmas sabrukums mūsdienās, kad radikālas apstākļu grozīšanās rezultātā tika atņemta vesela sistēma paverdzinošu līgumu.

VIII nodaļa.

IEDZĪVOTĀJI UN STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS

1.Š. IEDZĪVOTĀJU UN PILSONĪBAS JĒDZIENS

Ar jēdzienu *iedzīvotāji* starptautiskajās tiesībās saprot fizisko personu kopumu, kas dzīvo noteiktas valsts teritorijā.

Jēdzienā «iedzīvotāji» ietilpst a) pilsoņi, b) ārvalstnieki, c) bezvalstnieki¹ (apatrīdi, apolīdi), t. i., personas bez pilsonības, d) divvalstnieki (bipatrīdi, bipolīdi), t. i., personas, kurām ir divkārša pilsonība.

Ar jēdzienu «valstspiederība» (pilsonība, pavalstniecība) saprot personas tiesisku statusu, saskaņā ar kuru šī persona ir pakļauta attiecīgas valsts likumiem, kuri reglamentē personas stāvokli valstī — tiesības un pienākumus, kā arī aizsardzību tad, kad tā atrodas ārvalstīs.

Uzņemšana pilsonībā un izslēgšana no tās ir katras valsts iekšēja lieta. Noteiktas valsts pilsonis tiesiskos sakarus ar šo valsti nezaudē arī tad, kad atrodas ārvalstīs.

Visi iedzīvotāji, kas atrodas kādas valsts teritorijā, ir pakļauti šīs valsts likumiem. Kaut arī atsevišķa persona (arī iedzīvotāji savā kopumā) nav starptautisko tiesību subjekts, tomēr tā izmanto tiesības, ko piešķir starptautiski līgumi, kuru dalībniece ir šīs personas piederības valsts. Šādu personas spēju izmantot starptautiskās tiesības daži buržuāziskie tiesību zinātnieki dēvē par starptautiski tiesisko indigenātu (personas iedzimta priekšrocība, kas izriet no tās valstspiederības).

Starptautiskās tiesības pēta iedzīvotāju problēmu tikai tiktāl,

¹ PSRS Konstitūcijā, to tulkojot no oriģinālteksta, latviešu valodā ir lietots termins «bezpavalstnieks» (37. p.). Šis termins ir vēsturisks anahronisms, jo pavalstnieki un bezpavalstnieki ir monarhijās, bet republikās ir pilsoņi un personas bez pilsonības.

ciktāl šī problēma ir saistīta ar starptautisko attiecību sistēmu, arī ar līgumu sistēmu.

Valsts uzdevums ir aizstāvēt savus pilsoņus, gādāt par tiem. «PSRS pilsoņi ārzemēs ir Padomju valsts aizsardzībā un aizgādībā,» teikts PSRS Konstitūcijā (33. p.). Viena no diplomātiskās pārstāvniecības funkcijām rezidences valstī ir akreditētājas valsts pilsoņu interešu aizstāvēšana apmērā, kādā to atļauj starptautiskās tiesības.

Vēsturē ir bijuši fakti, kad valstis šo tiesību aizstāvēt savus pilsoņus ir izmantojušas imperiālistiskos, agresīvos nolūkos, izraisījušas militāras demonstrācijas un pat karus, iejaukušās citu valstu iekšējās lietās. Tā, piemēram, 1911. gadā Itālija karadarbības atklāšanu pret Turciju motivēja ar to, ka Itālijai esot «jāaizsargā savi pilsoņi Turcijā». Šāda rīcība ir starptautisko tiesību pārkāpums.

Valsts likumdošana par pilsonību ir valsts iekšēja lieta. Pilsonis vienmēr ir pakļauts savas piederības valsts likumiem. Tā ir pilsonības institūta galvenā juridiskā kvalitāte laikā un telpā. Starptautiski tiesiska nozīme ir tikai dažiem pilsonības jautājumiem, piemēram, jautājumiem par bezvalstniecību, par divvalstniecību, ārvalstnieka tiesisko stāvokli u. c.

Mūsdienu starptautiskajās tiesībās ir samērā daudz aktu par personas (cilvēka) tiesībām (sk. nodaļu par starptautisko tiesību pamatprincipiem), kas ievērojami paplašina valsts iespējas aizsargāt savus pilsoņus. Jāatzīmē, ka šo progresīvo attīstības tendenci starptautiskajās tiesībās īpaši ir sekmējusi pirmā sociālistiskā valsts jau kopš tās pirmajiem likumdošanas aktiem pilsonības jautājumos. Liela nozīme tālākā starptautisko tiesību un citu valstu iekšējo tiesību attīstībā personas (pilsoņa, ārvalstnieka, apatrida) tiesiskā stāvokļa izveidošanas jomā ir PSRS Konstitūcijai (1977) un Likumam par PSRS pilsonību (1978).

2.§. PILSONĪBAS IEGUŠANA

Valstu iekšējos likumos ir paredzēti divi galvenie pilsonības iegūšanas veidi: piedzimšana (filiācija) un uzņemšana pilsonībā (naturalizācija).

Piedzimšanas faktu dažādu valstu likumi vērtē pēc diviem dažādiem principiem: pēc nacionālā jeb asinsradniecības (*ius sanguinis*) principa un teritoriālā jeb dzimšanas vietas (*ius soli*) principa. Saskaņā ar asinsradniecības principu jaundzimušā pilsonība ir atkarīga no viņa vecāku pilsonības, bet saskaņā ar dzimšanas vietas principu jaundzimušais kļūst par tās valsts pilsoni, kurā viņš piedzimst. Vairums valstu savos likumos par pilsonību šos abus principus apvieno.

Laī persona iegūtu pilsonību *naturalizācijas* kārtībā, viņai ir jāizsaka sava griba, lūdzot kompetentu valsts orgānu uzņemt viņu noteiktas valsts pilsonībā.

Personas gribas izteikums ir nepieciešams arī optācijas (pilsonības izvēles) gadījumos, kad sakarā ar starptautisku līgumu noteikta valsts teritorija tiek nodota otrai valstij. Šādos gadījumos personām, kas dzīvo šajā teritorijā, ir tiesības līgumā noteiktā kārtībā izvēlēties vai nu vienas, vai otras valsts pilsonību.

Vēl jāatzīmē tāds pilsonības iegūšanas veids kā pilsonības dāvināšana.

Pilsonības dāvināšana tika ieviesta Francijas buržuāziskās revolūcijas laikā, kad Konvents dāvināja Francijas pilsonību 18 ārvalstniekiem — Džordžam Vašingtonam, Fridriham Šilleram, Jeremijam Bentānam, Tadeušam Kostjuško un citiem franču tautas draugiem.

3.§. PILSONĪBAS ZAUDESANA

Persona zaudē pilsonību, pirmkārt, izstājoties no pilsonības. Izstāšanās notiek pēc personas gribas, kad tā šajā nolūkā ir lūgusi kompetenta valsts orgāna atļauju. Otrkārt, pilsonību var zaudēt arī automātiski, kad valsts likumdošana attiecīgi kvalificē personas rīcības faktu.

Daudzu valstu likumdošana paredz pilsonības zaudēšanu šādos gadījumos: a) kad persona ieguvusi kādas citas valsts pilsonību; b) kad tā bez atļaujas iestājusies kādas citas valsts armijā vai valsts aparāta dienestā; c) kad persona stājas laulībā ar ārvalstnieku; d) kad grozās teritorijas statuss un persona optācijas kārtībā maina pilsonību.

Dažas valstis savā likumdošanā paredz arī pilsonības atņemšanu personai kā soda līdzekli.

4.§. REINTEGRĀCIJA

Reintegrācija ir pilsonības atjaunošana personai, kura to kaut kādu apstākļu dēļ zaudējusi. Reintegrāciju izdara valsts, izdodot vai nu attiecīgu likumdošanas aktu, vai arī pieņemot valdības lēmumu.

Pēc otrā pasaules kara PSRS Augstākās Padomes Prezidijs izdeva vairākus dekrētus par PSRS pilsonības atjaunošanu tām personām (kā arī viņu bērniem), kas bijušas agrākās Krievijas impērijas pavalstnieki vai padomju pilsoņi, bet pavalstniecību vai pilsonību zaudējušas, atrazdamās dažos Ķīnas rajonos, Francijas, Bulgārijas, Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas, Japānas, Beļģijas teritorijā. Jāatzīmē, ka pēckara gados (1945—1951) arī Padomju Latvijā — Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā darbojās sevišķa komisija, kas izlēma daudzas reintegrācijas lietas par personām, kuras Lielā Tēvijas kara apstākļos bija zaudējušas Latvijas PSR pilsonību un lūdza to atjaunot.

5.§. APATRĪDI (BEZVALSTNIEKI; PERSONAS BEZ PILSONĪBAS)

*Apatrīdisms ir tāds personas stāvoklis, kad tai nav nevienas valsts pilsonības. Šāds stāvoklis var rasties: 1) kad persona ir zaudējusi iepriekšējo pilsonību, bet nav ieguvusi citas valsts pilsonību; 2) kad persona dzimusi vecākiem, kuriem nav valsts piederības (apatrīdiem), pie tam dzimusi tādā valstī, kuras likumdošanā pastāv *ius sanguinis* princips; 3) sievietei, kad tā stājusies laulībā ar ārvalstnieku un viņas piederības valsts likumdošana paredz šādas laulības gadījumā automātisku pilsonības zaudēšanu, bet pēc vīra valsts likumiem sieva neiegūst šīs valsts pilsonību; 4) kad persona ir dzimusi no ārvalstnieka tādas valsts teritorijā, kuras likumi paredz asinsradniecības principu (*ius sanguinis*), bet tās valsts likumdošanā, kuras pilsonība ir vecākiem, ir noteikts dzimšanas vietas princips (*ius soli*).*

Saskaņā ar principu par cilvēka pamattiesību un pamatbrīvību cienišanu valstu pienākums ir garantēt šīs tiesības un brīvības arī apatrīdiem. Parasti mūsdienu valstu iekšējā likumdošana apatrīdus tiesībās pielīdzina ārvalstniekiem. Arī padomju likumdošanā ir šāda prakse (sk. PSRS Konstitūcijas 37. p.).

Apatrīds no ārvalstnieka mūsdienās atšķiras tikai ar to, ka viņam nav tiesību saņemt kādas valsts diplomātisko aizsardzību, jo personu valsts diplomātiskā ceļā var aizstāvēt tikai tad, ja tā ir viņas pilsonis.

Pēc otrā pasaules kara ar jautājumiem par apatrīdismu nodarbojas ANO Starptautisko tiesību komisija. 1961. gadā tā pieņēma Konvenciju par apatrīdisma gadījumu samazināšanu. Tā kā šai konvencijai ir būtiski trūkumi, PSRS tajā nepiedalās.

6.§. BIPATRĪDI (DIVVALSTNIEKI)

Dubulta pilsonība var rasties dažādu valstu iekšējo likumu kolīzijas rezultātā: 1) dzimšanas fakta rezultātā (piemēram, bērns piedzimis valstī, kur tiek ievērots princips *ius soli*, bet valstī, kuras pilsoņi ir bērna vecāki, tiek ievērots princips *ius sanguini*), 2) sievietei stājoties laulībā ar ārvalstnieku.

Dubultas pilsonības gadījumos abām valstīm ir tiesības prasīt, lai persona pilda savus pilsoņa pienākumus, proti, maksā nodokļus, stājas karadienestā u. tml. Tomēr starptautiskajā praksē prioritāte šai ziņā ir tai valstij, kurā bipatrīds dzīvo vai ar kuru visciešāk saistīts («efektīvās pilsonības» princips).

Lai noregulētu ar bipatrismu saistītos jautājumus, valstis slēdz starptautiskus līgumus. Seit svarīgākais ir karaklausības noregulējums, kurš parasti tiek pamatots uz efektīvās pilsonības principu (piemēram, ASV līgumi ar Norvēģiju, ar Franciju, Anglijas un Francijas līgums).

Bipatrīdisma jautājumos ir noslēgtas arī daudzpusējas konvencijas, piemēram, 1954. gada Konvencija starp Arābu Līgas valstīm, 1963. gada Konvencija starp Eiropas padomes valstīm.

PSRS ar sociālistiskām valstīm ir noslēgusi vairākas divpusējas konvencijas, kuru mērķis ir samazināt dubulto pilsonību. Šādas konvencijas PSRS ir noslēgusi ar Dienvidslāviju, Ungāriju, Rumāniju, Albāniju, Čehoslovākiju, Bulgāriju, Korejas TDR, Poliju, Mongoliju, VDR u. c. Šajās konvencijās ir noteikts, ka bipatrīdi var labprātīgi un brīvi izvēlēties pilsonību, iesniedzot lūgumu tās valsts diplomātiskai vai konsulārai iestādei, kuras pilsonību viņš sev izvēlas. Ja bipatrīds šādu lūgumu konvencijā noteiktā termiņā neiesniedz, tad viņš paliek tās valsts pilsonībā, kuras teritorijā viņš dzīvo. Persona, kura izvēlas vienas valsts pilsonību, bet turpina dzīvot otras valsts teritorijā, iegūst šajā valstī ārvalstnieka statusu.

PSRS praktizē arī speciālu konvenciju noslēgšanu, lai novērstu divvalstu pilsonības turpmāku rašanos. Šādas konvencijas ir noslēgtas ar Ungāriju (1963), Poliju (1965), Bulgāriju (1966). Konvencijas detalizēti reglamentē bipatrīdisma gadījumus un dod rekomendācijas, kā novērst bipatrīdismu bērniem, kas piedzimst jautās laulībās. Ar šīm konvencijām ir panākts, ka PSRS un citās sociālistiskajās valstīs bipatrīdu skaits ir samazinājies.

Mūsu iekšējā likumdošanā Likums par PSRS pilsonību (1978) nosaka, ka «personai, kas ir PSRS pilsonis, netiek atzīta piederība pie ārvalstu pilsonības» (8. p.).

7.§. PSRS UN SOCIĀLISTISKO ĀRVALSTU PILSONĪBA

Sociālistisko valstu likumdošanai par pilsonību raksturīgs demokrātisms un humānisms. Pilsonība šeit ir ne vien cilvēka juridiska saikne ar valsti, bet arī valsts uzdevums garantēt personai reālas iespējas īstenot plašas tiesības un brīvības un aktīvi piedalīties valsts un sabiedrības lietu pārvaldīšanā. Tas jo spilgti izpaužas jaunās PSRS Konstitūcijas normās.

Kā viens no pirmajiem Padomju valsts aktiem pilsonības jomā jāmin VCIK un TKP 1917. gada 23. novembra dekrēts «Par kārtu iedalījuma un pilsonisko privilēģiju likvidēšanu», kas noteica «...visiem Krievijas iedzīvotājiem vienu kopēju nosaukumu — Krievijas republikas pilsonis» un atcēla agrākos iedalījumus kārtās un titulos.

Mūsdienās pilsonības jautājumus PSRS regulē 1978. gada 1. decembra Likums par PSRS pilsonību,¹ kurš ir spēkā ar 1979. gada 1. jūliju. Šis likums ietver 29 pantus un juridiskās pilnības ziņā daudzkārt pārspēj agrāko likumu (1938) šajā novadā.

Visas Likuma par PSRS pilsonību normas ir pakļautas padomju konstitucionālajam principam, kurš nosaka, ka PSRS pilsoņi ir

¹ Sk.: Cīņa, 1978, 2. dec.

vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no izcelsmes, sociālā un mantiskā stāvokļa, rases un nacionālās piederības, dzimuma, izglītības, valodas, attieksmes pret reliģiju, nodarbošanās veida un rakstura, dzīves vietas un citiem apstākļiem (PSRS Konstitūcijas 34. p.).

PSRS ir noteikta *vienota pilsonība*. Katrs savienotās republikas pilsonis ir PSRS pilsonis. Likums par PSRS pilsonību nosaka, ka PSRS pilsoņi ir personas, kas bijušas PSRS pilsoņi šī likuma spēkā stāšanās dienā, un personas, kas ieguvušas PSRS pilsonību saskaņā ar šo likumu (3. p.).

PSRS pilsonību iegūst piedzimstot; sakarā ar uzņemšanu pilsonībā; uz pamatiem, kas paredzēti PSRS starptautiskajos līgumos; uz citiem pamatiem, kas paredzēti 1978. gada likumā (10. p.). Zaudējot PSRS pilsonību, tiek zaudēta arī savienotās republikas pilsonība.

PSRS pilsonību nosaka *pēc izcelsmes (ius sanguinis princips)*: bērns, kam abi vecāki ir PSRS pilsoņi, iegūst PSRS pilsonību neatkarīgi no tā, kur viņš dzimis — PSRS vai aiz tās robežām. Ja vecākiem ir dažāda pilsonība un ja viens no tiem bērna dzimšanas brīdī piederējis pie PSRS pilsonības, bērns ir PSRS pilsonis: 1) ja viņš dzimis PSRS teritorijā; 2) ja viņš dzimis ārpus PSRS robežām, bet vecākiem vai vienam no viņiem šai laikā pastāvīgā dzīves vieta bijusi PSRS teritorijā. Ja vecākiem ir dažāda pilsonība un ja viens no viņiem bērna dzimšanas brīdī piederējis pie PSRS pilsonības, bet šajā laikā abu vecāku pastāvīgā dzīves vieta bijusi ārpus PSRS robežām, bērnam, kas dzimis ārpus PSRS robežām, pilsonību nosaka pēc vecāku vienošanās. Bērns, kura dzimšanas brīdī viens no vecākiem piederējis pie PSRS pilsonības, bet otrs bijis apatrids vai nezināms, ir PSRS pilsonis neatkarīgi no dzimšanas vietas. Bērns, kas PSRS teritorijā piedzimis apatridiem, kuru pastāvīgā dzīves vieta atrodas PSRS teritorijā, kā arī bērns, kas atrodas PSRS teritorijā, bet kam abi vecāki ir nezināmi, ir PSRS pilsonis.

Ārvalstniekus un apatridus pēc viņu lūguma var uzņemt PSRS pilsonībā saskaņā ar 1978. gada likumu neatkarīgi no viņu rases un nacionālās piederības, dzimuma, izglītības un dzīves vietas (sk. 12., 13., 14., 15. p.).

Likums par PSRS pilsonību precīzi reglamentē pilsonības zaudēšanu un tās atjaunošanu, bērnu pilsonību vecāku pilsonības maiņas gadījumos, kā arī pilsonības jautājumos saņemto lūgumu un iesniegumu izskatīšanu. Bez tam Likums par PSRS pilsonību nosaka, ka tad, «ja starptautiskajā līgumā, kurā piedalās PSRS, ir citādi noteikumi, nekā paredz šis likums, piemērojami starptautiskā līguma noteikumi».

Likumā par PSRS pilsonību regulētā pilsonības institūta demokrātiskie un humānie pamatprincipi ir atzīti arī citās sociālistiskās sadraudzības valstīs. Tie augstu ceļ pilsoņa cieņu un atvieglo personas stāvokli starptautiskajā dzīvē, kad tā veido personiskas attiecības (slēdz laulību u. tml.).

8.§. ĀRVALSTNIEKU TIESISKAIS STĀVOKLIS

Ārvalstnieks ir persona, kas atrodas kādas valsts teritorijā, taču ir nevis šis, bet gan citas valsts pilsonis.

Sādas personas tiesisko stāvokli veido 1) tās valsts iekšējā likumdošana, kurā ārvalstnieks atrodas, 2) šīs valsts noslēgto divpusējo un daudzpusējo starptautisko līgumu normas un principi, 3) ārvalstnieka diplomātiskā aizstāvība, ko viņš vajadzības gadījumā saņem no savas piederības valsts.

Ārvalstnieka tiesiskajam stāvoklim raksturīgs tas, ka ārvalstnieks ir pilnīgi pakļauts tās valsts tiesiskajai kārtībai, kuras teritorijā viņš atrodas; viņam ir noteiktas tiesības un pienākumi pēc šīs valsts likumiem un viņam ir arī tiesības un pienākumi pret savu piederības valsti.

Lai persona nokļūtu citā valstī, tai jāšķērso robeža. Seit jāievēro valstu iekšējo likumu un noslēgto starptautisko konvenciju noteiktā kārtība. Tajā mūsdienās dominē atļauju, t. i., vīzu sistēma. Tās ārējie atribūti ir ārzemju pase un vīza (atzīme pasē). Vīzas ir iebraukšanai, izbraukšanai un tranzītam. Tranzīta vīza ir vajadzīga, kad šķērso valsts teritoriju, braucot ar vilcienu vai automašīnu, bet, ja valsts teritorijai pārlido lidmašīnā bez tās nosēšanās vai arī ar nosēšanos, ja pasažieri neatstāj lidmašīnu, vīza parasti nav nepieciešama.

Vienādu sociālu sistēmu valstīs mūsdienās slēdz savtarpēji divpusējas konvencijas par vīzu atcelšanu. PSRS ir noslēgusi vairākas šādas konvencijas ar sociālistiskajām ārvalstīm. Konvencijas par vīzu atcelšanu tiek slēgtas arī kapitālistisko valstu starpā.

Jāuzsver, ka iebraukšanas vīza ir derīga tikai iebraukšanai ārvalstī. Lai tur dzīvotu, vēl nepieciešama t. s. domicila atļauja.

Ārvalstnieku tiesisko režīmu kādā valstī vērtē pēc viņa tiesību apjoma civiltiesību sfērā. Politiskās tiesības ārvalstniekam parasti nepiešķir neviena valsts. Tas nozīmē, ka ārvalstnieks parasti nevar ieņemt valsts amatus un parasti viņam nav vēlēšanu tiesību.

Ārvalstniekam ir noteikti pienākumi pret rezidences valsti. Tā, piemēram, viņam ir jāmaksā nodokļi, kādus noteic rezidences valsts likumi. Jāatzīmē, ka ārvalstniekam nav jādien rezidences valsts armijā.

Civiltiesību sfērā ārvalstnieks ir ierobežots tikai nedaudz. Tā, piemēram, bieži vien ārvalstniekam nav atļauts strādāt noteiktās profesijās, tiek ierobežotas viņa tiesības iegūt nekustamu mantu (sevišķi pierobežas joslās).

Krimināltiesību sfērā ārvalstnieks nozieguma izdarīšanas gadījumā ir pilnīgi pakļauts tās valsts krimināllikumiem, kuras teritorijā nodarījums noticis. Sādā gadījumā ir jāinformē tikai piederības valsts konsuls (ja to prasa noslēgtā konvencija). Izņēmums šai ziņā ir diplomātiskā dienesta personas, kuru saukšanai pie kriminālatbildības ir noteikta īpaša kārtība (sk. Diplomātiskās tiesības).

9.Š. PATVĒRUMA TIESĪBAS

67. g. 14. del.
del. par teritor.
patvērumu

Patvēruma tiesības ir valsts tiesības atļaut ārvalstniekam, kurš viņa piederības valsti vai citā valstī tiek vajāts par politisku, zinātnisku vai citu radošu darbību, ierasties un dzīvot savā teritorijā vai arī palikt un dzīvot, ja šāda persona jau atrodas tās teritorijā. Patvēruma došana ir ikvienas valsts suverēna kompetence.

No otras puses, patvēruma tiesības ir indivīda tiesības meklēt un lūgt patvērumu jebkurā valstī, ja viņš savā piederības valstī vai citā valstī tiek vajāts par politisku darbību (sk. 1948. gada Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas 14. p.).

Patvēruma tiesībām ir ilga attīstības vēsture. Sis institūts pastāvēja jau Senajā Grieķijā, un tāpēc tam ir arī sens nosaukums — aziltiesības (*azyl* — patversme). Mūsdienu izpratnē patvēruma tiesības sāka veidoties Francijas buržuāziskās revolūcijas laikā (sk. 1791. gada 29. decembra Deklarāciju, 1793. gada Konstitūciju). XIX gs. pirmajā pusē patvēruma tiesību institūts politiskā un juridiskā izpratnē ieguva starptautisku nozīmi, kā arī tika nostiprināts vairāku buržuāzisko valstu konstitūcijās.

Buržuāzijas cīņā pret feodālismu šim institūtam bija progresīva loma, bet, tiklīdz kapitālistiskā iekārta nostiprinājās, buržuāzija patvēruma tiesību institūtā ieviesa dažādus pret strādnieku šķiras revolucionāro kustību un tās dalībniekiem vērstus ierobežojumus. Tā, piemēram, šai ziņā raksturīgs ir Šveices 1892. gada likums, kas noteica, ka Šveices valdība var izdot ārvalstij arī politisku emigrantu, ja Šveices Augstākā tiesa konstatē, ka tā noziegumiem ir krimināls, ne vien politisks raksturs.

Saskaņā ar vispārātzītu uzskatu (to tagad pilnībā apstiprina visu sociālistisko valstu konstitūcijas) valstij ir tiesības savā iekšējā likumdošanā patstāvīgi izlemt un noteikt principus un kārtību politisku emigrantu ielaišanai savā teritorijā. Valstij nav pienākums dot patvērumu personai, bet, ja valsts personai ir patvērums devusi, tad šo personu nevar izraidīt atpakaļ uz valsti, kur to vajā; turklāt valstij, kas ir devusi personai patvērums, ir jāgādā par šādas personas drošību. Tādējādi patvēruma tiesību institūts atšķiras no ārvalstnieka tiesību institūta ar to, ka ārvalstnieku rezidences valsts var katrā laikā izraidīt no savas teritorijās, izsūtīt uz dzimteni, bet to nevar darīt ar politisku bēgli, kam ir piešķirts patvērums.

Mūsdienu starptautiskās tiesības satur normas, kas prasa, lai valstis nedotu patvērums: 1) personām, kuras apsūdzētas starptautiska nozieguma izdarīšanā; 2) kriminālnoziedzniekiem, kuri izdarījuši noziegumus, kas paredzēti valstu divpusējos līgumos par noziedznieku izdošanu; 3) personām, kuras pakļautas obligātai izdošanai (ekstrādīcijai) saskaņā ar valstu daudzpusējiem līgumiem par cīņu pret atsevišķiem noziegumu veidiem starptautiskā mērogā.

Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija nosaka, ka patvēruma tiesības «nedrīkst izmantot gadījumā, kad vajāšanas pamats ir

nepolitiska nozieguma izdarīšana vai arī tādi nodarījumi, kas vērsti pret ANO principiem un mērķiem» (14. p.).

1967. gadā ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma Deklarāciju par teritoriālo patvērumu (teritoriālais patvērums ir jāatšķir no diplomātiskā patvēruma). Deklarācijas galvenie principi ir šādi: 1) valsts pati izlemj, kam dot patvērumu; 2) patvērums, ko valsts ir devusi personām saskaņā ar Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas 14. pantu, ir jārespektē visām citām valstīm; 3) šīm personām nedrīkst neļaut nokļūt patvēruma devējas valsts teritorijā, bet, ja šādas personas jau atrodas patvēruma valsts teritorijā, tad viņas nevar izraidīt uz citu valsti, kur tās var tikt vajātas; 4) patvēruma tiesības nav attiecināmas uz personām, par kurām ir nopietns pamats domāt, ka tās izdarījušas noziegumus pret mieru, cilvēcību vai kara noziegumus; 5) patvēruma devēja valsts nedrīkst atļaut personām, kas bauda patvērumu, izvērst darbību, kas ir pretrunā ar ANO mērķiem un principiem.

Attiecībās starp Latīņamerikas valstīm pastāv arī lokāla konvencionāla prakse t. s. diplomātiskā patvēruma jomā, kad valsti vajātai personai ārvalsts atļauj iebēgt tās diplomātiskajā pārstāvēniecībā un tur tai piešķir patvērumu. Šī prakse nav vispāratzīta un nav pieņemta mūsdienu kopējās starptautiskajās tiesībās.

Padomju valsts iekšējā likumdošanā patvēruma tiesības pirmo reizi tika regulētas 1918. gada VCIK Dekrētā par patvēruma tiesībām. Šajā dekrētā tika norādīts, ka katrs ārvalstnieks, ko viņa dzimtenē vajā par politiska vai reliģiska rakstura noziegumiem, var iegūt patvērumu Padomju Krievijā, un šādu personu izdošana nav pieļaujama.

Mūsdienās patvēruma tiesību institūta būtība plaši formulēta 1977. gada PSRS Konstitūcijā: «PSRS piešķir patvēruma tiesības ārvalstniekiem, ko vajā par darbaļaužu interešu un miera aizstāvēšanu, par piedalīšanās revolucionārajā kustībā un nacionālās atbrīvošanās kustībā, par progresīvu sabiedriski politisko, zinātnisko vai citu radošo darbību» (37. p.). Tāpat šis institūts ir reglamentēts arī sociālistisko ārvalstu konstitūcijās (CSR, VDR, RSR, PTR, BTR, MTR utt.) un pauž patiesu demokrātismu un sociālistisko internacionālismu.

10.Š. CILVEKA TIESĪBU AIZSARDZĪBAS PROBLEMA

Buržuāziskajā pasaulē iedzīvotāju vairākums joprojām ir pakļauts sociālai, nacionālai un cita veida netaisnībai un nelīdztiesībai, kas izriet no kapitālismā pastāvošās cilvēka ekspluatācijas, kā arī buržuāziskās demokrātijas formālisma. Genocīds, aparteīds, sievietes un vīriešu nelīdztiesība, rasisms, vergu tirdzniecība, bezdarbs (pat oficiāli ieplānots) buržuāziskajās valstīs ir parastas parādības. Tādēļ cilvēka tiesību aizsardzība ir mūsdienu starptautisko tiesību aktuāla problēma. Pasaules progresīvie spēki, PSRS kopā ar citām sociālistiskajām valstīm, tautas, kas atbrīvojušās no ko-

loniālisma jūga vai cīnās par atbrīvošanos no imperiālisma ekspluatācijas, dod milzīgu ieguldījumu šīs problēmas sekmīgā risināšanā starptautisko tiesību aspektā. Protams, tas nenozīmē, ka iedzīvotāju (pilsoņu, ārvalstnieku, apatridu u. c.) tiesiskais stāvoklis būtu neregulējams tieši ar starptautisko tiesību normām. Starptautiskās tiesības šeit ir tikai rosinātājas, jo valstīm pašām saskaņā ar savu suverenitāti ir jāizdod savi likumi savā teritorijā, jāievēro savas no starptautiskiem līgumiem izrietošās saistības, lai savā teritorijā progresīvi risinātu šo problēmu. Tā kā personas tiesību un pienākumu noteikšana ir valsts iekšējā kompetencē, kapitālistiskajās valstīs ar starptautiski tiesiskiem līdzekļiem nav viegli izbeidzams ne aparteids, ne rasu diskriminācija. Turpretī sociālistiskajās valstīs iekšējo kompetenci tautas izlieto ļoti plaši, lai nodrošinātu, aizsargātu savu iedzīvotāju tiesisko stāvokli un labklājību.

Labvēlīga situācija cilvēka tiesību problēmas progresīvai risināšanai radās pēc otrā pasaules kara. Pēc kara periodā valstis diezgan plaši sāka uzņemties starptautiskas saistības cilvēka tiesību aizsargāšanā un līdz ar to attiecīgi veidoja savu iekšējo likumdošanu. Šai sakarā pirmām kārtām jāmin Parīzes miera līgumi (1947), kas satur normas par despotisko fašistisko režīmu seku pilnīgu likvidēšanu.

Par cilvēka tiesību problēmas universālu nostādni liecina ANO Statūtu preambula, kurā paziņota valstu apņēmība nostiprināt ticību cilvēka pamattiesībām, ticību cieņai pret cilvēku un tā personības vērtībai, vīriešu un sieviešu līdztiesībai, lielu un mazu nāciju līdztiesībai. ANO Statūtu normas cilvēka tiesību respektēšanu padarīja par vienu no mūsdienu starptautisko tiesību imperatīviem pamatprincipiem.

Pavisam konkrēti cilvēka tiesību aizsardzības problēmu rekomendēts risināt *Vispārējā cilvēka tiesību deklarācijā*¹, ko pieņēma ANO Ģenerālajā Asamblejā 1948. gada 10. decembrī. Deklarācijā norādīts, ka cilvēka tiesības tiek atzītas katram cilvēkam un tās ir pamats brīvībai, taisnībai un vispārējam mieram; cilvēka tiesību neievērošana rada barbariskus aktus. Cilvēka tiesības ir jāaizsargā ar likumu, lai nevienam nebūtu jāķeras pie pēdējā līdzekļa, sācēties pret tirāniju un apspiešanu; ir jāsekmē draudzīgu attiecību attīstīšana starp tautām. Deklarācijā pasludināts, ka tautas apstiprina savu ticību cilvēka pamattiesībām, personības cieņas vērtībai, vīriešu un sieviešu līdztiesībai un apņemas sekmēt sociālo progresu un dzīves apstākļu uzlabošanu, apņemas sadarboties ANO ietvaros cilvēka tiesību un pamatbrīvību vispārējai respektēšanai un ievērošanai.

Deklarācijas 30. pantī satur konkrētas normas un filozofiskas tēzes, kuras izpildīt tiek aicinātas visas tautas un valstis. Kā piemēru minēsim dažas no tām.

¹ Sk.: Международное право (в избранных документах). Т. 1. М.: Издательство ИМО, 1957, с. 206—212.

Visi cilvēki dzimst brīvi un līdzīgi savā cieņā un tiesībās (1. p.). Katram cilvēkam ir jābūt apveltītam ar visām tiesībām un brīvībām neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās un citas pārlicības, nacionālās un sociālās izcelsmes, mantas, sociālā un cita stāvokļa (2. p.). Katram cilvēkam ir tiesības uz dzīvību, brīvību un personas neaizskaramību (3. p.). Nevienam nav atļauts turēt verdzībā. Ar vergiem tirgoties tiek aizliegts visos veidos (4. p.). Nevienam cilvēkam nevar pakļaut spīdzināšanai un nežēlīgi ar to apieties, pazemojot tā cilvēcisko cieņu (5. p.). Katram cilvēkam, lai kur tas arī neatrastos, ir jābūt atzītam par tiesību subjektu (6. p.). Visi cilvēki ir līdzīgi likuma priekšā, un likumam tos jāaizsargā vienādi (7. p.). Katra cilvēka tiesības ir efektīvi jāatjauno, ja tās izrādītos pārkāptas (8. p.). Nevienam nevar patvaļīgi arestēt, aizturēt vai izsūtīt trimdā (9. p.).

Deklarācija paredz arī personiskās un ģimenes dzīves, dzīvokļa, korespondences, goda un reputācijas aizsardzību (12. p.). Tā ietver arī normas par dzīves vietu, par patvēruma tiesībām, par valsts piederību, par laulību utt.

Šī Deklarācija ir solis uz priekšu cilvēka tiesību aizsardzībā, un tai ir liela starptautiska autoritāte. Tomēr šai deklarācijai ir arī būtiski trūkumi.

Neatrisināta problēma ekspluatatoriskā tipa valstu iekšējā likumdošanā ir sievietes tiesiskais stāvoklis. Šī problēma periodā pēc otrā pasaules kara kļuva ļoti aktuāla pat tādās buržuāziskās demokrātijas valstīs kā Francija, Šveice u. c. Tādēļ sievietes tiesiskajam stāvoklim tika pievērsta pastiprināta uzmanība gan valstu iekšējās tiesībās (pieņemot jaunas konstitūcijas Francijā un citās valstīs), gan cilvēka tiesību aspektā starptautiskajās tiesībās. 1952. gadā ANO pieņēma Konvenciju par sievietes politiskajām tiesībām (PSRS Konvenciju ratificēja 1954. gadā). Šīs Konvencijas mērķis bija radīt visās valstīs sievietes un vīriešu līdztiesību, piešķirot arī sievietēm politiskās tiesības. Tika noteikts, ka sievietei ir tiesības balsot visās vēlēšanās līdztiesīgi ar vīrieti bez jebkādas diskriminācijas, ka sievieti tāpat kā vīrieti var ievēlēt pārstāvības orgānos bez jebkādas diskriminācijas, ka sievietei ir tiesības ieņemt sabiedriskus un politiskus amatus.

Analogas problēmas citos aspektos risina Konvencija par precētas sievietes pilsonību (1957), Konvencija par piekrišanu stāties laulībā, laulības vecumu un laulības reģistrāciju (1962), Deklarācija par bērna tiesībām (1959), Deklarācija par sievietes diskriminācijas likvidēšanu (1967) u. c.

Svarīga nozīme rasistiskās, fašistiskās un kolonizatoru ideoloģijas un politikas apvaidīšanā kapitālistiskajās valstīs ir starptautisko tiesību normām par vergu tirdzniecības aizliegšanu, Konvencijai par visu veidu rasistiskās diskriminācijas izbeigšanu (1965).

1948. gadā tika pieņemta Konvencija par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem. *Genocīds* ir atsevišķu iedzīvotāju grupu iznīcināšana pēc rasu, nacionālām vai reliģiskām pazīmēm. Tiek izšķirti trīs genocīda veidi: fiziskais genocīds (vajātās grupas locekļu slepkavošana); bioloģiskais genocīds (vajātās grupas cil-

vēkiem neļauj vairoties, padarot tos piespiedu kārtā neaugļigus); kultūras genocīds (vajātās tautas nacionālās valodas, literatūras, mākslas aizliegšana).

Genocīds bija plaši izplatīts koloniālo impēriju politikā (Anglijas, Francijas, Portugāles, Beļģijas, ASV u. c. metropoļu koloniālajos karos), un to vērsa pret vietējiem iedzīvotājiem sagrābtajās teritorijās. Otrā pasaules kara laikā genocīdu masveidā lietoja fašistiskā Vācija. Mūsdienās, istenojot cionisma politiku, genocīdu lieto Izraēla pret arābu iedzīvotājiem, lai atbrīvotu teritorijas to ebreju noņemšanai, kuri tiek savākti no citām valstīm.

Minētā Konvencija genocīdu atzīst par noziegumu neatkarīgi no tā, vai to izdara miera laikā vai karā. Tā uzliek valstīm par pienākumu enerģiski rīkoties, lai nepieļautu genocīdu un sodītu par to. Visas sociālistiskās valstis ir parakstījušas šo Konvenciju.

Cilvēka tiesību aizsardzības problēmas risināšanā īpaši nozīmīgi ir vēl šādi divi starptautisko tiesību normu avoti:

a) *Pakts par ekonomiskām, sociālām un kultūras tiesībām*, kas izvirza pienākumu valstīm pakta dalībniecēm nodrošināt vīriešiem un sievietēm tiesības uz darbu, taisnīgus un labvēlīgus darba apstākļus, sociālo apdrošināšanu un sociālo nodrošināšanu, medicīnisku palīdzību saslimšanas gadījumā, tiesības uz izglītību, uz līdzdalību kultūras dzīvē, tiesības izmantot zinātnes progresa rezultātus, tiesības dibināt profesionālas biedrības, utt.;

b) *Pakts par civilām un politiskām tiesībām*, saskaņā ar kuru valstīm jānodrošina cilvēkiem tiesības uz dzīvību, uz brīvību un personas neaizskaramību, uz domu, apziņas un reliģijas brīvību, uz mierīgām sapulcēm, tiesības piedalīties valsts lietu vadīšanā, kā tieši, tā caur saviem brīvi izvēlētiem pārstāvjiem, aktīvās un pasīvas vēlēšanu tiesības, kurām jābūt vispārējām, līdztiesīgām un aizklātām, tiesības uz vienlīdzību likuma priekšā un citas tiesības.

Pakts par civilām un politiskām tiesībām paredz Cilvēka tiesību komitejas nodibināšanu (ANO ietvaros), kuras uzdevums ir panākt, lai valstis pildītu pakta saistības.

Starptautiskajās tiesībās cilvēka tiesību aizsardzību regulē vēl arī vairākas citas konvencijas.

Mūsdienās aktuāls ir kļuvis jautājums par visu iepriekšminēto konvenciju normu efektīvu īstenošanu. Sai ziņā nosodījumu pelna kapitālistiskās lielvalstis, kuras gan izdomā «cilvēka tiesību pārkapumus» sociālistiskajās valstīs, taču savu valstu pilsoņiem reāli negarantē pašas svarīgākās cilvēka tiesības, kavē cilvēka tiesību problēmas starptautisku risināšanu.

11.Š. STARPTAUTISKĀ SADARBĪBA CIŅAI AR NOZIEDZĪBU

Ciņa ar noziedzību ir katras valsts iekšēja lieta. Taču ir daudzi tādi noziegumi, sekmīga ciņa ar kuriem iespējama, tikai valstīm sadarbojoties.

Tā kā valstis ir atzinušas, ka dažu veidu noziegumi ir starptautiski bīstami, tie tiek apkaroti valstu kopējiem spēkiem. Noslēdzot divpusējas vai daudzpusējas konvencijas par noteikta veida bīstamu noziegumu apkarošanu, tiek paredzēta vai nu noziedznieka izdošana sodīšanai ieinteresētajai valstij, vai arī pienākums valstij, kas notvērusi noziedznieku, sodīt viņu neatkarīgi no tā, kādas valsts teritorijā izdarīts noziegums, kādas valsts pilsonis ir noziedznieks un pret ko viņa noziegums vērst.

Daudzpusējas un divpusējas konvencijas mūsdienās ir noslēgtas, lai organizētu cīņu pret pirātismu, pret verdzību un vergu tirdzniecību, pret tirgošanos ar sievietēm un bērniem, pret naudas zīmju viltošanu un viltotas naudas izplatīšanu, pret narkotisko vielu nelikumīgu izplatīšanu, pret lidmašīnu nelikumīgu sagrābšanu, pret pornogrāfisku izdevumu izplatīšanu, pret zemūdens kabeļu tīšu bojāšanu u. c.

Starptautiska sadarbība ir paredzēta arī palīdzības sniegšanā ieinteresētajai valstij, lai meklētu citas valsts teritorijā iebēgušu noziedznieku un izdotu to ieinteresētajai valstij. Līgumos tiek paredzēta arī palīdzības sniegšana, lai ieinteresētā valsts saņemtu nepieciešamos materiālus krimināllietā, lai tā varētu izdarīt atsevišķas kriminālprocesuālas darbības ārvalstī.

Mūsdienu valstu sadarbība risinās arī krimināltiesību zinātnes sfērā. Tiek pētītas atsevišķu kriminālnoziegumu veidu problēmas, šo noziegumu cēloņi un līdzekļi to apkarošanai. Šai nolūkā notiek tiesīzbzinātnieku un juristu praktiķu starptautiski kongresi, tiek veidotas starptautiskas organizācijas un zinātniskas iestādes. Lai palīdzētu atsevišķām valstīm pētīt noziedzības problēmas, uz tām tiek sūtīti kvalificēti eksperti. Valstis sadarbojas arī tādējādi, ka sniedz ieinteresētajai valstij informāciju par kriminālspriedumiem, kas attiecas uz noziedzniekiem, kuri ir šīs valsts pilsoņi, kā arī cita veida informāciju noziedzības starptautiskās apkarošanas jomā.

Starptautiskos līgumos vienmēr ir ticis konkrēti reglamentēts noziedznieku *izdošanas institūts*.

Izdošana jeb ekstrādīcija ir oficiāla procedūra, saskaņā ar kuru viena valsts nodod otram personu, kura tiek vajāta par prasītājas valsts teritorijā izdarītu kriminālu vai starptautisku noziegumu un kura mēģina slēpties otras valsts teritorijā.

Izdošana pārsvarā tiek regulēta ar divpusējiem līgumiem, kaut gan šai jomā ir arī dažas daudzpusējas konvencijas (piemēram, 1933. gada līgums starp Latīņamerikas valstīm; Eiropas 1957. gada konvencija par noziedznieku izdošanu). Divpusējie līgumi parasti tiek noslēgti atbilstoši abu līgumslēdzēju vajadzībām konkrētā situācijā; šajos līgumos tiek uzskaitīti noziegumu veidi, un ārpus tiem izdošana nenotiek.

Izdošanu var prasīt valsts, kuras pilsonis ir noziedznieks, valsts, kuras teritorijā noticis noziegums, kā arī valsts, kas cietusi no nozieguma.

Apkopojot daudzveidīgo līgumu praksi, var sniegt mūsdienu starptautiskajās tiesībās izveidotā izdošanas institūta šādu raksturojumu:

- a) personas, ko vajā politisku iemeslu dēļ, netiek izdotas;
- b) kriminālnoziedznieku izdošana valstij ir obligāta tikai tad, ja pastāv attiecīgs līgums starp prasītāju valsti un valsti, kura prasa izdošanu; pie tam izdod tikai par tādu noziegumu, kas paredzēts līgumā;
- c) savas valsts pilsoņus neizdod (ASV un Anglijas attiecībās izdod);
- d) parasti izdod tikai personas, kas izdarušas smagus kriminālnoziegumus;
- e) izdoto noziedznieku var sodīt tikai par to noziegumu, sakarā ar kuru notikusi izdošana;
- f) izdošanu valsts var atteikt (kaut arī pastāv līgums), ja pēc tās valsts likuma, kurai prasa izdošanu, spriedumu nevar izpildīt sakarā ar iestājušos noilgumu vai kādu citu likumīgu pamatu (piemēram, amnestiju). Šo principu neattiecina uz personām, kuras apsūdz starptautisku noziegumu izdarīšanā (šeit spēkā 1968. gada Konvencija par noilguma termiņu nepiemērošanu noziegumiem pret cilvēci);

g) valsts, kurai prasa izdošanu, to var noraidīt, ja par izdarīto noziegumu izdevējas valsts teritorijā ir taisīts tiesas spriedums par lietas izbeigšanu un šis spriedums ir stājies likumīgā spēkā.

Sociālistisko valstu attiecībās ir ieviesta prakse, ka normas par noziedznieku izdošanas kārtību tiek ietvertas līgumos par tiesisko palīdzību. Parasti izdošana notiek, ja pēc abu valstu, prasītājas un izdevējas, krimināllikumiem sankcija par nodarījumu ir ne mazāka par brīvības atņemšanu uz vienu gadu.

Ar kapitālistiskajām valstīm PSRS nav noslēgusi līgumus par noziedznieku izdošanu, taču tā piedalās visās svarīgākajās daudzpusējās konvencijās par starptautisko cīņu ar noziedzību. Jāatzīmē, ka PSRS nav locekle arī Kriminālās policijas starptautiskajā organizācijā¹, kaut gan vajadzības gadījumos kontaktējas ar to.

IX nodaļa.

TERITORIJA STARPTAUTISKAJĀS TIESĪBĀS

Mūsdienu kopējās starptautiskās tiesības pasaules telpisko vidi pēc tiesiskā statusa iedala 1) valstu teritorijā un 2) starptautiskajā teritorijā.

¹ Kriminālās policijas starptautiskā organizācija (Interpol) tika izveidota 1923. gadā, un tajā piedalās 130 valstis. Šīs organizācijas uzdevums ir cīņa pret kriminālnoziegumiem (naudas zīmju viltošanu, narkotiku izplatīšanu utt.).

Valsts teritorija ir zemeslodes daļa, kas pieder atsevišķai valstij, atrodas tās suverenitātē un ir pakļauta tās jurisdikcijai.

Valsts teritorija sastāv no sauszemes un ūdens teritorijas, kā arī no gaisa telpas virs tām.

Sauszemes teritorija ir zeme un tās dzīles valsts robežu ietvaros, kā arī anklāvi, t. i., valsts sauszemes teritorijas daļas, kuras no visām pusēm aptver citas vai citu valstu teritorijas un kurām nav tiešas izejas uz jūru (piemēram, VFR Bisingenas un Fernehofas teritorijas Šveicē, Itālijas teritorija Kampione Šveicē).

Ūdens teritoriju veido valsts iekšējie ūdeņi, t. i., valsts robežās esošās jūras, jūras līči, ezeri, upes, kanāli un citas ūdenskrātuves, kā arī teritoriālā jūra, t. i., noteikta platuma jūras vai okeāna piekrastes ūdens josla. Piekrastes valsts teritorijā ietilpst arī iekšējie ūdeņi un teritoriālās jūras pamatne un dzīles.

Valsts gaisa telpa ir telpa virs valsts sauszemes un ūdens teritorijas valsts robežās.

Katrai valstij ir ekskluzīvas tiesības attiecībā uz visu tās teritoriju, kas vēsturiski un saskaņā ar starptautisko tiesību normām un principiem ir tās robežās un ir tās eksistences materiālais pamats.

Pie valsts teritorijas pieder arī tā saucamā nosacītā teritorija, ar ko saprot valstij piederošos objektus, kas atrodas aiz tās robežām (piemēram, jūras, upju kuģi, lidmašīnas, kosmiskie kuģi un citi kosmiskie objekti, celtnes, iekārtas, kabeļi un cauruļvadi atklātā jūrā un tās dzīlēs, diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ēkas ārvalstīs).

Starptautiskā teritorija ir tā pasaules telpiskā vide, kura nav pakļauta atsevišķu valstu suverenitātei, kuru atsevišķas valstis nedrīkst piesavināties un kuru visi starptautiskās dzīves dalībnieki izmanto uz līdztiesības pamatiem atbilstoši starptautisko tiesību normām. Starptautiskām teritorijām ir katrai savs tiesiskais statuss, un tās ir 1) atklātā jūra un Antarktīka, kā arī gaisa telpa virs tām, atklātās jūras pamatne un dzīles, 2) kosmiskā telpa, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus.¹ Ipašs tiesiskais režīms ir noteikts Arktikai.

1.§. VALSTS TERITORIJA

Ikvienu valsts kā suverēna varas organizācija ir saistīta ar noteiktu teritoriju. Valsts teritorija ir viens no tiem galvenajiem elementiem, kas ir katrai suverēnai valstij kā starptautisko tiesību subjektam. Valsts kā publiskās varas organizācija pastāv tikai noteiktā teritorijā, un šajā teritorijā tā realizē savu suverēno varu attiecībā uz tās iedzīvotājiem.

¹ Dažās starptautisko tiesību doktrīnās šādas starptautiskās teritorijas tiek apzīmētas ar jēdzieniem *res nullius* (nevienam nepiederoša teritorija) un *res communis* (teritorija, ko izmanto visi).

Mūsdienu pasaules valstis ir dažādas. Katras atsevišķas valsts tiesību un pienākumu summa ir atšķirīga, jo konkrētai valstij ir tiesības un pienākumi pēc dažādiem divpusējiem un daudzpusējiem starptautiskiem līgumiem. Tomēr valsts suverenitātes savdabību nosaka ne tikai tās tiesību un pienākumu komplekss un tipiskie tiesiskās kompetences izpausmes gadījumi, bet arī tās kā fiziska un sociāla organisma sociāli ekonomiskā būtība. Tā sociālistiskā valsts kā vienots visas savas teritorijas īpašnieks uzstājas tautas vārdā. 1977. gada PSRS Konstitūcijas 11. p. pasludināts, ka «zeme, tās dzīles, ūdeņi un meži ir vienīgi valsts īpašumā». Saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 75. p. PSRS suverenitāte attiecas uz visu tās teritoriju. Kapitālistiskajās valstīs valsts pilnīga un ekskluzīva suverenitāte tiek realizēta, lai aizsargātu kapitālistisko īpašumu un buržuāzijas intereses. Taču visām valstīm ir visas no suverenitātes izrietošās tiesības, starp kurām ir arī katras valsts tiesība uz juridisko līdztiesību, teritoriālo integritāti, brīvību un politisko neatkarību.

Valstu suverēnās līdztiesības princips nav savienojams ar prettiesiskiem suverēnās līdztiesības ierobežojumiem un pirmām kārtām, protams, attiecībā uz valsts teritoriju. Katrai valstij ir pilnīga un ekskluzīva suverenitāte tās teritorijā, un tā nosaka visas savas teritorijas vai tās daļu vispārīgo vai speciālo tiesisko režīmu saskaņā ar savām valstiskajām interesēm un starptautiskajām saistībām.

Jēdziens «valsts teritorija» ir cieši saistīts ar jēdzienu «nacionālā teritorija». Attiecībā uz vienas nācijas valstīm šie jēdzieni sakrīt, jo valsts teritorija vienlaikus ir arī tajā dzīvojošās nācijas teritorija. Daudznāciju valstīs valsts teritorijā dzīvo vairākas nācijas un tādējādi kādas vienas nācijas kompakti apdzīvotā teritorija ir tikai daļa no visas valsts teritorijas, kā tas ir, piemēram, PSRS, Dienvidslāvijā u. c. Saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 75. pantu «Padomju Sociālistisko Republiku Savienības teritorija ir vienota un aptver Savienoto republiku teritorijas».

Ikvienai valstij jārespektē citu valstu teritoriālā integritāte. Visām valstīm jāatturas no tādas rīcības, kas nav savienojama ar mūsdienu kopējo starptautisko tiesību normām un principiem, kas vērsta pret jebkuras citas valsts teritoriālo integritāti, politisko neatkarību vai tās vienību, t. i., no jebkuras tādas darbības, kas būtu saistīta ar spēka lietošanu vai draudiem lietot spēku.

2.§. VALSTS ROBEZAS REŽIMS

Valsts robeža ir līnija, kas norobežo valsts sauszemes, ūdens un gaisa teritoriju no citu valstu un starptautiskām teritorijām. Tā kā valsts robeža ir līnija, kas iezīmēta tieši vai arī nosacīti dabā, valstīm ir sauszemes, ūdens (jūras) un gaisa robežas.

Sauszemes robeža atdala vienas valsts sauszemes teritoriju no kādas citas valsts sauszemes teritorijas, bet ūdens (jūras)

robeža — piekrastes valsts teritoriālo jūru no atklātās jūras vai kādas citas valsts teritoriālās jūras vai iekšējiem ūdeņiem. *Gaisa robeža* ir iedomātā perpendikulārā līnija, «siena» virs sauszemes un jūras robežlīnijas, kura atdala valsts gaisa telpu no citu valstu gaisa telpas vai starptautisko teritoriju gaisa telpas.

Par izšķirošo faktoru valsts robežu noteikšanā jābūt nāciju un tautu pašnoteikšanās tiesībām. Tas nozīmē, ka valsts suverenitātes telpiskā norobežošanā noteicošā ir attiecīgajās teritorijās dzīvojošo tautu griba, ievērojot, protams, arī ekonomiskos, ģeogrāfiskos, vēsturiskos un citus faktorus, kam nozīme valstu un nāciju attīstībā.

Robežas starp kaimiņvalstīm nosaka pašas ieinteresētās puses, slēdzot starptautiskos līgumus saskaņā ar valstu starptautisko tiesisko praksi. Jūras robežu piekrastes valsts nosaka vienpusēji, taču arī ievērojot starptautisko tiesību normas. Ja divu valstu teritoriālās jūras ir savstarpēji vienotas, tad šīs ieinteresētās valstis slēdz starptautisku līgumu par šo valstu jūras robežlīniju. Tā, piemēram, 1957. gadā PSRS parakstīja nolīgumu ar Norvēģiju par jūras robežu starp PSRS un Norvēģiju Varangera fjordā.¹

Valsts robežas noteikšanā ir divi posmi: robežas delimitācija un tās demarkācija. Robežas *delimitācija* ir valsts robežu noteikšana starptautiskā līgumā un tās iezīmēšana ģeogrāfiskā kartē. Starptautiskajā līgumā tiek dots arī robežlīnijas apraksts.

Pēc robežas delimitācijas parasti tiek veikta robežas *demarkācija*. Demarkācija ir valsts robežlīnijas iezīmēšana dabā ar attiecīgām robežzīmēm. Demarkāciju izdara īpaša no attiecīgo robežvalstu pārstāvjiem izveidota jaukta komisija saskaņā ar starptautisko līgumu un delimitācijas materiāliem.

Dažreiz robežvalstis veic robežu *redemarkāciju*, t. i., robežlīnijas savešanu kārtībā, atjaunojot vai remontējot laika gaitā bojātās robežzīmes, nomainot robežzīmes ar cita tipa robežzīmēm, uzstādot papildzīmes, pārbaudot un atsevišķos gadījumos arī precizējot demarkēto robežlīniju.

Izšķir orogrāfiskās un ģeometriskās robežas. *Orogrāfiskā robeža* ir tāda robežlīnija, kas novilkta, ievērojot reljefa īpatnības. Tā ir lauzta vai likloču līnija, kas iet pa upju gultnēm, jūras krastu, nogāzēm un kalnu grēdām. *Ģeometriskā robeža* ir taisna līnija, kas novilkta no viena apvidus punkta uz otru, neņemot vērā reljefa īpatnības. Ģeometriskās robežas atsevišķos posmos mūsdienās ir starp ASV un Kanādas, Alžīrijas un Mali, Ēģiptes un Sudānas, Ēģiptes un Lībijas, Mauritanijas un Mali teritorijām.

Ģeometrisko robežu paveids ir *astronomiskās robežas*, kas ir taisnas līnijas un sakrīt ar attiecīgām ģeogrāfiskām paralēlēm un meridiāniem. Praksē šādas robežas ir sastopamas ļoti reti. Valstu vairākumam ir gan orogrāfiskās, gan arī ģeogrāfiskās robežas.

¹ Sk.: PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1957, № 14.

PSRS Valsts robeža atbilstoši 1960. gada 5. augusta Nolikumam par PSRS valsts robežas aizsardzību¹ un attiecīgiem spēkā esošiem PSRS nolīgumiem ar ārvalstīm ir līnija, kas atdala PSRS sauszemes un ūdens teritoriju no citu valstu sauszemes un ūdens teritorijas un no starptautiskajām teritorijām. PSRS valsts jūras robeža ir PSRS teritoriālās jūras ārējā robežmalā. PSRS gaisa telpas robeža ir perpendikulārā līnija virs PSRS sauszemes un jūras robežlīnijas visā tās garumā. Tādā pašā veidā kā gaisa robeža tiek noteiktas arī tā saucamās apakšzemes robežas. Gaisa robežu un apakšzemes robežu dabā nav praktiski iespējams novilkt.

Valsts robežas, tāpat kā valsts teritorija, ir neaizskaramas. 1975. gada Eiropas drošības un sadarbības apspriedes Nobeiguma aktā līdzās valstu teritoriālās integritātes principam ir nostiprināts arī valstu robežu neaizskaramības princips: «Dalībnieces valstis uzskata par neaizskaramām kā visas savstarpējās robežas, tā arī visu valstu robežas Eiropā, tāpēc tagad un nākotnē tās atturēsies no jebkuriem mēģinājumiem uzbrukt šīm robežām. Tās attiecīgi atturēsies arī no jebkādam prasībām vai jebkādas ricības, kuru mērķis būtu sagrābt un uzurpēt jebkuras dalībnieces valsts teritorijas daļu vai visu teritoriju.»² Jebkuri mēģinājumi apdraudēt valsts robežas kvalificējami kā valsts suverenitātes apdraudējums un tātad ir visrupjākais vispārātzīto starptautisko tiesību normu un principu pārkāpums, par ko iestājas starptautiskā tiesiskā atbildība.

Katrai valstij ir jārespektē citas valsts robežas, to neaizskaramība. Tajā pašā laikā ikvienai valstij ir tiesības aizsargāt savu robežu, lai to nepārkāptu ne ārvalsts amatpersonas, ne arī privātas personas. Gadījumā, ja valsts robežu pārkāpj ārvalsts karakuģi, kara lidmašīnas vai robežapsardzes vienība, valsts var iesniegt oficiālu protestu ārvalstij vai pat lietot fiziskus piespiedu līdzekļus pret robežpārkāpējiem.

Automobiļu, dzelzceļa, gaisa un ūdens transporta satiksme, kā arī jebkura cita satiksme (arī starptautiskie telefona-telegrāfa sakari) pāri PSRS valsts robežai notiek saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem un PSRS nolīgumiem ar ārvalstīm.

Visi virszemes transporta līdzekļi šķērso valsts robežu vietās, kur ir robežas Kontroles un caurlaides punkti (KCP), bet visu veidu gaisa kuģi — speciāli noteiktās vietās (gaisa vārti). Nolaistnās pēc ielidošanas PSRS gaisa telpā, kā arī izlidošana no Padomju Savienības atļauta tikai no lidostām, kurās ir KCP.

PSRS sauszemes un ūdens teritorijā, ja tas ir nepieciešams valsts robežas aizsargāšanas interesēs, tiek noteiktas pierobežas zonas un pierobežas joslas. *Pierobežas zonā* ietilpst valsts rajoni un apdzīvotas vietas, kas atrodas pie valsts robežas, ieskaitot valsts teritorijā esošās pierobežas upes, ezerus, PSRS teritoriālo jūru un iekšējos ūdeņus. Iebraukšanu un uzturēšanos pierobežas zonā

¹ Sk.: PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1960, № 34.

² Miera, drošības un sadarbības vārdā, 17. lpp.

personām, kas tur pastāvīgi nedzīvo, atļauj, ja nav noteikta citāda kārtība, iekšlietu orgāni. *Pierobežas josla* ir ne platāka par 2 km. Tajā robežapsardzības karaspēka daļas nosaka papildu ierobežojumus. Iebraukšanu pierobežas joslā atļauj attiecīgās robežapsardzības karaspēka daļas pavēlniecība. Par iebraukšanas un uzturēšanās noteikumu neievērošanu pierobežas zonā un pierobežas joslā ir noteikta administratīvā vai kriminālā atbildība.

Par robežu nelikumīgu pāriešanu visās valstīs ir paredzēti administratīvie vai kriminālsodi. Tā, piemēram, PSRS savienoto republiku kriminālkodeksos ir noteikts, ka par izbraukšanu uz ārzemēm, iebraukšanu Padomju Savienībā vai robežas pāriešanu bez noteiktas pases vai attiecīgu varas orgānu atļaujas soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no viena līdz trim gadiem. Šis noteikums neattiecas uz gadījumiem, kad PSRS ierodas ārvalstu pilsoņi bez noteiktās pases vai atļaujas, lai izmantotu patvēruma tiesības, ko piešķir PSRS Konstitūcija. Par ielidošanu PSRS un izlidošanu no tās bez noteiktas atļaujas, par atļaujā norādīto maršrutu, nolaišanās vietu, gaisa vārtu, lidojuma augstuma neievērošanu vai citādu starptautisko lidojumu noteikumu pārkāpšanu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no viena līdz desmit gadiem vai ar naudas sodu līdz vienam tūkstošim rubļu ar lidmašīnas konfiskāciju vai bez konfiskācijas. Par kontrabandu, tas ir, preču vai citu vērtību nelikumīgu pārgādāšanu pāri PSRS valsts robežai, kas izdarīta, noslēpjot priekšmetus speciālās glabātuvēs vai viltus ceļā izmantojot muitas un citus dokumentus, vai lielos apmēros, vai ko izdara personu grupa, kura organizējusies, lai nodarbotos ar kontrabandu, vai ko izdara amatpersona, izmantojot dienesta stāvokli, kā arī par sprāgstvielu, narkotisku, stipri iedarbīgu un indīgu vielu, ieroču un uzkabes kontrabandu soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu, un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma.

PSRS sauszemes un jūras valsts robežu aizsargā robežapsardzības karaspēks. Gaisa telpu aizsargā PSRS pretgaisa aizsardzības karaspēks. Veicot savus tiešos pienākumus un galvenos uzdevumus, šīs karaspēka daļas vadās no PSRS likumiem un citiem normatīviem aktiem, kā arī no PSRS attiecīgajiem līgumiem ar ārvalstīm.

PSRS robežapsardzības karaspēka daļas novērš jebkurus valsts robežas pārkāpumus, vajā un aiztur ārvalstu jūras un gaisa kuģus, kas pārkāpj iebraukšanas noteikumus PSRS teritoriālajā jūrā un PSRS gaisa telpā, uzrauga robežzīmju stāvokli, kontrolē noteiktā robežas režīma ievērošanu pierobežas joslā un pierobežas zonā, kā arī veic citus tām uzliktos pienākumus.

Uz robežas starp valstīm ar valstu likumiem un starptautiskajiem nolīgumiem tiek noteikts īpašs *pierobežas režīms*. Valsts iekšējā likumdošana pierobežas apvidos reglamentē valsts robežas apsargāšanas kārtību, muitas, sanitāros un citus tiesiskos režīmus, paredz dzīvošanas, iebraukšanas un izbraukšanas noteikumus, kā

arī saimnieciskās un jebkuras citas darbības nosacījumus, kas obligāti kā šīs valsts pilsoņiem, tā arī ārvalstniekiem un personām bez pilsonības.

Pierobežas režīms, kas nepieciešams valsts drošības garantēšanai, kā arī dažādu robežkonfliktu novēršanai, Padomju Savienībā noteikts 1960. gada Nolikumā par PSRS valsts robežas aizsardzību, 1970. gada Nolikumā par iebraukšanu PSR Savienībā un izbraukšanu no PSR Savienības, kā arī 1962. gada PSRS Gaisa kodeksā, 1964. gada PSRS Muitas kodeksā un citos likumdošanas aktos.

Jautājumus, kas skar divu kaimiņvalstu intereses un kuru atrisināšanai nepieciešama attiecīga sadarbība, regulē ar starptautiskiem nolīgumiem. Te vispirms jāmin robežas un robežzīmju uzturēšana pienācīgā kārtībā, robežas redmarkācija, pierobežas ūdeņu izmantošana, robežas pāriešanas noteikumi, robežu šķērsojošo dzelzceļu un šoseju lietošana, darbu veikšana uz robežas, robežincidentu nokārtojums, dabisko resursu izmantošana pierobežā utt.

Padomju Savienībai ir līgumi (nolīgumi) par valsts robežas tiesisko režīmu gandrīz ar visām kaimiņvalstīm. Pamatojoties uz attiecīgiem nolīgumiem, ir noregulēta arī kuģniecība, zivju zveja, kokmateriālu pludināšana, ūdensbaseinu izmantošana un dažādu hidrotehnisko būvju un iekārtu ierīkošana pierobežas upēs, ezeros un citās ūdenskrātuvēs.

Pamatojoties uz Padomju Savienības nolīgumiem ar kaimiņvalstīm, starptautiskajā praksē radies *robežas komisāru institūts*, kas kalpo miera un labu kaimiņattiecību stiprināšanai. No PSRS robežapsardzības karaspēka daļu virsniekiem tiek iecelti speciāli pilnvaroti pārstāvji (robežas komisāri, robežas pilnvarotie, to vietnieki un palīgi). Kopā ar robežvalstu līdzīgiem pārstāvjiem viņi uz paritātes pamatiem veido īpašu komisiju.

Robežas komisāru vai robežas pilnvaroto pārziņā ir valsts robežas noteikti iecirkņi, kuros tie realizē kontroli par valsts robežas režīma ievērošanu, izmeklē robežas pārkāpšanas gadījumus, izšķir radušos incidentus un konfliktus, kā arī veic pasākumus to novēršanai nākotnē. Ja robežas komisāriem neizdodas vienoties ar citu valstu attiecīgajiem pārstāvjiem un noregulēt radušās konflikta situācijas, jautājumus nodod izšķiršanai diplomātiskā ceļā.

3.§. VALSTS ROBEŽAS GROZĪŠANAS JURIDISKIE PAMATI UN PAŅĒMIENI

Mūsdienu starptautiskās tiesības, kā tas jau norādīts iepriekš, aizliedz varas lietošanu teritoriālu jautājumu risināšanā. Taču tās pieļauj iespēju, dažos gadījumos pat atzist par nepieciešamu, izdarīt teritoriālus grozījumus, lietojot starptautisko tiesību legālos līdzekļus un paņēmienus.

Garantējot valstu un nāciju teritoriālo neaizskaramību, mūsdienu starptautiskās tiesības nosaka, ka valstīm ir jāatturas no

jebkuras rīcības, kas nav savienojama ar ANO Statūtu principiem un mērķiem, kas vērsta pret jebkuras citas valsts teritoriālo integritāti, politisko neatkarību vai tās vienību, t. i., no jebkuras tādas darbības, kas nozīmētu varas vai varas draudu lietošanu. Valstis nedrīkst militāri okupēt citas valsts teritoriju vai padarīt to par citu tiešu vai netiešu spēka līdzekļu lietošanas objektu. Starptautiskās tiesības nosaka, ka teritoriālo strīdu atrisināšanai var tikt lietoti tikai miera līdzekļi.

Tā ir mūsdienu kopējo starptautisko tiesību galvenā atšķirība no pirmsoktobra laikmeta starptautiskajām tiesībām, saskaņā ar kurām karš tika atzīts par likumīgu līdzekli starptautisko problēmu kārtīšanai, un līdz ar to vājāko valstu teritoriju vardarbīga sagrābšana tika uzskatīta par svarīgāko tiesisko pamatu teritoriālajiem grozījumiem.

Līdz ar agresīva kara aizliegumu stāvoklis ir būtiski mainījies. Tagad par svarīgāko tiesisko pamatu teritoriālām pārmaiņām atzīst *nāciju pašnoteikšanās tiesības*. Imperiālisma koloniālās sistēmas sabrukuma loģisks rezultāts bija suverēnu valstu izveidošanās teritorijās, kas agrāk vardarbības ceļā bija pievienotas kādai metroplei.

Istenojot tautu un nāciju pašnoteikšanās tiesības, iespējami visdažādākie teritoriālie grozījumi: sākot ar nelielām teritoriālām pārmaiņām un beidzot ar pilnīgi jaunu, neatkarīgu valstu izveidošanu. Var notikt vairāku valstu apvienošanās federācijā vai unitārā valstī, izstāšanās no federācijas vai arī kādas noteiktas teritorijas atdalīšanās no valsts. Nāciju griba šādos gadījumos var tikt izteikta dažādi: nācijas izvēlēto valsts varas augstāko pārstāvības orgānu lēmumos; organizējot bruņotu cīņu; visas tautas nobalsošanā (*plebiscīts* vai *referendums* daļēju teritoriālo grozījumu gadījumos un kā tautas gribas izpausmes veids, panākot politisko neatkarību un izveidojot suverēnu neatkarīgu nacionālu valsti). Ieinteresētās valstis teritoriālos jautājumus var kārtot, arī slēdzot attiecīgus līgumus par teritoriju vienpusēju vai savstarpēju nodošanu, t. i., *cesiņas* ceļā. Feodālisma laikmetā cesiju praktizēja dāvinājumu, ķīlu un teritoriju apmaiņas formās. Līdz XX gs. sākumam visai bieža parādība bija arī teritoriju *pirkšana-pārdošana*, sevišķi ASV praksē. Tā, piemēram, 1803. gadā ASV nopirka no Francijas par 15 milj. dolāru Luiziānu; 1867. gadā no Krievijas par 7,2 milj. dolāru Aļasku un Aleutu salas; 1916. gadā no Dānijas par 25 milj. dolāru daļu Antīļu salu.

Valstīm vienojoties, dažreiz notiek apmaiņa ar dažām nelielām teritorijām (piemēram, PSRS un Irānas 1954. gada 2. decembra nolīgums).

Par likumīgu mūsdienās tiek atzīta noteiktas *teritorijas atņemšana agresoram*, piemērojot starptautiskās tiesiskās sankcijas, īpaši, ja attiecīgā teritorija tiek izmantota kā placdarms militāram uzbrukumam kaimiņvalstīm. Teritorijas atņemšana ir viena no starptautiskās tiesiskās atbildības formām smagākā starptautiskā

nozieguma — agresijas gadījumā, kā arī preventīvs pasākums agresijas atkārtošanas iespējas novēršanai. Pēc otrā pasaules kara šādas sankcijas tika lietotas pret Vāciju un Japānu.

Mūsdienu kopējās starptautiskās tiesības pieļauj citas valsts teritorijas izmantošanu, slēdzot starptautiskus nolīgumus *par tranzītu caur otras valsts teritoriju* vai par kādas teritorijas daļas *iznomāšanu* noteiktām vajadzībām.

Starptautisko tiesību vērtējumā tranzīts ir kādas citas valsts teritorijas (satiksmes ceļu) izmantošana kravu, bagāžas vai pasažieru pārvadājumiem uz kādu trešo valsti vai jūras ostu, sakariem ar anklāviem vai sakariem starp savas teritorijas divām daļām. Valsti, caur kuru notiek tranzīts, starptautiskajos tiesiskajos dokumentos dažkārt dēvē par tranzīta valsti.

Teritorijas iznomāšana ir tad, ja viena valsts nodod otrai kādu daļu savas teritorijas nolīgumā paredzētajiem mērķiem un uz noteiktu laiku.

1962. gada 27. septembrī PSRS un Somijas Republika parakstīja līgumu par Saimas kanāla padomju daļas un Mazās Visocka salas iznomāšanu Somijas Republikai. Šajā līgumā tika noteikti iznomāšanas mērķi un funkcionālie ietvari. Somija ieguva tiesības uz laiku izmantot šīs teritorijas kravas pārvadājumiem, noliktavām un kravu pārkraušanai. Kā papildinājums šim līgumam 1968. gadā tika parakstīts Nolīgums par pasažieru pārvadājumiem Padomju Savienības izīrētajā teritorijā un tālāk tranzītā līdz Ļeņingradai un atpakaļ.

Teritorijas iznomāšanas tiesiskumu nosaka līgumslēdzēju valstu brīvprātības un līdztiesības principu ievērošana, valsts suverenitātes un teritoriālās integritātes principu respektēšana savstarpējās attiecībās. Beztermiņa līgumi par teritoriju iznomāšanu, kas ierobežo valstu suverēnās tiesības un rada neizdevīgu un atkarīgu stāvokli valstij, kura iznomā savu teritoriju, saskaņā ar mūsdienu starptautiskajām tiesībām nav atzīstami par legāliem un ir anulējami, jo faktiski tie maskē svešu teritoriju noziedzīgu aneksiju.

4.§. STARPTAUTISKĀS UPES UN KANĀLI

Starptautiskās upes

Upes, kuras tek caur vairāku valstu teritorijām, tiek dēvētas par *daudz nacionālām* upēm. To starptautiskā tiesiskā režīma principi valstu praksē ir šādi: katra piekrastes valsts īsteno savas suverēnās tiesības tajā upes daļā, kas atrodas tās teritorijā; visus jautājumus, kas saistīti ar daudz nacionālās upes izmantošanu piekrastes valstu kopējās interesēs, izšķir, ieinteresētajām valstīm slēdzot attiecīgus nolīgumus; jautājumus par brīvu kuģniecību visu valstu kuģiem daudz nacionālajā upē izšķir piekrastes valstis; neviena valsts daudz nacionālo upi nedrīkst izmantot tā, ka tiek nodarīts kaitējums kādai piekrastes valstij.

Visu to upju režīms, kuras tek caur divu vai vairāku valstu teritoriju, pamatojas uz katras piekrastes valsts suverēno tiesību atzišanu attiecīgā upes posmā valsts teritorijas robežās. Šo upju dabiskie ģeogrāfiskie un ekonomiskie faktori rada nepieciešamību ieinteresētajām valstīm slēgt divpusējus vai daudzpusējus līgumus, kas regulē kuģniecības, zvejniecības un citus jautājumus. Šādām upēm ir jānosaka tāds tiesiskais režīms, lai, vienai valstij izmantojot upi, kas ir vienots dabisks komplekss, netiktu kaitēts citu piekrastes valstu ekonomiskajām, politiskajām un militārajām interesēm, kā arī tiktu ievēroti noteikumi par apkārtējās vides aizsardzību.

Pēc daudz nacionālo upju tiesiskā un ģeogrāfiskā stāvokļa īpatnībām ir jāizšķir

upes, kurām ir kuģu satiksme ar atklātu vai reģionālu jūru un kuru statuss paredz brīvu tirdzniecības kuģniecību kā piekrastes, tā arī pārējām valstīm. Tādas upes pēc sava tiesiskā režīma ir *starptautiskas*,

upes, kuras drīkst izmantot tikai piekrastes valstis. Tās ir upes, kurām nav izejas uz jūru, un to tiesisko režīmu nosaka piekrastes valstu savstarpējie nolīgumi,

upes, kas daļēji vai pilnīgi atdala divu vai vairāku valstu teritorijas (robežupes). To tiesiskais režīms parasti lielā mērā sakrīt ar pierobežas režīmu. Tomēr tas nenozīmē to, ka šādu upju saimnieciska izmantošana būtu liegta kaimiņvalstīm.

No visām daudz nacionālajām upēm starptautiskās upes veido visai nelielu daļu. Tā, piemēram, Eiropā no 170 daudz nacionālajām upēm tikai divām ir Starptautisko upju statuss. Tās ir Donava (pēc 1948. gada Belgradas konvencijas) un Reina (pēc 1868. gada Manheimas konvencijas).

1885. gada Berlīnes konferences Nobeiguma akts starptautisko upju statusu noteica Kongo un Nigēras upēm, paredzot visām valstīm brīvu kuģniecību pa šīm Āfrikas svarīgākajām ūdens artērijām. Attiecībā uz Nigēras upi Berlīnes Nobeiguma akta noteikumus tagad aizvieto 1963. gadā parakstītais akts par Nigēras upes baseina valstu ekonomisko sadarbību un navigāciju šajā upē.

1963. gadā Gvineja, Mali, Mauritānija un Senegāla parakstīja nolīgumu par Senegālas upes režīmu un tās izmantošanu, bet 1964. gadā pieņēma papildu konvenciju par brīvu tirdzniecības kuģniecību visām valstīm.

Arī Latīņamerikā vairākas upes ir atklātas visu valstu tirdzniecības kuģiem. Tādas ir Laplatas sistēmas upes un Amazones upe ar pietekām. Šo upju režīms ir noteikts piekrastes valstu — Argentīnas, Bolīvijas, Brazīlijas, Kolumbijas, Paragvajes, Peru un Urugvajes divpusējos nolīgumos, kā arī šo valstu nolīgumos ar ASV, Franciju un Lielbritāniju. Īpaši atviegloti kuģniecības noteikumi šajās upēs līgumos paredzēti ASV, kaut arī ASV nav šo upju piekrastes valsts.

Starptautiskajās upēs navigācija ir brīva un atklāta visu valstu pilsoņiem, tirdzniecības kuģiem un kravām, ievērojot līdztiesības principu attiecībā uz ostu un navigācijas nodevām un tirdzniecības kuģniecības nosacījumiem.

Citu valstu karakuģiem braukšana starptautiskajās upēs parasti ir liegta. Tāds aizliegums noteikts, piemēram, 1948. gada Belgradas konvencijā, kas pirmo reizi vēsturē Donavas režīmu noteica, ievērojot Donavas valstu intereses un suverēnās tiesības. Donavas valstu karakuģu braukšana aiz attiecīgas valsts teritorijas robežām iespējama, tikai pamatojoties uz attiecīgiem nolīgumiem ar pārējām Donavas valstīm.

Vairāku daudz nacionālo upju starptautiskā tiesiskā režīma jautājumus kārtot īpašas starptautisko upju komisijas, kuru uzdevums ir veicināt to jautājumu atrisināšanu, kas ir aktuāli un nozīmīgi šādu upju kopīgā ekspluatācijā. Tā, piemēram, saskaņā ar 1948. gada Belgradas konvenciju ir izveidota un darbojas Donavas komisija, kas sastāv no Donavas valstu pārstāvjiem. 1963. gadā tika pieņemta Konvencija par Donavas komisijas privilēģijām un imunitātēm. Atbilstoši šai konvencijai Donavas komisija ir atzīta par juridisku personu, un tā ir tiesīga slēgt darījumus, iegūt, iznomāt un atsavināt mantu, kā arī griezties tiesā.

Vairākums pasaules upju pēc sava ģeogrāfiskā stāvokļa ir *nacionālas*, t. i., tādas, kas pilnībā atrodas vienas valsts teritorijā un tātad ir pakļautas tikai šīs valsts suverenitātei. So upju izmantošana un to tiesiskā režīma noteikšana ir katras attiecīgās valsts iekšējā kompetence. Ārvalstu kuģiem braukt pa nacionālu upi iespējams tikai ar tās valsts atļauju, kuras teritorijā upe atrodas. Praksē šādu atļauju noformē ar attiecīgiem kompetentu valsts orgānu aktiem vai arī ieinteresētajām valstīm noslēdzot līgumu. Tā, piemēram, Padomju Savienība atļauj kuģot ārvalstu tirdzniecības kuģiem Jņpisejā apmēram 100 km attālumā no tās grīvas.

Starptautiskie kanāli

Kanāli ir mākslīgi izveidoti ūdensceļi, kas šķērso valstu teritoriju un atrodas to suverenitātē.

Īpaša nozīme ir tiem kanāliem, kurus valstis izmanto kā starptautiskās satiksmes ūdensceļus un kuriem ir liela loma starptautiskajā jūras tirdzniecības kuģniecībā. Tādi kanāli ir Panamas kanāls Panamas teritorijā, Suecas kanāls Ēģiptes teritorijā, Ķīles kanāls VFR teritorijā un daži citi. Suecas kanāla tiesisko režīmu nosaka 1888. gada Konstantinopoles konvencija. Savukārt Panamas kanāla tiesisko režīmu sākotnēji noteica 1903. gada līgums starp Panamu un ASV, kas tagad aizstāts ar 1978. gada 19. aprīlī ASV Senāta ratificēto līgumu.

Kā Panamas kanālam, tā arī Suecas kanālam noteikts starptautisks kuģniecības režīms. Šie kanāli ir atklāti visu valstu tirdzniecības kuģu un karakuģu brīvai kuģošanai kā miera, tā arī kara laikā. Attiecībā uz Suecas kanālu 1888. gada Konstantinopoles konvencijā tas formulēts pietiekami skaidri un noteikti: kanāls kā kara, tā miera laikā vienmēr būs brīvs un atklāts visiem komerckuģiem un karakuģiem bez karoga atšķirībām. Konvencija aizliedz kanāla blokādi. Kara apstākļos paredzēta kanāla neitralizācija. Konstantinopoles konvencijas noteikumi un gars, kā arī no tās izrietošie pienākumi un tiesības tika apstiprināti vēlreiz pēc 1956. gadā Ēģiptes valdības izdarītās Suecas kanāla sabiedrības nacionalizācijas. Tas skaidri tika deklarēts Ēģiptes valdības pieņemtajā memorandumā un Deklarācijā. Saskaņā ar nacionalizācijas aktu tika izveidota Suecas kanāla Administrācija, kas pārvalda kanālu, ievērojot visu kanāla izmantotāju līdztiesību.

Ķīles kanāls, kas savieno reģionālo Baltijas jūru un tās šaurumus ar atklāto Ziemeļjūru, tika nodots ekspluatācijā 1895. gadā, un līdz 1919. gadam to kontrolēja Vācija kā savus iekšējos ūdeņus. Starptautisks tiesisks režīms kanālam pirmo reizi tika noteikts Versaļas miera līguma 380.—386. pantā. Saskaņā ar līguma noteikumiem Ķīles kanālu un tā pieejas pasludināja par vienmēr brīviem un atklātiem visu to valstu kara un tirdzniecības kuģiem, kas ar Vāciju ir miera attiecībās. 1936. gadā fašistiskā Vācija vienpusēji atteicās no Versaļas līguma, un 1939. gada 14. janvārī Vācija izdeva Noteikumus par kuģniecību Ķīles kanālā, kas ar nelieliem grozījumiem ir spēkā VFR vēl mūsdienās. Šo Noteikumu 6. paragrāfs nosaka, ka braukšana pa kanālu ir atļauta visu valstu tirdzniecības kuģiem jebkurā diennakts laikā pēc attiecīgas nodevas samaksāšanas. Attiecībā uz ārvalstu karakuģiem noteikts, ka tie var braukt pa kanālu tikai pēc iepriekšējas atļaujas, kas saņemta diplomātiskā ceļā. Noteikumos paredzēts, ka vietējās VFR varas iestādes var ierobežot kuģu braukšanu pa kanālu, ja tas nepieciešams, lai uzturētu kanālu lietošanas kārtībā, un ja to prasa militārās drošības intereses.

Tādējādi Ķīles kanāla tiesisko režīmu VFR ir noteikusi vienpusēji. Taču jāatzīmē, ka, ievērojot Baltijas jūras un Ziemeļjūras tiesiskos režīmus, kā arī iepriekšējo starptautisko tiesisko praksi, Ķīles kanāla tiesiskais režīms ir jānosaka starptautiski tiesiskā ceļā, — noslēdzot speciālu starptautisku līgumu starp visām ieinteresētajām valstīm.

5.§. ZIEMEĻU LEDUS OKEĀNA UN TĀ JŪRU STARPTAUTISKAIS TIESISKAIS REŽĪMS

Arktika ir Zemes polārais apgabals Ziemeļu puslodē, kas ietver sevī Eirāzijas un Ziemeļamerikas kontinenta ziemeļu daļu, Ziemeļu Ledus okeānu ar tā jūrām un salām, kā arī Atlantijas un Klusā okeāna ziemeļu daļu.

Ziemeļu Ledus okeāna un tā jūru tiesiskais režīms veidojās atbilstoši tā dēvētajai polāro sektoru sistēmai, saskaņā ar kuru visa Arktika no PSRS, ASV, Kanādas, Dānijas un Norvēģijas ziemeļu robežas līdz Ziemeļpolam sadalīta piecos trīsstūra formas sektoros (trīsstūru pamats ir šo valstu ziemeļu robežas, kuras saskaras ar Ziemeļu Ledus okeānu, bet virsotne — Ziemeļpols). PSRS nostiprināja savas tiesības uz polāro sektoru ar PSRS CIK Prezidija 1926. gada 15. aprīļa lēmumu, kas noteica, ka visas zemes un salas, kas ir jau atklātas, kā arī tās, kas nākotnē var tikt atklātas un atrodas sektora ietvaros (no Padomju Savienības Ziemeļu piekrastes līdz Ziemeļpolam, no austrumu meridiāna $32^{\circ}4'35''$ līdz rietumu meridiāna $168^{\circ}49'30''$) ir teritorija, kas pieder PSRS.

Polāro sektoru robežas nebūt nevar uzskatīt par attiecīgo valstu robežām. Tāpēc valsts polārā sektora noteikšana nebūt neatrisina automātiski jautājumu par tā tiesisko režīmu.

Kaut arī Ziemeļu Ledus okeāna arktisko jūru tiesiskais režīms ir jānoskaidro katrai jūrai atsevišķi, pamatojoties uz mūsdienu starptautisko tiesību principiem, gadu gaitā izveidojušos praksi, politiskajiem, ekonomiskajiem, aizsardzības, ģeogrāfiskajiem un citiem faktoriem, kas kopumā determinē vienas vai otras jūras tiesiskā režīma īpatnības, tomēr katras valsts polārā sektora ietvaros arktisko jūru režīms ir cieši vienots.

To jūru tiesiskais režīms, kuras ietilpst PSRS polārajā sektorā, atšķiras no vispārāztītā atklāto jūru režīma. Šīs jūras atrodas tālu no starptautiskajiem jūras ceļiem un, izņemot atsevišķus gadījumus, tajās nav starptautiskās kuģniecības. Turklāt pēc konfigurācijas Austrumsibīrijas jūra, Karas jūra un Laptevu jūra ir līča tipa jūras, ko no Ziemeļu Ledus okeāna puses norobežo arhipelāgi un atsevišķas salas (piemēram, Jaunsibīrijas salas, Novaja Zemļas sala, Severnaja Zemļas salas, Franča Jozefa Zeme). Gada lielākajā daļā šīs arktiskās jūras sedz pat modernajiem ledlaužiem necaurejami ledāji.

Padomju polāro sektoru šķērso Ziemeļu jūras ceļš, kas ir galvenā PSRS nacionālā komunikācija Arktikā. Normālas, nepārtrauktas tā funkcionēšanas nodrošināšana ir visai sarežģīta, un tā prasa ievērojamus izdevumus un veselu kompleksu nepārtrauktu organizatorisku un administratīvu pasākumu. Lai realizētu valsts kontroli pār Ziemeļu jūras ceļa racionālu izmantošanu, organizētu arktisko kuģniecību, garantētu kuģniecības drošību un risinātu apkārtējās vides aizsardzības jautājumus Arktikā, ir izveidota Ziemeļu jūras ceļa Administrācija.

Pārējās valstis nekad nav apstrīdējušas PSRS vēsturiskās tiesības uz tās arktiskajām jūrām. Mūsdienu starptautisko tiesību vērtējumā tas nozīmē šo jūru attiecīgo, uz vēsturiskajām tiesībām pamatoto tiesisko režīmu faktisko atzīšanu. Valstis klusējot ir piekritušas PSRS realizētajām funkcijām Arktikā, kā arī pastāvošajiem administratīvajiem un citiem tiesiskiem noteikumiem. To apliecina

fakts, ka ārvalstu kuģi, kas atsevišķos gadījumos brauc pa Ziemeļu jūras ceļu vai, pamatojoties uz līgumiem ar padomju ārējās tirdzniecības apvienībām, piedalās arktiskajā navigācijā, vienmēr pilnībā atzīst un respektē to PSRS valstu orgānu norādījumus, kas pārzina un kārtō arktisko jūru izmantošanu. Saskaņā ar PSRS izdotajiem noteikumiem ārvalstu kuģi sniedz no tiem prasīto informāciju un ievēro noteikto kuģniecības režīmu.

Ziemeļu Ledus okeāna un arktisko jūru plašumi, izņemot piekrastes valstu vēsturiskos ūdeņus un teritoriālās jūras, ir atklātā jūra. Tomēr katra valsts, kurai ir savs polārais sektors, savas nacionālās drošības garantēšanai var uzskatīt to par savu sevišķo interešu zonu. Atbilstoši tam polārā sektora piekrastes valstis aizliedz iebraukt savā sektorā ārvalstu karakuģiem un zemūdenēm. Ir aizliegti arī kara lidmašīnu lidojumi.

6.§. ANTARKTIKAS STARPTAUTISKAIS TIESISKAIS REŽĪMS

Antarktika ir Dienvidu polārais apgabals, kas ietver Antarktīdu (kontinents Dienvidu puslodē, Antarktīkas centrālajā daļā ap Dienvidpolu) un Atlantijas, Indijas un Klusā okeāna dienvidu daļu ar salām.

Antarktīkas režīms noteikts ar 1959. gada 1. decembra Vašingtonas līgumu, kura dalībnieces tagad ir 16 valstis — ASV, Austrālija, Argentīna, Beļģija, Čīle, Francija, Dienvidāfrikas Republika, Japāna, Jaunzēlande, PSRS, Norvēģija, Lielbritānija un vēlāk līgumam pievienojušās Dānija, Čehoslovākija, Holande un Polija.

Antarktīdas un visu to jūras plašumu, kas atrodas dienvidos no dienvidu 60. paralēles, tiesiskā režīma svarīgākais nosacījums ir tas, ka visu šo zemeslodes milzīgo zonu drīkst izmantot tikai miermīlīgiem mērķiem un tajā aizliegti jebkura rakstura militārie pasākumi, tādi kā militāro bāzu un nocietinājumu izveidošana, militāri manevri un jebkuru ieroču izmēģinājumi. Ipaši līgumā uzsvērts kodolizmēģinājumu aizliegums un aizliegums Antarktīkā «apglabāt» radioaktīvos atkritumus un materiālus. Tādējādi Antarktīka ir pasludināta par neitralizētu, demilitarizētu un no kodolieročiem brīvu zonu. Tā ir atklāta un brīvi pieejama visām valstīm zinātnisko pētījumu veikšanai mierlaika vajadzībām.

Visi Antarktīkas rajoni, ieskaitot tajos izvietotās valstu zinātniskās pētniecības stacijas, ir brīvi Vašingtonas līguma dalībnieču valstu ieceltai novērotāju inspekcijai. Atbilstoši līguma noteikumiem valstis dalībnieces regulāri reizi divos gados rīko konsultatīvās apspriedes, kurās apmainās ar informāciju un izstrādā rekomendācijas jautājumos, kas attiecas uz līguma noteikumu īstenošanu. Līdz šim notikušajās apspriedēs liela vērība veltīta arī Antarktīkas faunas un floras aizsardzībai.

7.Š. TERITORIJAS DEMILITARIZĀCIJA UN NEITRALIZĀCIJA

Teritorijas *demilitarizācija* ir starptautiskā līgumā noteikts attiecīgas teritorijas vai telpiskās vides tiesiskais režīms, kas pilnīgi vai daļēji aizliedz šajā teritorijā dislocēt karaspēku un izvietot bruņojumu, kā arī būvēt militāras bāzes un nocietinājumus.

Pilnīgi demilitarizētās teritorijas ir, piemēram, Ālandu salas (kopš 1856. gada), Spicbergenas arhipelāgs (kopš 1920. gada) un Antarktika (kopš 1959. gada), kā arī Mēness un citi debess ķermeņi saskaņā ar 1967. gada Līgumu par kosmosu. Daļēji demilitarizētas ir teritorijas un telpiskās vides, kurās aizliegts izvietot un glabāt kodolieročus, kā, piemēram, Kosmos atbilstoši 1967. gada līguma noteikumiem un jūru un okeānu dzīles un dibens saskaņā ar 1971. gada Līgumu par aizliegumu izvietot jūru dibenā un dzīlēs kodolieročus un citus masu iznīcināšanas ieroču veidus.

Neitralizācija ir tāds teritorijas režīms, kas nosaka militāras darbības aizliegumu noteiktos rajonos vai arī aizliedz šo rajonu izmantošanu par bāzi karadarbībai.

Tāpat kā demilitarizācija, neitralizācija ir institūts, kas tiek noteikts un reglamentēts, slēdzot attiecīgus starptautiskus līgumus, lai militāru konfliktu gadījumā nodrošinātu attiecīgu teritoriju vai telpiskās vides neizmantošanu par karadarbības lauku. Parasti demilitarizāciju (pilnīgu vai daļēju) paredz vienlaikus ar neitralizāciju, kā tas ir, piemēram, attiecībā uz Spicbergenas arhipelāgu, Mēnesi un citiem debess ķermeņiem, Kosmosu, Antarktiku utt.

8.Š. APKĀRTEJĀS VIDES AIZSARDZĪBA

Aktuāla globāla problēma mūsdienās ir apkārtējās vides aizsardzība, kas tieši skar visu valstu intereses.

Visas valstis ir ieinteresētas aizsargāt augsni, atmosfēru un ūdeņus. Turklāt visi dabas resursu racionālas izmantošanas jautājumi sava nozīmīguma ziņā pārsniedz valstu nacionālās robežas, līdz ar to radot nepieciešamību valstīm šai jomā sadarboties.

Vēsturiski ir izveidojusies starptautisko parašu tiesību norma, saskaņā ar kuru katra valsts, īstenojot tai piederošo suverenitāti savā teritorijā un izmantojot savu dabisko vidi saimnieciskai un citām darbībām, nedrīkst kaitēt citu valstu dabiskajiem resursiem. To atzinušas, piemēram, arī Eiropas drošības un sadarbības apspriedes valstis. Nobeiguma aktā teikts: «...katrai valstij dalībnieci saskaņā ar starptautisko tiesību principiem sadarbības garā jāveic pasākumi, lai darbība, kas notiek tās teritorijā, nebūtu apkārtējās vides pasliktināšanās cēlonis citai valstij vai rajoniem, kas atrodas ārpus nacionālās jurisdikcijas...»¹

1972. gada Stokholmas Deklarācijā par cilvēka apkārtējo vidi noteikts, ka saskaņā ar ANO Statūtiem un starptautisko tiesību

¹ Miera, drošības un sadarbības vārdā, 45. lpp.

principiem valstīm ir suverēnas tiesības izmantot savas zemes resursus saskaņā ar savu apkārtējās vides politiku un ka ikviens valsts ir atbildīga par to, lai attiecīgā darbība tās jurisdikcijas un kontroles ietvaros nekaitētu citu valstu vai rajonu apkārtejai videi aiz nacionālās jurisdikcijas robežām.

Starptautiski tiesiskajā aspektā risināt dabas aizsardzības problēmas iespējams, tikai stingri ievērojot valsts suverenitātes principu, valstu līdztiesību un apkārtējās vides aizsardzības universālo raksturu.

Bez minētajiem vēl kā ļoti svarīgi starptautiski tiesiski akti apkārtējās vides aizsardzības aspektā jāmin, piemēram, Maskavas līgums par kodolieroču izmēģinājumu aizliegšanu atmosfērā, zem ūdens un kosmosā, Konvencija par atklāto jūru, Līgums par Kosmosu, kā arī PSRS divpusējie nolīgumi par sadarbību apkārtējās vides aizsardzībā ar ASV, Franciju, VFR, Lielbritāniju un daudzām citām valstīm.

Attiecībā uz Baltijas jūru svarīga nozīme ir Helsinku 1974. gada konvencijai par Baltijas jūras vides aizsardzību.

X nodaļa.

STARPTAUTISKĀS JŪRAS TIESĪBAS

1.§. STARPTAUTISKO JŪRAS TIESĪBU JEDZIENS

Starptautiskās jūras tiesības ir īpaša, visai plaša starptautisko tiesību nozare. Jūras tiesību svarīgākos institūtus veido tiesību normas, kas regulē teritoriālo jūru (ūdeņu) tiesisko režīmu, speciālo jūras zonu, kontinentālā šelfa, atklātās jūras un citu starptautisko ūdens ceļu (upju, kanālu, jūras šaurumu) tiesisko režīmu. Visu Pasaules okeāna dažādo daļu tiesisko režīmu nosaka valstu pieņemtās speciālās starptautiskās konvencijas.

Starptautiskās jūras tiesības kā mūsdienu starptautisko publisko tiesību sastāvdaļa ir tiesību normu kopums, kurš regulē starptautisko tiesību subjektu (valstu, starptautisko organizāciju) attiecības, kas veidojas un pastāv sakarā ar viņu darbību Pasaules okeānā. Šis starptautisko tiesību subjektu savstarpējās attiecības ir ļoti daudzveidīgas. To sfēra aizvien vairāk paplašinās atbilstoši jaunākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, valstu materiālajām iespējām pasaules okeāna izmantošanā.

Pasaules okeāns aizņem 71% Zemes virsmas. Tā lielākā daļa ir nevienam nepiederošas, t. i., starptautiskas ūdens platības — atklātā jūra. Pārējie Pasaules okeāna ūdens plašumi ir atsevišķu valstu teritorijas sastāvdaļas. Taču arī to tiesiskajam režīmam zināmā mērā ir starptautiski tiesisks raksturs.

Pasaules okeāna dažādo daļu tiesiskais stāvoklis ir atšķirīgs. Visai daudzpusīga un sarežģīta ir arī to tiesību normu sistēma, kas nosaka Pasaules okeāna dažādo daļu tiesisko režīmu.

Kā starptautiskās publiskās tiesības visumā, tā arī jūras tiesības nemitīgi attīstās. Izmaiņas jūras tiesību normās galvenokārt nosaka valstu saimnieciskās dzīves aizvien pieaugošā internacionalizācija un pasaules zinātniski tehniskās revolūcijas sasniegumi.

2.§. STARPTAUTISKO JŪRAS TIESĪBU KODIFIKĀCIJA

Centieni kodificēt jūras tiesības ir bijuši jau iepriekšējos gadsimtos, taču oficiāli kodificēt starptautiskās jūras tiesības pirmoreiz tika mēģināts tikai 1930. gadā Nāciju Līgas sasauktajā konferencē Hāgā. Tomēr konference aprobežojās tikai ar to, ka atbalstīja konvencijas par teritoriālo ūdeņu režīmu projektu, kuru valstis tā arī neratificēja.

Pirmos panākumus jūras tiesību kodifikācijā izdevās gūt tikai pēc otrā pasaules kara ANO ietvaros. Kodifikācijas darbi tika uzticēti ANO Starptautisko tiesību komisijai. Līdz 1958. gadam tā izstrādāja 4 konvenciju projektus, kuru galīgai apspriešanai un pieņemšanai 1958. gadā Ženēvā tika sasaukta I ANO jūras tiesību konference. Šajā konferencē piedalījās 86 valstu pārstāvji, kā arī novērotāji no vairākām ieinteresētām starptautiskām organizācijām.

Konference pieņēma četras starptautiskas konvencijas: 1) par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu; 2) par atklāto jūru; 3) par kontinentālo šelfu; 4) par zvejniecību un dzīvo resursu aizsardzību atklātā jūrā.

Pēckara gados visai intensīvs darbs jaunu jūras tiesību normu radīšanā veikts arī vairākās citās starptautiskajās organizācijās, piemēram, Starpvaldību jūras konsultatīvajā organizācijā, ANO Tirdzniecības un attīstības konferences Kuģniecības komitejā, ANO Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijā, UNESCO Starpvaldību okeanogrāfijas komisijā, ANO Komitejā okeānu un jūru dibena izmantošanai aiz nacionālās jurisdikcijas robežām mierlaika vajadzībām un ANO Atbruņošanās komitejā. So starptautisko organizāciju mērķtiecīgas darbības rezultātā ir radušās starptautisko tiesību normas, kuras ir kodificētas speciālās starptautiskās konvencijās. Kā svarīgākās var minēt šādas konvencijas: 1) Konvencija par jūras piesārņošanas ar naftu novēršanu (1954, 1962); 2) Konvencija par cilvēka dzīvības aizsardzību uz jūras (1960); 3) Konvencija par kravas marku (1966); 4) Konvencija par kuģu sadursmju uz jūras novēršanas starptautiskajiem noteikumiem (1972). Bez tam liela nozīme ir 1976. gadā Hamburgas konferencē grozījumiem un papildinājumiem 1950. gada Jorkas—Antverpenes noteikumiem par kopējo avāriju, kā arī 1965. gada jūras signālu starptautiskajam krājumam u. c.

Kaut arī starptautiskās jūras tiesības līdz 70. gadu sākumam visumā bija kodificētas, par atsevišķiem būtiski svarīgiem jautājumiem valstīm tomēr neizdevās panākt savstarpēji pieņemamas vienošanās. Tā 1958. gada Ženēvas konferencē netika noregulēts

jautājums par teritoriālās jūras (ūdeņu) platumu. Rezultātus neveda arī 1960. gadā Zenēvā šajā jautājumā sasauktā II ANO jūras tiesību konference.

Laika gaitā sakarā ar jaunākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem un valstu materiālo iespēju palielināšanos okeānu un jūru dziļu un dibenu izmantošanā, kā arī sakarā ar pasaulē notikušajām pārmaiņām vispār,¹ radās nepieciešamība daudzas valstu iepriekšpieņemtās starptautisko jūras tiesību normas precizēt, pārskatīt, kā arī censties panākt starptautisku tiesisku noregulējumu jautājumos, kuros iepriekš vienošanās nebija panākta vai arī kas iepriekšminēto apstākļu dēļ kļuva aktuāli un kuros nepieciešams panākt savstarpēji pieņemamu regulējumu pilnīgi no jauna, pirmo reizi. Šādi jautājumi ir, piemēram, kontinentālā šelfa ārējās robežas precīza noteikšana, atklātās jūras dibena un dziļu izmantošanas režīms mierlaika vajadzībām, kuģniecības brīvība starptautiskajos jūras šaurumos.

ANO Ģenerālās Asamblejas XXV sesijā tika pieņemts lēmums (Rezolūcija 2750, XXV) uzdot ANO Komitejai okeānu un jūru dibena izmantošanai mierlaika vajadzībām sagatavot jaunas ANO jūras tiesību konferences sasaukšanu. Saskaņā ar mandātu Komitejai tika uzdots izstrādāt pantu projektus par plašu jūras tiesību jautājumu loku. Taču šo uzdevumu Komiteja neveica. Tai izdevās tikai izstrādāt to jautājumu uzskaitījumu, kuros nepieciešams panākt attiecīgu starptautisku tiesisku noregulējumu.

1973. gada decembrī Ņujorkā sākās III ANO jūras tiesību konference. Šīs konferences sesijas notiek ik gadu dažādās valstīs, un tās uzdevums ir izstrādāt vienotu konvenciju visos starptautisko jūras tiesību svarīgākajos jautājumos, aizstājot 1958. gadā Zenēvā pieņemtās konvencijas. Taču, tā kā valstu, it īpaši starptautisko monopolu, pretrunas ir visai būtiskas, tas ir diezgan sarežģīts un grūts uzdevums. Tomēr visumā jautājumu apspriešanā ir zināms progress. 1980. gadā beidzot tika izstrādāts konvencijas projekts, un nākamais posms varētu būt konferences darba beigšana, pieņemot konvenciju. Jāatzīmē, ka konvencijas projekts visai būtiski groza atklātās jūras brīvības principa saturu un daļēji to pat ierobežo.

3.§. IEKŠĒJIE JŪRU ŪDEŅI

Valsts teritorijās esošie ūdeņi, izņemot teritoriālo jūru, ir valsts iekšējie jeb nacionālie ūdeņi. Šajā ūdens teritorijā katra valsts realizē savas suverēnās tiesības bez jebkādiem izņēmumiem un ierobežojumiem.

Pie valsts iekšējiem ūdeņiem pieder valsts teritorijā esošās ūdenskrātuves, ezeri, upes, kanāli, kā arī iekšējie jūru ūdeņi.

¹ Dekolonizācijas procesā ir radušās daudzas jaunas suverēnas valstis, bez kuru līdzdalības bija veiktas galvenās kodifikācijas.

Valsts iekšējie jūru ūdeņi ir iekšējās jūras, kurām no valstiskās piederības viedokļa ir vienota piekraste un pār kurām valsts realizē jurisdikciju visā to akvatorijā un piekrastē. Tie ir visi jūru plašumi, kas atrodas starp krastu un taisnajām izejas līnijām, no kurām atmēra teritoriālo jūru platumu; jūras ostu akvatoriji līdz līnijai, kas savieno jūrā visvairāk izvirzītos sauszemes punktus vai pastāvīgās jūras ostas būves vai ierīces; to jūras līču ūdeņi, kuru ieejas plātums nepārsniedz 24 jūras jūdzes; ūdeņi, kurus atzīst par iekšējiem uz vēsturiska pamata, t. i., tā dēvētie vēsturiskie ūdeņi jeb vēsturiskie līči un jūras (tādi ir ASV, Francijai, Kanādai, Lielbritānijai, Norvēģijai, Padomju Savienībai un citām valstīm). PSRS iekšējās jūras ir Arāla jūra, Azovas jūra, Baltā jūra un vēl dažas citas jūras.

Īpašs statuss ir Kaspijas jūrai (ezeram), kuras krasti pieder divām valstīm: lielākā piekrastes daļa — Padomju Savienībai, mazākā — Irānai. Abu šo valstu divpusējā līgumā tā raksturota kā «padomju un irāņu jūra», kurā atļauts kuģot tikai abu šo valstu kuģiem uz līdztiesības pamatiem.

Visi iekšējie jūru ūdeņi ir pakļauti piekrastes valsts ekskluzīvai jurisdikcijai. Tikai piekrastes valsts kompetencē ietilpst to tiesiskā režīma noteikšana. Vienpusējā kārtībā tā var atļaut noteiktus iekšējo ūdeņu rajonus izmantot arī ārvalstu kuģiem kuģošanai, zvejniecībai un citiem jūras rūpaliem, kas ārvalstu kuģiem bez attiecīgām atļaujām nav pieejami. Šādus jautājumus var kārtot, slēdzot arī nolīgumus starp ieinteresētajām valstīm.

Iekšējo jūras ūdeņu tiesiskais režīms tiek noteikts arī jūras tirdzniecības ostās. To, kādas ostas ir atklātas un brīvas starptautiskai kuģniecībai, nosaka pati piekrastes valsts. (PSRS tādu jūras ostu uzskaitījums tiek publicēts Aizsardzības ministrijas izdevumā «Извещения мореплавателям».)

Ārvalstu kuģu iebraukšanu un uzturēšanos ostās, kuģa apkalpes locekļu nokāpšanas krastā kārtību un uzvedību ostā, kā arī kuģa kapteiņa attiecības ar vietējām ostas iestādēm, ostu un ostas ierīču izmantošanas kārtību ārvalsts kuģiem nosaka piekrastes valsts iekšējo tiesību normas.

Iebraukšana starptautiskajai tirdzniecībai atklātajās ostās Padomju Savienībā ir brīva. Latvijas PSR atklātās ostas ir Rīgas un Ventspils tirdzniecības ostas. Iepriekšējas informācijas sniegšana par iebraukšanu PSRS atklātajās ostās netiek prasīta. Turpretī dažās valstīs, kā, piemēram, ASV, ir noteikts, ka par ieiešanu teritoriālajā jūrā ar nolūku iebraukt jūras ostā ir jāpaziņo iepriekš (piemēram, 24 stundas agrāk).

Daudzus jautājumus, kas ir saistīti ar ārvalstu kuģu uzturēšanos jūras ostās, reglamentē valstis divpusējos nolīgumos par jūras tirdzniecības kuģniecību un konsulārajās konvencijās. Parasti šajos starptautiskajos nolīgumos ir noteikts, ka piekrastes valsts jurisdikcija laikā, kad kuģis uzturas ostā, noteiktās robežās attiecas kā uz kuģi, tā arī uz kuģa apkalpes locekļiem.

1965. gada Konvencija par starptautiskās jūras kuģniecības atvieglošanu satur unificētus noteikumus un rekomendē, kādi pasākumi jāveic sanitārā, muitas un robežas režīma nodrošināšanai jūras ostās.

Piekrastes valsts nepieciešamības gadījumā realizē arī kriminālo jurisdikciju. Tas notiek tad, ja uz ārvalsts kuģa izdarītais noziegums apdraud piekrastes valsts mieru un kārtību vai arī ja ārvalsts kuģa kapteinis vai tās valsts konsuls, ar kuras karogu brauc šis kuģis, griežas vietējās varas iestādēs pēc attiecīgas palīdzības. Šādos gadījumos, kā arī tad, ja ārvalstu kuģa apkalpes locekļi izdara noziegumu ostā vai ostas pilsētas teritorijā, piekrastes valsts varas iestādes veic kriminālizmeklēšanu un ir tiesīgas noziedznieku aizturēt un arestēt kā uz attiecīgā ārvalsts kuģa, tā arī savā teritorijā. Par tamlīdzīgām nepieciešamām izmeklēšanas darbībām ir jāinformē kuģa karoga valsts konsulārās iestādes, un šo iestāžu amatpersonām ir tiesības būt klāt šajās darbībās.

Ārvalsts kuģa iekšējās kārtības jautājumos piekrastes valsts varas iestādes nav tiesīgas iejaukties. Saskaņā ar konsulārajām konvencijām konsulāro iestāžu amatpersonām ir tiesības savas valsts kuģiem sniegt nepieciešamo palīdzību un, nenodarot kaitējumu piekrastes valsts varas iestādēm, izšķirt jebkurus strīdus starp kuģa kapteini un pārējiem apkalpes locekļiem.

Atbilstoši starptautiskajiem un piekrastes valsts iekšējiem noteikumiem ārvalstu tirdzniecības kuģiem ir jāatbild par savām darbībām piekrastes valsts kompetentām varas iestādēm. Tomēr jāievēro, ka valsts tirdzniecības kuģi bauda imunitāti un pret tiem nevar vērst piedziņu un celt prasības tiesā.

Ārvalstu karakuģi piekrastes valsts teritoriālajā jūrā un iekšējos ūdeņos, tātad arī ostās, bauda eksteritorialitātes tiesības. Ja tie neievēro pastāvošos noteikumus, piekrastes valsts varas iestādes ir tiesīgas prasīt tiem noteiktā laikā atstāt ostu un teritoriālo jūru.

4.§. TERITORIĀLĀ JŪRA UN TĀS TIESISKAIS REŽĪMS

Teritoriālā jūra (teritoriālie ūdeņi) ir jūras piekrastes josla, uz kuru attiecas piekrastes valsts suverenitāte, ko tā realizē, ievērojot arī attiecīgas starptautisko tiesību normas.

Ideja par piekrastes valstu varas attiecināšanu uz tās sauszemes teritorijai pieguļošo jūras piekrastes joslu ir veidojusies vēsturiski, gadsimtiem ilgi. Tās pamatā sākumā bija nolūks garantēt nepieciešamo drošību piekrastes ūdeņos, nodrošinoties pret pirātu uzbrukumiem, kā arī aizsargāt valsts zemes īpašumus piekrastē. Pastāvēja arī tīri ekonomiska rakstura apsvērumi — sākumā no devu un nodokļu iekasēšana no garām braucošajiem kuģiem, bet vēlāk arī muitas kontroles noteikšana šajā joslā, lai pasargātu nacionālo ekonomiku no bīstamās ārējās konkurences.

Teritoriālās jūras starptautiskais tiesiskais režīms, ko mūsdienās nosaka Zenēvas Konvencija par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu (1958) un valstu nacionālie likumi par valsts robežas aizsardzību, ir rezultāts vēsturiskam kompromisam starp valsts centieniem paplašināt savu varu un ietekmi pār valsts piekrastes ūdens teritoriju un starptautiskās jūras tirdzniecības kuģniecības attīstības tendencēm.

Tagad teritoriālās jūras tiesiskā režīma galvenās funkcijas ir piekrastes valsts politisko, ekonomisko un militārās drošības interešu nodrošināšana.

Saskaņā ar starptautisko tiesību normām teritoriālā jūra mūsdienās pilnīgi pieder piekrastes valstij kā tās teritorijas neatņemama sastāvdaļa. Piekrastes valsts tajā realizē savas suverēnās tiesības.

Piekrastes valsts suverenitāte attiecas arī uz gaisa telpu virs teritoriālās jūras, uz šīs jūras dzilēm, dibenu un dibena dzilēm. Šie noteikumi ir vispāratzīti un tiek saglabāti arī jaunajā jūras tiesību kodifikācijā, ko veic ANO III jūras tiesību konference.

Piekrastes valsts suverenitāte teritoriālajā jūrā nenozīmē tikai kaut kādu, piemēram, kontroles prerogativu atzīšanu šajā ūdens teritorijas telpā. Teritoriālās jūras ārējā robeža ir valsts robeža, un tas nozīmē, ka piekrastes valsts realizē jurisdikciju teritoriālajā jūrā visā pilnībā. Piekrastes valsts ir tiesīga pat slēgt noteiktus rajonus ārvalstu kuģiem. Šis teritorijas izmantošanu regulē valsts iekšējie tiesiskie akti. Padomju Savienībā pats svarīgākais akts šai jomā ir 1960. gada 5. augusta Nolikums par PSR Savienības valsts robežas aizsardzību (papildināts 1971. gada 10. jūnijā).

Viens no sarežģītākajiem jautājumiem vēsturiski ir bijis jautājums par teritoriālās jūras platuma limitu. Taču mūsdienās ir izveidojusies starptautisko tiesību parašu norma, saskaņā ar kuru piekrastes valstīm ir tiesības noteikt teritoriālās jūras platumu robežās no 3 līdz 12 jūras jūdzēm. Šī norma atbilst arī mūsdienu valstu praksei. Vairākums jūras piekrastes valstu (apmēram 100), arī PSRS, ir noteikušas teritoriālās jūras platumu līdz 12 jūras jūdzēm. Nolikuma par PSRS valsts robežas aizsardzību 3. pantā ir noteikts, ka PSRS teritoriālā jūra ir 12 jūras jūdzes plata un ka tā tiek mērīta no piekrastes taisnām izejas līnijām. Turpat noteikts, ka atsevišķos gadījumos, ko paredz PSRS nolīgumi ar citām valstīm, teritoriālās jūras platums var būt citāds. Praksē šis teritoriālās jūras platums ir lielāks par 12 jūras jūdzēm, ja divu valstu jūras krasti ir iepretim, visai tuvu viens otram vai arī savstarpēji robežojas. Šādos gadījumos, kā to paredz arī Konvencija par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu, piekrastes valstu teritoriālās jūras ārējā robeža iet pa šo ūdeņu viduslīniju, turklāt viduslīnija tiek atmērīta no teritoriālās jūras atmērīšanas taisnajām izejas līnijām (kuras novelk gar robotiem krastiem, piekrastes salu grupām u. tml.).

Mūsdienās tikai neliela valstu grupa, galvenokārt dažas Latīņamerikas un Āfrikas valstis, noteikušas nepamatoti platu teritoriālo

jūru — līdz 200 jūras jūdžēm. Tādas valstis ir, piemēram, Gabona, kuras teritoriālās jūras platums ir 100 jūdzes, Gvineja — 130 jūdzes, Argentīna, Brazīlija, Čīle, Ekvadora, Panama, Peru, Salvadora, Sjerraleone un Urugvaja — 200 jūdzes. Šāds stāvoklis ir pret-runā ar mūsdienu starptautiskajām tiesībām, jo apdraud starptautiskās tirdzniecības kuģniecības brīvību un ierobežo arī citas atklātās jūras brīvības, kuras ignorēt nedrīkst.

Pēdējos gados valstu praksē izvirzījies jautājums par tā dēvētajām *ekonomiskajām zonām*. Šis jautājums tiek apspriests arī ANO III jūras tiesību konferencē, kurā jau principā saskaņots viedoklis par to, ka piekrastes valstij jūras dzīvo un minerālo resursu aizsardzības interesēs ir tiesības vienpusēji noteikt 200 jūras jūdzes platu ekonomisko zonu, kurā tai ir ekskluzīvas suverēnas tiesības veikt dabisko resursu izpēti, ieguvu un aizsardzību. Trešās valstis saglabā tiesības brīvai jūras un gaisa kuģniecībai šajā ūdens teritorijā un gaisa telpā virs tās, kā arī brīvību zemūdens kabeļu izvietotšanā.

Galvenais šādā ekonomiskajā zonā ir zivju resursu aizsardzība, kā arī minerālresursu ieguve. Piekrastes valsts katru gadu nosaka atļauto zivju nozvejas kvotu (tieši te slēpjas zināmas briesmas, jo piekrastes valsts šo limitu var samazināt vairāk, nekā tas objektīvi nepieciešams) un pati veic zivju zveju. Ja piekrastes valsts visu šo noteikto limitu nevar nozvejot, tad tai ir pienākums, pamatojoties uz attiecīgiem starptautiskiem nolīgumiem, par noteiktu atlīdzību dot tiesības zvejojot šajā zonā trešajām valstīm.

Teritoriālās jūras tiesisko režīmu ekonomiskās zonas režīms neietekmē. Kā jau uzsvērts, tiesisko kārtību teritoriālajā jūrā atbilstoši savai suverenitātei nosaka piekrastes valsts. Taču tas jādara, ievērojot Konvencijas par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu noteikumus, kā arī citas starptautisko tiesību normas, t. i., tā, kā tas noteikts Ženēvas Konvencijas par teritoriālo jūru 1. panta 2. punktā.

Teritoriālā jūra ir brīva visu valstu tirdzniecības kuģniecībai. Konvencija par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu paredz arī karakuģiem tiesības miermīlīgos nolūkos šķērsot piekrastes valsts teritoriālo jūru bez speciālām atļaujām. Taču tas nav vispāratzīts noteikums. Padomju Savienība, ratificējot Ženēvas Konvenciju par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu, piemēram, izdarīja atrunu par Konvencijas 23. panta noteikumiem, norādot, ka PSRS Savienības valdība uzskata, ka piekrastes valstij ir tiesības noteikt atļauju kārtību ārvalstu kuģu braukšanai caur tās teritoriālajiem ūdeņiem. Atbilstoši tam ir noteikts, ka ārvalstu karakuģi var braukt caur PSRS teritoriālo jūru, iepriekš saņemot attiecīgu padomju kompetento valsts orgānu atļauju. Izņēmumu no šīs kārtības var radīt tikai stihiska nelaime vai nepārvarama vara, kuru dēļ ārvalstu karakuģi ir spiesti iebraukt PSRS teritoriālajā jūrā.

Ja ārvalstu tirdzniecības kuģu braukšana cauri teritoriālajai jūrai nav mierīga, tad saskaņā ar starptautiskajām tiesībām piekrastes valsts ir tiesīga veikt pasākumus tās ierobežošanai vai liegša-

nai vispār. Jāatzīmē, ka par mierīgu tiek uzskatīta tikai tāda caurbraukšana, kas netraucē piekrastes valsts mieru, labo kārtību un drošību. Visos gadījumos ārvalsts kuģiem ir jāievēro navigācijas, radiotelegrāfiskie, sanitārie, muitas un citi piekrastes valsts noteikumi.

Teritoriālās jūras tiesiskā režīma ievērošanas nodrošināšanu, tāpat kā valsts robežas aizsardzību, veic robežapsardzības kara spēka daļas. Ja ārvalstu kuģi neievēro piekrastes valsts likumus un citus noteikumus, kompetentajām piekrastes valsts varas iestādēm ir tiesības uzsākt attiecīgo ārvalsts kuģu vajāšanu, lai tos aizturētu. Šādu vajāšanu drīkst uzsākt tikai tad, ja ārvalsts kuģis atrodas piekrastes valsts iekšējos ūdeņos, tās teritoriālajā jūrā vai tai pieguļošajā zonā, un vajāšana var turpināties tikmēr, kamēr vajātais kuģis iebrauc savas vai arī kādas citas, t. i., trešās valsts teritoriālajā jūrā.

Konvencijas par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu 24. panta noteikumi reglamentē valstu tiesības atklātās jūras zināmā daļā noteikt teritoriālajai jūrai *pieguļošo zonu*. Sajā zonā piekrastes valsts var veikt kontroli, kas nepieciešama, lai novērstu muitas, imigrācijas, fiskālo vai sanitāro noteikumu pārkāpumus un sodītu šo noteikumu pārkāpējus, kuri pārkāpumus izdarījuši piekrastes valsts teritorijā vai teritoriālajā jūrā. Atbilstoši tam pastāv piekrastes valstu muitas, imigrācijas, sanitārās u. tml. zonas. Taču neviena no tām, kā tas noteikts Konvencijā, kopā ar teritoriālo jūru nedrīkst pārsniegt 12 jūras jūdžu platuma robežu. Tādējādi, ja valstij teritoriālās jūras limits ir 12 jūdzes, tad minētās zonas nosakāmas teritoriālās jūras robežās. ANO III jūras tiesību konferencē panāka vienošanās par to, ka pieguļošā zona nedrīkst būt plataka par 24 jūras jūdzēm no taisnajām piekrastes līnijām, no kurām mēra teritoriālās jūras platumu. Tātad pēc tam kad jaunā jūras tiesību konvencija stāsies spēkā, pieguļošās zonas platumus varēs būt divreiz lielāks nekā pašreiz.

5.§. ATKLĀTĀ JŪRA UN TĀS TIESISKAIS REŽIMS

Atklātā jūra ir visu nāciju lietošanā, un tā nevar būt pakļauta kaut kādas noteiktas valsts suverenitātei. To veido jūru un okeānu ūdeņi, kas neietilpst nevienas valsts iekšējos ūdeņos un teritoriālajā jūrā un ir atklāti, t. i., brīvi izmantojami visām valstīm.

Atklātās jūras tiesisko režīmu tagad nosaka 1968. gada Ženēvas Konvencija par atklāto jūru un mūsdienu vispāratzītie starptautisko tiesību principi un normas, saskaņā ar kurām neviena valsts nav tiesīga pretendēt uz atklātās jūras kaut kādas daļas pakļaušanu savai suverenitātei.

Konvencijas par atklāto jūru 2. pantā pasludinātais atklātās jūras brīvības princips ietver kuģniecības brīvību, zinātnisko pētījumu brīvību, zvejniecības brīvību, dažādu jūras rūpalu un dabisko

resursu ieguves brīvību, brīvību lidot virs atklātās jūras, brīvību izvietot zemūdens kabelus un cauruļvadus. Tiesības izmantot atklāto jūru šādām darbībām ir visām valstīm neatkarīgi no tā, vai tām ir vai nav jūras piekraste un tieša izeja uz jūru. Valstīm, kurām nav tiešas izejas uz jūru, ir tiesības iegūt brīvu pieeju jūrām, noslēdzot attiecīgus līgumus ar piekrastes valstīm. Pamatojoties uz šādiem līgumiem, piekrastes valstis atļauj preču un pasažieru tranzītu caur savu teritoriju un dod iespēju izmantot savas ostas (piemēram, Šveice uz attiecīgu nolīgumu pamata izmanto Francijas, Itālijas un Rietumvācijas ostas, Čehoslovākija — PSRS, Polijas un VDR ostas).

Atklātā jūrā kuģi pakļauti sava karoga valsts ekskluzīvai jurisdikcijai. Izņēmums ir starptautisko tiesību noteikti īpaši gadījumi.

Kuģiem atklātā jūrā ir tās valsts nacionalitāte, ar kuras karogu tiem tiesības braukt (Konvencijas par atklāto jūru 5. p.), pie tam starp konkrēto kuģi un valsti, ar kuras karogu tas brauc, jābūt reālam sakaram. Tas nozīmē, ka pār visiem kuģiem, kas brauc ar tās karogu, valstij ir jārealizē jurisdikcija, administratīvā, tehniskā un cita uzraudzība un kontrole.

Karakuģi atklātā jūrā bauda pilna apjoma imunitāti. Tos drīkst aizturēt tikai tās pašas valsts karakuģi. Šādam statusam ir jābūt arī visiem pārējiem valsts īpašumā esošajiem kuģiem, taču Konvencija par atklāto jūru (9. p.) imunitāti nosaka tikai tiem valsts kuģiem, kas veic nekomerciāla rakstura darbību. Daudzas valstis, to skaitā arī PSRS, šādiem noteikumiem nepiekrīt, un par to, ratificējot Konvenciju, ir izdarītas attiecīgas atrunas, norādot, ka starptautisko tiesību princips, saskaņā ar kuru atklātā jūrā kuģi ir pakļauti tikai karoga valsts jurisdikcijai, attiecas uz visu kategoriju valsts kuģiem.

Vairākas pasaules valstis līdzās Konvencijas par atklāto jūru noteiktajai tiesiskajai reglamentācijai savu darbību atklātā jūrā, īpaši jūras tirdzniecības kuģniecības jautājumos, attiecīgi koordinē arī ar divpusējiem un daudzpusējiem līgumiem. Šādos līgumos valstis apliecina savu uzticību atklātās jūras brīvības principam un centienus nepieļaut un novērst jebkurus diskriminējoša rakstura atsevišķu valstu pasākumus jūras tirdzniecības kuģniecībā.

Padomju Savienībai ir divpusēji nolīgumi par jūras tirdzniecības kuģniecību ar ASV, Brazīliju, Franciju, Lielbritāniju, Itāliju un dažām citām valstīm. Kā piemēru daudzpusējiem līgumiem var minēt 1971. gada 3. decembrī Budapeštā parakstīto Bulgārijas, Čehoslovākijas, PSRS, Polijas, Rumānijas un Ungārijas Nolīgumu par sadarbību jūras tirdzniecības kuģniecībā. No 1970. gada darbojas Kuģu īpašnieku starptautiskā asociācija, kurā apvienoti Padomju Savienības, vairums Eiropas sociālistisko valstu un Kubas Republikas kuģniecības uzņēmumi. SEPP sistēmā darbojas Kuģu fraktēšanas koordinācijas birojs.

Saskaņā ar Konvenciju par atklāto jūru valstis ir uzņemušās saistības veikt nepieciešamos pasākumus to kuģu drošības garantēšanā atklātā jūrā, kas brauc ar viņu karogu.

Visai nozīmīga ir valstu sadarbība cilvēku glābšanā uz jūras un palīdzības sniegšanā avarējušiem jūras un gaisa kuģiem atklātā jūrā, ko paredz 1960. gada Starptautiskā konvencija par cilvēka dzīvības aizsardzību uz jūras.

Svarīgas funkcijas kuģniecības tehnisko jautājumu izstrādāšanā, attiecīgās informācijas apmaiņā un starptautisko konvenciju noteikumu ievērošanas kontrolē realizē Starpvaldību jūras konsultatīvā organizācija (IMCO).

Mūsdienu starptautisko tiesību normas nosaka, ka valstij atklātās jūras izmantošanā ir jārespektē arī citu valstu intereses. Tāpēc prettiesiskas un nelikumīgas ir visas darbības, kas kavē vai ierobežo kuģniecības brīvību atklātā jūrā. Šajā aspektā visu valstu pienākums ir cīnīties pret pirātismu. Ikviens valsts saskaņā ar Konvencijas par atklāto jūru noteikumiem ir tiesīga sagrābt pirātu kuģi (pirātu lidaparātu) un uz tā atrodošos mantu, arestēt uz tā esošās personas un saukt tās pie kriminālatbildības pēc savas valsts likumiem. Pirātu kuģu sagrābšanu drīkst veikt tikai karakuģi un valdības dienestā esošie un uz to pilnvarotie kuģi. Tikai šie kuģi drīkst aizturēt kuģus atklātā jūrā arī gadījumos, ja ir pietiekams pamats uzskatīt, ka kuģis, kaut arī tas brauc ar kādas ārvalsts karogu, ir tās pašas nacionalitātes kuģis, kāda ir karakuģim, kas to satiek atklātā jūrā. Ar šo noteikumu ir saistītas arī vajāšanas tiesības atklātā jūrā.

Atklātā jūrā ir aizliegta vergu tirdzniecība, zemūdens kabeļu un cauruļvadu bojāšana un citas no starptautisko tiesību viedokļa prettiesiskas darbības, piemēram, atklātās jūras piesārņošana ar naftu, radioaktīvajiem materiāliem un citām kaitīgām vielām.

Saskaņā ar atklātās jūras brīvības principu ikvienai valstij neatkarīgi no tās ģeogrāfiskā stāvokļa jārespektē citu valstu tiesības un pienākumi šai jomā, un tām, kā arī kompetentām starptautiskām organizācijām ir tiesības veikt atklātā jūrā zinātniskos pētījumus.

Mūsdienās sakarā ar zinātniski tehnisko progresu aktuāli kļuvuši jautājumi par jūru un okeānu dibenu un to resursu izpēti un izmantošanu aiz piekrastes valstu nacionālās jurisdikcijas robežām. Tie tiek apspriesti ANO III jūras tiesību konferencē, taču vēl nav izstrādātas speciālas starptautisko tiesību normas, kas šos jautājumus reglamentētu. Šai jomā ir tikai 1971. gada 11. februārī Londonā, Maskavā un Vašingtonā parakstītais Līgums par aizliegumu izvietot jūru un okeānu dibenā un to dzīlēs kodolieročus un citus masu iznīcināšanas ieroču veidus (stājās spēkā 1972. g. 18. maijā). Tajā dalībnieces valstis atzīst «cilvēces vispārējo ieinteresētību jūru un okeānu dibena izpētē un izmantošanā mierīgiem nolūkiem» un izsaka pārlicību par to, ka šis Līgums ir solis ceļā uz jūru un okeānu dibena un to dziļu, kā arī to dabisko resursu izslēgšanu no bruņošanās sacensības sfēras.

ANO Ģenerālās Asamblejas Deklarācijā par principiem, kas nosaka jūru un okeānu dibena režīmu aiz nacionālās jurisdikcijas

darbības robežām (1970), ir formulēti noteikumi, saskaņā ar kuriem jūru un okeānu dibens, arī to dzīles, tiek uzskatīti par starptautisko tiesību vispārējo principu un normu piemērošanas rajoniem nolūkā uzturēt mieru un drošību, veicināt valstu sadarbību cilvēces labā. Jūru un okeānu dibens un to dzīles, kā arī to resursi aiz valstu nacionālās jurisdikcijas robežām Deklarācijā pasludināti par «visas cilvēces mantojumu». Šī koncepcija pieņemta arī ANO III jūras tiesību konferencē kā pamats nosakāmajam atklātās jūras dibena un tās dziļu tiesiskajam režīmam.

6.§. KONTINENTĀLAIS ŠELFS UN TĀ TIESISKAIS REŽĪMS

Atbilstoši Ženēvas 1958. gada Konvencijai par kontinentālo šelfu *kontinentālais šelfs ir jūras krastam (arī salu krastiem) pieguļošo zemūdens rajonu jūras dibenu virsma un dzīles aiz teritoriālās jūras zonas līdz 200 m dziļumam vai arī aiz šīs robežas līdz tādai vietai, līdz kurai ūdeņu dziļums atļauj veikt šo rajonu dabisko bagātību ieguvu.*

Kā tas izriet no šīs definīcijas, kontinentālā šelfa mērīšanas sākuma līnija ir piekrastes valsts teritoriālās jūras ārējā robeža. Kontinentālā šelfa ārējo jeb galējo robežu nosaka klājūdeņu dziļums un piekrastes valsts tehniskās iespējas dabisko resursu ieguvē. Tādējādi kontinentālā šelfa ārējā robeža nav noteikta precīzi, jo zinātniski tehniskais progress atklāj arvien jaunas, potenciāli neierobežotas iespējas jūras dibena izmantošanā.

Konvencijā par kontinentālo šelfu ir noteikts, ka piekrastes valsts kontinentālajā šelfā realizē savas suverēnās tiesības, lai veiktu tā izpēti un dabisko bagātību ieguvu. Tā kā šīs tiesības ir ekskluzīvas, tad pat gadījumā, ja piekrastes valsts neorganizē kontinentālā šelfa pētījumus un dabisko resursu ieguvu tajā, nevienai citai valstij nav tiesību pretendēt uz to bez piekrastes valsts piekrišanas.

Ar kontinentālā šelfa dabiskajām bagātībām saprot jūras dibena virsmas un dziļu minerālos un citus nedzīvos resursus un dzīvos organismus. Piekrastes valstij ir ekskluzīvas tiesības tikai uz pašu kontinentālo šelfu un tā dabiskajām bagātībām jeb resursiem. Šīs tiesības saskaņā ar Konvenciju neskar ne tā klājūdeņu kā atklātās jūras tiesisko režīmu, ne arī virs tā esošās gaisa telpas tiesisko režīmu. Sos ūdeņus, kā arī gaisa telpu virs tiem brīvi izmanto visas valstis. Tāpēc kontinentālā šelfa izpēte un ekspluatācija piekrastes valstij jāorganizē tā, lai netiktu radīti nepamatoti traucējumi kuģniecībai, zvejniecībai vai jūras dzīvo resursu aizsardzībai.

Ja piekrastes valsts kontinentālā šelfa izpētes vai ekspluatācijas nolūkā jūrā izvietoj attiecīgas iekārtas vai būves un izmanto tās, tad par to jāpaziņo pārējām valstīm. Jāatzīmē, ka šādas būves un iekārtas gan atrodas valsts jurisdikcijā, taču pēc statusa tās netiek

pielīdzinātas salām un tām nav savas teritoriālās jūras. Konvencija paredz, ka ap šādām būvēm un iekārtām var noteikt tikai drošības zonas 500 m rādiusā, kuras jāievēro visu valstu kuģiem.

1968. gada 23. oktobrī Padomju Savienības, Polijas un VDR valdības parakstīja Deklarāciju par Baltijas jūras kontinentālo šelfu. Tai var pievienoties jebkura Baltijas jūras baseina valsts.

Deklarācijā formulēts noteikums par to, ka Baltijas jūras kontinentālais šelfs nav jānodod izpētei un ekspluatācijai citām valstīm, to firmām un pilsoņiem. Baltijas jūras kontinentālo šelfu ir tiesīgas izmantot tikai Baltijas jūras piekrastes valstis un tikai mierīgiem mērķiem.

Kontinentālā šelfa tiesiskā režīma aktuālie jautājumi tiek risināti ANO III jūras tiesību konferencē. Tajā panākta vienošanās par to, ka šelfa robežai ir jāiet pa 200 jūras jūdžu platās ekonomiskās zonas ārējo robežu vai zemūdens pamatnes krauju, ja tā turpinās ārpus ekonomiskās zonas.

7.Š. JŪRAS ŠAURUMU TIESISKAIS REŽĪMS

Jūras šaurumiem ir svarīga nozīme starptautiskajā kuģniecībā, sevišķi tiem, kuri savieno atklātās jūras un okeānus un kuriem ir pasaules ūdensceļu nozīme. Šādi starptautiski jūras šaurumi ir, piemēram, Lamanša, Padekalē, Gibraltāra, Malakas, Magelāna jūras šaurumi. Par starptautiskiem tiek atzīti arī jūras šaurumi, kas savieno atklātu jūru ar reģionālu jūru. Starp tiem pirmām kārtām jāmin Baltijas jūras šaurumi — Zunds, Lielais un Mazais Belti un Melnās jūras šaurumi — Bosfors un Dardaneļi.

Starptautiskā jūras šauruma galvenā pazīme ir tā, ka to ilgu laiku izmanto starptautiskajai kuģniecībai (1958. gada Konvencijā par teritoriālo jūru un pieguļošo zonu (16. panta 4. punktā) ir runa par šaurumiem, kas «kalpo starptautiskajai kuģniecībai»). Jūras šaurumu ģeogrāfiskajam stāvoklim to tiesiskā režīma noteikšanā nav izšķirošas nozīmes.

Starptautisko jūras šaurumu vairumam tiesiskais režīms ar speciāliem daudzpusējiem starptautiskiem tiesiskiem aktiem nav noteikts, bet tajos gadījumos, kad atsevišķas valstis, savstarpēji vienojoties, šādu režīmu ir noteikušas, tā spēks ir atkarīgs no tā, vai pārējās valstis šo režīmu atzīst vai ne.

Mūsdienās vispārēju atzinību ir guvis starptautisko jūras šaurumu brīvības princips, kas nostiprināts vairākos starptautiskos līgumos līdzās speciālajām tiesību normām. Tā, piemēram, 1881. gada Argentīnas un Čīles līgumā par Magelāna šaurumu ir norādīts, ka šajā šaurumā tiek garantēta visu nāciju kuģu brīva navigācija. Magelāna šaurums pasludināts par neitrālu un brīvu uz visiem laikiem. Savukārt 1857. gada Kopenhāģenas traktātā ir uzsvērts, ka nevienu kuģi, tam braucot caur Zundu vai Beltiem,

nedrīkst pakļaut aizturēšanai vai arī kaut kādai apturēšanai. 1936. gada Montrē Konvencijā par Melnās jūras šaurumiem ir atzīta jūras kuģniecības brīvība Bosforā un Dardaneļos (attiecībā uz karakuģiem Konvencija paredz ierobežojumus). Tādējādi visu valstu kuģiem šajos šaurumos ir brīva navigācija, kas izriet no visu valstu līdztiesības principa.

Kuģniecībai ir jābūt brīvai arī tajos jūras šaurumos, kuru plātums ir neliels un kurus klāj piekrastes valsts vai valstu teritoriālās jūras. Vienlaikus paredzēti pasākumi piekrastes valstu drošības garantēšanai un šauruma, kā arī tā piekrastes aizsargāšanai pret piesārņošanu.

Šāda koncepcija par kuģniecības brīvību starptautiskajos jūras šaurumos guvusi atbalstu arī ANO III jūras tiesību konferencē. Tomēr vienlaikus pastāv arī centieni ierobežot karakuģu un speciālās nozīmes kuģu braukšanu caur starptautiskajiem jūras šaurumiem. Jāatzīmē, ka šāda nostāja ir pretrunā ar jūras šaurumu kā starptautisko ūdensceļu lomu.

Attiecībā uz jūras šaurumiem, kas savieno atklātās jūras ar reģionālajām jūrām (kā, piemēram, Baltijas un Melnās jūras šaurumi), mūsdienu starptautiskajās tiesībās ir atzīts, ka to tiesiskā režīma jautājumi ir jāreglamentē, ievērojot reģionālās jūras piekrastes valstu intereses. Šajos šaurumos ir atļauta brīva visu valstu tirdzniecības kuģniecība, taču atbilstoši piekrastes valstu drošības interesēm ir noteikti ierobežojumi citu valstu karakuģiem. Arī par zvejniecību un citiem jūras rūpaliem tiesīgas lemt ir tikai piekrastes valstis. Tā, piemēram, Baltijas jūras piekrastes valstis 1973. gada 13. septembrī parakstīja Konvenciju par zvejniecību un dzīvo resursu aizsardzību Baltijas jūrā un Beltos, kas regulē zvejniecību Baltijas jūras šaurumos.

XI nodaļa.

GAISA TIESĪBAS

1.§. JĒDZIENS, VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA, AVOTI

Tiesību normu kopums, kas regulē valstu attiecības gaisa telpā un nosaka gaisa telpas tiesisko režīmu, starptautisko lidojumu kārtību un gaisa transporta darbību, veido starptautiskās gaisa tiesības.

Starptautisko gaisa tiesību normas valstis rada un piemēro saskaņā ar starptautisko tiesību vispāratzītajiem principiem un ievērojot uz valstu suverenitāti pamatotās nacionālās tiesības, ciktāl tās paredz valsts jurisdikciju tās gaisa telpā.

Starptautisko gaisa tiesību attīstības vēsturi var iedalīt trīs posmos.

Pirmajam posmam (XIX gs. beigas un laika periods līdz pirmā pasaules kara beigām XX gs.) raksturīgs tas, ka atsevišķās valstīs

radās nacionālo gaisa tiesību iedīgļi un pamazām sāka veidoties arī starptautiskās gaisa tiesības. Starptautisko tiesību doktrīnā šajā laika posmā radās dažādas idejas par to, kādam jābūt gaisa telpas režīmam. Visai plašu izplatību guva «gaisa brīvības» teorija, kuras autori centās pierādīt, ka valstij nav nekādu tiesību uz gaisa telpu virs tās sauszemes un ūdens teritorijām. Daži autori šādas tiesības valstij daļēji atzina, taču pēc funkcionāliem vai telpiskiem kritērijiem tās būtiski ierobežoja. Pret šīm koncepcijām tika izvirzīta ideja par valsts suverenitātes atzišanu valsts gaisa telpā, kas valstu praksē, sevišķi pirmā pasaules kara laikā, kļuva aizvien atzītāka.

Otrais posms starptautisko gaisa tiesību attīstībā ir laika periods starp pirmo un otro pasaules karu. Šajā laikā jau izveidojās gaisa telpas starptautiskais tiesiskais režīms.

1919. gadā tika pieņemta Parīzes Konvencija par gaisa kuģniecību. Tā bija pirmais starptautiskais tiesiskais akts, kas noteica, ka katrai valstij ir pilnīga un ekskluzīva suverenitāte tās gaisa telpā. Radās tiesību normas, kas regulēja 1) starptautiskos lidojumus un 2) gaisa transporta komerciālo darbību. Gaisa tiesību jomā tiek parakstīta Madrides Konvencija (1926), Havannas Konvencija (1928) un Varšavas Konvencija (1929; papildināta ar Hāgas protokolu 1955. gadā). Visai plašu izplatību guva speciālās tehniskās normas, kas regulēja starptautiskos lidojumus.

Trešais posms starptautisko gaisa tiesību attīstībā sākās otrā pasaules kara laikā, un tā sākumu iezīmēja 1944. gada Čikāgas Konvencija par starptautisko civilo aviāciju un Civilās aviācijas starptautiskās organizācijas (ICAO) darbības uzsākšana. Vienlaikus tika parakstīti arī divi daudzpusēji nolīgumi par regulārās starptautiskās gaisa satiksmes komercietībām — pazīstamie Čikāgas nolīgumi par «*divām gaisa brīvībām*» un «*piecām gaisa brīvībām*». Katrs no tiem ir noteikts tiesiskais režīms. Sajos nolīgumos paredzēts, ka valstis savstarpēji piešķir viena otrai tiesības regulāriem civilo gaisa kuģu lidojumiem virs savas teritorijas un atļauj dažāda veida komercdarbību.

Pirmā gaisa brīvība paredzēja tranzīta lidojumu brīvību caur ārvalsts gaisa telpu; otrā — nekomerciāla rakstura nosēšanās brīvību ārvalsts teritorijā; trešā atļāva gaisa kuģim savā teritorijā uzņemt pasažierus un izsēdināt tos citas valsts teritorijā; ceturtnā noteica pasažieru brīvu uzņemšanu savā teritorijā, izsēdināšanu citas valsts teritorijā un savas valsts pasažieru uzņemšanu ārvalsts teritorijā; piektā gaisa brīvība nozīmēja to, ka gaisa kuģis jebkurā vietā var brīvi uzņemt pasažierus un jebkurā vietā tos var izsēdināt (komercdarbības pilnīga brīvība).

Trešajam starptautisko gaisa tiesību attīstības posmam, kas turpinās līdz mūsdienām, ir raksturīgas šādas iezīmes: 1) asa konkurences cīņa starp kapitālistisko valstu aviosabiedrībām par pasažieru pārvadāšanas tirgiem un nespēja atrisināt šīs problēmas uz daudzpusēju starptautisku līgumu pamata (līdz ar to izplatību gūst valstu divpusēji nolīgumi); 2) zinātniski tehniskā progresa straujie

tempi rada nepieciešamību uz starptautiska pamata unificēt starptautisko lidojumu noteikumus un lidojumu tehnisko normu sistēmas, kas ļautu vienveidīgi izprast un vienveidīgi piemērot gaisa navigācijas noteikumus un tādējādi sekmētu lidojumu drošības garantēšanu; 3) ICAO lomas palielināšanās, tai kļūstot par valstu darbības gaisa telpā galveno regulēšanas centru; 4) dažādu jaunu ar civilās aviācijas darbību saistītu aspektu rašanās, kurus nepieciešams regulēt ar starptautisko tiesību normām (piemēram, cīņa ar starptautisko bandītismu un pirātismu gaisa transportā).

Lai garantētu aviācijas drošību, 1970. gadā Hāgā tika parakstīta Konvencija par cīņu pret gaisa kuģu nelikumīgu sagrābšanu un 1971. gadā Monreālā — Konvencija par cīņu pret nelikumīgiem aktiem, kas vērsti pret civilās aviācijas drošību.

1965. gadā Berlīnē sociālistisko valstu aviotransportu uzņēmumi parakstīja daudzpusēju Nolīgumu par aviosabiedrību finansiālo, tehnisko un komerciālo darbību, kas ir svarīgākais sociālistisko valstu starptautiski tiesiskais dokuments civilās aviācijas darbības reglamentācijā.

Ja viens vai otrs jautājums nav noregulēts ar līgumiskajām normām, valstis var piemērot attiecīgas spēkā esošas *parašu tiesību normas*. Turklāt, tā kā starptautiskajā gaisa satiksmē konsekventi jāievēro ieinteresēto valstu suverēnās tiesības, svarīga nozīme ir arī valstu nacionālajiem likumiem.

Starptautiskajiem lidojumiem izmanto kā atsevišķu valstu gaisa telpu un atsevišķas to teritoriju sastāvdaļas, tā arī gaisa telpu, kas neietilpst atsevišķu valstu jurisdikcijas sfērā — gaisa telpu virs atklātās jūras un Antarktīkas. Tā kā speciālu starptautisko līgumu par gaisa telpu virs šīm teritorijām nav, starptautisko gaisa tiesību avoti ir arī Konvencijas par atklāto jūru (1958) un Līguma par Antarktiku (1959) noteikumi.

Konvencijas par atklāto jūru 2. pantā ir noteikts, ka visām valstīm ir «tiesības lidot virs atklātās jūras», saprātīgi ievērojot arī citu valstu ieinteresētību šo tiesību realizēšanā.

Virš atklātās jūras gaisa kuģi ir pakļauti tās valsts jurisdikcijai, kurā tie ir reģistrēti un kuras pazīšanas zīmes tiem ir. Uz tiem attiecas arī Konvencijas noteikumi par pirātisma prettiesiskumu un atbildību par pirātisma aktiem. Bez tam valstīm un arī starptautiskajām organizācijām ir pienākums savstarpēji sadarboties, lai novērstu ar radioaktīvo materiālu un citu kaitīgo vielu izmantošanu saistīto gaisa telpas piesārņošanu virs atklātās jūras. Saskaņā ar 1963. gada 5. augusta Maskavas līgumu gaisa telpā aizliegti jebkuri kodolieroču izmēģinājumi.

Gaisa telpa virs Antarktīkas ir pakļauta Līguma par Antarktiku noteikumiem. Uz to pilnībā attiecas tiesību normas, kas nosaka zinātnisko pētījumu brīvību un valstu sadarbību šo pētījumu īstenošanā, Antarktīkas neitralizāciju un demilitarizāciju, t. i., tās izmantošanu tikai mierlaika vajadzībām un mērķiem.

2.§. STARPTAUTISKĀS GAISA SATIKSMES TIESISKAIS REGULĒJUMS

Visi starptautiskie lidojumi tiek iedalīti 1) neregulārajos jeb epidiskajos, kas notiek uz speciāli izdotu atļauju pamata, 2) regulārajos lidojumos pa gaisa līnijām komerciālas darbības nolūkā. Šo lidojumu tiesiskā regulējuma pamatā ir mūsdienu starptautisko tiesību tādi vispārārstītie principi, kā valsts suverenitātes un teritoriālās neaizskaramības princips, valstu līdztiesības princips un valstu sadarbības princips.

Tā kā katrai valstij gaisa telpā virs tās sauszemes un ūdens teritorijām ir pilnīga un ekskluzīva suverenitāte, tas attiecīgi nostiprināts valstu nacionālajos likumos. Padomju Savienības Gaisa kodeksā (1961) pasludināts, ka «PSR Savienībai ir pilnīga un ekskluzīva suverenitāte pār PSR Savienības gaisa telpu» (1. p.). Tātad gaisa telpa valsts robežās ir šīs valsts teritorijas neatņemama sastāvdaļa, un saskaņā ar starptautisko tiesību *ius cogens* normām tā ir neaizskarama.

Galvenais starptautiskais tiesiskais akts, kas mūsdienās regulē civilās aviācijas darbību un nosaka starptautisko lidojumu kārtību, ir Čikāgas Konvencija par starptautisko civilo aviāciju, kas stājās spēkā 1947. gada 4. aprīlī. 1970. gada 14. novembrī tai pievienojās arī Padomju Savienība, kļūstot arī par ICAO locekli.

Čikāgas Konvencija pamatojas uz valsts suverenitātes principa atzīšanu gaisa telpā. Tādējādi 1919. gada Parīzes Konvencijā pasludinātais princips tagad kļuvis par vispārārstītu starptautisko tiesību normu. Līdz ar to valstu praksē un attiecīgos valstu starptautiskajos nolīgumos tiek atzīts, ka ielidošanai citas valsts gaisa telpā ir nepieciešama iepriekšēja atļauja.

Starptautisko gaisa līniju ekspluatāciju, gaisa transporta attīstību un starptautisko lidojumu drošības garantēšanu koordinē ICAO.

Saskaņā ar Čikāgas Konvenciju ar starptautiskajām gaisa līnijām saprot kā regulārās, tā arī neregulārās gaisa līnijas, kas šķērso divu vai vairāku valstu teritorijas un kas paredzētas pasažieru, bagāžas, kravu un pasta pārvadājumiem ar gaisa kuģiem.

Starptautisko gaisa līniju tiesisko režīmu un nosēšanās punktus (lidostas) nosaka ieinteresēto valstu starptautiskie nolīgumi, turpretī starptautisko lidojumu maršrutus nosaka katra valsts atsevišķi. Gaisa vērtus virs kaimiņvalstu robežas nosaka, abām valstīm par to vienojoties. Arī tranzītlidojumus caur trešās valsts teritoriju nosaka uz vienošanās pamata.

Padomju Savienībai ir divpusējie nolīgumi par gaisa satiksmi apmēram ar 90 valstīm. Visi šie nolīgumi atzīst nacionālo jurisdikciju valsts gaisa telpā un nosaka, ka vienas valsts likumi ir speciālie noteikumi ir jāievēro arī citu valstu gaisa kuģiem, kad tie ielido, uzturas un izlido no šīs valsts teritorijas, veicot starptautiskos lidojumus.

Padomju Savienība nolīgumos ar ārvalstīm nelieto «piecu gaisa brīvību» formulas, taču to tiesību apjomu, ko šīs formulas paredz, tie satur.

PSRS slēgtajos līgumos parasti tiek regulēti divi jautājumi: 1) atļauja lidot virs PSRS teritorijas un 2) civilās aviācijas komerciālās darbības apjoms. Visi finansu jautājumi un gaisa transporta ekspluatācijas tehniskie jautājumi tiek izšķirti attiecīgos starpresoru nolīgumos.

Gaisa kuģiem, kad tie lido virs citas valsts teritorijas, ir jābūt ar attiecīgās valsts pazīšanas zīmēm. Turklāt ir nepieciešami starptautisko lidojumu praksē noteiktie dokumenti: kuģa reģistrācijas apliecība, apliecība par gaisa kuģa derīgumu lidošanai u. c. Arī gaisa kuģa apkalpes locekļiem ir vajadzīgas noteiktas formas apliecības.

1929. gada Varšavas Konvencija satur starptautiskajiem lidojumiem nepieciešamo unificēto dokumentu uzskaitījumu un nosaka to formas. Šādi dokumenti ir pasažieru biļetes, bagāžas kvītis utt. Varšavas konvencija satur arī tipveida noteikumus pasažieru un kravu pārvadājumiem pa starptautiskajām gaisa līnijām. Izšķirti arī jautājumi par aviopārvadātāja atbildību pasažieriem un kravu nosūtītājiem un daži citi ar civilās aviācijas darbību saistītie jautājumi.

Padomju Savienībā gaisa tiesību jomā sevišķa nozīme ir 1961. gadā pieņemtajam Gaisa kodeksam (stājās spēkā 1962. gada 1. janvārī), kas regulē civilās aviācijas darbības kārtību. PSRS Gaisa kodekss nodrošina valsts interešu un teritoriālās neaizskaramības respektēšanu, kā arī lidojuma drošības garantēšanu. Tajā noteikts arī PSRS gaisa flotes «Aeroflot» vienotais karogs un emblēma. Visi tie gaisa kuģi, kas ierakstīti Valsts reģistrā, starptautiskos lidojumus veic ar PSRS valsts karogu. Ārvalstu kuģu ielidošanai PSR Savienībā noteikta atļauju kārtība. Par ielidošanu PSRS un izlidošanu no PSRS bez noteiktas atļaujas, par atļaujā norādīto maršrutu, nolaišanās vietu, gaisa vārtu, lidojumu augstuma neievērošanu vai citādu starptautisko lidojumu noteikumu pārkāpšanu noteikti kriminālsodi.

Saskaņā ar PSRS Gaisa kodeksa 77. pantu uz gaisa kuģiem, to apkalpi, pasažieriem un mantu, ko ievēd vai izved no Padomju Savienības un mantu tranzītā caur PSRS teritoriju, tiek attiecināti pasu, muitas, valūtas, karantīnas, sanitārie un pastāvošie iebraukšanas un izbraukšanas noteikumi.

3.§. VALSTU SADARBĪBA GAISA SATIKSMES DROŠĪBAS GARANTĒŠANA

Viens no svarīgākajiem un reizē arī aktuālākajiem jautājumiem ir gaisa transporta drošības garantēšana. Šī jautājuma atrisināšana ir tieši atkarīga no efektīvas valstu sadarbības, jo bez tās starptautiskās gaisa satiksmes normāla funkcionēšana nav realizējama.

Sevišķi aktuāli lidojumu drošības jautājumi kļuva 60. gadu beigās, kad arvien biežāk notika gaisa kuģu vardarbīga sagrābšana un šādas sagrābšanas mēģinājumi. Tā, piemēram, 1968. gadā ICAO reģistrēja 27 lidmašīnu patvarīgas aizdzīšanas un nolaupišanas gadījumus, kuru rezultātā briesmām tika pakļauti 1500 pasažieri; 1969. gadā jau tika reģistrēti 89 tādi gadījumi, un paredzētajās vietās laikā netika nogādāti 4500 pasažieri. Tautu uzticība civilās aviācijas drošībai bija iedragāta.

Lai novērstu šādus vardarbības gadījumus, ICAO ietvaros Hāgā tika sasaukta diplomātiskā konference, kas 1970. gada 16. decembrī pieņēma Konvenciju par cīņu pret gaisa kuģu nelikumīgu sagrābšanu. Konvencija stājās spēkā 1971. gada 14. oktobrī (Padomju Savienība to ratificēja 1971. gada 4. augustā).

Galvenais Hāgas Konvencijas mērķis ir nodrošināt gaisa kuģu nelikumīgā sagrābšanā vainīgo personu sodīšanu. Nekādi šādu nelikumīgu darbību izdarīšanas motīvi netiek atzīti par apstākļiem, kas atbrīvo no atbildības.

Konvencijā par noziedzīgu tiek atzīta nelikumīga, vardarbības vai vardarbības draudu ceļā veikta lidojumā esošā gaisa kuģa sagrābšana vai kontroles realizēšana pār to. Par noziegumu atzīst arī šāda veida darbību mēģinājumu un līdzdalību tajās.

Konvencija nosaka, ka gaisa kuģis uzskatāms par esošu lidojumā jebkurā laikā no brīža, kad tiek aizvērtas tā ārējās durvis pēc pasažieru iekāpšanas vai kravas iekraušanas, līdz durvju atvēršanas momentam pasažieru izkāpšanai vai kravas, bagāžas un pasta izkraušanai. Ja gaisa kuģis ir vardarbīgi sagrābts, tiek uzskatīts, ka noziedzīgā darbība turpinās arī tad, kad tas piezemējas, lai ņemtu degvielu, pārtiku, ūdeni vai izsēdinātu pasažierus. Noziedzīgā darbība izbeidzas tad, kad persona, kas sagrābusi gaisa kuģi, zaudē pār to kontroli.

Konvencijas 2. pantā ir fiksētas valstu saistības bargi sodīt personas, kas izdarījušas minētos noziegumus. Katra valsts var uzskatīt Konvenciju par juridisko pamatu šādu noziedznieku ekstrādīcijai, ja starp ieinteresētajām valstīm nav speciālu nolīgumu par noziedznieku izdošanu. Tomēr obligāta noziedznieku izdošana Konvencijā nav paredzēta. Valstij, kuras teritorijā nonāk un atrodas šāds noziedznieks, ja tā viņu neizdod, ir pienākums nodot noziedznieku kompetentiem orgāniem saukšanai pie kriminālatbildības saskaņā ar saviem nacionālajiem likumiem. Bez tam valstij, kuras teritorijā nosēdusies aizdzītā lidmašīna, ir pienākums bez vilcināšanās atdot atpakaļ piederības valstij lidmašīnu (lidaparātu), uz tās esošos pasažierus, kravu un apkalpi.

Svarīgi, ka Konvencijas noteikumi piemērojami visiem gaisa kuģu nelikumīgiem sagrābšanas gadījumiem — kā attiecībā uz starptautiskajiem lidojumiem, tā arī lidojumiem pa valsts iekšējām aviālinijām.

Monreālas starptautiskajā konferencē 1971. gada 23. septembrī pieņemto Konvenciju par cīņu ar nelikumīgiem pret civilās

aviācijas drošību vēršiem aktiem PSRS ratificēja 1972. gada 27. decembrī.

Monreālas Konvencija paplašināja un precizēja to nodarījumu uzskaitījumu, kuri ir atzīstami par noziegumiem un pret kuriem valstīm ir jācīnās kopīgiem spēkiem. Monreālas Konvencija atzīst par noziedzniekiem personas, kuras 1) izdara vardarbību pret personu, kas atrodas lidojumā esošā gaisa kuģī, un ar to apdraud kuģa drošību; 2) sagrauj ekspluatācijā esošu gaisa kuģi vai arī nodara tam bojājumu, līdz ar to padarot to lidojumam nederīgu vai apdraudot tā drošību lidojumā; 3) novieto uz ekspluatācijā esoša gaisa kuģa ierīces vai vielas, kas var to sagraut vai arī nodarīt tam nopietnus bojājumus; 4) sagrauj vai bojā uz zemes esošās aeronavigācijas iekārtas vai iejaucas to ekspluatācijā, ja tāds akts var apdraudēt gaisa kuģa drošību lidojumā; 5) sniedz apzināti nepatiesas ziņas, ar to radot draudus kuģa drošībai lidojumā. Par noziedzīgu atzīst arī līdzdalību šādās noziedzīgās darbībās.

Monreālas Konvencija gaisa kuģa atrašanos lidojumā traktē analogiski Hāgas Konvencijai. Bez tam tā nosaka, ka gaisa kuģa atrašanās ekspluatācijā ir laiks, sākot ar gaisa kuģa pirmslidojuma sagatavošanu, ko veic lidostas personāls vai kuģa apkalpe konkrētam lidojumam, līdz brīdim, kad ir pagājušas 24 stundas pēc lidmašīnas (lidaparāta) nosēšanās (lidojums ietilpst gaisa kuģa ekspluatācijas periodā). Arī šīs Konvencijas noteikumus piemēro kā starptautiskajās, tā arī iekšējās aviācijās. Izņēmums ir aeronavigācijas iekārtu bojāšana, jo šādos gadījumos Konvenciju piemēro tikai tad, ja šī iekārta tiek izmantota starptautiskajai gaisa kuģniecībai.

Visos gadījumos valstīm jānosaka bargi sodi vainīgajiem (Konvencijas 3. pants). Tāpat kā Hāgas Konvencija, arī Monreālas Konvencija paredz vai nu noziedznieka izdošanu, vai arī tā saukšanu pie kriminālatbildības valstī, kur tas nonācis. Monreālas Konvencijas dalībnieces valstis apņēmušās veikt visus praktiski iespējamus pasākumus atbilstoši mūsdienu starptautiskajām tiesībām un nacionālajiem likumiem, lai novērstu visus noziedzīgos aktus, kas vērsti pret civilās aviācijas drošību.

Sai nolūkā valstis izstrādā un īsteno kā administratīvi tiesiskus, tā arī krimināltiesiskus pasākumus. Arī PSRS tie tiek veikti. Saskaņā ar starptautiskajām konvencijām šajā jomā 1973. gada 3. janvārī PSRS Augstākās Padomes Prezidijs pieņēma Dekrētu par kriminālatbildību par gaisa kuģu nolaupīšanu.

XII nodaļa.

KOSMOSA TIESĪBAS

1.Š. JEDZIENS UN GALVENIE TIESĪBU AVOTI

Kosmosa praktiskās izpētes un apgūšanas ēra sākās ar 1957. gada 4. oktobri, kad Padomju Savienība pirmoreiz cilvēces vēsturē ievadīja orbītā ap Zemi mākslīgo Zemes pavadoni.

1958. gadā darbību kosmosā uzsāka arī ASV. 1961. gada 12. aprīlī līdz ar Jurija Gagarina lidojumu sākās cilvēku pilotētie lidojumi kosmosa telpā. 1967. gada oktobrī padomju automātiskā stacija nolaidās uz Venēras virsmas, bet 1969. gada jūlijā trīs amerikāņu astronauti izkāpa uz Mēness. Visos turpmākajos gados kosmosa telpas izpētē un apgūšanā ir gūti milzīgi panākumi.

Valstu darbība kosmosa izpētē un apgūšanā radīja nepieciešamību šo darbību attiecīgi reglamentēt atbilstoši visas valstu saimes interesēm.

Kosmosa tiesību veidošanās sākuma stadijā radās parašu tiesību norma, saskaņā ar kuru tika atzīts, ka kosmoss ir brīvs visu valstu lietošanai. Visas valstis klusējot piekrita, ka mākslīgie Zemes pavadoņi un kosmiskie aparāti var brīvi, neierobežoti lidot visā kosmosa telpā.

Mūsdienās zinātnes un tehnikas progresa rezultātā jau ir izveidojušās patstāvīgas tiesību normas, kas veido īpašu, pilnīgi jaunu mūsdienu starptautisko tiesību nozari — kosmosa tiesības.

Kosmosa tiesības ir starptautisko tiesību normu kopums, kas regulē valstu un starptautisko organizāciju attiecības kosmiskās telpas izpētē un apgūšanā un nosaka kosmosa, Mēness un citu debess ķermeņu tiesisko režīmu.

Apvienoto Nāciju Organizācija ir deklarējusi kosmosa telpas izpētes un izmantošanas svarīgākos principus. 1961. gada 20. decembrī pieņemtajā ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcijā tika pasludināts, ka «starptautiskās tiesības, ieskaitot ANO Statūtus, attiecas uz kosmosa telpu un debess ķermeņiem». 1963. gada 6. decembrī ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma Deklarāciju par valstu darbības galvenajiem principiem kosmosa telpas izpētē un izmantošanā. Tā paredzēja, ka valstu darbībai kosmosa telpas izpētē un izmantošanā ir jānotiek saskaņā ar starptautiskajām tiesībām atbilstoši ANO Statūtiem.

Jauns posms kosmosa tiesību attīstībā sākas ar konvencionālo tiesību normu rašanos, kad daudzas pasaules valstis atzina par nepieciešamu darbību kosmosa pētīšanā un apgūšanā regulēt ar starptautiskiem līgumiem. Tā rezultātā ir radušies šādi svarīgākie spēkā esošie kosmosa tiesību avoti: Līgums par kodolieroču izmēģinājumu aizliegšanu atmosfērā, kosmosa telpā un zem ūdens (1963); Līgums par valstu darbības principiem kosmosa telpas izpētē un izmantošanā, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus (1967); Nolīgums par kosmonautu glābšanu, kosmonautu un kosmosā palaistu objektu nodošanu atpakaļ (1968); Konvencija par starptautisko atbildību par kaitējumu, kas nodarīts ar kosmiskajiem objektiem (1972); Konvencija par kosmosa telpā palaižamo objektu reģistrāciju (1979). Šos starptautiskos līgumus ir atzinušas par sev juridiski saistošiem kā valstis, kas tieši nodarbojas ar kosmosa izpēti un palaiž kosmiskos objektus (PSRS, ASV, Francija, Japāna u. c.),

tā arī valstis, kas sakarā ar pagaidām ierobežotajām zinātniskajām un tehniskajām iespējām nekādu darbību kosmosa izpētē un apgūšanā vēl neveic. Starp minēto līgumu dalībniekiem ir arī valstis, kas piedalās kosmosa lielvalstu — PSRS, ASV, Francijas kompleksajos kosmosa izpētes un apgūšanas pasākumos (piemēram, Austrālija, Čehoslovākija, Kanāda, Indija, VDR).

Kosmosa tiesību normas attiecas ne tikai uz valstu darbību kosmosa telpā. To regulēšanas sfērā ir arī tās valstu attiecības uz Zemes, kas ir saistītas ar pētījumiem kosmosā un kosmosa telpas izmantošanā. Tā, piemēram, kosmosa tiesību normas regulē kosmonautu un kosmosa kuģu glābšanu uz zemes, ūdens un gaisa telpā, kosmiskajiem objektiem nodarītā kaitējuma atlīdzību.

Kosmosa tiesību normas atspoguļo visu valstu, kā arī pārējo starptautiskās dzīves dalībnieku intereses. Tas ievērots, nosakot kosmosa tiesību vispārīgos principus un konkrētas tiesības un pienākumus visdažādākajām valstīm.

Kosmosa tiesības atzīst, ka kosmosa telpas izpētē un izmantošanā miera vajadzībām un mērķiem ir ieinteresēta visa cilvēce. Kosmosa telpas pētījumiem jākalpo visu tautu un zemju labklājībai neatkarīgi no to ekonomiskās un zinātniskās attīstības līmeņa.

2.Š. KOSMOSA TELPAS UN DEBESS ĶERMEŅU TIESISKAIS STATUSS

1967. gada Līgums par valstu darbības principiem kosmosa telpas izpētē un izmantošanā, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus, nosaka, ka visas valstis bez jebkādas diskriminācijas uz līdztiesības pamatiem ir tiesīgas veikt kosmosa telpas izpēti un izmantot to miera interesēs un tautu labklājībai.

Atbilstoši tam Līgumā ir ierakstīts, ka «Kosmosa telpu, Mēnesi un citus debess ķermeņus nedrīkst padarīt par nacionālās piesavināšanās objektiem, ne attiecinoš uz tiem suverenitāti, ne arī izmantojot vai okupējot, ne arī lietojot jebkurus citus līdzekļus» (II p.).

Saskaņā ar mūsdienu starptautisko tiesību vispāratzītajiem principiem un spēkā esošajām līgumiskajām starptautisko tiesību normām visu to starptautisko teritoriju statuss, kuras nevar būt par nacionālās piesavināšanās objektiem, paredz visu valstu brīvu darbību šajās teritorijās. Tādējādi uz kosmosu ir pilnībā attiecināms tā *brīvas izmantošanas princips*. Šis princips nostiprināts arī 1967. gada Līguma par kosmosu I pantā.

Saskaņā ar valstu noteikto kosmosa izmantošanu miera interesēs tās uzņemušās konkrētas saistības kosmosa telpas un debess ķermeņu *demilitarizācijā*. 1967. gada Līguma IV pantā ir noteikts, ka valstis — līguma dalībnieces apņemas neievadīt orbitā ap Zemi

jebkādos objektus ar kodolieročiem vai citiem masu iznīcināšanas ieročiem, neuzstādīt tādus ieročus uz debess ķermeņiem un neizvietot tos kosmosa telpā kaut kādā citādā veidā. Mēness un citi debess ķermeņi visām valstīm izmantojami tikai miera mērķiem. Aizliegts izveidot uz debess ķermeņiem kara bāzes, nocietinājumus, organizēt militāros manevrus un izdarīt jebkura veida ieroču izmēģinājumus. Militārā personāla izmantošana zinātniskajiem pētījumiem vai kaut kādiem citiem miera mērķiem nav aizliegta.

Attiecībā uz kosmosa telpu paredzēta daļēja demilitarizācija. Aizliegta tikai tāda darbība, kas jebkādā veidā saistīta ar kodolieroču un citu masu iznīcināšanas ieroču (ķīmisko, bakterioloģisko) izmantošanu. Attiecībā uz Mēnesi un citiem debess ķermeņiem noteikta pilnīga demilitarizācija. Uz tiem aizliegta jebkura militāra rakstura vai ar militāru nodomu saistīta darbība.

Kosmosa pilnīga demilitarizācija praktiski iespējama, valstu sadarbības gaitā atrisinot ar vispārējo un pilnīgo atbrūošanas saistītos kardinālos jautājumus.

3.§. KOSMISKO OBJEKTU TIESISKAIS STĀVOKLIS

Pie kosmiskajiem objektiem pieder visi cilvēku radītie tehniskie līdzekļi, ar kuriem tieši tiek pētīta vai mierlaika vajadzībām izmantota kosmosa telpa un debess ķermeņi. Tie ir aparāti un iekārtas, mākslīgie Zemes pavadoņi, kosmonautu jeb astronautu (ASV praksē) pilotējamie kosmosa kuģi vai arī automātisko sistēmu vadītie kosmosa kuģi, orbitālās un starpplanētu stacijas, dažādas celtnes uz Mēness un citiem debess ķermeņiem, t. i., kosmosā palaistie objekti vai arī objekti, kas nogādāti vai uzbūvēti uz debess ķermeņiem.

Visi kosmiskie objekti tiek pakļauti starptautiskai tiesiskai reglamentācijai no brīža, kad tie tiek palaisti no Zemes vai arī uzbūvēti kosmosa telpā vai uz debess ķermeņa.

Ar šiem kosmiskajiem objektiem saistītie jurisdikcijas jautājumi ir noteikti 1967. gada Līgumā par kosmosu. Saskaņā ar VIII panta noteikumiem katra valsts, kuras reģistrā ir kosmosa telpā palaistais objekts, saglabā jurisdikciju un kontroli pār to un tā apkalpi visā to atrašanās laikā kosmosa telpā un uz debess ķermeņa. Ipašuma tiesības uz visiem kosmiskajiem objektiem saglabājas un tiek nodrošinātas to atrašanās laikā kosmosā un uz debess ķermeņiem, kā arī tiem atgriežoties uz Zemes. Tāpēc visos gadījumos kosmiskie objekti vai to daļas, ja tās tiek atrastas aiz piederības valsts robežām, ir jāatdod šai valstij.

Visas stacijas, ierīces, iekārtas un kosmosa kuģi, kas atrodas uz Mēness un citiem debess ķermeņiem, 1967. gada Līgumā ir

pasludināti par atklātiem uz savstarpības pamata citu valstu — Līguma dalībnieču pārstāvjiem, ja par apmeklējumu tiek iepriekš paziņots.

Svarīgs princips, kas jāievēro visiem kosmosa tiesību subjektiem, ir tas, ka darbība kosmosa telpas izpētē nedrīkst traucēt citus šādu darbību veikšanā.

Konvencija par kosmosa telpā palaižamo objektu reģistrāciju nosaka, ka, palaižot kosmisko objektu orbitā ap Zemi vai tālāk kosmosa telpā, attiecīgai valstij, kas to dara, jāreģistrē šis objekts attiecīgā reģistrā, par kura esamību ir informēts ANO Ģenerālsekretārs. Vienlaikus paredzēts ANO Ģenerālsekretāram iespējami drīzākā laikā par reģistrēto kosmisko objektu sniegt šādu informāciju: valsts nosaukumu, attiecīgu objekta apzīmējumu, palaišanas datumu un vietu, galvenos orbītas parametrus un to, kādā nolūkā kosmiskais objekts palaists. Visu šo informāciju fiksē brīvi pieejamā reģistrā, kuru kārtā ANO Ģenerālsekretārs.

4.§. STARPTAUTISKĀ ATBILDĪBA, KAS SAISTĪTA AR DARBĪBU KOSMOSA TELPĀ

Valstu darbība kosmosā ir sarežģīts process, un tā nedrīkst radīt nelabvēlīgas sekas citām valstīm, to iedzīvotājiem. Tāpēc spēkā esošās starptautisko tiesību normas, reglamentējot valstu darbību kosmosa telpā un uz debess ķermeņiem, paredz arī valstu starptautisko tiesisko atbildību. Starptautiskā tiesiskā atbildība noteikta neatkarīgi no tā, vai minēto darbību veic valsts orgāni vai juridiskās personas. Sevišķi akcentēts tas, ka juridisko personu darbībai kosmosā, uz Mēness un citiem debess ķermeņiem ir jānotiek ar attiecīgās valsts atļauju un tās pastāvīgā kontrolē.

Ja darbību kosmosā veic starptautiskā organizācija, tad, kā to paredz 1967. gada Līgums par kosmosu, par šo darbību ir atbildīga kā starptautiskā organizācija, tā arī valstis šīs organizācijas locekles, Līguma par kosmosu dalībnieces.

Formas starptautiskajai tiesiskajai atbildībai par prettiesisku darbību kosmosā ir tādas pašas kā jebkuras citas starptautisko tiesību normas neievērošanas gadījumos.¹

Realizējot zinātniski pētniecisko darbību kosmosa telpā, kā arī izmantojot kosmosa telpu miera mērķiem, var tikt nodarīti materiāli zaudējumi kādai valstij. Šādus zaudējumus, piemēram, var radīt kosmosa raķešu palieku nokrišana kādas valsts teritorijā. Tamlīdzīgos gadījumos starptautisko tiesību normas netiek pārkāptas, jo kosmiskā darbība ir legāli atļauta, taču nodarītais kaitē-

¹ Sk. par to sīkāk šīs grāmatas XVII nodaļu.

jums, kā to paredz 1967. gada Līgums par kosmosu, ir jāatlīdzina.

Kosmiskās darbības rezultātā nodarīto materiālo zaudējumu atlīdzināšanu regulē Konvencija par starptautisko atbildību par kosmisko objektu nodarīto kaitējumu (1972). Saskaņā ar šo konvenciju, pirmkārt, par kaitējumu¹, kas nodarīts uz Zemes un gaisa telpā (gaisa kuģiem lidojumā), valstij, kas palaidusi kosmisko objektu², iestājas absolūtā atbildība (Konvencijas II pants).

Otrkārt, par kaitējumu, kas nodarīts jebkurā citā vietā citas valsts kosmiskajiem objektiem vai uz kosmosa kuģa esošajām personām vai mantai, valstij, kas palaidusi kosmisko objektu, atbildība iestājas tikai tajā gadījumā, ja kaitējums nodarīts tās vainas dēļ vai arī to personu vainas dēļ, par kurām tā atbild (III pants). Ja vaina nav konstatēta, savstarpējas pretenzijas netiek izvirzītas.

Treškārt, ja kosmisko objektu kosmosā ievada divas vai vairākas valstis kopīgi, tās ir solidāri atbildīgas par jebkuru to nodarīto kaitējumu.

Ceturtkārt, ja kaitējums nodarīts prasītāja rupjas nevēribas dēļ vai ar tā nodomu, ir paredzēta atbrīvošana no atbildības. Tomēr tāda atbrīvošana netiek atzīta, ja kaitējums nodarīts tādas darbības rezultātā, kas neatbilst starptautisko tiesību vai, konkrēti, 1967. gada Līguma par kosmosu prasībām.

Piektkārt, Konvencijas par starptautisko atbildību par kosmisko objektu nodarīto kaitējumu noteikumi tiek piemēroti arī jebkurai Starptautiskajai starpvaldību organizācijai, kas veic kosmosa izpēti un izmantošanas darbības, ja šī organizācija paziņo, ka tā uzņemas Konvencijā paredzētās tiesības un pienākumus, un ja valstu — šīs organizācijas locekļu vairākums ir 1972. gada Konvencijas un 1967. gada Līguma dalībnieces.

Konvencijā ir regulēti arī jautājumi par pretenziju pieteikšanas kārtību, par tiesību normām, kādas piemērojamas pretenziju izskatīšanā, par valūtu, kādā izmaksā kompensāciju, utt.

Pretenzijas par zaudējumu kompensāciju ir jāpiesaka valstij, kas palaidusi kosmisko objektu, gada laikā tieši pa diplomātiskajiem kanāliem vai arī ar trešās valsts vai ANO Ģenerāļsekretāra starpniecību. Ja pretenzijas diplomātisko sarunu ceļā neizdodas noregulēt, tad ieinteresētās puses pēc jebkuras puses prasības izveido komisiju pretenziju izskatīšanai. Komisijai jā sastāv no trīs locekļiem (prasītājas valsts pārstāvis, tās valsts pārstāvis, kas

¹ Kaitējums saskaņā ar Konvenciju ir nāves izraisīšana, miesas bojājumi vai kāda cita veselības bojājuma nodarīšana, valsts, fizisko vai juridisko personu vai starptautisko starpvaldību organizāciju īpašuma iznīcināšana vai bojāšana.

² Valsts, kas palaidusi kosmisko objektu, ir ne tikai tā valsts, kas tieši veic vai organizē objekta palaišanu, bet arī tā valsts, no kuras teritorijas vai ierīcēm tiek izdarīta kosmiskā objekta ievadīšana kosmosā.

palaidusi kosmisko objektu, abu pušu kopīgi ievēlēts vai ANO Ģenerālsekretāra iecelts priekšsēdētājs). Puses, attiecīgi vienojoties, komisijā pieņem vai nu obligātu lēmumu, vai arī rekomendācijas par pretenziju pamatotību un kompensācijas summu.

5.Š. KOSMISKIE SAKARI UN KOSMISKĀ METEOROLOĢIJA

Kosmosa izpētes un apgūšanas procesā pastāv objektīva nepieciešamība no kosmiskajiem objektiem uz Zemi pārraidīt informāciju par mērāparātu darbību, iegūtiem zinātniskiem datiem, kosmonautu jeb astronautu veselības stāvokli u. tml. Attiecīgi sakari nepieciešami arī starp kosmosa kuģiem, ja tie vienlaikus atrodas lidojumā. Tas viss ir noteicis nepieciešamību radīt kosmisko sakaru reglamentāciju. 1963. gadā Starptautiskās elektrosakaru savienības radiosakaru ārkārtējā administratīvā konference, lai novērstu iespējamās kosmisko radiosakaru traucējumus, noteica tiem speciālus radioviļņu garumus. 1971. gadā kosmisko sakaru viļņu garumu skala tika pārskatīta.

No mākslīgajiem Zemes pavadoņiem pārraidīto signālu labā dzirdamība milzīgos attālumos atklāja plašas perspektīvas kosmisko aparātu izmantošanai telefona-telegrāfa un televīzijas sakariem starp visattālākajiem pasaules rajoniem. Kosmosā sāka palaist speciālus sakaru pavadoņus. 1965. gadā Padomju Savienība sāka ievadīt kosmosā sakaru pavadoņus «Molnija», ar kuru palīdzību tiek nodrošināta tālo telefona-telegrāfa sakaru sistēmu ekspluatācija, kā arī Centrālās televīzijas programmu pārraides uz «Orbītas» tīkla punktiem, kas atrodas Galējo Ziemeļu, Tālo Austrumu, Vidusāzijas un Sibīrijas rajonos. Līdzīgu darbību veic arī ASV.

Ar 1969. gada oktobri saskaņā ar sociālistisko valstu sadarbības programmu kosmosa telpas izpētē un izmantošanā notiek mākslīgo Zemes pavadoņu «Interkosmos» palaišana. Uz tiem uzstāda zinātnisko aparāturu, kas izgatavota ne tikai PSRS, bet arī citās sociālistiskajās valstīs (Bulgārijā, Čehoslovākijā, VDR u. c.). 1978. gadā «Interkosmos» programmas ietvaros sākās kopējie starptautisko apkalpju lidojumi kosmosā.

1971. gada 15. novembrī Bulgārija, Čehoslovākija, Kuba, Mongolija, PSRS, Polija, Rumānija, VDR un Ungārija parakstīja Nolīgumu par starptautiskās kosmisko sakaru organizācijas «Interputnik» izveidošanu, ar kuras palīdzību ir radīta starptautiskā sakaru sistēma ar mākslīgajiem Zemes pavadoņiem, kas tiek izmantota radio un televīzijas raidījumiem.

Kosmisko sakaru problēmām ir vispārēja nozīme, jo tās skar daudz valstu intereses. Tāpēc nepieciešama universāla, visaptveroša to starptautiska tiesiska reglamentācija.

Centroties nodrošināt apstākļus, kuriem pastāvot kosmisko sakaru sistēmas kalpotu tikai miera mērķiem un veicinātu draudzīgu

sakaru attīstību starp valstīm, PSRS jau 1972. gadā ANO Ģenerālās Asamblejas XXVII sesijā iesniedza Konvencijas projektu par mākslīgo Zemes pavadoņu izmantošanas principiem tiešām televīzijas pārraidēm. Tas satur svarīgākos principus, kurus ievērojot iespējama tāda sekmīga televīzijas sakaru attīstība, kas pamatojas uz mākslīgo Zemes pavadoņu izmantošanu. Konvencijas projektā paredzēti šādi svarīgākie principi: visu valstu līdztiesība šo sakaru izmantošanā un labuma gūšanā no tiem bez jebkādas diskriminācijas; tiešas televīzijas pārraides uz ārvalsti drīkst organizēt tikai tad, ja šī ārvalsts skaidri un nepārprotami tam piekrīt; aizliegtas tādas pārraides, kas propagandē vardarbību un kaitē starptautiskā miera un drošības uzturēšanas idejām.

Šo Konvencijas projektu ANO Ģenerālā Asambleja ir nodevusi Komitejai kosmosa telpas izmantošanai miera mērķiem, lai tā sagatavotu attiecīgu konvenciju.

Milzīgas iespējas ir mākslīgo Zemes pavadoņu izmantošanai meteoroloģiskās informācijas iegūšanai. Apgādāti ar attiecīgo aparāturu, mākslīgie Zemes pavadoņi var nodrošināt meteoroloģisko ziņu (piemēram, par mākoņu izvietojumu un to augšējo robežu, vētru kustību, sniega segu, ledus apstākļiem polārajos apgabalos, Zemes virsmas temperatūru) operatīvu saņemšanu. 1,5—2 stundu laikā aplidojot Zemi, mākslīgie pavadoņi spēj savākt informāciju, kas simtkārt pārsniedz uz Zemes izvietoto meteoroloģisko staciju iespējas, pie tam mērījumus no pavadoņiem var izdarīt arī tādos rajonos, kas līdz šim meteoroloģiem nav pieejami.

Starptautiskā sadarbība šajā jomā attīstās kā uz divpusējo, tā arī valstu daudzpusējo nolīgumu pamata. Svarīgākais nosacījums šīs sadarbības organizācijā ir tāds, ka valstu darbībai arī šajā jomā jāpamatojas uz Līgumu par valstu darbības principiem kosmosa telpas izpētē un izmantošanā, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus (1967), kā arī uz citiem mūsdienu starptautisko tiesību vispārāztītajiem principiem un normām.

Pirmā kosmosa lielvalsts — Padomju Savienība šai jomā ir devusi lielu ieguldījumu. Tās starptautiskajā tiesiskajā praksē konsekventi tiek ievēroti visi minētie nosacījumi. Piemērs tam ir jau paši pirmie PSRS nolīgumi ar citām valstīm kosmiskās meteoroloģijas jautājumos. 1966. gada 30. jūnijā PSRS parakstīja ar Franciju Nolīgumu par sadarbību kosmosa telpas izpētē un apgūšanā miera nolūkos. Šis Nolīgums ietver arī noteikumus par sadarbību kosmiskās meteoroloģijas jomā uz vismodernākās zinātniskās aparatūras izmantošanas bāzes.

Pēc Vispasaules meteoroloģiskās organizācijas (VMO) lēmuma Maskavā, Vašingtonā un Melburnā ir izveidoti un darbojas pasaules laika prognožu centri. Šie centri informāciju saņem no meteoroloģiskajiem Zemes pavadoņiem. Pamatojoties uz šo informāciju, tiek sastādītas mākoņu kustības kartes, kā arī laika prognozes ilgākam laika periodam.

6.§. VALSTU SADARBĪBA
UN SAVSTARPĒJĀS PALĪDZĪBAS TIESISKIE JAUTĀJUMI
KOSMOSA TELPAS IZPĒTĒ UN IZMANTOŠANĀ

Spēkā esošās kosmosa tiesību normas paredz vairākus pasākumus valstu starptautiskās sadarbības veicināšanai kosmosa telpas izpētē un izmantošanā. Ir pat noteikts, ka valstīm ir pienākums šai jomā sadarboties un sniegt savstarpēju palīdzību.

Valstu sadarbības formas ir paredzētas Līgumā par valstu darbības principiem kosmosa telpas izpētē un izmantošanā, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus. Valstīm — līguma dalībniecēm savstarpēji ir jāapmainās ar informāciju par kosmiskās darbības raksturu un rezultātiem, jāorganizē zinātnieku un speciālistu tikšanās, jārada iespējas uz līdztiesības pamatiem veikt kosmosa kuģu lidojumu savstarpējus novērojumus, jāveic kopīgi eksperimenti kosmosā utt. Protams, daudzos gadījumos to praktiski realizēt ir iespējams tikai uz attiecīgu divpusēju vai daudzpusēju starptautisku līgumu pamata. Tā, piemēram, PSRS un ASV 1975. gada jūlijā pēc iepriekšējas vienošanās realizēja pirmo kopējo eksperimentu — kosmosa kuģu «Sojuz» un «Apollo» lidojumu, kura gaitā tika realizēta šo kuģu savienošanās un kosmonautu pāreja no viena kuģa otrā. Tas bija pirmais praktiskais solis valstu sadarbībā kosmonautu glābšanas un palīdzības sniegšanas nodrošināšanā.

Kosmosa tiesību normas tieši paredz šādu sadarbību. Konkrēti, 1967. gada Līgumā par kosmosu visas dalībnieces valstis ir uzņēmušās saistības sniegt visu iespējamo palīdzību kosmonautiem (Līgumā tie nosaukti par cilvēces sūtņiem kosmosā) avāriju, citos nelaimes gadījumos, kā arī tad, ja notikusi piespiedu nolaišanās citu valstu — Līguma dalībnieču teritorijā vai atklātā jūrā. Kosmonautiem, kuri izdarījuši tādu piespiedu nolaišanos, ir jāgarantē drošība, un tie nekavējoties jānogādā valstī, kurā reģistrēts kosmosa kuģis.

Tālāk attīstot un konkretizējot šo vispārīgo noteikumu par kosmonautu glābšanu un palīdzības sniegšanu tiem, 1968. gada 22. aprīlī tika parakstīts speciāls Nolīgums par kosmonautu glābšanu, kosmonautu un kosmosā palaistu objektu nodošanu atpakaļ.

Nolīgums reglamentē valstu darbību, kas jāveic sakarā ar kosmosa kuģu avārijām, nelaimēm un to piespiedu nolaišanos teritorijā, kas pakļauta kādas valsts jurisdikcijai, atklātā jūrā vai jebkurā citā vietā, kas nav pakļauta nevienas valsts jurisdikcijai. Ir paredzēta to varas iestāžu, kas palaidušas kosmosa kuģi, informēšana par visiem zināmajiem faktiem, kā arī pienākums sniegt visu iespējamo palīdzību avarējuša kosmosa kuģa apkalpei valsts teritorijā vai atklātā jūrā. Paredzēta arī kosmosa kuģa apkalpes un kosmosa kuģa tūlītēja nosūtīšana uz valsti, kas kosmosa kuģi palaidusi.

XIII nodaļa.

DIPLOMĀTISKĀS UN KONSULĀRĀS TIESĪBAS

Diplomātiskās un konsulārās tiesības ir starptautisko publisko tiesību visienākā daļa. Tajā ietilpst principi un normas, kas regulē valstu un citu starptautisko tiesību subjektu sakaru kārtību.

Diplomātiskās un konsulārās tiesības satur normas, kas regulē diplomātiskās pārstāvniecības un tās darbinieku, kā arī konsulārās pārstāvniecības un tās darbinieku tiesisko stāvokli, kompetenci, darbību.

Diplomātisko un konsulāro tiesību avoti mūsdienās ir universālas, lokālas, daudzpusējas un divpusējas valstu pieņemtās konvencijas. Tajos jautājumos, kurus neregulē starptautiski nolīgumi, tiesību avoti ir vēsturiski izveidojušās parašu normas. Bez tam jāatzīmē, ka katra valsts, īstenojot ārpolitiku, savā iekšējā likumdošanā, pirmām kārtām konstitūcijās, kā arī vairākos speciālos likumos ietver juridiskas normas, kas regulē tās diplomātisko un konsulāro darbību sakaros ar ārvalstīm.

Valstu mierīga darbība ārpolitikas īstenošanā, ko reglamentē minētās normas, ir *diplomātija*. Kādi valsts orgāni oficiāli veic diplomātiju, to nosaka ikvienas valsts konstitūcija. Parasti ārpolitikas īstenošanas kompetence ir tautas augstākajam valsts varas orgānam, valsts galvam, valdībai un tās speciāliem orgāniem. Šo orgānu uzdevumā diplomātijā darbojas arī īpaši sagatavoti diplomāti.

Ikvienas valsts ārpolitika un ārpolitikas īstenošana diplomātiskajā darbībā ir saistīta ar iekšpolitiku. Tā kā buržuāziskās valsts ārpolitika kalpo buržuāzijas bezgalīgajām peļņas iegūšanas interesēm, turpretī sociālistiskās valsts ārpolitika kalpo mieram, tautu drošībai, starptautiskai sadarbībai, tad pastāv arī būtiska atšķirība starp sociālistisko un buržuāzisko diplomātiju.¹

PSRS Konstitūcija nosaka valsts ārpolitikas principus (sk. IV nodaļu), kā arī satur normas par attiecīgu valsts varas orgānu ārpolitisko darbību (diplomātisko pārstāvju iecelšanu, starptautisku līgumu slēgšanu utt.). PSRS ārpolitika aizvien tiek apspriesta un izlemta PSKP kongresos, PSKP CK plēnumos, arī PSRS Augstākajā Padomē un tās Prezidijā, kad tiek realizēta šo orgānu kompetence konkrētos ārpolitikas jautājumos; to plaši aplūko prese un citi masu informācijas līdzekļi. Padomju tauta atbalsta PSRS ļeņinisko miera politiku.

Agrāk diplomātiskajās un konsulārajās tiesībās pastāvēja tikai divi rakstīti starptautiski juridiski avoti — Vīnes protokols, ko pieņēma 1815. gadā (tas paredzēja šādus diplomātiskos rangus:

¹ Sk.: История дипломатии. — М., 1959—1974, т. 1, 2, 3.

vēstnieks, sūtnis, lietu pilnvarotais), un 1818. gada Āhenes protokols (tajā tika paredzēts vēl viens, t. i., ceturtais diplomātiskais rangs — ministrs-rezidents). Mūsdienā diplomātiskajās un konsulārajās tiesībās ir šādi starptautiski normu avoti: Vīnes Konvencija par diplomātiskiem sakariem (1961); Vīnes Konvencija par konsulāriem sakariem (1963); Vīnes Konvencija par speciālām misijām (1969); Vīnes Konvencija par valstu pārstāvību viņu attiecībās ar universālam starptautiskām organizācijām (1975). Jāatzīmē, ka Amerikas kontinentā pastāv arī lokāli akti: 1) Kārkasas konvencija par konsulārām funkcijām (1911); 2) divas Havannas konvencijas par diplomātiskiem ierēdņiem un par konsulāriem aģentiem (1928).

PSRS nav pievienojusies Konvencijai par konsulāriem sakariem (1963) un priekšroku dod divpusējām konsulārām konvencijām, kādas tai noslēgtas ar visām sociālistiskām valstīm un ar vairumu kapitālistisko valstu (ASV, Lielbritāniju, Franciju, Itāliju, Beļģiju, Japānu u. c.). Arī citas valstis, tāpat kā PSRS, slēdz daudz divpusēju konvenciju.

Diplomātiskajās un konsulārajās tiesībās svarīga nozīme ir arī katras valsts iekšējai, t. i., nacionālajai likumdošanai. PSRS šai jomā ir pieņēmti šādi likumdošanas akti: 1) Nolikums par ārvalstu diplomātiskām un konsulārām pārstāvniecībām PSRS teritorijā (1966); 2) PSRS Konsulārais reglaments (1976). Kā jau tika minēts, būtiski svarīgas normas par PSRS ārpolitiku un ārējo sakaru kārtošānu satur PSRS Konstitūcija.

Valsts ārējo sakaru orgānus, t. i., valsts orgānus, kuri ir kompetenti realizēt valsts sakarus ar citām valstīm un starptautiskām organizācijām, iedala četrās grupās. Pie pirmās grupas pieder *valsts iekšējie orgāni, kas realizē ārējos sakarus*. Tie noteikti ikvienas valsts konstitūcijā, arī PSRS Konstitūcijā un tās savienoto republiku konstitūcijās. Šādi orgāni ir parlamentāri (pie mums — Augstākā Padome), valsts galva, valdības galva, ārlietu resori un to vadītāji (pie mums — ārlietu ministrs), ārējās tirdzniecības resori (sociālistiskajās valstīs). Valsts galva, valdības galva un ārlietu ministrs pārstāv savu valsti *ex officio*, un tiem pilnvaras netiek prasītas. Bez tam ierobežotas funkcijas saimnieciskajā, zinātnes un tehnikas, kultūras, justīcijas, militārajā un citos novados, pamatojoties uz valsts iekšējā likumdošanā piešķirto kompetenci, veic dažādi citi valsts resori. Normas, kas regulē šādu resoru darbību, PSRS tiek ietvertas nolikumos par attiecīgiem administratīviem resoriem.

Pie otrās grupas pieder *valsts ārējo sakaru orgāni, kas rezidē ārvalstīs*. Šādi orgāni ir valsts diplomātiskās, konsulārās un tirdzniecības pārstāvniecības ārvalstīs.

Trešo grupu veido valstu *diplomātiskās pārstāvniecības pie starptautiskajām organizācijām* (piemēram, pie ANO, UNESCO), bet pie ceturtnās grupas pieder *valsts pagaidu orgāni ārējiem sakariem* (delegācijas konferencēs, vizītes u. c.).

1.Š. DIPLOMĀTISKĀS PĀRSTĀVNICĪBAS

Diplomātiskā pārstāvniecība ir valsts orgāns, kas atrodas citas valsts teritorijā, lai īstenotu diplomātiskās attiecības ar šo valsti. Citiem vārdiem — diplomātiskā pārstāvniecība ir iestāde, kuras priekšgalā ir diplomātiskais pārstāvis (pārstāvniecības vadītājs) un kura akreditētājas valsts vārdā darbojas rezidences valstī. Diplomātiskais pārstāvis no visām citām amatpersonām, ko ikviena valsts ieceļ publisku funkciju veikšanai, atšķiras ar to, ka starptautiskās tiesības atzīst diplomātiskajam pārstāvim t. s. reprezentatīvo raksturu (fr. caractère représentative). Tā ir tāda juridiska kvalitāte, saskaņā ar kuru diplomātiskais pārstāvis tiek atzīts par savas valsts reprezentētāju, un valstij ir pilnā mērā jāatbild par sava pārstāvja rīcību. Diplomātiskā pārstāvja savas valsts vārdā izdarītie paziņojumi, izteikumi, norunas ir viņa pārstāvētajai valstij saistoši. Diplomātiskās pārstāvniecības vadītājs vienīgais pārstāv akreditētāju valsti kā starptautisko tiesību subjektu rezidences valstī visos jautājumos; viņš stājas sakaros kā ar rezidences valsts valdību, tā arī ar šajā valstī citu valstu akreditētām diplomātiskām pārstāvniecībām. Pārstāvniecības vadītājam nevajag speciālas pilnvaras, lai vestu sarunas ar rezidences valsts valdību, pieņemtu līgumu tekstus, tos parafētu. Pilnvara viņam ir vajadzīga vienīgi līguma parakstīšanai, jo to prasa Vīnes Konvencija par starptautisko līgumu tiesībām (7. p.).

Ja rezidences valstī ir akreditēts vēstnieks, tad šāda valsts diplomātiskā pārstāvniecība tiek saukta par *vēstniecību*, ja akreditēts sūtnis vai arī pastāvīgais lietu pilnvarotais, tad pārstāvniecību sauc par *diplomātisko misiju*.¹

Mūsdienās valstis pārsvarā akreditē vēstniecības, bet misijas tiek veidotas reti. Jāatzīmē, ka šādai praksei pamatus lika pirmā sociālistiskā valsts — Padomju valsts, kas uz visām ārvalstīm — gan lielām, gan mazām — sūtīja augstākā ranga (klases) diplomātus (imperālistisko valstu praksē pastāvēja paraša uz lielvalstīm sūtīt augstāka ranga diplomātus, bet uz mazajām valstīm — zemāka ranga diplomātus).

Diplomātiskās pārstāvniecības nodibina uz akreditētājas un rezidences valsts savstarpējas vienošanās pamata, nosakot arī personāla apmēru.

Saskaņā ar Konvenciju par diplomātiskiem sakariem (1961) diplomātiskajām pārstāvniecībām ir šādas funkcijas: 1) akreditētājas valsts pārstāvēšana rezidences valstī; 2) akreditētājas valsts un tās pilsoņu interešu aizstāvēšana rezidences valstī (robežās, ko atļauj starptautiskās tiesības); 3) sarunu vešana ar rezidences valsts valdību; 4) rezidences valsts apstākļu un notikumu noskaidrošana ar visiem likumīgiem līdzekļiem un paziņošana

¹ Pretēji oficiālajai terminoloģijai latviešu valodā presē vēl bieži tiek lietots anahronisks nosaukums «sūtniecība».

par tiem savai valdībai; 5) draudzīgu attiecību sekmēšana starp akreditētāju valsti un rezidences valsti un to savstarpējo attiecību attīstīšana ekonomikas, kultūras un zinātnes jomās. Konvencija atļauj diplomātiskajām pārstāvniecībām līdzās diplomātiskām funkcijām veikt arī konsulārās funkcijas. Šādos gadījumos diplomātiskajā misijā nodibina konsulāro daļu.

Diplomātiskajām pārstāvniecībām ir noteikts sastāvs un struktūra. To personāls saskaņā ar 1961. gada Vīnes Konvenciju tiek iedalīts šādi: pārstāvniecības galva; diplomātiskais personāls (t. i., darbinieki, kam ir diplomātiskie rangi); administratīvi tehniskais personāls (grāmatveži, lietveži, tulki, mašīnrakstītājas u. tml.); apkalpojošais personāls (šoferi, kurjeri, šveicari, sētnieki u. tml.).

Pārstāvniecības struktūru veido dažādas daļas, piemēram, politiskā daļa, ekonomikas daļa, militāratašeju daļa, kultūrsakaru daļa, un, kā jau minēts, var būt arī konsulārā daļa.

2.§. DIPLOMĀTISKO PĀRSTĀVJU KLASES UN RANGI

Saskaņā ar Vīnes Konvenciju (1961) pārstāvniecību galvas tiek iedalītas šādās trijās klasēs: a) vēstnieki un nuncijs (tos akreditē pie valsts galvas); b) sūtņi un internuncijs (tos arī akreditē pie valsts galvas); c) lietu pilnvarotie (tos akreditē pie ārlietu ministra). Atskaitot gadījumus, kad tiek lietots vecākuma princips, lai noteiktu diplomātiskā korpusa vecāko, kā arī etiķetes jautājumus, citādi netiek pieļauta nekāda atšķirība starp diplomātisko pārstāvniecību vadītājiem atkarībā no tā, pie kādas klases tie pieder. Tādējādi diplomātisko pārstāvniecību vadītāju funkcijas, imunitāte un privilēģijas nav atkarīgas no viņu klases.

Bez diplomātisko pārstāvju klasēm, ko reglamentē starptautiskās tiesības, pastāv vēl diplomātisko darbinieku rangi, ko regulē katras valsts iekšējās tiesības (piemēram, PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1943. gada Dekrēts par rangu noteikšanu diplomātiem darbiniekiem).

3.§. DIPLOMĀTISKĀ PĀRSTĀVJA IECELSĀNA, VIŅA MISIJAS SĀKUMS UN NOBEIGUMS

Diplomātiskā pārstāvja iecelšanā tiek regulēta kā ar valstu iekšējām tiesībām, tā arī ar starptautiskajām tiesībām.

Saskaņā ar starptautisko tiesību normām valstij pirms diplomātiskā pārstāvja iecelšanas ir jāsaņem no attiecīgas otras valsts valdības *agremāns* (*fr.* agrément), t. i., sevišķs dokuments, kas apliecina piekrišanu konkrēto personu pieņemti par diplomātisko pārstāvi. Agremāna atteikšana nav jāmotivē. Agremāns nav jāpārka.

Kad agremāns ir saņemts, presē parasti tiek ziņots par diplomātiskā pārstāvja iecelšanu un akreditētāja valsts (t. i., valsts, kura nosūta diplomātisko pārstāvi) viņam izsniedz *akreditācijas rakstu*, kurā norādītas diplomātiskā pārstāvja pilnvaras. Konvencija (sk. 13. p.) sīkāk reglamentē to, no kāda brīža diplomātiskais pārstāvis uzskatāms par stājušos pie savu pienākumu pildīšanas rezidences valstī. Bez tam šai aspektā nozīme ir arī katrā valstī ieviestajai kārtībai.

Akreditācijas raksts ir valsts galvas parakstīts dokuments, ko diplomātiskais pārstāvis saņem no akreditētājas valsts un kas ir adresēts valsts galvam, kas pieņem pārstāvi. Akreditācijas rakstā ir minēts adresāts, diplomātiskā pārstāvja iecelšanas motīvi, viņa vārds, uzvārds, rangs un izteikts lūgums ticēt visam tam, ko diplomātiskais pārstāvis teiks. Akreditācijas rakstu nodod rezidences valsts galvam svinīgos apstākļos.

Akreditētāja valsts var akreditēt diplomātiskās pārstāvniecības galvu gan vienā, gan arī vairākās valstīs, ja šīs valstis piekrīt šādam savienojumam.

Visu diplomātisko pārstāvniecību galvas kopumā veido *diplomātisko korpusu* vārda šaurākajā nozīmē. Plašākā nozīmē jēdzienu «diplomātiskais korpus» lieto, lai apzīmētu kopumā pārstāvniecību vadītājus un visu diplomātisko personālu (ieskaitot arī ģimenes locekļus), kāds akreditēts rezidences valstī. Diplomātiskais korpus nav organizācija. Diplomātiskais korpus uzstājas *in corpore* ceremoniālos jautājumos (piemēram, lai apsveiktu valsts galvu nacionālajos svētkos, lai apsveiktu jaunievēlētu rezidences valsts galvu, lai izteiktu līdzjūtību).

Par diplomātiskā korpusa galvu (duajēnu, dekānu) kļūst augstākais pēc klases un visilgstošāk rezidences valstī akreditētais diplomātiskais pārstāvis. Dažās katolistiskajās zemēs pēc senas tradīcijas, kas formulēta Vīnes 1815. gada protokolā, diplomātiskā korpusa galva ir pāvesta nuncijs.

Akreditēta diplomātiskā pārstāvja funkcijas rezidences valstī izbeidzas 1) viņa atsaukšanas gadījumā; 2) rezidences valsts valdībai pasludinot diplomātu par personu, kas zaudējusi uzticību (*persona non grata*); 3) akreditētājai valstij un rezidences valstij pārtraucot diplomātiskos sakarus; 4) izceļoties karam starp akreditētāju un rezidences valstī; 5) izbeidzoties vienas vai otras šīs valsts kā starptautisko tiesību subjekta eksistencei.

4.Š. DIPLOMĀTISKO PĀRSTĀVNICĪBU PRIVILĒĢIJAS UN IMUNITĀTES

Ar jēdzienu diplomātiskās privilēģijas un imunitātes apzīmē speciālas tiesības, ko saskaņā ar starptautiskajām tiesībām piešķir ārvalstu diplomātiskām pārstāvniecībām, to vadītājiem un darbiniekiem.

Diplomātiskās privilēģijas un imunitātes vēsturiski izveidojušās tādēļ, lai nodrošinātu diplomātiskajiem pārstāvjiem iespēju pildīt savas funkcijas, lai viņi būtu neaizskarami, kā arī brīvi no rezidences valsts kontroles.

Vīnes Konvencija (1961), kodificējot agrākās parašas, nosaka daudz normu šo jautājumu reglamentēšanai (22.—45. p.). Bez tam diplomātiskās privilēģijas un imunitātes tiek reglamentētas arī citās iepriekš minētajās konvencijās.

Diplomātiskās pārstāvniecības ir neaizskaramas. Rezidences valsts varas pārstāvji nedrīkst ieiet diplomātisko pārstāvniecību telpās bez pārstāvniecības galvas piekrišanas. Rezidences valstij ir sevišķs pienākums sargāt pārstāvniecību telpas pret iebrukumiem tajās vai zaudējumu nodarīšanu tām, novērst šo telpu miera traucējumus vai cieņas aizskārumus. Pārstāvniecību telpas, tajās esošo īpašumu un priekšmetus, kā arī transporta līdzekļus nedrīkst pakļaut pārmeklešanai, rekvizīcijai, arestam un citām izpildu darbībām.¹ Tomēr jāatzīmē, ka praksē buržuāziskās valstis nereti pārkāpj šo svarīgo diplomātisko tiesību normu.

Vēl jāmin diplomātisko pārstāvniecību telpu fiskālā imunitāte (tās nevar aplikt ne ar kādiem rezidences valsts nodokļiem un nodevām, izņemot samaksu par konkrētiem pakalpojumu veidiem), kā arī arhīva un dokumentu neaizskaramība (tie imūni jebkurā laikā un vietā). Diplomātiskajai pārstāvniecībai ir brīvi sakari ar savu valdību un akreditētājas valsts citām diplomātiskajām un konsulārajām pārstāvniecībām, lai kur tās arī atrastos; pārstāvniecības var lietot šiem sakariem kurjerus, kodus, šifrus; visa oficiālā pārstāvniecības korespondence ir neaizskarama; pārstāvniecībai un tās galvam ir tiesības izkārt akreditētājas valsts karogu un emblēmu pie pārstāvniecības ēkas, arī pie pārstāvniecības vadītāja rezidences un tā satiksmes līdzekļiem (automašīnas, kuģa).

5.Š. PERSONISKĀS DIPLOMĀTISKĀS PRIVILĒĢIJAS UN IMUNITĀTES

Diplomātiskās privilēģijas un imunitātes, kas pieder diplomātikam pārstāvim personiski, sīki reglamentētas Vīnes Konvencijā (1961).

Rezidences valstij jārespektē diplomāta personiskā neaizskaramība, jāizturas pret diplomātu ar cieņu, kā arī jāveic pasākumi, lai novērstu jebkādas diplomāta brīvības un cieņas apdraudējumus.

Diplomāta privātā rezidence ir neaizskarama neatkarīgi no tā, kur viņš dzīvo (savrupmājā, dzīvoklī, viesnīcas istabā u. c.); tāpat

¹ Diplomātisko pārstāvniecību neaizskaramība nedod tiesības tās izmantot par patvērumu personām, kuras vajā rezidences valsts. Izņēmums šai ziņā ir Latīņamerikas valstis, kuras savstarpēji atzīst tā dēvēto diplomātisko patvērumu.

neaižskarami ir viņa dokumenti un korespondence, manta, satiksmes līdzekļi.

Diplomāts rezidences valstī nav pakļauts šīs valsts jurisdikcijai. Krimināllietās šī imunitāte ir pilnīga. Ja diplomāta rīcība ir nodarījums, kas sodāms pēc rezidences valsts krimināllikumiem, tad rezidences valsts valdība, pasludinot viņu par *persona non grata*, var prasīt, lai akreditētāja valsts atsauc diplomātu (protams akreditētāja valsts justīcijas orgāni atbilstoši saviem krimināllikumiem šādu personu var saukt pie kriminālatbildības).

Rezidences valstī diplomāts bauda arī imunitāti pret civilo jurisdikciju. Izņēmums ir vienīgi civilprasības, 1) kas vērstas pret diplomāta nekustamu mantu rezidences valsts teritorijā, 2) kas celtas sakarā ar diplomāta komerciālo darbību rezidences valstī ārpus tā oficiālām funkcijām, 3) kas celtas sakarā ar mantojumu (ja diplomāts figurē kā privātpersona). Bez tam diplomāts nebauda imunitāti pret civilo jurisdikciju arī gadījumos, kad viņš kā privātpersona griežas rezidences valsts tiesā ar civilprasību.

Tāpat diplomātam pieder administratīvās jurisdikcijas un fiskālā imunitāte, kā arī muitas privilēģijas, ko piešķir rezidences valsts saskaņā ar savu iekšējo likumdošanu. Diplomāta personisko bagāžu atbrīvo no pārbaudes, ja vien nav nopietns pamats domāt, ka tā satur priekšmetus, kuru ieviešana un izvešana pēc rezidences valsts likuma aizliegta. Bez tam šāda pārbaude var notikt tikai paša diplomāta vai viņa pilnvarotas personas klātbūtnē.

Jāatzīmē, ka visas šīs personiskās privilēģijas un imunitātes neatbrīvo diplomātus no pienākuma respektēt rezidences valsts likumus, parašas un tiesisko kārtību, nepieļaut iejaukšanos tās iekšējās lietās.

Diplomātiskās privilēģijas un imunitātes bauda arī diplomāta ģimenes locekļi, kas dzīvo kopā ar viņu. (Ģimenes locekļi saskaņā ar konvenciju ir laulātais draugs, nepilngadīgie bērni, kā arī pilngadību sasniegušas neprecējušas meitas.)

6.§. PASTĀVIGĀS PĀRSTĀVNICĪBAS PIE STARPTAUTISKĀJĀM ORGANIZĀCIJĀM

Pie starptautiskām organizācijām valstis — šo organizāciju dalībnieces akreditē savas pastāvīgās pārstāvniecības. Ar šo pārstāvniecību palīdzību valstis attiecīgo organizāciju ietvaros aizstāv savas intereses, uztur ar šīm organizācijām pastāvīgus kontaktus un saņem informāciju par organizācijas darbību. Tā, piemēram, visām valstīm ANO locekļēm Ņujorkā ir savas pārstāvniecības pie ANO. Šo pārstāvniecību tiesisko stāvokli sākotnēji regulēja Nolīgums, ko 1947. gadā ANO noslēdza ar ASV valdību par ANO centrālo orgānu atrašanos ASV teritorijā. Līdzīgi rīkojās arī Francija un Šveice attiecībā ar starptautiskajām organizācijām, kas rezidē viņu teritorijā.

Valstu pārstāvniecībām pie ANO ir tādas pašas diplomātiskās privilēģijas un imunitātes kā diplomātiskām pārstāvniecībām vispār. Pārstāvniecības telpas ir neaizskaramas; pārstāvniecības darbinieki bauda diplomātiskās privilēģijas un imunitātes. Diplomātiskās pārstāvniecības vadītājam (jeb galvam) pēc savas akreditētājas valsts pilnvarām ir tiesības piedalīties ANO orgānu darbībā. Savas pilnvaras viņš iesniedz ANO Ģenerālsekretāram.

1970. gada 29. aprīlī ASV valdība pievienojās Konvencijai par ANO privilēģijām un imunitātēm, ko jau 1946. gada 13. februārī bija pieņēmušas un ratificējušas visas valstis — ANO locekles. Līdz ar to tagad ir spēkā šīs konvencijas normas.

1975. gada 14. martā ANO konferencē, kura izlēma jautājumus par valstu pārstāvniecību attiecībām ar starptautiskām organizācijām, tika pieņemta Konvencija par valstu pārstāvību viņu attiecībās ar universāla rakstura starptautiskām organizācijām. Šī konvencija satur normas, kas regulē valstu pārstāvniecību (arī novērotāju) tiesisko stāvokli universālajās starptautiskajās organizācijās, kā arī delegāciju statusu konferencēs, ko sasauc šādas organizācijas. Konvencija regulē arī šādu delegāciju funkcijas. Tā paredz delegāciju telpu, arhīvu, dokumentu, oficiālās korespondences neaizskaramību. Konvencija nosaka, ka akreditētāja valsts savās pārstāvniecībās pie starptautiskajām organizācijām darbiniekus iecel pēc sava ieskata.

7.Š. KONSULĀRĀS PĀRSTĀVNICĪBAS

Valstis uztur savā starpā ne vien diplomātiskus, bet arī konsulārus sakarus, nosūtot viena otrai savus konsulus.

Valstis apmainās ar konsuliem uz savstarpējas vienošanās pamata, parasti uz divpusēju konvenciju pamata. Mūsu dienās ir pieņemta arī daudzpusēja konvencija — 1963. gada Vīnes Konvencija par konsulāriem sakariem. Jāatzīmē, ka PSRS nav pievienojusies šai konvencijai, jo pastāv principiāla atšķirība starp sociālistisko valstu konsulāro praksi un buržuāzisko valstu praksi (atšķirības ir uzdevumos, konsulāro sakaru veidošanas kārtībā, konsulāro iestāžu organizatoriskajā struktūrā utt.). PSRS dod priekšroku divpusējām konvencijām par konsulārajiem sakariem. Kā plašākās divpusējās konvencijas var, piemēram, atzīmēt konsulāro konvenciju ar ASV — (1974), konvenciju ar Angliju (1965), ar Japānu un Franciju (1966), ar Zviedriju (1967) un vēl daudzas citas.

Konsuls ir vienas valsts amatpersona, kas saskaņā ar otras valsts piekrišanu pastāvīgi uzturas kādā noteiktā vietā šajā valstī un dara to, lai aizsargātu savas valsts tiesiskās, ekonomiskās, kultūras un citas intereses, kā arī savas valsts pilsoņu un juridisko personu intereses. Tādējādi konsuls ir savas valsts oficiāls pārstāvis.

Konsuls pārstāv valsti, kas viņu iecēlusi, nevis pie rezidences valsts valdības, bet gan pie vietējiem varas orgāniem tajā rajonā, kurā konsuls darbojas. Šo rajonu sauc par konsulāro apgabalu.

Kā jau uzsvērt, konsulārās attiecības starp valstīm tiek nodibinātas pēc savstarpējas vienošanās. Valsts piekrišana nodibināt diplomātiskās attiecības nozīmē arī piekrišanu veidot konsulārās attiecības. Turpretī diplomātisko attiecību pārtraukšana nerada *ipso facto* konsulāro attiecību pārtraukšanu. Pēc vēsturiski izveidojušās parašas konsulārās attiecības valstis var nodibināt arī tad, ja tām nepastāv diplomātiskas attiecības.

Konsuls pārstāv savu valsti tikai par noteiktu jautājumu loku un tikai savā konsulārajā apgabalā. Konsulu kompetence un galvenās funkcijas saskaņā ar 1963. gada Konvenciju ir šādas: 1) aizstāvēt savas valsts, tās pilsoņu un juridisko personu intereses rezidences valstī starptautiskajās tiesībās paredzētajās robežās; 2) sekmēt tirdzniecības, ekonomisko, kultūras un zinātnes sakaru attīstību un draudzīgas attiecības vispār; 3) informēt savu pārstāvēto valsti par apstākļiem un notikumiem ekonomiskajā, tirdzniecības, kultūras un zinātnes dzīvē rezidences valstī; 4) apkalpot konsulārajā apgabalā dzīvojošos savas valsts pilsoņus dokumentu lietās (pasu, vīzu izsniegšana); 5) sniegt palīdzību savas pārstāvamās valsts personām (fiziskām un juridiskām); 6) veikt notāra, civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādes uzdevumus (ievērojot rezidences valsts likumus); 7) aizsargāt savas pārstāvētās valsts pilsoņu intereses nāves, nepilngadības gadījumos, kā arī ricībaspejas ierobežošanas gadījumos; 8) pārstāvēt rezidences valsts jurisdikcijas orgānos savas valsts pilsoņu intereses; 9) veikt uzraudzību un inspekciju pār pārstāvamās valsts kuģiem un lidmašīnām, to ekipāžām, ieskaitot arī dokumentu pieņemšanu un konfliktu izšķiršanu. Konsuli veic vēl citas funkcijas, ko konsulārajām iestādēm uzdod pārstāvamā valsts (piemēram, PSRS saskaņā ar savu Konsulāro reglamentu) un kas nav aizliegtas ar rezidences valsts likumiem vai noteikumiem vai pret ko rezidences valstij nav iebildumu, vai arī kas paredzētas starptautiskos līgumos, kādi noslēgti starp pārstāvamo valsti un rezidences valsti.

Vīnes Konvencija par konsulāriem sakariem (1963) nosaka konsulāro pārstāvniecību vadītāju iecelšanu (ko izdara pārstāvētā valsts), to pieļaušanu pienākumu pildīšanai (tas notiek saskaņā ar pārstāvētās un rezidences valsts iekšējiem likumiem). Konvencijā paredzēts, ka pārstāvētā valsts dod konsulārās pārstāvniecības vadītājam noteikta satura dokumentu, ko sauc par *konsulāro patentu* (11. p.). Patentu izsniedz valsts galva, valdības galva vai ārlietu ministrs (PSRS — ārlietu ministrs). Rezidences valsts ārlietu ministrija, saņemdamā konsulāro patentu, izsniedz konsulāta vadītājam dokumentu, ko sauc par *konsulāro eksekvatūru*, un līdz ar to konsuls tiek pieļauts pildīt savus pienākumus. Eksekvatūra atbilstoši rezidences valsts praksei ir trejādas formas: vai nu attiecīga rezolūcija uz patentu, vai publikācija rezidences valsts oficiālā

laikrakstā, vai arī patstāvīgs atsevišķs dokuments. Ja konsulam eksekvatūru atsaka, šāda rīcība nav jāmotivē. No diplomātiskās pārstāvniecības konsulārās daļas vadītāja rezidences valsts neprasa patentu un neizsniedz eksekvatūru.

Konsulāro pārstāvniecību vadītāji tiek iedalīti četrās klasēs: ģenerālkonsuls, konsuls, vicekonsuls, konsulārais aģents.

Lai konsuli netraucēti un normāli varētu pildīt savas funkcijas, tiem (kā arī konsulāta darbiniekiem) piešķir privilēģijas un imunitātes rezidences valsts teritorijā. Konsulāta telpas, konsulāta galvas rezidence, konsulāta arhīvs, dokumenti, oficiālā sarakste ir neaizskarami. Konsuliem tāpat kā diplomātiem ir paredzēta sakaru brīvība. Savstarpības kārtībā parasti paredz arī atbrīvošanu no valsts un vietējo nodokļu un nodevu maksāšanas. Vīnes Konvencija (1963) reglamentē arī konsulu jurisdikcijas imunitātes. Tā, piemēram, šajā konvencijā ir noteikts, ka konsulārās amatpersonas rezidences valstī nav citādi pakļautas arestam un iepriekšējam ieslodzījumam kā vienīgi uz kompetentas tiesas lēmuma pamata gadījumos, kad konsuls izdarījis smagu noziegumu (41. p.).

8.§. PSRS KONSULĀRAIS REGLAMENTS

Padomju konsuliem ārvalstīs jādarbojas saskaņā ar starptautiskām tiesībām un PSRS Konsulāro reglamentu.

1976. gada 1. septembrī stājās spēkā jauns PSRS Konsulārais reglements¹, kas nomainīja veco — 1926. gada Konsulāro reglamentu.

PSRS Konsulārais reglaments, ievērojot plašos uzdevumus, kas izvirzīti PSRS konsulārajiem sakariem, detalizēti regulē PSRS konsulāro darbību ārvalstīs, nosaka konsulu funkcijas attiecībās ar padomju juridiskām personām un pilsoņiem ārvalstīs.

Konsulārais reglaments uzskaita šādas konsulārās iestādes: konsulārās nodaļas PSRS diplomātiskajās pārstāvniecībās ārvalstīs; ģenerālie konsulāti; vicekonsulāti; konsulārās aģentūras. Savā darbībā konsulārajām iestādēm ir jāpamatojas uz PSRS Konsulāro reglamentu, PSRS un Savienoto republiku likumiem, starptautiskajiem līgumiem, kuru dalībniece ir PSRS vai savienotā republika un konsula rezidences valsts, kā arī jāievēro starptautiskās parašas.

Padomju konsulārās iestādes ir pakļautas PSRS Ārlietu ministrijai, un tās darbojas saskaņā ar vispārējo politisko vadību, ko realizē PSRS diplomātiskās pārstāvniecības galva rezidences valstī.

Valstīs, kurās nav PSRS diplomātiskās pārstāvniecības, pēc rezidences valsts piekrišanas konsulam var piešķirt diplomātiskā pārstāvja funkcijas.

¹ Sk.: PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1976, № 7.

Viena no galvenajām konsula funkcijām ir padomju pilsoņu tiesību aizstāvēšana ārvalstī, t. i., rezidences valstī. Konsulam jāgādā, lai PSRS pilsoņi un juridiskās personas baudītu visas tiesības, kādas piešķir rezidences valsts likumi un starptautiskie līgumi, kuru dalībniece ir PSRS un rezidences valsts. Aizstāvot šīs intereses, padomju konsuls ir tiesīgs bez sevišķas pilnvaras pārstāvēt PSRS pilsoņus un juridiskās personas rezidences valsts iestādēs.

Konsulārais reglaments plašāk reglamentē konsula notariālo darbību un konsulāro legalizāciju; tai jānotiek saskaņā ar PSRS Likumu par valsts notariātu. Konsulam ir tiesības izdot un pagarināt pases padomju pilsoņiem, ierakstīt tajās notikušās pārmaiņas; izdot, pagarināt, dzēst vizas iebraukšanai PSRS, izbraukšanai no tās vai caurbraukšanai tai (tranzītvīzas).

Izmantojot savu stāvokli, konsuli var sekmēt kontaktu izvēšanu starp padomju pilsoņiem un rezidences valsts pilsoņiem.

Konsulārajā reglamentā ir speciāla nodaļa par konsulārām funkcijām attiecībā uz PSRS jūras tirdzniecības kuģiem. Reglamentā noteikts, ka konsulam jāraugās, lai rezidences valsts ostās, teritoriālajos un iekšējos ūdeņos padomju kuģi pilnā mērā baudītu tiesības un imunitātes saskaņā ar rezidences valsts likumiem un starptautiskiem līgumiem.

Ja uz kuģa ir notikuši kādi atgadījumi, konsulam ir tiesības noskaidrot apstākļus, un šajā nolūkā konsuls ir tiesīgs izjautāt kuģa kapteini un ekipāžas locekļus, kā arī palīdzēt izšķirt darba strīdus.

Mūsdienās strauji attīstījusies PSRS civilā aviācija; PSRS gaisa kuģi veic regulārus starptautiskus lidojumus. PSRS ir kļuvusi par Starptautiskās civilās aviācijas organizācijas (ICAO) locekli. Padomju Savienība piedalās arī tajās konvencijās, kuru mērķis ir cīņa pret nelikumīgu civilo gaisa kuģu sagrābšanu.

Tas viss nosaka arī konsulāro tiesību uzdevumus. PSRS 1976. gada Konsulārais reglaments satur normas, kas regulē padomju konsulu darbību ārvalstīs civilās aviācijas jomā. Tā, piemēram, konsulam ir jāsniedz nepieciešamā palīdzība lidmašīnas ekipāžai un pasažieriem gadījumos, kad notikusi lidmašīnas avārija vai notikusi tās piespiedu nolaišanās, kā arī citos gadījumos. Konsulam arī jāpalīdz PSRS speciālistiem šādu notikumu izmeklēšanā.

Noteiktas funkcijas konsuliem ir arī kara flotes un militārās aviācijas novadā. Konsulam ir uzdevums sniegt visāda veida palīdzību, lai nodrošinātu padomju karakuģiem sakarus ar krastu, labas attiecības ar vietējām iestādēm, materiāli tehnisko nodrošinājumu. Tas pats pilnā mērā attiecas arī uz PSRS militāro aviāciju.

Konsulārais reglaments nosaka arī konsula funkcijas attiecībā uz auto, dzelzceļa un upju transportu. Tajā formulētas normas par konsulu funkcijām sanitārajā, fitosanitārajā (stādu sanitārajā) un veterinārajā aizsardzībā.

Konsulārais reglaments paredz, ka atsevišķu konsula funkciju izpildi var uzticēt arī PSRS ārštata (goda) konsuliem, par kuriem var būt kā PSRS pilsoņi, tā arī ārvalstnieki.

9.Š. TIRDZNICĪBAS PĀRSTĀVNICĪBAS

Tirdzniecības pārstāvniecības izveidoja pirmā sociālistiskā valsts kā valsts orgānus aiz savām robežām ārējai tirdzniecībai. Šādas pārstāvniecības starptautiskajās tiesībās bija pilnīgi jauns institūts.

Tirdzniecības pārstāvniecību uzdevums ir nodrošināt sociālistiskās valsts ārējās tirdzniecības monopolu, veicot ārvalstīs eksporta un importa operācijas savas valsts vārdā. Padomju Savienībai mūsdienās ir šādas pārstāvniecības gandrīz visās pasaules valstīs. Tirdzniecības pārstāvniecības nosūta arī citas sociālistiskās valstis.

Tirdzniecības pārstāvniecības tiek veidotas un to statuss ārvalstī tiek noteikts uz divpusēju starptautisku līgumu pamata. Bez tam uz tirdzniecības pārstāvniecībām, kas ir PSRS diplomātiskās pārstāvniecības sastāvdaļa attiecīgajā rezidences valstī, attiecas arī 1961. gada Vīnes Konvencijas normas.

PSRS tirdzniecības pārstāvis un viņa vietnieks ietilpst diplomātiskās pārstāvniecības diplomātiskajā personālā. Rezidences valstī viņi ir pakļauti vēstniekam un pēc diplomātiskā protokola viņi vēstniecībā seko tūlīt aiz padomnieka vai viņu aizvietojošā pirmā sekretāra. PSRS tirdzniecības pārstāvi kā attiecīgas tirdzniecības pārstāvniecības galvu un viņa vietnieku ieceļ un atceļ PSRS Ministru Padome. Tirdzniecības pārstāvim izsniedz PSRS Ministru Padomes pilnvaru. Viņš ir pakļauts PSRS Ārējās tirdzniecības ministrijas operatīvai vadībai. Tirdzniecības pārstāvim un viņa vietniekiem ir visas tiesības, privilēģijas un imunitātes, kādas ir diplomātiem. Tirdzniecības pārstāvniecības telpas ir neaizskaramas. Savā darbā pārstāvniecības var lietot šifru, tās ir apveltītas ar jurisdikcijas un nodokļu imunitātiem. Detalizētāki noteikumi par tirdzniecības pārstāvniecību kompetenci, darbību un tiesisko stāvokli tiek formulēti tirdzniecības līgumos ar attiecīgo ārvalsti. PSRS sākotnēji šādus līgumus noslēdza ar Zviedriju (1924) un Norvēģiju (1925), un tie izveidoja pirmās normas šajā nozarē. Pati galvenā atziņa šajos līgumos ir tā, ka tirdzniecības pārstāvniecība ir PSRS valsts orgāns, kas izveidots saskaņā ar PSRS iekšējiem likumiem.

Normas, kas regulē PSRS tirdzniecības pārstāvniecību funkcijas, ir ietvertas PSRS iekšējos likumos, it sevišķi 1933. gada Nolikumā par PSRS tirdzniecības pārstāvniecībām un aģentūrām ārvalstīs. Tirdzniecības pārstāvniecību funkcijas ir iedalāmas trijās lielākās grupās: a) tirdzniecības politikas īstenošanas funkcija (pārstāv PSRS ārējās tirdzniecības intereses; sekmē tirdzniecības attīstību; studē ekonomiskos apstākļus un tirdzniecības konjunktūru rezidences valstī no PSRS tirdzniecības interešu viedokļa); b) regulējošā un kontrolējošā funkcija (padomju eksporta un importa organizāciju darbības regulēšana un kontrole, atļauju izsniegšana tirdzniecības operācijām, apliecību izsniegšana par preču izcelsmi; ārējās tirdzniecības darījumu apstiprināšana; atļauju izsniegšana preču ievēšanai PSRS un tranzītam caur PSRS u. tml.); c) operatīvā

funkcija (pati tirdzniecības pārstāvniecība nepieciešamības gadījumā veic tirdzniecības operācijas).

Par PSRS tirdzniecības pārstāvniecību uzņemtajām saistībām ir atbildīga PSRS. Konfliktu gadījumos tirdzniecības pārstāvniecība ārvalsts tiesā kā atbildētājs var būt tikai tādās prasībās, kas izriet no tirdznieciskiem darījumiem, ko noslēgusi vai garantējusi šī tirdzniecības pārstāvniecība, pie tam tikai tajās ārvalstīs, kurām PSRS valdība ir izteikusi piekrišanu tirdzniecības pārstāvniecības pakļaut rezidences valsts tiesai attiecīgajos strīdos.

XIV nodaļa.

STARPTAUTISKĀS ORGANIZĀCIJAS UN STARPTAUTISKĀS KONFERENCES

1.§. STARPTAUTISKO ORGANIZĀCIJU RAŠANĀS, TO JĒDZIENS UN JURIDISKĀ DABA

Starptautiskās organizācijas mūsdienās ir kļuvušas par vienu no svarīgākajiem starptautisko attiecību elementiem.

Pirmās starptautiskās organizācijas radās XIX gs. sākumā kā upju komisijas pēc tam, kad 1815. gadā Vīnes kongress atzina kuģniecības brīvību starptautiskajās upēs Reinā un Donavā. Attiecīgi izveidotajām Reinas komisijai un Eiropas Donavas komisijai jau bija vairākas mūsdienu starptautisko organizāciju iezīmes (strukturāla autonomija un normatīvās spējas).

XIX gs. beigās radās pirmās administratīvās starptautiskās savienības (ūnijas). Tika izveidots Starptautiskā telegrāfa birojs (1865) un Vispasaules pasta ūnija (1874). 1883. gadā saskaņā ar Parīzes Konvenciju izveidotais Starptautiskais rūpnieciskā īpašuma birojs un uz Bernes konvencijas pamata 1886. gadā radītais Starptautiskais literārā īpašuma birojs veica noteiktas patentu un autoritātes aizsardzības funkcijas. XX gs. sākumā sāka darboties Starptautiskais veselības aizsardzības birojs (1907). Šīm pirmajām plašākajām valstu savienībām raksturīga pastāvīgi darbojošos starptautisko izpildorgānu — biroju izveidošana, kas, veicot noteiktas administratīvas funkcijas, turpmākajos gados periodiski rīko diplomātiskas konferences, kurās piedalās attiecīgajā savienībā ietilpstošās valstis.

Šīs savienības pilnveidojās, paplašinājās un izveidojās par mūsdienu specializētajām iestādēm, kurām ir komplicēta struktūra un plašs darbības apjoms.

Šo organizāciju attīstības procesā to galamērķu līmenī vērojama noteiktu atšķirību rašanās. Jau 1890. gadā sāk veidoties Panamerikas Savienība, kas pakāpeniski, pēc vairākām transformācijām, saskaņā ar 1948. gada Bogotas Hartu kļūst par Amerikas valstu organizāciju (AVO) un pretendē uz reģionālas miera un

starptautiskās drošības organizācijas statusu. Mūsdienu starptautisko tiesību vērtējumā to gan par tādu pilnībā atzīt nevar, jo tā neatbilst prasībām, kādas ANO Statūtu normas izvirza šāda veida starptautiskajām organizācijām¹. Faktiski tā ir pseidoreģionāla organizācija, kuru nevar uzskatīt par mūsdienu miera un kolektīvās drošības garantēšanas reģionālo organizāciju pirmparaugu.

Mūsdienās izšķir divu veidu valstu grupējumus: *pirmkārt*, tādus grupējumus, kas pastāv uz valstu savienības līguma pamata, valstīm līguma dalībniecēm neizveidojot kaut kādas pastāvīgas starptautiskas iestādes jeb orgānus, *otrkārt*, institucionālus grupējumus, kas pastāv un funkcionē valstu — šo grupējumu dalībnieču radīto pastāvīgo orgānu vadībā. Tās ir valstu pastāvīgi funkcionējošās starptautiskās organizācijas, kas izveidotas noteiktu mērķu sasniegšanai, un tās var būt kā universāla, tā arī reģionāla tipa.

Mūsdienās pastāv vairāk nekā 200 starpvaldību starptautiskās organizācijas. Apmēram 150 no tām funkcionē visai efektīvi. Ja tās salīdzina ar tām starptautiskajām organizācijām, kas sāka veidoties XIX gadsimtā, tad pārmaiņas ir visai būtiskas. Pirmkārt, palielinājusies starptautisko organizāciju nozīme starptautisko attiecību sistēmā. Otrkārt, ievērojami paplašinājusies to kompetence. Treškārt, mainījies šo organizāciju kvalitatīvais sastāvs.

Mūsdienās visunikālākā starptautiskā organizācija pēc kompetences plašuma un dalībnieku loka (156 valstis)² ir 1945. gadā dibinātā ANO.

Valstu dibināta starptautiska organizācija ir valstu — tās dalībnieču gribas saskaņošanas rezultātā organizēta pastāvīga šo valstu asociācija, kas darbojas tās pastāvīgo vadošo orgānu vadībā konstitūtvajā aktā (starptautiski tiesiskajā aktā, saskaņā ar kuru organizācija radīta) noteikto starptautisko tiesību un pienākumu ietvaros, veicot attiecīgas starptautiskas funkcijas.

Līdzās valstu radītajām starptautiskajām organizācijām ir ļoti daudz (pat vairāki tūkstoši) dažādu valstu *sabiedrisko organizāciju izveidoto starptautisko organizāciju*, piemēram, Vispasaules Miera Padome (VMP), Vispasaules Arodbiedrību Federācija (VAF).

Visas mūsdienu starptautiskās organizācijas iekļaujas starptautisko attiecību sistēmā, un to uzdevums ir valstu sadarbības stiprināšana, attiecīgu starptautisko problēmu risināšana un pasaules sabiedriskās domas veidošana. (Te gan jāņem vērā, ka ne visas starptautiskās organizācijas ir progresīvas.)

Mūsdienu starptautisko organizāciju būtību un to juridisko dabu nosaka tie paši likumi, kas determinē mūsdienu starptautisko attiecību raksturu. Svarīgākie faktori šai ziņā ir saimnieciskās dzīves internacionalizācija, un suverēnu valstu pastāvēšana. Pie tam sevišķa nozīme ir divu pretēju sociāli ekonomisko sistēmu valstu pa-

¹ Sīkāk par to sk. šīs grāmatas nodaļu par reģionālajām kolektīvās drošības organizācijām.

² Dati uz 1981. gada 1. novembri.

stāvēšanai un šo sistēmu attīstības likumu izpausmju sadursmei, ko tieši rāda sociālistisko un kapitālistisko valstu ārpolitiku sadursmes starptautiskajā arēnā un, protams, arī šo valstu starptautiskajās organizācijās.

Divu pretēju sabiedrisko sistēmu apstākļos līdzās sabiedrības attīstības vispārīgajiem likumiem starptautiskās attiecības un starptautiskās organizācijas ietekmē katras atsevišķas sistēmas attīstības specifiskie likumi. To starptautisko organizāciju raksturs, kurās apvienojušās tikai vienas sociāli ekonomiskās sistēmas valstis, veidojas šīs sistēmas attīstībai raksturīgo un noteicošo likumu ietekmē.

— Starptautisko organizāciju darbību un juridisko dabu ietekmē arī jaunattīstības zemju attīstības likumsakarības. Protams, šeit jāņem vērā arī tas, ka pēc sociālās attīstības virziena jaunattīstības valstis ir dažādas: viena šo valstu grupa iet pa kapitālistiskās attīstības ceļu, otra — pa nekapitālistiskās attīstības ceļu.

Starptautiskās organizācijas kā stabila valstu sadarbības organizatoriski tiesiska forma starptautiskajās attiecībās uzstājas kā patstāvīgi starptautisko tiesību subjekti.

Tomēr, lai cik plašas arī nebūtu starptautisko organizāciju — ANO un citu organizāciju pilnvaras, tās vienmēr ir un paliek valstu sadarbības orgāni. Tādēļ galvenie starptautisko organizāciju veidošanas principi vienmēr būs valstu — to locekļu suverēna līdztiesība, valstu suverenitātes cienīšana un neiejaukšanās valsts iekšējās lietās. Starptautiskās organizācijas nav valstīm pāri stāvoši orgāni. Tās ir valstu darbības saskaņošanas centri.

Starptautisko organizāciju izveidošanas kārtību, to funkcionēšanu un darbības mērķus regulē starptautisko tiesību normas, kas kopumā veido *starptautisko organizāciju tiesības* — vienu no svarīgākajām starptautisko tiesību nozarēm.

Starptautisko organizāciju tiesības veido mūsdienu starptautisko tiesību vispārāztītie principi un normas, katras starptautiskās organizācijas konstitutīvajā aktā noteiktās starptautiskās tiesības un pienākumi, kā arī citi šo organizāciju tiesību normu radošo aktu noteikumi un ar šo aktu funkcionēšanu saistītie un konstitutīvajā aktā paredzētie interpretācijas noteikumi. Bez tam starptautisko organizāciju tiesībās ietilpst arī parašu tiesību normas. Tās palīdz izprast un zināmā mērā atvieglo konstitutīvo aktu interpretāciju un piemērošanu.

Starptautiskās organizācijas ir ļoti dažādas. Tās pastāv visās valstu starptautisko attiecību jomās, un tām ir atšķirīga kompetence un pilnvaras, ko nosaka pirmām kārtām katras organizācijas mērķi un uzdevumi.

Pēc darbības apjoma un rakstura visas valstu starptautiskās organizācijas var iedalīt šādi: 1) *vispārīgās kompetences organizācijas*, kuras cenšas aptvert visu starptautisko sabiedrību vai tās lielāko daļu (piemēram, ANO) un kuru darbība ir saistīta ar valstu politiskās, ekonomiskās un sociālās sadarbības visai plašu jautājumu kompleksu; 2) *speciālās kompetences organizācijas*, kuras

izveidotas speciālu uzdevumu veikšanai un kuru darbības joma tātad ir ierobežota.

Pēc dalībnieku loka, kā arī teritoriālā kritērija starptautiskās organizācijas tiek iedalītas 1) *universālajās jeb vispasaules organizācijās*, kuras aptver visas pasaules valstis vai to vairākumu (piemēram, ANO un tās specializētās iestādes); 2) *reģionālajās organizācijās*, kuru dalībnieku loks ir ierobežots ar noteiktu ģeogrāfisko rajonu (Āfrikas vienības organizācija (ĀVO), Varšavas līguma organizācija (VLO) u. c.).

Tā kā katra starptautiskā organizācija pastāv noteiktu mērķu sasniegšanai, tad centrālā vieta tās raksturojumā ir tās tiesībām un pienākumiem, t. i., *tiesibsubjektībai*. Sai ziņā noteicošais ir tas starptautiskais tiesiskais akts, uz kura pamata attiecīgā starptautiskā organizācija radīta.

Kā liecina valstu prakse, parasti valstu starptautiskās organizācijas tiek dibinātas, pamatojoties uz valstu līgumiem. Tomēr ir arī gadījumi, kad jauna starptautiska organizācija tiek izveidota saskaņā ar jau pastāvošas starptautiskas organizācijas lēmumu. Piemērs tam ir Apvienoto Nāciju Tirdzniecības un attīstības konference un Apvienoto Nāciju Industriālās attīstības organizācija, kuras tika radītas uz ANO Ģenerālās Asamblejas attiecīgu rezolūciju pamata.

Starptautiskajā tiesiskajā aktā, uz kura pamata valstu starptautiskā organizācija sāk darboties, parasti tiek noteikti kritēriji valstu līdzdalībai šajā organizācijā, kā arī šīs līdzdalības juridiskās noformēšanas procedūra, centrālo un vadošo orgānu sistēma un organizācijas funkcionēšanas nodrošināšanas līdzekļi.

2.§. APVIENOTO NĀCIJU ORGANIZĀCIJA

Pirmā politiska rakstura starptautiskā organizācija radās tikai XX gadsimtā, un tā bija Nāciju Līga. Taču tā pastāvēja samērā neilgi, un otrā pasaules kara laikā tā jau atradās sabrukuma stadijā, jo bija pilnīgi bezspēcīga. Lielvalstis, kas karoja pret fašistiskajām valstīm, izvirzīja jaunas starptautiskas organizācijas izveidošanas ideju. Pirmo reizi šāda doma oficiāli tika izteikta 1943. gada Maskavas konferences Deklarācijā. Konferencē pārstāvētās valstis — ASV, Lielbritānija un PSRS — atzina jaunas, uz visu mieru mīlošo valstu suverēnas līdztiesības principa pamata izveidotas tādas starptautiskas organizācijas nepieciešamību, par kuras locekļiem var būt visas valstis — gan lielas, gan mazas.

1944. gada rudenī Dumbartonoksa tika sasaukta ASV, Lielbritānijas, PSRS un Ķīnas pārstāvju konference, kas izstrādāja konkrētus priekšlikumus šādas organizācijas izveidošanai. Tika panākta vienošanās par organizācijas nosaukumu, darbības mērķiem un principiem, tās Statūtu struktūru, vadošo orgānu tiesisko stāvokli. 1945. gada februārī Jaltas konferencē PSRS, ASV un Liel-

britānijas vadītāji saskaņoja vēl arī vairākus citus jautājumus, starp kuriem nozīmīgākie bija balsošanas procedūra Drošības Padomē un jautājums par organizācijas sākotnējiem locekļiem. Tika pieņemts arī lēmums sasaukt Apvienoto Nāciju (to valstu, kas bija parakstījušas Vašingtonas 1942. gada 1. janvāra Apvienoto Nāciju Deklarāciju) konferenci Amerikas Savienotajās valstīs 1945. gada 25. aprīlī.

Paredzētā konference tika sasaukta noteiktajā laikā Sanfrancisko (ASV). Turklāt jau pirms tam, no 1945. gada 9. aprīļa līdz 20. aprīlim tur notika iepriekšēja sanāksme, kura sagatavoja Starptautiskās Tiesas Statūta projektu. Sanfrancisko konference beidzās 1945. gada 26. jūnijā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtu parakstīšanu.¹ Par ANO sākotnējiem locekļiem kļuva 51 valsts.

ANO mērķi un principi. Principi, uz kuru pamata tika radīta ANO, bija progresīvi, pēc satūra vispārdemokrātiski principi. Tāpēc arī ANO Statūtos skaidri ir izteiktas vispārdemokrātiskās tiesiskās apziņas idejas.

ANO Statūti sastāv no preambulas un 19 nodaļām, kas aptver 111 pantus. ANO Statūtu integrāla daļa ir Starptautiskās Tiesas Statūts.

ANO Statūtu preambula formulē labu kaimiņattiecību nepieciešamību. Tajā teikts, ka Apvienoto Nāciju tautas ir pilnas apņēmības «izrādīt iecietību un dzīvot kopā mierā cita ar citu kā labi kaimiņi» un apvienot spēkus starptautiskā miera un drošības uzturēšanai. Organiski saistīti ar preambulu ir Statūtu 1. pantā formulētie ANO mērķi, kas veido visu valstu — organizācijas locekļu savstarpējo attiecību juridisko pamatu.

ANO darbības mērķi ir šādi: 1) uzturēt starptautisko mieru un drošību un šajā nolūkā veikt efektīvus kolektīvus pasākumus miera apdraudējumu, agresijas aktu vai citu pret mieru vērstu pārkāpumu novēršanā un likvidēšanā un saskaņā ar taisnīguma un starptautisko tiesību principiem nokārtot vai atrisināt starptautiskos strīdus vai situācijas, kas var radīt apdraudējumu mieram; 2) pamatojoties uz tautu līdztiesības un pašnoteikšanās principu, attīstīt draudzīgas attiecības starp nācijām un veikt citus vispārēja miera stiprināšanas pasākumus; 3) sadarboties ekonomisko, sociālo, kultūras un humanitāra rakstura starptautisko problēmu risināšanā un cilvēka tiesību un brīvību cienīšanas veicināšanā un attīstīšanā; 4) būt par centru nāciju darbību saskaņošanai šo kopējo mērķu sasniegšanā.

ANO Statūtos (2. pants) norādīti *principi*, kuri jāievēro valstīm — ANO locekļēm to savstarpējās attiecībās un kuriem jāveicina un jānodrošina organizācijas mērķu īstenošana. Šie principi ir šādi: 1) visu organizācijas locekļu suverēna līdztiesība; 2) godprātīga no Statūtiem izrietošo saistību pildīšana; 3) starptautisko

¹ ANO Statūti stājas spēkā 1945. gada 24. oktobrī. So dienu visā pasaulē atzīmē kā Apvienoto Nāciju Organizācijas dienu.

strīdu mierīga noregulēšana tādā veidā, lai netiktu apdraudēts starptautiskais miers un drošība; 4) atturēšanās starptautiskajās attiecībās no varas draudu vai varas lietošanas kā pret jebkuras valsts teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību, tā arī jebkurā citā veidā, kas nav savienojams ar ANO mērķiem; 5) vispusīgas palīdzības sniegšana ANO visās tās darbībās, kuras tā veic saskaņā ar ANO Statūtiem; 6) atturēšanās no palīdzības sniegšanas jebkurai valstij, pret kuru ANO piemēro preventīva vai piespiedu rakstura pasākumus; 7) rūpēšanās par to, lai valstis, kuras nav ANO locekles, rīkotos saskaņā ar Statūtu principiem, ciktāl tas var būt nepieciešams starptautiskā miera un drošības uzturēšanai; 8) neiejaukšanās lietās, kas pēc būtības ietilpst jebkuras valsts iekšējā kompetencē. Starp ANO principiem ir arī lielvalstu vienprātības princips ANO Drošības Padome, kā arī citi principi, kas attīsta vai arī konkretizē ANO Statūtu 2. pantā uzskaitītos principus.

Visi šie principi ir nozīmīgi ANO sekmīgas darbības nodrošināšanā, taču Organizācijas juridiskās dabas vērtējumā vislielākā nozīme ir valstu suverēnās līdztiesības principam. Statūtu noteikumi raksturo kā līdztiesīgu ar pārējiem starptautisko tiesību subjektiem arī pašu Organizāciju, jo, tikai pamatojoties uz šādiem noteikumiem, iespējama ANO tiesībspējas realizācija, tās funkciju veikšana.

Ar savu vadošo orgānu starpniecību ANO stājas noteiktās tiesiskās attiecībās ar valstīm, kuras ir tās locekles, un ar pārējām valstīm, kā arī ar citām starptautiskajām organizācijām. Tiesības slēgt nolīgumus ar valstīm un citām starptautiskajām organizācijām ir paredzētas Statūtu 17., 57., 63. un 64. pantos. ANO tiesībsubjektības konkrēts apliecinājums ir, piemēram, tās 1947. gada 26. jūnija nolīgums ar ASV jautājumā par ANO centrālo iestāžu atrašanās vietu. Saskaņā ar ANO Statūtu 57. un 63. p. noteikumiem ANO Ekonomikas un Sociālā Padome slēdz nolīgumus ar citām starptautiskajām organizācijām, pamatojoties uz kuriem, pēdējās iegūst ANO specializēto iestāžu statusu. Tā, piemēram, 1947. gada 15. novembrī ANO Ģenerālā Asambleja apstiprināja Ekonomikas un Sociālās Padomes noslēgto nolīgumu ar Vispasauls veselības aizsardzības organizāciju, un Vispasauls veselības aizsardzības organizācija kļuva par ANO specializēto iestādi.

ANO Statūtu 104. panta noteikumi paredz, ka ANO to valstu teritorijā, kuras ir tās locekles, realizē tiesībspēju, kāda nepieciešama tās funkciju pildīšanai. Katras dalībnieces valsts teritorijā ANO ir garantētas arī tās funkciju realizēšanai nepieciešamās privilēģijas un imunitātes (Statūtu 105. p.). Konvencija par ANO privilēģijām un imunitātēm (1946) paredz, ka ANO ir pilnvarota slēgt līgumus, iegūt kustamo un nekustamo īpašumu, kā arī rīkoties ar to un ierosināt lietas tiesā.

Līdzdalība ANO. ANO Statūtu 4. pantā noteikts, ka par ANO locekļiem var būt tikai miermīlīgas valstis, kas uzņemas pildīt vi-

sas no Statūtiem izrietošās saistības un kas pēc Organizācijas vērtējuma var un vēlas šīs saistības izpildīt. Ne pret vienu suverēnu valsti, lemjot jautājumu par tās uzņemšanu ANO, nedrīkst būt nekāda diskriminācija. Tas nozīmē, ka par ANO locekļiem var būt visas miermīlīgās valstis neatkarīgi no to sabiedriskās un ekonomiskās iekārtas, teritorijas lieluma, ģeogrāfiskā stāvokļa, ekonomiskās attīstības līmeņa utt. ANO jau no paša sākuma ir bijusi iecerēta kā brīva valstu starptautiska asociācija, kas tiecas aptvert visas pasaules valstis, t. i., ar skaidri izteiktām universālisma tendencēm.

Jaunu valstu uzņemšana ANO notiek saskaņā ar ieinteresētās valsts iesniegumu ANO Ģenerāļsekretāram. Sākumā šo iesniegumu izskata pie Drošības Padomes izveidotā Jaunu locekļu uzņemšanas komiteja, kas sniedz attiecīgu ziņojumu un secinājumus Drošības Padomei. Pēc Drošības Padomes rekomendācijas ar ANO Ģenerālās Asamblejas lēmumu (Statūtu 4. p.) jautājums tiek izšķirts. Jāpiebilst, ka salīdzinājumā ar 1945. gadu ANO locekļu skaits mūsdienās ir palielinājies trīskārt.

ANO Statūti paredz ANO locekļa tiesību un privilēģiju apturēšanu valstij, pret kuru ANO Drošības Padome veic preventīva vai piespiedu rakstura pasākumus. Par Statūtu principu un normu sistemātisku neievērošanu valsti var izslēgt no ANO. Lēmumu par to pieņem ANO Ģenerālā Asambleja pēc Drošības Padomes rekomendācijas.

Statūtos nav paredzēta valsts izstāšanās no ANO. Taču šādas iespējas ir prezumējamas, jo ANO ir brīvprātīga suverēnu valstu apvienība.

ANO praksē ir izveidojies *valstu pastāvīgo novērotāju institūts*. Tā, piemēram, pašreizējā posmā pie ANO pastāvīgie novērotāji ir Korejas Tautas Demokrātiskajai Republikai, Dienvidkorejai, Monako, Šveicei, Vatikānam, Palestīnas atbrīvošanas organizācijai (PAO) un Āfrikas nacionālās atdzimšanas kustības organizācijām, kuras atzinusi ĀVO.

ANO galvenie orgāni un palīgorgāni. Saskaņā ar ANO Statūtiem ir izveidoti šādi Organizācijas galvenie orgāni: a) *Ģenerālā Asambleja* — visu ANO locekļu sapulce; b) *Drošības Padome*, kuras sastāvā ir 15 valstis (piecām no tām — ASV, Francijai, Lielbritānijai, Ķīnai un PSRS — ir pastāvīgo locekļu statuss) un kuras atbildība par starptautiskā miera un drošības uzturēšanu ir vislielākā; c) *Ekonomikas un Sociālā Padome*, kas sastāv no 54 valstu pārstāvjiem un kurai jāsekmē starptautiskā ekonomiskā un sociālā sadarbība; d) *Aizbildnības Padome*, kurai ir uzdots veikt noteiktas funkcijas attiecībā uz starptautiskās aizbildnības sistēmai pakļautajām teritorijām (tagad tā sevi jau pārdzīvojusi, jo no 11 teritorijām tās uzraudzībā palikušas tikai Klusā okeāna salas — ASV pārvaldē esošās Maršala salas, Ķarolīnu salas un Mariānu salas; e) *Starptautiskā Tiesa* kā ANO galvenais tiesas orgāns, kas izšķir valstu strīdus un dod konsultatīvus slēdzienus juridiskajos jautājumos ANO orgāniem (sastāv no 15 tiesnešiem);

f) *Sekretariāts*, kam jāveic viss organizatoriskais darbs ANO normālas funkcionēšanas nodrošināšanā, apkalpojot Organizācijas galvenos orgānus. Sekretariātu vada Ģenerālsēkretārs, kas ir galvenā ANO administratīvā amatpersona. Ģenerālsēkretāru ieceļ amatā ANO Ģenerālā Asambleja uz 5 gadiem pēc Drošības Padomes rekomendācijas.

ANO galveno orgānu īpašais tiesiskais statuss, pilnvaras un to savstarpējās attiecības noteiktas ANO Statūtos.

Bez tam ANO darbības gados ir izveidoti pāri par 200 palīgorgāniem. Tiesības izveidot šādus palīgorgānus Statūti piešķir visiem ANO galvenajiem orgāniem.

Kā galvenajiem, tā arī ANO palīgorgāniem ir jānodrošina visi svarīgākie ANO darbības virzieni, visu to pasākumu īstenošana, kas ir saistīti 1) ar starptautiskā miera un drošības uzturēšanu, 2) ar ekonomisko un sociālo darbību, 3) ar cīņu pret koloniālismu, rasismu un aparteīdu, 4) ar starptautisko tiesību progresīvu attīstību un kodifikāciju.

Samērā jauni ir tādi orgāni, kā ANO Tirdzniecības un attīstības konference ar Tirdzniecības un attīstības padomi priekšgalā, ANO Rūpnieciskās attīstības organizācija ar Rūpnieciskās attīstības padomi priekšgalā, ANO Apkārtējās vides programma ar Pārvaldnieku padomi priekšgalā u. c.

ANO orgāni sastāv no šīs organizācijas dalībniecēm valstīm. Katru valsti, kas ir attiecīga vadošā orgāna sastāvā, pārstāv noteikta šīs valsts amatpersona (pārstāvis) vai delegācija. Izņēmums šai ziņā ir tie ANO orgāni, kuros ir pieļauts ievēlēt valstis, kuras nav ANO locekles, bet ir tikai ANO specializēto iestāžu — Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO), Starptautiskās darba organizācijas (SDO) un citu šādu organizāciju locekles. Tā, piemēram, Rūpnieciskās attīstības padomē līdzās ANO locekļiem var ievēlēt arī valstis, kas nav ANO locekles (Lihtenšteīnu, Šveici u. c.). Vairākos ANO orgānos par locekļiem ir nevis valstis, bet gan fiziskas personas. Tā tas ir ANO Starptautisko tiesību komisijā, kuras sastāvā tiek izvirzīti kvalificēti juristi no valstīm — ANO locekļiem un no valstīm, kas ir tikai Starptautiskās Tiesas Statūta locekles.

To valstu un nacionālās atbrīvošanās organizāciju pārstāvji, kuriem ir pastāvīgo novērotāju statuss ANO, var piedalīties ANO orgānu darbā jautājumos, kas skar to intereses, taču bez balsstiesībām.

ANO galvenā mītne atrodas Ņujorkā (ASV). Tās īpašais statuss noteikts ANO un ASV valdības Nolīgumā par ANO centrālo iestāžu atrašanās vietu. Ir izveidots speciāls ANO palīgorgāns — ANO Komiteja sakariem ar rezidences valsti ASV.

Ženēvā darbojas ANO Eiropas nodaļa un ANO Ekonomikas un Sociālā Padome.

ANO ir savs budžets, ko veido valstu — Organizācijas locekļu ikgadējās biedru naudas iemaksas.

Ģenerālā Asambleja. Ģenerālajā Asamblejā ir pārstāvēti visi ANO locekļi. Kā noteikts Statūtu 10. pantā, tā ir tiesīga, ar dažiem izņēmumiem, apspriest jebkuru jautājumu Statūtu ietvaros. Ģenerālā Asambleja ir ANO augstākais orgāns starptautiskās sadarbības nodrošināšanā ekonomiskajā, sociālajā, kultūras un citās jomās. Tā realizē vadošās funkcijas attiecībā uz Ekonomikas un Sociālo Padomi, Aizbildnības Padomi (Statūtu 60. p. un 85. p.) un var izskatīt jebkuru jautājumu, kam ir sakars ar abu šo orgānu funkcijām un pilnvarām. Ģenerālā Asambleja veicina starptautisko sadarbību arī politiskajā jomā, kā arī sekmē starptautisko tiesību progresīvu attīstību un kodifikāciju (Statūtu 13. p. 1. pkt. «a»).

Starptautiskā miera un drošības uzturēšanas jautājumos Ģenerālās Asamblejas kompetence ir norobežota no Drošības Padomes kompetences.

Ģenerālā Asambleja izskata miera uzturēšanas vispārīgos principus, arī atbrūņošanās un bruņojuma regulēšanas principus. Tā ir pilnvarota apspriest arī jebkurus citus jautājumus, kas attiecas uz miera un drošības uzturēšanu, un sniegt par tiem rekomendācijas attiecīgām valstīm un (vai) Drošības Padomei. No šī noteikuma ir divi izņēmumi: 1) Ģenerālā Asambleja nevar sniegt nekādas rekomendācijas attiecībā uz jebkuru strīdu vai situāciju, kuri tiek izskatīti Drošības Padomē, ja Padome to nelūdz (Statūta 12. p. 1. pkt.); 2) Ģenerālā Asambleja nevar piemērot sankcijas (piespiedu līdzekļus) valstīm, kas pārkāpj Statūtus. Šādas darbības ir pilnvarota veikt vienīgi Drošības Padome, kas ir speciāli izveidots orgāns starptautiskā miera un drošības jautājumu kārtīšanai. Statūtu 11. panta 2. punktā īpaši noteikts, ka «jebkurš jautājums, sakarā ar kuru nepieciešams veikt darbību, Ģenerālajai Asamblejai ir jānodod Drošības Padomei pirms vai pēc apspriešanas».

Ģenerālā Asambleja sanāk uz kārtējām ikgadējām sesijām, kas sākas septembra trešajā otrdienā. Bez tam pēc Drošības Padomes vai Organizācijas locekļu vairākuma pieprasījuma var tikt sasauktas arī speciālās vai speciālās ārkārtējās sesijas.

Katra valsts — ANO locekle sūta uz sesiju ne vairāk kā piecus savus pārstāvjus. Delegācijā var būt arī pārstāvju vietnieki, taču ne vairāk par pieciem. Tajā ietilpst arī padomnieki, tehniskie padomnieki, eksperti. Izdevumus delegācijas uzturēšanai sedz valsts. Katrai ANO dalībniecei valstij Asamblejā ir viena balss.

Katrā sesijā Ģenerālā Asambleja ievēl priekšsēdētāju un 21 viņa vietnieku, kā arī septiņu galveno komiteju priekšsēdētājus. Ģenerālā Asambleja apstiprina sesijas darba kārtību un plenārsēdēs izskata dažus jautājumus. Tomēr lielākā daļa jautājumu parasti tiek izskatīti galvenajās komitejās — septiņās tā dēvētajās pilnā sastāva komitejās. Tās ir šādas: *Speciālā politiskā komiteja*; *Pirmā komiteja* — atbrūņošanās un starptautiskās drošības jautājumos; *Otrā komiteja* — ekonomiskajos un finanšu jautājumos; *Trešā komiteja* — sociālajos, humanitārajos un kultūras jautājumos;

Ceturtā komiteja — aizbildnības jautājumos; *Piektā komiteja* — administratīvajos un budžeta jautājumos; *Sestā komiteja* — tiesību jautājumos. Pēc jautājumu apspriešanas komitejas Ģenerālajai Asamblejai iesniedz apstiprināšanai attiecīgus priekšlikumus. Katrā sesijā izveido arī Ģenerālo komiteju sesijas darba vadībai un koordinēšanai un Pilnvaru komiteju. Tās abas ir procedūras komitejas. Ģenerālās komitejas sastāvā ir Ģenerālās Asamblejas priekšsēdētājs, viņa vietnieki, septiņu galveno komiteju priekšsēdētāji, kā arī visu piecu Drošības Padomes pastāvīgo locekļu pārstāvji.

Ģenerālajai Asamblejai palīdzību sniedz arī divas pastāvīgās komitejas — Konsultatīvā komiteja administratīvajos un budžeta jautājumos un Komiteja biedru naudas jautājumos.

Galīgos lēmumus jautājumos, ko apspriež komitejās, pieņem Ģenerālās Asamblejas *plenārsēdēs*, kur notiek arī vispārējā diskusija.

Saskaņā ar Statūtu 18. panta formulējumu Ģenerālās Asamblejas lēmumus «svarīgos jautājumos» pieņem ar 2/3 klātesošo un balsošanā dalību ņēmušo Asamblejas locekļu balsu vairākumu. Tādi «svarīgi jautājumi» ir rekomendācijas par starptautiskā miera un drošības uzturēšanu, Drošības Padomes nepastāvīgo locekļu vēlēšanas, Ekonomikas un Sociālās Padomes locekļu vēlēšanas, Aizbildnības Padomes locekļu vēlēšanas, jauno ANO locekļu uzņemšana, ANO locekļu tiesību un privilēģiju realizēšanas apturēšana, izslēgšana no ANO, kā arī jautājumi, kas skar aizbildnības sistēmas funkcionēšanu, un budžeta jautājumi.

Visos pārējos jautājumos lēmumus pieņem ar vienkāršu balsu vairākumu.

Ģenerālās Asamblejas oficiālās valodas ir angļu, arābu, franču, krievu, ķīniešu un spāņu valodas. Šajās valodās izdod visus svarīgākos ANO dokumentus. Ģenerālās Asamblejas XXVIII sesijā visas šīs valodas kļuva par darba valodām. Darba valodās izdod visus ANO materiālus, arī stenogrammas, un tajās obligāti tulko runas, ko notur jebkurā oficiālā valodā.

ANO Ģenerālajai Asamblejai ir vairāki pastāvīgie un pagaidu palīgorgāni, ka arī speciālie orgāni: Starptautisko tiesību komisija, Atbrūšanās komisija, Ekspertu grupas atbrūšanās jautājumos, Konsultatīvā komiteja administratīvajos un budžeta jautājumos, Komiteja biedru naudas jautājumos, Investīciju komiteja, Komisija kosmosa telpas izmantošanai miera mērķiem, Speciālā komiteja jautājumā par Deklarācijas par neatkarības piešķiršanu koloniālajām zemēm un tautām izpildīšanu, Administratīvais tribunāls, Atomradiācijas darbības zinātniskā komiteja, Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisija, Speciālā komiteja aparteīda jautājumos, Speciālā komiteja miera uzturēšanas operācijām, Speciālā komiteja Vispasaules atbrūšanās konferences jautājumos, Speciālā komisija varas neizmantošanas starptautiskajās attiecībās principa efektivitātes pastiprināšanai un citas komitejas un komisijas atbrūšanās un citos politiskos jautājumos, dekolonizācijas jautājumos,

ekonomiskajos un sociālajos, kā arī administratīvajos un budžeta jautājumos.

Drošības Padome. Drošības Padome ir pastāvīgi funkcionējošs orgāns un ANO galveno orgānu sistēmā ieņem īpašu vietu. Lai nodrošinātu Apvienoto Nāciju Organizācijas ātru un efektīvu darbību, valstis — ANO locekles saskaņā ar Statūtu 24. panta noteikumiem uzlikušas Drošības Padomei «galveno atbildību par starptautiskā miera un drošības uzturēšanu» un vienojušās par to, ka, izpildot no šīs atbildības izrietošos pienākumus, Drošības Padome rīkojas to vārdā (Statūtu 25. p.).

Drošības Padomes sastāvā ir pastāvīgie un nepastāvīgie locekļi. Līdzās 5 pastāvīgajiem locekļiem ANO Ģenerālā Asambleja tās Drošības Padomes sastāvā uz diviem gadiem ievēl 10 nepastāvīgos locekļus. Ievēlot nepastāvīgos locekļus, tiek ņemta vērā to piedalīšanās starptautiskā miera un drošības uzturēšanā un citu organizācijas mērķu sasniegšanā, kā arī taisnīgs ģeogrāfiskais vietu sadalījums.

1963. gada 17. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas Rezolūcija nosaka šādu nepastāvīgo locekļu vietu sadalījumu pa noteiktiem ģeogrāfiskajiem rajoniem: piecas vietas — Āfrikas un Āzijas valstīm; viena — Austrumeiropas valstīm; divas — Latīņamerikas un Karību jūras rajona valstīm; divas — Rietumeiropas un citām valstīm (domāta Austrālija, Jaunzēlande un Kanāda).

Drošības Padome ir apveltīta ar visai plašām pilnvarām, kas izriet no tās lomas starptautiskā miera un drošības uzturēšanā. Drošības Padome konstatē jebkādu miera apdraudējumu pastāvēšanu, jebkuru miera pārkāpumu vai agresiju un izstrādā rekomendācijas vai lemj, kādi pasākumi ir jāveic starptautiskā miera un drošības uzturēšanai vai atjaunošanai (39. p.). Drošības Padome ir tas orgāns, kurš ir pilnvarots rīkoties un kuram ir jārikojas miera apdraudējuma, miera pārkāpuma vai agresijas akta gadījumā. Sai aspektā Drošības Padomei ir tiesības,

1) lai novērstu situācijas pasliktināšanos, pieprasīt no ieinteresētajām pusēm noteiktu pasākumu izpildīšanu — karadarbības pārtraukšanu, karaspēka atvilkšanu utt. (40. p.),

2) saskaņā ar ANO Statūtu 41. panta noteikumiem piemērot piespiedu līdzekļus, kas nav saistīti ar bruņoto spēku izmantošanu,

3) rīkoties ar bruņotajiem spēkiem, ko tās rīcībā nodevuši organizācijas locekļi. Šāda rīcība var ietvert gaisa, jūras un sauszemes spēku demonstrāciju, blokādi un citas operācijas (42. p.).

Ārkārtīgi svarīgi ir tas, ka visi jautājumi, kas saistīti ar ANO bruņoto spēku izmantošanu, ir izskatāmi tikai Drošības Padomē. Sai ziņā Drošības Padomei palīdzību sniedz konsultatīva rakstura palīgorgāns — Militāro Stābu komiteja, kam jāpastāv no pastāvīgo Drošības Padomes locekļu štābu priekšniekiem un kam uzlikts par pienākumu vadīt ANO bruņotos spēkus.

Svarīgas funkcijas Drošības Padomei ir jāveic valstu starptautisko strīdu noregulēšanā. Atbilstoši ANO Statūtu VI nodaļas

noteikumiem strīda dalībniekiem pirmām kārtām ir pienākums pašiem izvēlēties mierīgus līdzekļus tāda strīda izšķiršanai, kura turpināšanās varētu apdraudēt starptautisko mieru un drošību. Gadījumā, ja vienošanos neizdodas panākt, strīds jānodod izskatīšanai Drošības Padomei, kura var 1) pieprasīt, lai strīda dalībnieki to noregulētu pēc pašu izvēles ar attiecīgiem miera līdzekļiem, 2) rekomendēt piemērotu procedūru vai metodi strīda noregulēšanai; 3) izmeklēt jebkuru strīdu vai situāciju, kuras attīstība var apdraudēt starptautisko mieru un drošību; 4) rekomendēt pusēm strīda izšķiršanas nosacījumus.

Drošības Padome dod rekomendācijas Ģenerālajai Asamblejai par jaunu ANO locekļu uzņemšanu, par ANO Ģenerālsēdētāja iecelšanu un kopīgi ar Ģenerālo Asambleju ievēl Starptautiskās Tiesas tiesnešus, iesniedz Ģenerālajai Asamblejai ikgadējos un speciālos ziņojumus.

Balsošanas kārtība Drošības Padomē noteikta, ievērojot šī ANO orgāna lielo atbildību starptautiskā miera nodrošināšanā. Lēmumi procedūras jautājumos tiek pieņemti, ja par tiem balso vismaz 9 jebkuri Drošības Padomes locekļi. Visos pārējos jautājumos (27. p. 3. pkt.) lēmumi skaitās pieņemti, ja par tiem balso 9 locekļi, ieskaitot visus pastāvīgos Drošības Padomes locekļus. Ja kaut viens no pastāvīgajiem locekļiem balso pret, lēmumu nepieņem (vienprātības princips). Tomēr, ja viens vai vairāki pastāvīgie locekļi atturas no balsošanas vai arī nepiedalās balsošanā, bet lēmumu atbalsta 9 Padomes locekļi, to uzskata par pieņemtu.

ANO Statūti nosaka trīs konkrētus izņēmumus no vispārējās balsošanas kārtības: 1) ja strīda dalībnieci ir lielvalsts, tā atturas no balsošanas, kad tiek izšķirts jautājums par strīda mierīgu noregulējumu saskaņā ar ANO Statūta VI nodaļas noteikumiem; 2) Drošības Padomes lēmums par Ģenerālās konferences sasaukšanu ANO Statūtu pārskatīšanai skaitās pieņemts, ja par to balso ne mazāk kā 9 jebkuri šīs Padomes locekļi (109. p. 1. pkt.); 3) to jautājumu izlemšanai, kas saistās ar Starptautiskās Tiesas locekļu vēlēšanām, pietiek ar jebkuru Drošības Padomes locekļu absolūtu balsu vairākumu (Starptautiskās Tiesas Statūta 10. p.).

Lai nodrošinātu Drošības Padomes pastāvīgu funkcionēšanu, katrai valstij — Drošības Padomes loceklei Drošības Padomē (ANO atrašanās vietā Ņujorkā) ir pastāvīgais pārstāvis. Drošības Padomes sēžu priekšsēdētāja pienākumus pēc kārtas (valstu nosaukumu sākuma burtu angļu alfabēta kārtībā) veic tās locekļi. Priekšsēdētāja pienākumus katru reizi jāpilda vienu mēnesi. Drošības Padomes sēdes notiek pēc vajadzības un parasti ANO Galvenajā mītnē. Taču dažkārt praktizē arī izbraukuma sēdes (piemēram, 1946. gadā — Londonā un Parīzē, 1972. gadā — Adisabebā, 1973. gadā — Panamā).

Drošības Padomei ir vairāki palīgorgāni: Militāro štābu komiteja, Ekspertu komiteja, Jaunu ANO locekļu uzņemšanas komiteja

un vairākas apakškomitejas. Drošības Padomei ir cieši sakari ar Starptautisko atomenerģijas aģentūru (SAA).

Svarīga nozīme ir tam, ka, sākot ar 1970. gadu, Drošības Padome periodiski notur sēdes, kurās katru šīs Padomes locekli jāpārstāv valdības loceklim vai arī kādam citam īpaši ieceltam pārstāvim.

Ekonomikas un Sociālā Padome. Tā izveidota, lai ANO Ģenerālās Asamblejas vadībā īstenotu starptautisko sadarbību ekonomikas un sociālajā jomā.

Ekonomikas un Sociālās Padomes galvenie uzdevumi ir veicināt dzīves līmeņa paaugstināšanu, iedzīvotāju pilnīgu nodarbinātību, ekonomisko un sociālo progresu, starptautisko problēmu atrisināšanu ekonomikas un sociālajā jomā, veselības aizsardzības sfērā, izglītībā un kultūrā, kā arī sekmēt cilvēka tiesību un pamatbrīvību cienišanu.

Savas funkcijas Ekonomikas un Sociālā Padome veic, izdarot pētījumus, sastādot ziņojumus un izstrādājot rekomendācijas. Būtuiska nozīme ir tam, ka tā koordinē ANO specializēto iestāžu darbību. So uzdevumu Ekonomikas un Sociālā Padome veic, konsultējot šīs iestādes un sniedzot tām rekomendācijas.

Padome koordinē arī piecu reģionālo ekonomisko komisiju (tās izveidotas Eiropai, Āzijai un Klusajam okeānam, Rietumāzijai, Āfrikai, Latīņamerikai) un vairāku funkcionālo komisiju (sociālās attīstības, cilvēka tiesību u. c.) darbību.

Ekonomikas un Sociālā Padome sanāk uz kārtējām sesijām divas reizes gadā: pavasarī — Ņujorkā, vasarā. — Ženēvā. Var tikt sasauktas arī speciālās sesijas. Lēmumus Padome pieņem ar klātesošo balsošanas dalībnieku balsu vairākumu.

Katru no 54 Padomes locekļiem ievēl ANO Ģenerālā Asambleja uz 3 gadiem, pie tam ik gadu no jauna ievēl 1/3 Padomes locekļu. Vēlēšanas notiek, ievērojot šādu vietu sadalījumu: Āfrikai — 14 vietas, Āzijai — 11, Austrumeiropas sociālistiskajām valstīm — 6, Latīņamerikai — 10, Rietumeiropai — 13. Valstu — ANO Drošības Padomes pastāvīgo locekļu pārstāvjus ievēl ANO Ekonomikas un Sociālajā Padomē uz katriem nākošajiem 3 gadiem.

Katrā Ekonomikas un Sociālās Padomes sesijā strādā pagaidu komitejas (ekonomiskā, sociālā, koordinācijas) visu Padomes locekļu sastāvā.

ANO Ekonomikas un Sociālā Padome dod visai lielu ieguldījumu mūsdienu starptautisko tiesību kodifikācijā un progresīvā attīstībā. Ar Padomes tiešu līdzdalību tika izstrādāta Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija, 1966. gada cilvēka tiesību starptautiskie pakti, Starptautiskā konvencija par visu veidu rasu diskriminācijas likvidāciju u. c. Padome piedalās arī vairāku Starptautisko konferenču sagatavošanā.

ANO Ekonomikas un Sociālās Padomes galvenā mītne atrodas Ženēvā.

Aizbildnības Padome. Aizbildnības Padome ir ANO orgāns, kas veic noteiktas funkcijas attiecībā uz teritorijām, kuras aptver starptautiskā aizbildnības sistēma. Taču mūsdienās šī sistēma tikpat kā nepastāv. Vienīgā valsts, kuras pārziņā vēl atrodas aizbildnības teritorijas (Mikronēzija), ir ASV.

Saskaņā ar ANO Statūtu noteikumiem Aizbildnības Padomes sastāvā ir Francija, Lielbritānija, KTR un PSRS kā ANO Drošības Padomes pastāvīgie locekļi un ASV kā valsts, kas pārvalda aizbildnības teritorijas.

Aizbildnības Padomes sesijas notiek reizi gadā. ANO Ģenerālās Asamblejas vadībā Padome izskata atskaites, ko iesniedz aizbildnības teritorijas pārvaldītāja valsts — ASV, pieņem peticijas un izskata tās, konsultējoties ar ASV, un nosūta izbraukuma misijas uz ASV aizbildnībā esošajām teritorijām.

ANO Starptautiskā Tiesa. Starptautiskā Tiesa (atrodas Hāgā) ir galvenais ANO tiesas orgāns, taču ne vienīgais. ANO Statūti atļauj izveidot arī citas tiesu instances Organizācijas ietvaros un neaizliedz Organizācijas locekļiem uzticēt savu domstarpību izšķiršanu citām tiesām. ANO Starptautisko Tiesu izveidoja 1945. gadā Nāciju Līgas Starptautiskās tiesvedības pastāvīgās palātas vietā. Tā darbojas saskaņā ar Statūtu, ko izstrādāja valstis — ANO radītājas. ANO Starptautiskās Tiesas Statūts ir ANO Statūtu neatņemama sastāvdaļa.

ANO Starptautiskā Tiesa sastāv no 15 tiesnešiem, kurus katru uz 9 gadiem ar absolūtu balsu vairākumu ievēl Ģenerālā Asambleja un Drošības Padome neatkarīgi viena no otras (paralēli). Pēc katriem trim gadiem viena trešdaļa tiesas sastāva tiek atjaunota. Starptautiskās Tiesas locekļus var ievēlēt atkārtoti. Tiesneši nav valsts pārstāvji, tie uzstājas personiski. Kandidātus Starptautiskajai Tiesai izvirza Šķirētības pastāvīgās palātas nacionālās grupas (no valstīm, kuras ir Hāgas konvencijas par starptautisko strīdu izšķiršanu dalībnieces) vai speciāli ieceltas nacionālās juristu grupas (no valstīm, kas nav minētās konvencijas dalībnieces).

Ievēlamajiem tiesnešiem izvirza noteiktas prasības. Viņiem jābūt apveltītiem ar cildenām morālām īpašībām, kas atbilst tām prasībām, kādas tiek izvirzītas viņu valstīs, ieceļot augstos tiesas amatos, vai arī ar atzītu autoritāti starptautiskajās tiesībās. Tiesas sastāvā nevar būt divi tiesneši, kas ir vienas un tās pašas valsts pilsoņi. Visumā Tiesas sastāvam ir jānodrošina pasaules galveno civilizācijas formu un galveno tiesību sistēmu pārstāvība.

Tiesas locekļi, pildot savus dienesta pienākumus, bauda pilna apjoma diplomātisko imunitāti.

Tiesa uz trim gadiem ievēl priekšsēdētāju un vicepriekšsēdētāju un ieceļ sekretāru (uz 7 gadiem).

Tiesas sēdes notiek pastāvīgi, izņemot brīvdienas un laiku, kad lietas nav sagatavotas izskatīšanai. Tiesas kvorums ir 9 tiesneši.

Saskaņā ar Statūtu ANO Starptautiskā Tiesa veic divas funkcijas: 1) izšķir strīdus starp valstīm; 2) dod konsultatīvus slēdzienus

Drošības Padomei un Ģenerālajai Asamblejai, kā arī (ar Ģenerālās Asamblejas atļauju) citiem ANO orgāniem un tās specializētajām iestādēm. Tiesas svarīgākā funkcija ir strīdu izšķiršana starp valstīm. Tiesai nav pakļautas lietas, kurās kaut viena no pusēm ir fiziska vai juridiska persona.

Starptautiskās Tiesas jurisdikcija ir fakultatīva. Tomēr vairākas valstis ar vienpusējām deklarācijām ir atzinušas ANO Starptautiskās Tiesas obligāto jurisdikciju. PSRS šo valstu skaitā nav.

Tiesa ir brīvi pieejama visām valstīm — tās Statūta dalībniecēm. Statūta dalībnieces *ipso facto* ir visas valstis — ANO locekles. Par Starptautiskās Tiesas Statūta dalībniecēm var būt arī valstis, kas nav ANO locekles, uz to nosacījumu pamata, kādus tām izvirzījusi Ģenerālā Asambleja pēc Drošības Padomes rekomendācijas. Valstis, kas nav Starptautiskās Tiesas Statūta dalībnieces, var griezties Tiesā uz to noteikumu pamata, kādus nosaka Drošības Padome.

Lēmumus Starptautiskā Tiesa pieņem ar klātesošo tiesnešu vienkāršu balsu vairākumu, pamatojoties uz starptautiskajām tiesībām. Tiesas Statūta 38. pantā ir norādīti konkrētie avoti, no kuriem Tiesa vadās. Tie ir šādi: a) kā vispārīgās, tā arī speciālās starptautiskās konvencijas, kas satur strīda dalībnieču valstu attiecīgi atzītus noteikumus; b) par tiesību normām atzītās starptautiskās paražas kā vispārējās prakses pierādījums; c) nāciju atzītie vispārīgie tiesību principi; d) tiesu lēmumi un augsti kvalificētu dažādu nāciju publisko tiesību speciālistu doktrīnas kā palīgīdzeklis tiesību normu pastāvēšanas konstatēšanai. Ja puses tam piekrīt, Tiesa var izšķirt strīdus, pamatojoties uz taisnīguma un godprātības principiem.

Starptautiskās Tiesas lēmumi ir galīgi un nav pārsūdzami. Tie obligāti lietas dalībniekiem. Ja viena no pusēm tos nepilda, tad ieinteresētā valsts ir tiesīga lūgt Drošības Padomi, lai tā dotu attiecīgas rekomendācijas valstij, kas izvairās no Starptautiskās Tiesas lēmuma pildīšanas, vai arī veiktu pasākumus Tiesas lēmuma izpildīšanai. Seit tomēr jāņem vērā tas, ka Drošības Padome nebūt neuzstājas kā tiesas izpildītājs. Drošības Padome cenšas nodrošināt Starptautiskās Tiesas lēmumu izpildi tikai tad, ja tā uzskata to par nepieciešamu (piemēram, tajos gadījumos, kad Tiesas lēmumu neizpildīšana var radīt miera pārkāpuma draudus).

ANO Sekretariāts. Sekretariātam ir jānodrošina visa Apvienoto Nāciju Organizācijas mehānisma normāla funkcionēšana.

Sekretariāts sastāv no Ģenerālsekretāra un tāda personāla, kas Organizācijai nepieciešams (Statūtu 97. pants). Visi sekretariāta darbinieki tiek atzīti par starptautiskajām amatpersonām.

Ģenerālsekretārs ir galvenā administratīvā Organizācijas amatpersona. Viņš ir pilnvarots veikt izpildu rakstura darbības, kas saistītas ar Ģenerālās Asamblejas, Drošības Padomes un citu ANO orgānu lēmumu realizāciju un ANO orgānu darbības nodrošināšanu.

Ģenerālsekretāram ir arī dažas pilnīgi patstāvīgas funkcijas. Tā, piemēram, viņam ir tiesības ziņot Drošības Padomei par jebkuriem jautājumiem, kas, pēc viņa ieskatiem, var apdraudēt starptautisko mieru un drošību. Viņš piedalās ANO galveno orgānu (Ģenerālās Asamblejas, Drošības Padomes u. c.) sēdēs un dažādu starptautisko apspriežu un konferenču darbā.

Sekretariātā ir dažādas pārvaldes, departamenti, biroji, kurus vada Ģenerālsekretāra ieceltas amatpersonas. Svarīgākās Sekretariāta apakšvienības ir šādas: Politisko jautājumu un Drošības Padomes lietu departaments, Ekonomisko un sociālo jautājumu departaments, Tiesību departaments, Konferenču apkalpošanas departaments.

Sekretariāta darbā jābūt iesaistītiem dažādu valstu (ANO locekļu) pilsoņiem. Personāla izvēlē ņem vērā lietpratību, godprātību un ģeogrāfiskās pārstāvības principu.

3.Š. REĢIONĀLĀS STARPTAUTISKĀS ORGANIZĀCIJAS

Svarīga loma kolektīvās drošības garantēšanā ANO sistēmā ir reģionālajiem nolīgumiem un orgāniem. To tiesisko stāvokli regulē ANO Statūtu VIII nodaļas noteikumi.

ANO Statūtu 52. pantā pasludināts, ka var pastāvēt reģionālie nolīgumi vai orgāni tādu jautājumu izšķiršanai, kas attiecas uz starptautiskā miera un drošības uzturēšanu un kas ir piemēroti reģionālām darbībām.

Reģionālie nolīgumi var būt līdzeklis visdažādāko starptautiskās sadarbības jautājumu (ekonomisko, sociālo, humanitāro, zinātnes utt.) regulēšanai, taču ANO Statūtos ir izdalīti tikai tie reģionālie nolīgumi, kuri ir saistīti ar starptautiskā miera un drošības uzturēšanu un kuru uzdevums pirmām kārtām ir vietējo starptautisko strīdu mierīgs noregulējums (ANO Statūtu 52. p. 2. un 3. pkt., 33. p.), kopīgu pasākumu veikšana uz ANO Statūtu 51. panta pamata (individuālā un kolektīvā aizsargāšanās pret agresiju) un tur, «kur tas ir vietā», Drošības Padomes vadībā vai pēc tās pilnvarojuma veikt piespiedu akcijas, arī darbības, ko valstis veic patstāvīgi saskaņā ar ANO Statūtu 107. pantu un 53. panta 1. punktu.

Tādējādi reģionālā nolīguma objekta raksturs nosaka tiesiskās sekas, kas izriet no reģionālo nolīgumu pastāvēšanas fakta. ANO Statūti izvirza noteiktas prasības tikai tām reģionālajām organizācijām, kuras kalpo par starptautisko strīdu un domstarpību noregulēšanas līdzekli un kuras ir saistītas ar starptautiskā miera un drošības uzturēšanu.

ANO Statūtu prasības ir šādas: 1) par reģionālo nolīgumu subjektiem var būt tikai viena noteikta ģeogrāfiska rajona (reģiona) valstis; 2) tādiem nolīgumiem ir jāatbilst ANO Statūtu mērķiem un principiem, konkrēti, Statūtu VIII nodaļas noteikumiem; 3) darbības, kas izriet no reģionālajiem nolīgumiem, nedrīkst pārsniegt

attiecīgā reģiona robežas. Bez šīm specifiskajām prasībām reģionālajiem nolīgumiem un uz to pamata radītajām reģionālajām starptautiskā miera un drošības organizācijām ir jāatbilst tām vispārējām prasībām, kādas starptautiskajiem līgumiem izvirza mūsdienu starptautiskās tiesības.

ANO Statūtos nav tieši traktēts jautājums par ģeogrāfisko rajonu, kas var būt reģionālās organizācijas veidošanas pamats. Var atzīmēt tikai to, ka, 1945. gadā apspriežot šo jautājumu Sanfrancisko konferencē, Ēģiptes delegācija ierosināja Statūtos ietvert šādu reģionāla nolīguma jēdziena definīciju: «Par reģionāliem nolīgumiem atzīstamas organizācijas, kam ir pastāvīgs raksturs, kas grupē noteikta ģeogrāfiska rajona valstis un, ievērojot to kaimiņattiecības, interešu kopību vai kultūru tuvību, solidarizējas jebkuru tādu starptautisko strīdu, kas var rasties šo valstu attiecībās, mierīgā izšķiršanā reģiona miera un drošības interesēs, kā arī valstu interešu aizsardzības un ekonomisko un kultūras attiecību attīstības nolūkā.»¹

Šī definīcija Sanfrancisko konferencē guva atbalstu, taču konference nolēma nefiksēt to ANO Statūtos tāpēc, ka tika atzīts par nevēlamu ietvert ANO Statūtos teorētiska rakstura noteikumus.

Kaut arī ANO Statūtos nav reģionālo nolīgumu jēdziena definīcijas, tas nenozīmē, ka šo jēdzienu var traktēt neierobežoti brīvi, pārķāpjot reģionālisma principus.

Tādējādi, kā jau norādīts, reģionālo organizāciju galvenā iezīme ir tā, ka tās var apvienot sevī tikai viena noteikta ģeogrāfiskā rajona valstis. Pretējā gadījumā reģionālās organizācijas iegūtu zināmā mērā universālu raksturu, zaudētu tos organiskos un funkcionālos sakarus ar pasaules universālo kolektīvās drošības organizāciju — ANO, ko paredz ANO Statūti. Gala rezultātā tas nozīmētu ANO un tās pasaules mēroga drošības sistēmas iedragājumu.

Jebkuras reģionālās miera un drošības organizācijas pastāvēšanas pamats var būt tikai valstu kopējās aizsardzības un starptautisko strīdu mierīgas noregulēšanas intereses. ANO Statūti atzīst tikai tādas reģionālas organizācijas, kas no to izveidošanas momenta izvirza sev attiecīgajā ģeogrāfiskajā rajonā to pašu mērķi, ko izvirzījusi ANO pasaules mērogā.

Starptautisko tiesību normas, pieļaujot reģionālo organizāciju izveidošanu un atbalstot to darbību miera uzturēšanas interesēs, paredz arī šo reģionālo organizāciju ciešus sakarus ar ANO drošības sistēmu tās galvenā orgāna — Drošības Padomes personā. Tādējādi pastāv noteikti reģionālo miera un drošības organizāciju kompetences ietvari un nosacījumi šo organizāciju sadarbībai ar Drošības Padomi to mērķu īstenošanā, kas pasaules mērogā ir izvirzīti ANO un tās Drošības Padomei.

¹ United Nation Conference on International Organization. Documents. San Francisco, 1945, Vol. XII, p. 854.

Reģionālās organizācijas ir patstāvīgi valstu veidojumi ANO vispārējā starptautiskās drošības sistēmā. Tās darbojas ANO Statūtos noteikto tiesību un pienākumu kompleksa ietvaros, ir valstu sadarbības juridiskais pamats miera uzturēšanā attiecīgā ģeogrāfiskā rajonā. Spēkā esošās starptautiskās tiesību normas kopumā nosaka reģionālo starptautisko organizāciju priekšmetisko un telpisko darbības sfēru.

Pēc otrā pasaules kara imperiālistiskās valstis izveidoja vairākas agresīva rakstura militāri politiskas savienības (blokus). Visi šāda veida valstu grupējumi, no kuriem lielākais ir 1949. gadā radītā Ziemeļatlantijas līguma organizācija (NATO), ir kvazireģionālas organizācijas, jo ir izveidotas un darbojas, ignorējot ANO Statūtu prasības. To izveidošanā un darbībā nav ievēroti šādi noteikumi: 1) ģeogrāfiskās vienības princips, t. i., dalībnieču valstu teritoriālā saistība (piemēram, NATO apvieno valstis, kas atrodas kā Amerikas kontinentā, tā arī Ziemeļeiropā un pat Vidusjūras rajonā); 2) atbilstība ANO Statūtos minētajiem mērķiem un principiem (šo militāri politisko bloku funkcijām un darbībai ir agresīva ievirze); 3) reģionālajām miera un kolektīvās drošības organizācijām raksturīgā strukturālā uzbūve (šajās militāri politiskajās savienībās prevalē militārie orgāni, kuri ieņem vadošo stāvokli); 4) reģionālo organizāciju telpiskās darbības sfēras robežas (šo organizāciju militāro pasākumu sfēra pārsniedz dalībnieču valstu teritoriju kopējā rajona robežas, aptverot arī okupācijas karaspēku, jūras un gaisa kuģus citos pasaules rajonos utt.).

Reģionālisma principi nav ievēroti arī Amerikas valstu organizācijas (AVO) un vairāku citu pastāvošo, uz reģionālu kolektīvās drošības organizāciju statusu pretendējošu starptautisko organizāciju darbībā, kas izveidotas imperiālistisko lielvalstu ietekmē vai ar to tiešu līdzdalību.

Mūsdienu starptautisko tiesību prasībām pilnībā atbilst tādas reģionālas organizācijas kā, piemēram, Varšavas līguma organizācija (1955)¹, Āfrikas vienības organizācija (1963) un Arābu valstu liga (1945).

Āfrikas vienības organizācija (ĀVO). ĀVO izveidoja III neatkarīgo Āfrikas valstu konferencē Adisabebā. Organizācijas Hartu (Statūtu) pieņēma 1963. gada 25. maijā un šī diena tagad tiek atzīmēta kā Āfrikas atbrīvošanās diena.

Organizācijas locekles ir vairāk nekā 40 valstis. Hartas 4. punktā teikts, ka par šīs organizācijas locekli «var kļūt katra neatkarīga un suverēna Āfrikas valsts».

ĀVO mērķi ir šādi: Āfrikas valstu vienības un solidaritātes nostiprināšana, to sadarbības un darbības koordinācijas stiprināšana, lai panāktu labākus Āfrikas valstu pastāvēšanas apstākļus, šo valstu suverenitātes, teritoriālās integritātes un neatkarības aizsardzība, visu veidu nekoloniālisma likvidēšana Āfrikā (šāds mērķis

¹ Sk. šīs grāmatas IV nodaļas 3.§.

līdz tam nekad vēl nebija figurējis nevienas starptautiskās organizācijas statūtos); vispārējās starptautiskās sadarbības veicināšana (2. p.).

Lai sasniegtu šos mērķus, Harta pasludina šādus *principus*: 1) suverenitātes, teritoriālās integritātes, neatkarības cienīšana, suverēna līdztiesība, neiejaukšanās iekšējās lietās, mierīga strīdu noregulēšana (ANO Statūtu principi), 2) politisku motīvu dēļ izdarītu slepkavību bezierunu nosodišana, kā arī kaimiņvalstu vai jebkuru citu valstu graujošās darbības nosodišana, 3) absolūta uzticība Āfrikas teritorijas pilnīgas atbrīvošanas idejai, 4) nepievienošanās jebkuriem blokiem (nepievienošanās politika).

Visi ĀVO mērķi un principi atbilst kā ANO Statūtu prasībām, tā arī mūsdienu starptautisko tiesību principiem vispār.

ĀVO galvenie orgāni ir Valstu un valdību galvu asambleja, Ministru Padome, Ģenerālais Sekretariāts, Starptautiskās, samierināšanas un arbitrāžas komisija.

Augstākais ĀVO orgāns ir *Valstu un valdību galvu asambleja*, kas pilnvarota apspriest jebkurus jautājumus, «kas rada vispārēju interesi visai Āfrikai». Asambleja koordinē un saskaņo Organizācijas vispārējo politiku un izskata jautājumus, kas saistīti ar Organizācijas orgānu un iestāžu struktūru, funkcijām un darbību. Asamblejas sesijas notiek reizi gadā. Paredzēta arī ārkārtējo sesiju sasaukšana pēc jebkuras valsts — Organizācijas locekles pieprasījuma, ja tam piekrit 2/3 Asamblejas locekļu. Lēmumus pēc būtības pieņem ar kvalificētu balsu vairākumu (2/3 balsu). Procedūras jautājumus izlemj ar Organizācijas locekļu vienkāršu balsu vairākumu.

Ministru Padome sastāv no ĀVO dalībnieču valstu ārlietu ministriem vai arī no attiecīgo valdību ieceltiem citiem ministriem. Tā nodarbojas ar visiem jautājumiem, kurus tai nodod Asambleja, realizē dzīvē tās lēmumus. Padomes lēmumus pieņem ar tās locekļu vienkāršu balsu vairākumu.

Ģenerālais Sekretariāts, ko vada Ģenerālsekretārs, pārzina visu Organizācijas operatīvo darbu.

Ģenerālā Sekretariāta galvenā mītne atrodas Adisabebā.

Starptautiskās, samierināšanas un arbitrāžas komisija darbojas saskaņā ar speciālu Protokolu, kas ir Organizācijas Hartas sastāvdaļa.

Svarīga loma Organizācijas darbībā ir Atbrīvošanas komitejai, kas koordinē palīdzības sniegšanu Āfrikas nacionālajām atbrīvošanās organizācijām. Atbrīvošanas komitejas galvenā mītne atrodas Daresalamā (Tanzānijā). Pie komitejas ir izveidots speciāls fonds materiālās un finansu palīdzības sniegšanai nacionālajai atbrīvošanās kustībai. To veido brīvprātīgas ĀVO locekļu iemaksas.

ĀVO ir arī dažas specializētas komisijas ekonomikas un sociālajos jautājumos, aizsardzības jautājumos.

Arābu valstu līga (AVL). AVL ir kolektīvās drošības organizācija, kas tika izveidota jau otrā pasaules kara beigās. Tā kā Līgas

Paktu pieņēma 1945. gada 22. martā, t. i., pirms ANO Statūtu izstrādāšanas un stāšanās spēkā, tajā nav atsauces uz ANO Statūtu mērķiem un principiem. 1950. gada 13. aprīlī Līgas locekļi kā papildinājumu 1945. gada Paktam parakstīja Līgumu par kopējo aizsardzību un ekonomisko sadarbību.

AVL ir reģionāla organizācija. Tomēr salīdzinājumā ar citām šāda veida organizācijām tai ir zināmas īpatnības. Pirmkārt, līdzdalība Organizācijā ir atkarīga no nacionālā kritērija — par AVL locekļiem var būt tikai arābu valstis. Otrkārt, savu darbību Organizācija attiecināja arī uz to arābu zemju teritorijām, kuras vēl nebija tās locekļi (nacionālās neatkarības trūkuma dēļ), bet kuru pārstāvji piedalījās tās darbā.

Kaut arī pastāv šādas īpatnības, AVL ir izveidota un darbojas, ievērojot reģionālisma principus. Tās priekšmetiskā un telpiskā darbības sfēras atbilst ANO Statūtu prasībām. Tāpēc arī ANO Ģenerālās Asamblejas II sesijā pieņemtā rezolūcija (1947) atzīst šo organizāciju par reģionālu organizāciju.

1950. gada Līgums par kopējo aizsardzību un ekonomisko sadarbību paredz tā dalībnieku saistības strīdu mierīgā noregulēšanā un savstarpējas palīdzības sniegšanā militārā uzbrukuma atvairīšanai. Bruņotie spēki saskaņā ar Līguma 2. panta prasībām ir jāizmanto atbilstoši ANO statūtu 51. panta noteikumiem. Bruņota uzbrukuma draudu gadījumos Līgumā paredzēts sākt savstarpējas konsultācijas.

Līgas struktūra ir šāda: 1) Padome — Līgas augstākais orgāns, kas sastāv no visu tās locekļu pārstāvjiem (lēmumi, ko Padome pieņemusi vienbalsīgi, ir obligāti visiem Līguma dalībniekiem); 2) Politiskā komiteja, kas sastāv no dalībnieču valstu ārlietu ministriem; 3) Ekonomiskā padome, kas sastāv no ministriem, kuri pārzina ekonomikas jautājumus; 4) Ģenerālais sekretariāts.

Pamatojoties uz 1950. gada līgumu, tika izveidota AVL militārā organizācija, kuras vadošie orgāni ir 1) Savstarpējās aizsardzības padome, kas sastāv no dalībnieču valstu ārlietu un aizsardzības ministriem, 2) Pastāvīgā militārā komiteja, kuras sastāvā ir dalībnieču valstu ģenerālštābu pārstāvji, 3) Ģenerālštābu priekšnieku konsultatīvā apspriede, 4) Pastāvīgais militārais sekretariāts, 5) Apvienotā bruņoto spēku virspavēlniecība, 6) Kontroles komiteja.

4.§. STARPTAUTISKĀS EKONOMISKĀS UN CITAS SPECIALIZĒTĀS ORGANIZĀCIJAS

Starptautiskās ekonomiskās un zinātniski tehniskās sadarbības jautājumi ir vispārējo starptautisko organizāciju (piemēram, ANO) un speciālo ekonomisko organizāciju kompetencē. Starp speciālajām ekonomiskajām organizācijām vispirms jāatzīmē tās, kam ir universāls raksturs un kas ir juridiski saistītas ar ANO (ANO Rūpnieciskās attīstības padome, ANO Tirdzniecības un attīstības

konference u. c.). Bez tam pastāv ekonomiskās organizācijas, kas apvieno noteiktu valstu grupu, pamatojoties uz to kopējām ekonomiskām interesēm, kā, piemēram, sociālistisko valstu Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome, kapitālistisko valstu Eiropas ekonomiskā asociācija («kopējais tirgus»). Ipaša starptautisko organizāciju kategorija ir ANO specializētās iestādes.

Ekonomiskās, rūpnieciskās un zinātniski tehniskās sadarbības jautājumi tiek risināti arī dažādās starptautiskās konferencēs un apspriedēs (Eiropas drošības un sadarbības apspriedē u. c.), kā arī slēdzot dažādus starptautiskus līgumus un nolīgumus.

Starptautiskās specializētās organizācijas — ANO orgāni

Līdzās ANO specializētajām iestādēm ANO sistēmā tagad radušās vairākas organizācijas, kas izveidotas, pamatojoties uz ANO Ģenerālās Asamblejas attiecīgām rezolūcijām kā jauna tipa ANO palīgorgāni. Tām ir starptautisku organizāciju pazīmes un noteikta autonomija. Šādas organizācijas ir Apvienoto Nāciju Organizācijas Tirdzniecības un attīstības konference (UNCTAD) un Apvienoto Nāciju Rūpnieciskās attīstības organizācija (UNIDO). Tām ir sava organizatoriskā struktūra, to galvenās mītnes atrodas atsevišķi no ANO un arī to dalībnieku loks nesakrīt ar ANO locekļu loku (vienīgi to budžeti sastāda daļu ANO budžeta).

ANO Tirdzniecības un attīstības konference (UNCTAD) tika izveidota 1964. gadā kā ANO pastāvīgi funkcionējošs orgāns starptautiskās tirdzniecības un valstu attīstības veicināšanai.

UNCTAD svarīgākās pilnvaras un funkcijas tirdzniecības un attīstības sfērā ir starptautiskās tirdzniecības un attiecīgu ekonomiskās attīstības problēmu, principu un politikas noteikšana, darbību koordinācija starptautiskās tirdzniecības veicināšanā ANO ietvaros u. c.

UNCTAD locekles ir apmēram 150 valstis. Tās organizatoriskā struktūra ir šāda: 1) Konference — tās augstākais orgāns (sesijas notiek ne retāk kā 1 reizi 3 gados, un katrai valstij — UNCTAD loceklei Konferencē ir viena balss); 2) Tirdzniecības un attīstības padome — pastāvīgi funkcionējošs orgāns, kas sastāv no 55 valstu pārstāvjiem. Vietas Tirdzniecības un attīstības padomē ir sadalītas šādi: Āfrikas un Āzijas valstīm un Dienvidslāvijai — 22 vietas, Eiropas un Ziemeļamerikas valstīm, kā arī Japānai — 18, Latīņamerikai — 9, Austrumeiropas sociālistiskajām valstīm — 6 vietas. Padomes locekļus ievēl katrā kārtējā Konferences sesijā uz 3 gadiem. Padomes sēdes notiek reizi gadā.

UNCTAD Sekretariāts pastāv ANO Sekretariāta ietvaros. Konferences, Padomes un Sekretariāta sakari tiek kārtoti caur ANO Ekonomikas un Sociālo Padomi.

UNCTAD galvenā mītne atrodas Ženēvā.

ANO Rūpnieciskās attīstības organizācija (UNIDO) tika izveidota ANO Ģenerālās Asamblejas XXI sesijā 1966. gadā, lai veicinātu jaunattīstības zemju rūpniecisko uzplaukumu, mobilizējot nacionālos un starptautiskos resursus, sekmējot mūsdienu industriālo ražošanas metožu efektīvu izmantošanu šajās zemēs, kā arī sniedzot tām palīdzību tehnisko kadru sagatavošanā un zinātniski pētniecisko darbu programmu īstenošanā.

Organizācijas vadošais orgāns ir Rūpnieciskās attīstības padome, kas sastāv no 45 locekļiem. Tos ievēl ANO Ģenerālā Asambleja no valstīm — ANO locekļiem, ANO specializēto iestāžu un Starptautiskās atomenerģijas aģentūras locekļiem uz 3 gadiem, ievērojot taisnīgu ģeogrāfiskās pārstāvības principu.

Padomes sesijas sasauc ne retāk kā reizi gadā. UNIDO locekļi ir vairāk nekā 140 valstis.

Izveidots arī Sekretariāts ar direktoru rīkotāju priekšgalā. Direktoru rīkotāju amatā ieceļ ANO Ģenerālsekretārs uz 4 gadiem un apstiprina ANO Ģenerālā Asambleja. Viņa funkcijās ietilpst Padomes sesiju, referātu un citu organizācijas darbībai nepieciešamo dokumentu sagatavošana.

Organizācijas galvenā mītne atrodas Vīnē.

ANO specializētās iestādes

Vairāku specializēto starptautisko organizāciju tiesiskais statuss ir noteikts ANO Statūtu 17., 57., 58., 59., 62., 64., 66., 70., 91. un 96. pantos. Saskaņā ar šo pantu noteikumiem tās ir ANO specializētās iestādes — valstu valdību pastāvīgās organizācijas, kurām jāattīsta valstu sadarbība darba, izglītības, kultūras sakaru, veselības aizsardzības un citās jomās un kurām ir noteiktas attiecības ar Apvienoto Nāciju Organizāciju.

Raksturīgākās ANO specializētās iestādes pazīmes ir šādas: 1) valstu līgums par specializētās organizācijas izveidošanu; 2) specifisks regulēšanas objekts (valstu sadarbība kādā noteiktā speciālā jomā); 3) sakari ar ANO, kuru pamatā ir speciāls nolīgums (ANO Statūtu 63. pants), kuru slēdz ANO galvenie orgāni (nolīgumu ANO vārdā slēdz ANO Ekonomikas un Sociālā Padome, un to apstiprina ANO Ģenerālā Asambleja) un specializēto iestāžu vadošie orgāni (asambleja, konference vai kongress). Tikai visu šo trīs pazīmju kopums veido specializētās iestādes statusu.

ANO specializēto iestāžu vairākums radās pēc otrā pasaules kara. Tomēr dažas no tām bija izveidotas jau agrāk (piemēram, 1919. gadā tika radīta Starptautiskā darba organizācija). Ir arī tādas specializētās iestādes, kas sākotnēji funkcionēja kā starptautiskās administratīvās ūnijas, piemēram, 1874. gadā izveidotā Vispasaules pasta ūnija, Starptautiskā elektrosakaru savienība, kuras priekštece bija 1865. gadā izveidotā Starptautiskā telegrāfa savienība.

Mūsdienās darbojas 15 ANO specializētās iestādes: 1) Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (UNESCO); 2) Starptautiskā elektrosakaru savienība (SES); 3) Starptautiskā civilās aviācijas organizācija (ICAO); 4) Starptautiskā darba organizācija (SDO); 5) Vispasaules veselības aizsardzības organizācija (VVAO); 6) Vispasaules pasta ūnija (VPO); 7) Vispasaules meteoroloģiskā organizācija (VMO); 8) Starpvaldību jūras konsultatīvā organizācija (IMCO); 9) Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācija; 10) Apvienoto Nāciju Pārtikas un lauksaimniecības organizācija; 11) Starptautiskā rekonstrukcijas un attīstības banka; 12) Starptautiskā attīstības asociācija; 13) Starptautiskā finansu korporācija; 14) Starptautiskais valūtas fonds; 15) Starptautiskais lauksaimniecības attīstības fonds.

Padomju Savienība piedalās pirmajās deviņās organizācijās.

Saskaņā ar ANO Statūtu 59. panta noteikumiem pēc ANO iniciatīvas ieinteresētās valstis var izveidot jebkuras jaunas specializētās iestādes, kas var būt vajadzīgas ANO mērķu realizēšanai ekonomisko, sociālo un humanitāro problēmu risināšanā.

Specializēto iestāžu locekles ir valstis. Jaunu locekļu uzņemšanas noteikumi ir nostiprināti katras ANO specializētās iestādes konstitutīvajā aktā (līgumā, uz kura pamata organizācija ir izveidota). Valstis par locekļiem specializētajās iestādēs uzņem neatkarīgi no to piedalīšanās ANO, savukārt ANO locekļi automātiski nav tās specializēto iestāžu dalībnieki. Dažas specializētās iestādes ANO locekļiem paredz atvieglotus uzņemšanas noteikumus. Tā, piemēram, VVAO Statūti nosaka, ka Organizācija ir atklāta visām valstīm, bet valstīm — ANO locekļiem, lai kļūtu par VVAO locekli, pietiek ar Statūtu parakstīšanu.

Katras ANO specializētās iestādes tiesībsubjektību veido ne tikai tās konstitutīvais akts, bet arī attiecīgie ANO Statūtu noteikumi, šo iestāžu nolīgumi ar ANO un valstīm, kuru teritorijās atrodas to centrālie, vadošie orgāni, un 1947. gada Konvencija par specializēto iestāžu privilēģijām un imunitātēm.

Specializēto iestāžu darbību miera un sociālā progressa veicināšanas interesēs koordinē ANO. Turklāt tiek respektēti specializēto iestāžu specifiskie mērķi un pilnvaras šo mērķu sasniegšanai noteiktās starptautisko attiecību jomās. Katra ANO specializētā iestāde ir patstāvīga starptautiska organizācija.

Ar ANO specializēto iestāžu darbības koordināciju tieši nodarbojas ANO Ekonomikas un Sociālā Padome, un tā izpaužas dažādās tiesiskās formās: savstarpējā pārstāvībā, informācijas apmaiņā, ANO rekomendācijās šīm organizācijām un to dalībā ANO Ekonomikas un Sociālās Padomes darbā (bez lēmēja balsstiesībām).

ANO specializēto iestāžu darbība ir saistīta ar dažādu starptautisku aktu izstrādāšanu, starp kuriem nozīmīga vieta ir konvencijām, kas satur valstu saistības speciālās jomās atbilstoši attiecīgo organizāciju darbības profilam. Starptautisko konvenciju projekti

parasti tiek izstrādāti organizācijā, un tās pieņem organizācijas augstākais orgāns ar kvalificētu balsu vairākumu, ja balso 2/3 klātesošo locekļu. Tomēr tiesības un pienākumi saskaņā ar pieņemtu konvenciju valstīm rodas tikai pēc tam, kad tās atzinušas to par sev juridiski obligātu, t. i., pēc attiecīgās konvencijas ratificēšanas.

ANO specializēto iestāžu *strukturā* ir tipiska tā dēvētā galveno orgānu trisposmu sistēma, kas ietver 1) organizācijas augstāko vadošo orgānu — Asambleju (IMCO), Ģenerālo konferenci (UNESCO) vai Kongresu (VPŪ), kas kā visu organizācijas locekļu sapulce sanāk uz kārtējām sesijām reizi 1 vai 2 gados, 2) organizācijas izpildorgānu — izpildkomiteju (VPŪ), Padomi (ICAO), Izpildu padomi (UNESCO) vai cita tamlīdzīga nosaukuma orgānu, kas notur regulāras sēdes, 3) pastāvīgi funkcionējošu sekretariātu, kas veic administratīvi tehniskās funkcijas. Bez tam pie vadošajiem orgāniem ir izveidoti dažādi palīgorgāni.

Visiem ANO specializēto iestāžu orgāniem ir jānodrošina attiecīgās organizācijas normāla funkcionēšana izvirzīto mērķu sasniegšanā.

Starptautiskā atomenerģijas aģentūra (SAA)

Pēc tiesiskā stāvokļa ļoti tuva ANO specializētajām iestādēm ir Starptautiskā atomenerģijas aģentūra (1956), kuras ciešos sakarus ar ANO nodrošina ANO Ģenerālā Asambleja un Drošības Padome saskaņā ar 1957. gadā ANO Ģenerālās Asamblejas apstiprināto nolikumu.

Par SAA locekļiem var būt tikai valstis. Tās galvenais uzdevums ir panākt ātrāku un plašāku atomenerģijas izmantošanu miera uzturēšanai visā pasaulē, veselības un labklājības interesēs. Iespēju robežās SAA jānodrošina, lai tās sniegtā palīdzība, kā arī palīdzība, kas tiek sniegta pēc tās prasības vai tās uzraudzībā jeb kontrolē, netiktu izmantota tādā veidā, ka sekmētu kaut kāda militāra mērķa sasniegšanu. Atbilstoši tam *SAA galvenie darbības virzieni* ir šādi: 1) apmaiņa ar zinātniskajiem un tehniskajiem datiem par atomenerģijas izmantošanu miera vajadzībām; 2) tehniskās palīdzības sniegšana jaunattīstības valstīm to nacionālo programmu izstrādāšanā un īstenošanā, kuru mērķis ir atomenerģijas izmantošana miera vajadzībām; 3) tādu garantiju noteikšana un īstenošana, kuru mērķis ir nodrošināt, lai speciālie materiāli, pakalpojumi, iekārtas, tehniskie līdzekļi un ziņas, ko sniedz aģentūra vai kas tiek sniegti pēc tās prasības vai tās uzraudzībā jeb kontrolē, netiktu izmantoti kaut kāda militāra mērķa sasniegšanas interesēs; 4) zinātniski pētnieciskie darbi.

Svarīgas funkcijas SAA jāveic saskaņā ar Līgumu par kodolieroču neizplatīšanu (1968), jo šī līguma izpildes kontrolēšanā ir paredzēts izmantot SAA garantiju sistēmu.

Starptautiskajai atomenerģijas aģentūrai ir šādi *vadošie orgāni*: 1) Ģenerālā konference, kurā pārstāvētas visas valstis —

aģentūras locekles (kārtējās sesijas notiek reizi gadā); 2) Pārvaldnieku padome, kas veic aģentūras izpildorgāna funkcijas (tā sastāv no 34 valstu pārstāvjiem); 3) Sekretariāts ar ģenerāldirektoru priekšgalā (ģenerāldirektoru amatā ieceļ Pārvaldnieku padome uz 4 gadiem).

Aģentūras galvenā mītne atrodas Vinē.

Citas specializētās starptautiskās organizācijas

Valstu politisko attiecību un ekonomisko sakaru attīstība, zinātniski tehniskās revolūcijas sasniegumi aizvien vairāk paplašina iespējas valstu sadarbībai dažādos speciālos jautājumos kā reģionālajā, tā arī pasaules līmenī.

Valstu tradicionālajās sadarbības sfērās rodas jaunas problēmas, kuru atrisināšanai valstīm ir nepieciešams veikt kopīgus pasākumus. Bez tam veidojas arī pilnīgi jaunas valstu sadarbības sfēras — kosmosa apgūšana, jūras dibena un dziļu izpēte un izmantošana, apkārtējās vides aizsardzība, dabisko resursu izmantošana, sakaru un transporta līdzekļu attīstība utt.

Eiropas valstu starptautiskajā sadarbībā daudz novitāšu izvirzīja Eiropas drošības un sadarbības apspriede. Tās Nobeiguma aktā formulēta plaša sadarbības programma ekonomikā, zinātnē un tehnikā, apkārtējās vides aizsardzībā, transporta un tūrisma attīstībā, informācijas apmaiņā izglītības un kultūras jomās.

Galvenās speciālās sadarbības sfēras valstu praksē ir šādas: izglītība, zinātne un kultūra, veselības aizsardzība, apkārtējās vides aizsardzība, transports, lauksaimniecība un veterinārija, tiesiskie jautājumi. Bez tam katra no šīm plašajām sfērām ir iedalāma sīkāk. Tā, piemēram, sadarbība transporta jomā aptver visdažādāko transporta veidu (automobiļu transporta, dzelzceļa transporta, gaisa transporta, jūras un upju transporta) attīstību un izmantošanu.

Attiecīgu speciālo starptautisko organizāciju ietvaros valstis pēta dažādus jautājumus un problēmas, izstrādā unificētus noteikumus, sadarbojas daudzveidīgu pasākumu efektīvā īstenošanā utt.

Ievērojamu darba apjomu veic starptautiskās dzelzceļa transporta organizācijas, starptautiskās automobiļu transporta organizācijas, dažādas kredīta un finansu organizācijas, kā arī nozaru organizācijas rūpniecībā. Visu specializēto organizāciju darbības tiesisko pamatu veido attiecīgi valstu starptautiski nolīgumi.

Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome (SEPP)

Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome, ko izveidoja 1949. gadā, ieņem centrālo vietu sociālistiskās sadraudzības valstu ekonomisko organizāciju sistēmā.

SEPP tika izveidota kā reģionāla starptautiska organizācija. Tās sākotnējie locekļi bija Albānija (no 1961. gada vairs nepiedalās SEPP orgānu darbā, kaut gan par izstāšanos no šīs organizācijas nav paziņojusi), Bulgārija, Čehoslovākija, PSRS, Polija, Rumānija, Ungārija, VDR, un tā bija atklāta visām Eiropas valstīm. Taču, sākot ar 1962. gadu, līdzdalību SEPP vairs neierobežo ģeogrāfiskais faktors. Norma par līdzdalību (Statūtu II panta 2. punkts) 1962. gadā tika formulēta šādi: «Par Padomes locekļiem var uzņemt valstis, kuras atzīst Padomes mērķus un principus un kuras izteikušas piekrišanu uzņemt šo Statūtu saistības.» Saskaņā ar grozījumiem noteikumiem 1962. gadā SEPP tika uzņemta Mongolijas Tautas Republika, bet 1972. gadā — Kubas republika.

SEPP darbības praksē tiek izmantots arī novērotāju institūts.

Specifiska ekonomiskās sadarbības forma ir tādu valstu piedalīšanās SEPP orgānu darbā, kuras nav SEPP locekles. Šādu piedalīšanos paredz Statūtu XI pants, un to reglamentē speciāli nolīgumi starp SEPP un ieinteresētajām valstīm. Pašreizējā posmā šādi nolīgumi par sadarbību ar SEPP ir Dienvidslāvijai, Irakai, Meksikai un Somijai.

SEPP orgāni ir 1) Padomes sesija; 2) Izpildkomiteja; 3) komitejas; 4) pastāvīgās komisijas; 5) sekretariāts.

Padomes sesija ir augstākais SEPP orgāns. Tā ir pilnvarota apspriest visus organizācijas kompetencē ietilpstošos jautājumus, noteikt organizācijas galvenos darbības virzienus un pieņemt izskatāmajos jautājumos rekomendācijas un lēmumus.

Apspriežot to vai citu jautājumu, jebkurš Padomes loceklis var paziņot par savu neieinteresētību tajā. Visus lēmumus un rekomendācijas pieņem tikai ar ieinteresēto valstu — Padomes locekļu piekrišanu, jo organizācija pamatojas uz visu tās locekļu pilnīgu līdztiesību.

Izpildkomitejas sastāvā ir visu valstu — SEPP locekļu pārstāvji valdību galvu vietnieku līmenī. Katrai valstij ir viena balss. Izpildkomiteja vada tautsaimniecības plānu koordinācijas darbu, dalībnieču valstu ražošanas specializāciju un kooperēšanu, sistemātiski novēro, kā valstis izpilda saistības, kas izriet no pieņemtajām rekomendācijām, utt.

Izpildkomitejas sēdes notiek ne retāk kā reizi divos mēnešos.

Komitejas un pastāvīgās komisijas tiek izveidotas Padomes sesijās, lai attīstītu un organizētu dalībnieču valstu ekonomisko un zinātniski tehnisko sadarbību. Komitejas un pastāvīgās komisijas izstrādā pasākumus un sagatavo priekšlikumus pa tautsaimniecības atsevišķām nozarēm.

Sekretariāts sastāv no SEPP sekretāra, ko ieceļ SEPP sesijā, sekretāra vietniekiem, ko ieceļ Izpildkomiteja, un no attiecīga administratīvi tehniskā personāla, ko komplektē no valstu — SEPP locekļu pilsoņiem. Sekretariāta galvenā mitne atrodas Maskavā.

SEPP sekretārs un pārējās sekretariāta amatpersonas ir starptautiskās amatpersonas, kurām ir noteiktas privilēģijas un imunitāte.

SEPP Statūti nosaka, ka valstu — SEPP locekļu ekonomiskā un zinātniski tehniskā sadarbība notiek saskaņā ar sociālistiskā internacionālisma principiem, pamatojoties uz valsts suverenitātes, neatkarības un nacionālo interešu cienīšanu, neiejaukšanos valstu iekšējās lietās, pilnīgu līdztiesību, savstarpējo izdevīgumu un savstarpējo biedrisko palīdzību.

SEPP Statūtu XII pantā ir paredzēts, ka Padome var nodibināt un uzturēt sakarus ar ANO, tās specializētajām iestādēm un citām starptautiskajām organizācijām. Tādu attiecību raksturu un formu SEPP nosaka, vienojoties ar attiecīgajām starptautiskajām organizācijām, t. i., slēdzot atbilstošus nolīgumus.

1971. gada Kompleksā programma paredz nepieciešamību radīt jaunas valstu organizācijas (SEPP specializētās organizācijas), kurām būtu plašas funkcijas ekonomikas, zinātnes un tehnikas jomā. Paredzēta to darbības koordinēšana ar SEPP un sociālistisko valstu citu organizāciju darbību.

5.§. STARPTAUTISKĀS KONFERENCES

Starptautiskās konferences tiek sasauktas kā valstu un valstu valdību, tā arī dažādu valstu sabiedrisko organizāciju un privātpersonu līmenī.

Starptautiski tiesisks raksturs ir tikai oficiālajām valstu un valstu valdību konferencēm, jo tikai uz tām attiecas mūsdienu starptautisko tiesību normas.

Starptautiskās konferences līdzās valstu radītajām starptautiskajām organizācijām ir valstu sadarbības forma valstu starptautisko attiecību jautājumu apspriešanā un noregulēšanā.

Valstu starptautiskās konferences ir divu vai vairāku valstu oficiālo pārstāvju tikšanās to vai citu šīs valstis interesējošu jautājumu apspriešanai. Sādu konferenču nosaukumu dažādībai (apspriede, konference, kongress) no juridiskā viedokļa nav nozīmes.

Konferences ir izaugušas no valstu diplomātiskajām sarunām un mūsdienās ir kļuvušas par starptautisko attiecību un starptautisko tiesību īpašu institūtu. Konferences tiek sasauktas noteiktu jautājumu kompleksa apspriešanai un saskaņošanai. Atšķirībā no starptautiskajām organizācijām tām nav pastāvīgas organizatoriskās struktūras un starptautiskajām organizācijām raksturīgo statūtu. Tomēr attiecīgos starptautiski tiesiskos dokumentos ir nostiprināti konferenču sasaukšanas, darbības un lēmumu pieņemšanas organizatoriskie noteikumi. Pastāv arī starptautiskas parašu tiesību normas, kas regulē dažus starptautisko konferenču norises aspektus.

Starptautiskās konferences, kurās piedalās visas ieinteresētās valstis, ir starptautiskās drošības garantēšanas, starptautisku konflikta situāciju noregulēšanas un starptautiskās sadarbības efektīva forma. Konferences sasauc saskaņā ar valstu vienošanos vai arī pēc attiecīgu starptautisko organizāciju (piemēram ANO) lēmumiem un to vadībā.

Tāpat kā starptautiskās organizācijas, konferences var būt universālas un reģionālas. *Universālas* ir konferences, kurās piedalās pasaules valstu vairākums un kuras rada vispārēju interesi. Tādas ir bijušas, piemēram, 1945. gadā notikusī Apvienoto Nāciju konference Sanfrancisko, 1961. gada Vīnes konference diplomātisko tiesību jautājumos, ANO 1969. gada Vīnes konference starptautisko līgumu tiesību jautājumos, I, II un III ANO Jūras tiesību konference. Universālām konferencēm ir jābūt atklātām visām valstīm, kas atzīst mūsdienu kopējo starptautisko tiesību normas un principus, to vispārdemokrātisko raksturu un ir ieinteresētas attiecīgu jautājumu apspriešanā un izlemšanā. Universālas konferences mūsdienās parasti sasauc ANO, un tās notiek ANO vadībā.

Reģionālajās konferencēs piedalās tikai kāda noteikta ģeogrāfiska rajona valstis vai arī attiecīgā rajona un vēl dažas citas ieinteresētas valstis (tā, piemēram, Eiropas drošības un sadarbības apspriedē piedalījās ASV un Kanāda).

Daudzas konferences sasauc noteiktu ieinteresēto valstu grupa. Tādas konferences pēc rakstura vairumā gadījumu ir reģionālas. Tādas, piemēram, bija Eiropas sociālistisko valstu 1954. gada un 1955. gada Maskavas un Varšavas apspriedes par drošības garantēšanu Eiropā, kuru rezultātā 1955. gada maijā tika parakstīts Varšavas draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības līgums, uz kura pamata izveidoja arī Varšavas līguma militāri politisko organizāciju.

Starptautiskās konferences tiek sasauktas arī, lai noregulētu starptautiskos konfliktus un dažādas strīda situācijas (piemēram, Parīzes starptautiskā konference Vjetnamas jautājumā (1973)).

Valstu delegācijas starptautiskai apspriedei jeb konferencēi ieceļ valstu valdības vai to ārlietu resori.

Jebkura starptautiska konference notiek saskaņā ar valstu — tās dalībnieču izstrādātu reglamentu un procedūras noteikumiem. Reglaments un procedūras noteikumi nosaka konferences vadošo un darba orgānu (ģenerālās komitejas, pilnvaru komitejas, darba komitejas, redakcijas komitejas) formēšanas kārtību, to pilnvaras un darbības kārtību, kā arī lēmumu pieņemšanas procedūru, konferences darba un oficiālās valodas.

Konferences priekšsēdētāja funkcijas konferences sēdē veic vai nu speciāli iecelts priekšsēdētājs, vai priekšsēdētāji, vai arī pēc kārtas delegāciju vadītāji. Eiropas drošības un sadarbības apspriedē, piemēram, nobeiguma posmā, priekšsēdētājus izvēlējās lozējot, bet apspriedē atklāja un slēdza tās valsts galva, kuras teritorijā notika apspriede, — Somijas prezidents.

Konferencē apspriežamo līgumu, konvenciju projektus tagad vairākumā gadījumu sagatavo starptautiskās organizācijas (ANO starptautisko tiesību komisija u. c.). Daudzos gadījumos to dara pašas dalībnieces valstis.

Visas starptautiskās konferences parasti beidzas ar viena vai vairāku aktu (komunikē, deklarācija, nobeiguma akts, līgums, konvencija utt.) pieņemšanu. Šo aktu pieņemšanas metodes nosaka pašas dalībnieces valstis. Te iespējami vairāki varianti: balsošana, jautājumu izšķirot ar vienkāršu vai kvalificētu balsu vairākumu (katrai delegācijai konferencē ir viena balss); jautājuma izlemšana saskaņā ar vienprātības (*consensus*) principu (ja iebilst kaut vai viens no konferences dalībniekiem, apspriešana un jautājumu saskaņošana turpinās, līdz tiek panākta vispārēja piekrišana). Vienprātības princips bija pamatā Eiropas drošības un sadarbības apspriedei visos tās posmos.

XV nodaļa.

STRĪDU NOREGULĒŠANAS STARPTAUTISKIE TIESISKIE LIDZEKĻI

Mūsdienu kopējās starptautiskajās tiesībās vienīgie tiesiskie un obligātie starptautisko strīdu un situāciju noregulēšanas līdzekļi ir miera līdzekļi. Varas vai varas draudu lietošana ir aizliegta.

Starptautiskajās attiecībās nav vienota, centralizēta piespiedanas aparāta, kas pēc savas iniciatīvas varētu izskatīt starptautiskos strīdus un pieņemt obligātus lēmumus. Strīda izšķiršanas pamatā ir brīvprātīga vienošanās par strīda noregulēšanas konkrētu mierīgu līdzekļu izvēlēšanos.

Starptautiskajās tiesībās ir izveidojusies strīdu mierīgas noregulēšanas līdzekļu sistēma. Katrs no šiem līdzekļiem ir atsevišķs starptautisko tiesību institūts, ko regulē vesels starptautisko tiesību normu kopums. Galvenie tiesību avoti strīdu noregulēšanas jomā ir daudzpusēji starptautiski līgumi, starp kuriem kā pirmās var minēt 1899. un 1907. gada Hāgas miera konferenču konvencijas, kas pirmo reizi radīja strīdu mierīgas noregulēšanas līdzekļu sistēmu. Tomēr tajā laikā šādai sistēmai vēl nebija stabila pamata, jo pastāvēja valstu tiesības uz karu.

Starptautisko strīdu mierīgas noregulēšanas mūsdienu līdzekļu sistēma pamatojas uz varas un varas draudu lietošanas aizliegumu, un tā ir ievērojami plašāka. Radušies tādi līdzekļi kā starptautisko strīdu mierīga noregulēšana starptautisko organizāciju ietvaros (ANO un reģionālajās miera un kolektīvās drošības organizācijās).

Mūsdienās starptautisko strīdu mierīgu noregulēšanu reglamentē šādi starptautisko tiesību avoti: Hāgas konvencijas (1899, 1907); Vispārējais akts par starptautisko strīdu mierīgu noregulēšanu

(1928) un ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija par tā atzīšanu par spēkā esošu (1949); ANO Statūtu VI nodaļas noteikumi; ANO Starptautiskās Tiesas Statūts; reģionālo miera un starptautiskās drošības organizāciju statūti; ANO Ģenerālās Asamblejas Deklarācija par starptautisko tiesību principiem, kas attiecas uz valstu draudzīgām savstarpējām attiecībām un sadarbību saskaņā ar ANO Statūtiem (1970); Deklarācija par starptautisko drošību (1970); Eiropas drošības un sadarbības apspriedes Nobeiguma akts (1975).

ANO Statūtu 33. pantā ir uzskaitīti strīdu mierīgas izšķiršanas līdzekļi, kurus var iedalīt 4 grupās.

Pirmajā grupā ietilpst tiešās sarunas, labie pakalpojumi, mediācija, saskaņošanas un izmeklēšanas komisijas. Visiem šiem līdzekļiem ir fakultatīvs raksturs, un to izmantošanas rezultātā pieņemtie lēmumi nav obligāti.

Otro grupu veido starptautiskās arbitrāžas, kuru raksturīgākās pazīmes ir šādas: fakultatīvs raksturs, to kā starptautisku orgānu pagaidu raksturs, lēmumu obligātums.

Trešajā grupā ietilpst Starptautiskā Tiesa, kurai raksturīgs fakultatīvs raksturs, pastāvīgi funkcionējoša orgāna statuss, lēmumu obligātums.

Ceturtajā grupā ietilpst strīdu izskatīšana ANO un reģionālajās kolektīvās drošības organizācijās. Šim strīda izšķiršanas līdzeklīm arī ir fakultatīvs raksturs (izņēmums ir ANO Drošības Padomes tiesības iejaukties tad, ja strīda turpināšanās var apdraudēt mieru un starptautisko drošību), un tā rezultātā pieņemtie lēmumi ir rekomendācijas.

Vispārējā pienākuma noregulēt starptautiskos strīdus mierīgiem līdzekļiem ietvaros valstij ir tiesības brīvi izvēlēties mierīgos līdzekļus atkarībā no strīda rakstura un lietas apstākļiem.

1.§. TIESĀS DIPLOMĀTISKĀS SARUNAS

Šī starptautisko strīdu mierīgas noregulēšanas līdzekļa priekšrocības ir tās, ka pašas ieinteresētās valstis izlemj jautājumus par strīdīgās problēmas atrisināšanas procedūru, metodēm un saturu.

Par tiešām diplomātiskām sarunām (kā starptautisko strīdu noregulēšanas līdzekli) sauc strīdīgās problēmas divpusēju apspriešanu. Daudzpusējās tikšanās vienmēr tiek dēvētas par starptautiskām konferencēm jeb apspriedēm.

Visos gadījumos sarunu panākumi ir atkarīgi no pušu labās gribas, viņu vēlēšanās noregulēt strīdu miera līdzekļiem, ievērojot līdztiesību un savstarpējās intereses. Savstarpēji pieņemamu vienošanos var panākt līdzvērtīgas savstarpējas piekāpšanās ceļā, t. i., panākot kompromisu.

Tiešās diplomātiskās sarunas ved valstu un valdību galvas, ārlietu resoru vadītāji vai citi pušu pilnvaroti pārstāvji.

2.§. STARPTAUTISKĀ SAMIERINĀŠANAS PROCEDŪRA

Pie starptautiskās samierināšanas procedūras pieder 1) labie pakalpojumi, 2) starpniecība (mediācija) un 3) saskaņošanas un izmeklēšanas procedūra.

Labie pakalpojumi

Labie pakalpojumi nozīmē to, ka strīda izšķiršanā piedalās trešā valsts, t. i., valsts, kas nav strīda dalībniece. Tā piedāvā savus labos pakalpojumus strīda pusēm, lai izšķirtu radušos strīdu. Labie pakalpojumi ietver labvēlīgu apstākļu radīšanu strīda dalībnieku savstarpējiem kontaktiem, sarunu sākšanas veicināšanu vai arī vienas puses noteikumu nodošanu otrai. Trešā valsts dara to, ko lūdz paši strīda dalībnieki.

Labo pakalpojumu tiesisko reglamentāciju nosaka Hāgas 1907. gada Konvencija par starptautisko konfliktu mierīgu noregulēšanu.

Labie pakalpojumi var būt arī kolektīvi. Tādi tie ir gadījumos, kad labos pakalpojumus piedāvā divas vai vairākas valstis, vai arī starptautiskās organizācijas vai to orgāni.

Kā labo pakalpojumu piemēru var minēt PSRS pakalpojumus Indijas un Pakistānas militārā konflikta nokārtošanā (1966). PSRS ierosināja un organizēja abu šo valstu premjerministru tikšanos Taškentā un tādējādi sekmēja konflikta noregulēšanu.

Pēdējos gados labos pakalpojumus valstis piedāvā arī starptautiskās dzīves kopīgu jautājumu kārtošanā (piemēram, Somija Eiropas drošības un sadarbības apsardes sagatavošanā un norisē).

Starpniecība jeb mediācija

Mediācijas atšķirību no labajiem pakalpojumiem nosaka trešās valsts loma un stāvoklis divu valstu strīda noregulēšanā. Trešā valsts šeit ne tikai pamudina strīda dalībniekus sākt sarunas, bet arī pati tajās piedalās. Pie tam vidutājs šādās sarunās ir pat centrālā figūra (taču ne tiesnesis).

Saskaņā ar starptautisko tiesību normām un principiem starpniecība ir jārealizē strīdā esošo valstu interesēs un tai jānodrošina domstarpību mierīga noregulēšana. Turklāt pusēm nedrīkst uzspiest strīda noregulēšanas noteikumus, kā arī nav pieļaujama iejaukšanās to iekšējās lietās.

Starptautiskā izmeklēšanas procedūra

Starptautiskā strīda iemesls var būt domstarpības, kas izriet no dažāda faktisko apstākļu novērtējuma. Šādos gadījumos valstis, ja vien tas ir iespējams, vienojas par to faktu un apstākļu izmeklēšanu,

kas ir strīda iemesls, un šim nolūkam saskaņā ar nolīgumu uz paritātes pamatiem izveido izmeklēšanas komisiju, nosaka tās pilnvaras un darbības kārtību. Komisija gatavo ziņojumu, noturot slēgtas apspriedes. Lēmumus pieņem ar vienkāršu balsu vairākumu. Ziņojums strīda dalībniekiem nav obligāts.

Starptautiskā saskaņošanas procedūra

Strīda noregulēšanai valstis — strīda puses var izveidot uz paritātes pamatiem saskaņošanas komisiju. Saskaņošanas komisijai ir ne tikai jānoskaidro strīda apstākļi, bet arī jāizstrādā paredzamā nolīguma projekts un tas jāiesniedz strīda pusēm, lai panāktu to samierināšanu. 1948. gada Bogotas pakts tieši uzliek par pienākumu strīda dalībniekiem izmantot saskaņošanas procedūru.

Saskaņošanas procedūru izmanto arī PSRS, it īpaši robežincidentu noregulēšanai. 1960. gada Nolikumā par valsts robežas aizsardzību (24. p.) minētās robežas komisāru komisijas, ko izveido, pamatojoties uz ieinteresēto valstu attiecīgiem nolīgumiem, ir savdabīgs saskaņošanas komisiju veids.

3.Š. STARPTAUTISKĀS ARBITRĀZAS UN STARPTAUTISKĀS TIESAS PROCEDŪRA

Starptautisko arbitrāžu valstis izmanto, lai izšķirtu konkrētu starptautisku strīdu, pamatojoties uz strīda dalībnieku savstarpēju vienošanos — kompromisu.

Arbitrāža tiek organizēta, pamatojoties uz strīda dalībnieku kompromisa nolīgumu, un tā nozīmē lietas izskatīšanu, ko veic atsevišķa persona (arbitrs) vai personu grupa (arbitri). Arbitrāžas procedūrā strīda puses pašas nepiedalās strīda izšķiršanā. Lēmumu lietā pēc būtības pieņem neitrāla trešā puse (arbitrs, arbitri).

Arbitra vai arbitru lēmumi strīda dalībniekiem ir obligāti.

Pamatojoties uz 1899. gada Hāgas miera konferences lēmumu, 1902. gadā tika izveidota Šķirējtiesas pastāvīgā palāta, kas formāli pastāv līdz pat šim laikam. Tās augstākais orgāns ir Administratīvā padome, kas sastāv no valstu — Hāgas konvencijas dalībnieku Holandē akreditētajiem diplomātiskajiem pārstāvjiem. Administratīvās padomes priekšsēdētājs ir Holandes ārlietu ministrs. Administratīvā padome vada arī Šķirējtiesas pastāvīgās palātas Starptautisko biroju.

Katra valsts — Hāgas konvencijas dalībniiece uz 6 gadiem par arbitriem nozīmē ne vairāk kā četras personas (atzītas starptautisko tiesību autoritātes) — tā dēvēto nacionālo arbitru grupu. Šos arbitrus Šķirējtiesas pastāvīgā palāta ietver kopējā arbitru sarakstā, no kura strīdā esošās valstis katrā konkrētā gadījumā izvēlas arbitru vai arbitrus.

Līdz 1930. gadam Šķirējtiesas pastāvīgā palāta tika izskatījusi 121 lietu. Pēc tam tai vairs lietas izskatīšanā nav nodotas. 1955. gadā Administratīvā padome griezās ar aicinājumu pie valstīm plašāk izmantot starptautisko arbitrāžu.

Arbitrāžas komisijas tiek praktizētas arī dažu reģionālo miera un drošības organizāciju ietvaros (piemēram, Āfrikas vienības organizācijā). Šīs komisijas nav pastāvīgi funkcionējoša, institucionāla arbitrāža, bet gan arbitrāžas *ad hoc*.

Patstāvīgs tiesas orgāns mūsdienās ir ANO Starptautiskā Tiesa¹, kas izskata lietas, ko tai brīvprātīgi nodod valstis. Tiesas pieņemtie lēmumi ir obligāti.

Principiālie noteikumi, kas attiecas uz ANO Starptautisko Tiesu, ir nostiprināti ANO Statūtu XIV nodaļas pantos (92.—96. p.) un ANO Starptautiskās Tiesas Statūtā.

4.§. STARPTAUTISKO STRĪDU IZSKATIŠANA STARPTAUTISKAJĀS ORGANIZĀCIJĀS

Mūsdienu starptautisko organizāciju darbība valstu strīdu noregulēšanā ir viens no svarīgākajiem starptautisko strīdu izšķiršanas līdzekļiem.

Ar noteiktām pilnvarām starptautisko strīdu izšķiršanā ir apveltīta ANO (tās Ģenerālās Asamblejas un Drošības Padomes personā), kā arī reģionālās starptautiskā miera un drošības organizācijas.

Tā kā ANO Drošības Padome ir atbildīga par starptautiskā miera un drošības uzturēšanu, viens no tās galvenajiem uzdevumiem ir visu to strīdu noregulēšana, kas rada draudus mieram. ANO Drošības Padomei šis uzdevums jāveic, pirmkārt, tad, ja ar attiecīgu lūgumu Drošības Padomē griežas pašas strīda dalībnieces vai arī citas ieinteresētās valstis. Otrkārt, pati Drošības Padome pēc savas iniciatīvas var izskatīt visus tos strīdus un situācijas, kas var radīt nopietnus draudus mieram. Treškārt, Drošības Padomei jāizskata strīdi, ja to rekomendē ANO Ģenerālā Asambleja vai arī ja to ierosina ANO Ģenerālsekretārs.

Drošības Padome strīdu noregulēšanas jomā ir apveltīta ar visai plašām pilnvarām. Tai ir tiesības 1) pieprasīt, lai valstis strīdu noregulē ar jebkuru no tiem miera līdzekļiem (pēc savas izvēles), kas norādīti ANO Statūtu 33. panta 1. punktā, 2) patstāvīgi izmeklēt jebkuru strīdu vai situāciju, lai konstatētu, vai to turpināšanās nevar apdraudēt starptautiskā miera un drošības uzturēšanu (ANO Statūtu 34. p.), 3) rekomendēt pusēm strīda vai situācijas noregulēšanai attiecīgu procedūru un metodes saskaņā ar ANO Statūtu 36. pantu (pie tam Drošības Padomei jāņem vērā, ka juridiska rakstura strīdi pusēm jānodod Starptautiskajai Tiesai), kā arī ieteikt strīda izšķiršanas nosacījumus, kādus tā atzīst par piemērotiem,

¹ Sk. šīs grāmatas XIV nodaļu.

ja paši strīda dalībnieki neizšķir strīdu ar ANO Statūtu 33. panta 1. punktā minētajiem līdzekļiem, 4) dot valstīm — strīda dalībniecēm pēc viņu pašu lūguma konkrētus priekšlikumus par to, kā noregulēt radušos strīdu (ANO Statūtu 38. p.).

Ja strīds tiek izskatīts ANO Drošības Padomē, ieinteresēto pušu piedalīšanās ir obligāta pat tajos gadījumos, ja kāda no tām nav ANO locekle. Neviena no pusēm nevar izbeigt lietas izskatīšanu ANO Drošības Padomē pēc savas iniciatīvas. To var darīt tikai pati Drošības Padome gadījumā, ja pēc strīdīgā jautājuma nodošanas tās izskatīšanai puses pašas panāk konflikta noregulējumu.

Noteikta kompetence starptautisko strīdu izskatīšanā ir arī ANO Ģenerālajai Asamblejai. Ģenerālā Asambleja var izskatīt starptautiskos strīdus, ja to lūdz ieinteresētās valstis (ne tikai ANO locekles, bet arī citas valstis), kā arī tad, ja strīda izskatīšanu ANO Ģenerālajā Asamblejā rekomendē Drošības Padome. Šajos gadījumos ANO Ģenerālā Asambleja var apspriest visus jautājumus, kam ir sakars ar starptautiskā miera un drošības uzturēšanu, un sniegt attiecīgas rekomendācijas. Tad, ja strīdu ir izskatījusi ANO Drošības Padome, Ģenerālā Asambleja vairs nav tiesīga sniegt rekomendācijas. Izņēmums šai ziņā ir gadījumi, kad pati Drošības Padome lūdz Ģenerālo Asambleju sniegt šādas rekomendācijas (Statūtu 12. p.).

ANO Statūti (33. p. 1. pkt., 52. p. 2. pkt.) strīdu mierīgas noregulēšanas interesēs paredz izmantot arī reģionālās organizācijas. Ir noteikts, ka ANO Drošības Padomei jāveicina strīdu noregulējums reģionālajos nolīgumos vai orgānos pēc ieinteresēto valstu vai Drošības Padomes iniciatīvas.

Katras reģionālās miera un starptautiskās drošības organizācijas ietvaros pastāv strīdu noregulēšanas noteikumi, ko izstrādājušas un pieņēmušas pašas šīs reģionālās organizācijas dalībnieces valstis. Tiek paredzētas arī attiecīgas procedūras un konfliktu noregulēšanas metodes. Tā, piemēram, ANO Statūtu 19. pantā ir paredzēts izveidot strīda noregulēšanas orgānu — Starpniecības, samierināšanas un arbitražas komisiju.

Tādējādi ANO un citas mūsdienu starptautiskās organizācijas, stingri ievērojot Statūtu noteikumus, var ievērojami sekmēt starptautisko strīdu pareizu un ātru noregulēšanu starptautiskā miera nodrošināšanas interesēs.

XVI nodaļa.

STARPTAUTISKĀS TIESĪBAS UN KARŠ

I.Š. MARKSISMA-ĻEŅINISMA MĀCĪBA PAR TAISNĪGIEM UN NETAISNĪGIEM KARIEM

Starptautisko tiesību zinātnē liela nozīme ir marksisma-ļeņinisma tēzēm par taisnīgiem un netaisnīgiem kariem. Saskaņā ar marksismu-ļeņinismu likumīgi un taisnīgi ir revolucionārie kari, t. i.,

kari apspiesto šķiru aizstāvēšanai pret kapitālistiem, kari pret imperiālistiem, kad tie apspiež koloniālās tautas, pret ārvalstu bruņotu intervenci, kā arī karš pret agresoru. Noziedzīgi un netaisnīgi ir imperiālistiskie kari, koloniālie, kā arī pilsoņu kari, ko izvērsē apspiedēju šķiras. V. I. Ļeņins norādīja: «... Nepieciešams ir skaidri atšķirt imperiālistiskus karus, karus kapitālistiskā laupījuma dalīšanas dēļ, karus mazo un vājo nāciju nožņaugšanas dēļ no revolucionāriem kariem, no kariem, kas notiek, lai aizstāvētos pret kontrrevolucionārajiem kapitālistiem, lai gāztu viņu jūgu.»¹

Mūsdienu starptautiskās tiesības aizliedz agresīvu karu un kvalificē to kā starptautisku noziegumu. Turpretī nacionālās atbrīvošanās karu saskaņā ar 1970. gada Deklarāciju par starptautisko tiesību principiem mūsdienās atzīst par starptautisku bruņotu konfliktu, kas pakļauts starptautisko tiesību reglamentācijai; tiek aizliegta tāda rīcība pret koloniju tautām, kas traucē tām īstenot savas tiesības uz pašnoteikšanos.

Karošanas likumi un noteikumi tādi, kādi tie pastāv mūsdienu starptautiskajās tiesībās, ir izveidojušies visā valstu vēsturiskās attīstības gaitā. Tā kā ekspluatatoru sabiedrībā, sākot ar vergturu sabiedrību un līdz pat imperiālisma laikmetam, karš vienmēr ir bijis starptautisko attiecību kārtošanas līdzeklis, arī mūsdienu starptautiskajās tiesībās joprojām saglabājas institūti, kas satur kara parašas un likumus. Ar tiem saprot to mūsdienu starptautisko tiesību normu daļu, kas regulē attiecības starp militāra konflikta dalībniekiem (karam sākoties, turpinoties vai beidzoties), kā arī šī konflikta dalībnieku attiecības ar valstīm, kas konfliktā nepiedalās. Šo normu neievērošana ir kvalificējama kā kara noziegums.

Tā kā arī brīvības cīnītāji ir jāatzīst par karojošo pusī, minētās normas noteiktā apmērā ir jāievēro arī bruņotos konfliktos, kam nav starptautisks raksturs.

Bez tam jāatzīmē, ka pastāv arī īpašas normas (Ženēvas 1949. gada Konvencija), kas reglamentē personas aizsardzību, ja tā nepiedalās vai pārtraukusi piedalīties militārās operācijās. Šādai personai jāsaudzē dzīvība un jānodrošina fiziska neaizskaramība. Šo personu nedrīkst ņemt par ķīlnieku, pazemot un aizskart tās cilvēcisko cieņu, tai nevar piemērot sodu bez tiesas lēmuma (sk. 3. p.).

Kara likumu un parašu galvenā ideja ir humanizēt valstu bruņota konflikta norisi, jo ekspluatatoriskā sabiedrība dziļi iesakņojusi šajās attiecībās zvēriskumu. Tā, piemēram, otrā pasaules kara gaitā hitleriskā Vācija neievēroja nekādas starptautisko tiesību normas un slepkavoja kā karagūstekņus, tā mierīgos iedzīvotājus, īstenoja mežonīgu rasismu un genocīdu.

Padomju Savienība ir devusi lielu ieguldījumu, lai izveidotu normas, kas humanizē bruņota konflikta norisi, kad tas starp valstīm ir izcēlies. Liela nozīme šai jomā ir arī citu socialistisko valstu starptautiskajai darbībai pēc otrā pasaules kara.

¹ Ļeņins V. I. Raksti, 33. sēj., 104. lpp.

2.Š. KONVENCIJAS PAR KARA LIKUMIEM UN PARŠĀM

Svarīgākie vēsturiski izveidojušies juridiskie normu avoti, kas attiecas uz kara reglamentāciju, ir šādi starptautiski akti:

- 1) Parīzes Deklarācija par jūras karu (1856);
- 2) Hāgas 1899. gada konvencijas un deklarācijas par kara likumiem un parašām;
- 3) Hāgas 1907. gada konvencijas un deklarācijas par kara likumiem un parašām;
- 4) Ženēvas 1925. gada Protokols par aizliegumu lietot smacējošas, indīgas gāzes un bakterioloģiskus līdzekļus;
- 5) Londonas 1936. gada Protokols par zemūdeņu darbību pret tirdzniecības kuģiem kara laikā;
- 6) Londonas 1945. gada Konvencija par galveno kara noziedznieku sodīšanu un Starptautiskā kara tribunāla Statūti (pielikumā);
- 7) Konvencija par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem (1948);
- 8) četras 1949. gada Ženēvas konvencijas par kara upuru aizsardzību: a) Konvencija par ievainoto un slimo karavīru stāvokļa uzlabošanu karojošajās armijās; b) tāda pati konvencija attiecībā uz militārās flotes personālo sastāvu; c) Konvencija par apiešanos ar karagūstekņiem¹; d) Konvencija par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā;
- 9) Hāgas 1954. gada Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā.

Šīs konvencijas liecina, ka mūsdienu starptautiskās tiesības kara reglamentācijā ir sasniegušas noteiktu humanitātes līmeni, kuru valstis nedrīkst pazemināt. Šīm normām attiecībā uz sasniegto līmeni ir imperatīvs un universāls raksturs. Kad tiek veidotas jaunas normas, sasniegtā humānā režīma līmenis ir obligāts visām valstīm, kā arī starptautiskajām organizācijām un orgāniem, ko valstis izveido. Bez tam valstīm ir pienākums radīt šajā nozarē jaunas, humānākas normas.

Saskaņā ar Ženēvas konvencijām (1949) sasniegtais humānā tiesiskā režīma līmenis ir minimums, kas jāievēro arī tajos gadījumos, kad bruņotam konfliktam nav starptautisks raksturs.

3.Š. KARA UPURU STARPTAUTISKĀ TIESISKĀ AIZSARDZĪBA. MIERIGO IEDZĪVOTĀJU AIZSARDZĪBA

Kara upuru aizsardzība ir viens no galvenajiem kara likumu un parašu principiem.

Mierigo iedzīvotāju aizsardzību kara laikā reglamentē Hāgas IV konvencija par sauszemes kara likumiem un parašām (1907) un

¹ Šī konvencija aizstāj 1929. gada Konvenciju par karagūstekņu režīmu.

Zenēvas Konvencija par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā (1949).

Hāgas 1907. gada konvencija nosaka, ka bruņotos spēkus drīkst vērst tikai pret ienaidnieka militāriem objektiem, bet ne pret mierīgiem iedzīvotājiem. Ir noliegts bombardēt neaizsargātas apdzīvotas vietas. Zenēvas Konvencija sevišķi akcentē humānismu un prasa aizsargāt no militārām operācijām slimos, invalīdus, sirmgalvjus, bērnus, sievietes grūtnieces un mātes ar mazgadīgiem bērniem.

Ievainoto un slimo karavīru, kā arī kuģu avārijās cietušu militārpersonu tiesisko režīmu nosaka divas konvencijas, ko valstis 1949. gadā parakstīja Zenēvā. Pirmā paredz stāvokļa uzlabošanu ievainotām un slimām militārpersonām sauszemes karā, otrā — jūras karā.

Konvencijas kvalificē kā smagus noziegumus vairākas pret personām vērstas darbības, piemēram, slepkavošanu, spīdzināšanu, necilvēcisku apiešanos, ieskaitot arī bioloģiskus eksperimentus, un ar nodomu sagādātas smagas ciešanas. Noziegums ir arī patvarīga nelikumīga rīcība, kas vērstā pret mantu (tās iznīcināšana vai piesavināšanās).

Ievainotie un slimie karavīri, kas krituši ienaidnieka rokās, tiek uzskatīti par karagūstekņiem, un viņiem ir noteikts atbilstošs režīms, bet, ja šādi karavīri nonāk neitrālas valsts varā, viņi ir internējami.

Konvencijas satur normas par ienaidnieka varā nonākušu sanitāro personālu, par kara hospitāļkuģiem, par emblēmām un atšķirības zīmēm bruņoto spēku sanitāram dienestam. Tās ietver arī normas, kas aizliedz lietot represālijas pret ievainotām, slimām un kuģu avārijās cietušām personām. Konvencijas dalībnieki ir uzņēmušies pienākumu savā iekšējā likumdošanā noteikt kriminālatbildību par šo konvenciju normu pārkāpumiem.

Karagūsta tiesiskais režīms. Karagūstekņi ir personas, kas pieder pretējās karojošās puses bruņotajiem spēkiem, bet kas ir nonākušas ienaidnieka varā, kā arī personas, kurām šai ziņā ir tāds pats tiesiskais statuss. Ja šādas personas nonāk neitrālas valsts teritorijā, tās tiek internētas un tām pēc analogijas piemēro karagūsta vispārējo režīmu.

Karagūstekņi atrodas ienaidnieka valsts varā, bet ne atsevišķas karaspēka daļas vai personas varā; valsts ir atbildīga par to, lai attiecībā pret gūstekņiem tiktu ievērotas starptautisko tiesību normas, bet atsevišķas personas, kas pieļauj ļaunprātības un noziedzību pret gūstekņiem, atbild administratīvā vai kriminālā kārtā. Zenēvas Konvencija par apiešanos ar karagūstekņiem (1949) satur speciālu normu, kas nosaka, ka gūstekņus nedrīkst pakļaut fiziskai sakropļošanai, zinātniskiem vai medicīniskiem eksperimentiem. Ja gūsteknis, būdams savas valsts armijā, nav izdarījis noziegumu, tad viņš kā kombatants iegūst gūstekņa tiesisko statusu. Viņam saglabājas arī civilā tiesībspēja, ko var ierobežot tikai tiktāl, ciktāl

tas atbilst gūsta nosacījumiem. Gūstekņu diskriminācija ir aizliegta. Gūstekni nedrīkst ne fiziski, ne morāli spīdzināt, lai tādā veidā iegūtu kādas ziņas. Personiskām mantām kā gūstekņa īpašumam, atskaitot ieročus un militārus dokumentus, jāpaliek gūstekņa valdījumā. Naudu un vērtības aiz drošības apsvērumiem gūsteknim var atņemt un nodot glabāšanā. Militārā dienesta atšķirības zīmes paliek gūsteknim.

Darba spējīgus gūstekņus var norīkot darbā. Izņēmums ir virsnieki, kurus iesaista darbā tikai tad, ja viņi labprātīgi tam piekrīt. Darbos, kas apdraud veselību, gūstekņus var norīkot tikai ar viņu labprātīgu piekrišanu. Gūstekņi par darbu ir taisnīgi jāatalgo.

Konvencija satur arī sīkāku reglamentāciju par karagūstekņu nometnēm, par gūstekņa tiesībām paziņot tuviniekiem par savu atrašanos gūstā (caur Sarkanā Krusta starptautisko komiteju).

Karagūstekņi ir pakļauti tās valsts bruņoto spēku militāro tiesību normām, kura tos tur gūstā. Gūstekņus var sodīt tikai šīs valsts karatiesa.

Gūstā kritušu kara noziedznieku saukšana pie atbildības un sodīšana ir pilnīgā tās valsts kompetencē, kuras gūstā tie atrodas.

Par bēgšanas mēģinājumu gūstekņi var sodīt tikai ar disciplināru sodu un nodot sevišķai uzraudzībai.

Konvencija par apiešanos ar karagūstekņiem satur vairākas normas par gūsta izbeigšanos, kad notiek gūstekņu repatriācija. Arī šīs normas atspoguļo mūsdienu starptautisko tiesību augsto humānismu un taisnīgumu.

4.§. MILITĀRĀS OKUPĀCIJAS TIESISKAIS REŽĪMS

Militārā vara ienaidnieka ieņemtajā teritorijā jau Hāgas IV konvencijā (1907) tika reglamentēta pavisam 56 pantos. Pēc otrā pasaules kara, pamatojoties uz tā pieredzi, tika radītas vēl jaunas normas, ko ietvēra Ženēvas Konvencijā par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā (1949).

Militāra okupācija (*occupatio bellica*) ir pagaidu stāvoklis, kāds rodas karojošas valsts teritorijā, ja to ieņem ienaidnieka bruņotie spēki. Šajā aspektā okupācija ir kara darbības līdzeklis divu valstu bruņotā cīņā. Taču mūsdienu starptautiskās tiesības izšķir likumīgu un nelikumīgu militāru okupāciju atkarībā no tā, kāds raksturs ir karam, ko ved valsts, kas izdara teritorijas okupāciju. Ja šī valsts ir agresors, kas iebrucis otrā valstī un līdz ar to izdarījis smagu starptautisku noziegumu, tad teritorijas okupēšana ir agresora noziedzīgās rīcības turpinājums (piemēram, Padomju Savienības teritorijas okupācija otrā pasaules kara laikā). Turpretī valsts, kas šādā gadījumā realizē savu paš aizstāvēšanos un kara gaitā okupē agresora teritoriju, rīkosies likumīgi (piemēram, bijušās

hitleriskās Vācijas teritorijas okupācija otrā pasaules kara beigu posmā). Tomēr kā vienai, tā otrai karojošai pusei abos gadījumos jāievēro Hāgas IV konvencijas (sk. tās Pielikumu) un Ženēvas 1949. gada konvencijas noteikumi, saskaņā ar kuriem okupētajai teritorijai ir jāatrodas efektīvā okupantu armijas kontrolē. Valsts, kura okupējusi otras valsts teritoriju, nosaka tur spēkā esošus likumus un reglamentē kārtību tajā.

Okupantam aizliegts lietot represālijas pret iedzīvotājiem, ņemt tos kā ķīlniekus, aizdzīt iedzīvotājus no okupētās teritorijas uz jebkuru citu valsti. Tāpat aizliegta okupantu valsts civiliedzīvotāju pārvietošana uz okupēto teritoriju (to mūsdienās noziedīgi praktizē Izraēla agresīvajā karā pret arābiem). Iedzīvotājus nedrīkst spiest dienēt okupantu bruņotajos spēkos vai izpildīt darbus, kas iesaistītu tos ienaidnieka militārajās operācijās.

Ženēvas Konvencija par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā (1949) ir ieviesusi plašu normu kompleksu par internēšanu, t. i., par iedzīvotāju piespiedu pārvietošanu uz kādu noteiktu vietu.

Vēl jāatzīmē, ka starptautisko tiesību normas aizliedz iznīcināt okupētajā teritorijā esošo kustamo un nekustamo īpašumu (privātpersonu, valsts, kooperatīvu īpašumu u. c.), ja vien nerodas attiecīga absolūta militāra nepieciešamība.

5.§. KULTŪRAS VĒRTĪBU AIZSARDZĪBA

Otrā pasaules kara gaitā tika iznīcinātas milzīgas cilvēces kultūras vērtības. Vācu fašisti masveidā iznīcināja kultūras pieminekļus, laupīja mākslas priekšmetus. Lai nepieļautu šādu noziedzīgu rīcību turpmāk, valstis 1954. gada 14. maijā Hāgā pieņēma Konvenciju par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā. Šī konvencija uzliek par pienākumu valstīm dalībniecēm nepieļaut kultūras vērtību zādzības un nelikumīgu piesavināšanos, novērst vandalisma aktus, aizliedz citas valsts teritorijā esošu kultūras vērtību rekvizēšanu. Militārās operācijās tiek aizliegta rīcība (atskaitot galējo militāro nepieciešamību), kas izraisa kultūras vērtību bojāšanos.

Padomju Savienībā kultūras vērtību saglabāšana un daudzmitojumu darbaļaužu masu pievēršana kultūras vērtībām, kā arī viņu audzināšana cieņā pret tām vienmēr ir bijusi svarīga lieta. Tagad šie uzdevumi ir kļuvuši par PSRS Konstitūcijas normām (sk. 46., 68. p.)¹.

¹ Starptautisko tiesību avoti attiecībā uz šo jautājumu, to vidū arī Hāgas 1954. gada Konvencijas pilns teksts, ir ievietoti grāmatā, kas veltīta izcilā mākslinieka humanista N. Rēriha piemiņai, viņa ciņai par cilvēces kultūras vērtību aizsardzību. Sk.: *Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей.* — М., 1979.

6.Š. KARA OPERĀCIJU STARPTAUTISKI TIESISKĀ REGLAMENTĀCIJA. KARA SĀKUMS

Hāgas V konvencija par karadarbības sākšanu (1907) nosaka, ka militāras operācijas starp valstīm nedrīkst sākt bez iepriekšēja un nepārprotama brīdinājuma, kam jābūt izteiktam vai nu motivētā kara pieteikumā, vai arī ultimāta formā (kara pieteikumā ar nosacījumu). Par kara attiecībām nekavējoties jāziņo neitrālajām valstīm (2. p.).

Konvencijā nav noteikts, kādam laika sprīdim ir jāpaiet no kara pieteikuma brīža līdz militāro operāciju sākšanai, tāpēc abi šie momenti var pilnīgi sakrist.

Imperiālistiskās valstis bieži sāk karu bez iepriekšēja pieteikuma vai arī šo pieteikumu izdara pēc tam, kad karadarbība jau sāka. Starptautiskajā praksē šāda rīcība ir bijusi raksturīga Japānai. Tā, piemēram, Japānas-Ķīnas 1894. gada karu, krievu-japāņu 1904. gada karu, Japānas-Ķīnas 1937. gada karu Japāna iesāka bez pieteikuma. Arī 1941. gadā Japāna karadarbību pret ASV un Lielbritāniju iesāka bez pieteikuma.

Savukārt Vācija jau divas reizes ir izmantojusi provokatoriskus un sado mānus iemeslus, lai sāktu karu pret Franciju (1870. gadā un 1939. gadā).

1941. gada 22. jūnijā hitleriskā Vācija, neizvirzīdama nekādas pretenzijas un nepiesakot karu, laužot līgumsaistības, uzbruka Padomju Savienībai.

Saskaņā ar PSRS Konstitūciju kara un miera jautājumus, PSRS suverenitātes aizsargāšanu, valsts robežu un teritorijas sargāšanu, aizsardzības organizēšanu, PSRS Bruņoto Spēku vadīšanu pārzina PSRS tās augstāko valsts varas un pārvaldes orgānu personā (73. p.); PSRS Augstākās Padomes sesiju starplaikā, ja notiek militārs uzbrukums Padomju Savienībai vai nepieciešams izpildīt starptautiskas līgumsaistības par savstarpēju aizsargāšanos pret agresiju, — *kara attiecības pasludina PSRS Augstākās Padomes Prezidijs. Tātad mūsu iekšējās tiesībās nav kara pieteikuma institūta, bet ir — kara attiecību pasludināšana, lai aizstāvētos pret agresoru.*

Kara sākšanas tiesiskās sekas. Pāreja no miera laika attiecībām uz kara attiecībām karojošo valstu starpā rada daudzas tiesiskas sekas. Starp karojošajām pusēm tiek pārtrauktas diplomātiskās attiecības, un diplomātiskajam personālam tiek dota iespēja no rezidences valsts atgriezties akreditētājā valstī. Kādam no neitrālo valstu diplomātiskajiem pārstāvjiem uztic to pilsoņu interešu aizstāvēšanu, kuri paliek ienaidnieka teritorijā. Tā, piemēram, Lielā Tēvijas kara laikā Vācijas pilsoņu intereses PSRS pārstāvēja Zviedrija. Zviedrija pārstāvēja arī PSRS pilsoņu intereses Vācijā.

Kara sākšana ietekmē kara attiecībās nokļuvušo valstu līgumiskās saistības. Līdz ar kara sākšanos ir jāsāk pildīt līgumus, kas slēgti kara gadījumam (piemēram, līgumi par kara likumiem un parašām, par ievainoto un karagūstekņu režīmu). Turpretī līgumi, kas slēgti miera attiecībām un sakariem, kļūst nesavienojami ar

kara attiecībām un vai nu zaudē spēku (piemēram, draudzības un neuzbrukšanas līgumi), vai arī to pildīšana tiek apturēta līdz kara beigām (līgumi par pasta sakariem, civilās aviācijas reisiem u. tml.).

Karojošās puses ir tiesīgas konfiscēt savā teritorijā esošo ienaidnieka valsts mantu, izņemot diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību mantu un vēl dažas citas kategorijas mantu.

Manta, kas pieder ienaidnieka valsts pilsoņiem kā viņu privātais īpašums, skaitās neaizskarama. Tomēr praksē kā pirmajā, tā arī otrajā pasaules karā ienaidnieka valstu pilsoņu ievērojamākie īpašumi tika sekvestrēti (pagaidu arests) un tiem noteica valdības pārvaldību. Bez tam ASV valdība 1942. gadā konfiscēja visus patentus, ko tieši vai netieši kontrolēja ienaidnieka valsts pilsoņi.

Tirdzniecības darījumi ar ienaidnieka valsts pilsoņiem, tāpat arī ar neitrālām firmām, ja tās apkalpo ienaidnieku, pēdējos karos ir bijuši noliegti. Tomēr kapitālistiskās firmas savā peļņas kārē arvien ir atradušas iespēju tirgoties pāri fronteī.

Karam sākoties, starp karojošo valstu pilsoņiem aizliedz jebkāda veida sakarus — kā personiskos, tā arī komerciālos (piemēram, apdrošināšanas operācijas, naudas pārvedumus).

Ienaidnieka valsts pilsoņu personiskā brīvība tiek ierobežota.

Karalauks¹. Karalauks ir karojošo valstu visas teritorijas — sauszeme, ūdeņi un gaisa telpa. Kā karalauku nav atļauts lietot neitrālo valstu teritoriju. Tomēr šo noteikumu gan ar pašu neitrālo valstu piekrišanu, gan arī bez tās bieži vien pārkāpj kapitālistiskās lielvalstis. Visnekautrīgākos neitralitātes tiesību pārkāpumus abos pasaules karos izdarīja Vācija.

Karošanas līdzekļi. Saskaņā ar starptautiskajām tiesībām karojošās puses ir ierobežotas karošanas līdzekļu izvēlē. Neatļautie līdzekļi savā laikā tika uzskaitīti Hāgas 1907. gada IV konvencijā (Pielikuma 23. p.), kura aizliedz 1) lietot indes vai saindētus ieročus; 2) nodevīgā kārtā slepkavot vai ievainot personas, kas pieder pie ienaidnieka karaspēka, kā arī civiliedzīvotājus; 3) noslepkavot vai ievainot ienaidnieku, kurš ir nolīcis ieročus un padevis; 4) paziņot, ka ne pret vienu nebūs nekādas žēlastības; 5) lietot ieročus, lādījumus vai vielas, kas var radīt liekas ciešanas; 6) nelikumīgi lietot parlamentāru un nacionālos karogus, ienaidnieka militārās atšķirības zīmes un formas tērpus, kā arī sanitārā dienesta atšķirības zīmes; 7) bez pietiekama militāra pamata iznīcināt un sagrābt ienaidnieka īpašumu; 8) paziņot, ka pretējās puses pilsoņu tiesības un prasības ir zaudējušas spēku, apturētas vai tām liegta tiesas aizsardzība.

Mūsdienās, attīstoties militārajai teknikai, sevišķi aktuālu nozīmi starptautiskajās tiesībās ieguvusi problēma par dažādu masveida iznīcināšanas ieroču aizliegumu. Tā, piemēram, pēc pirmā pasaules kara tika radīts starptautisks akts, kas aizliedza lietot kā

¹ Franču valodā — théâtre de la guerre; krievu valodā — театр войны.

kara līdzekļus smacējošas, indīgas un citas līdzīgas gāzes (Ženēvas 1925. gada Protokols¹).

1972. gadā tika pieņemta Konvencija par bakterioloģisko (bioloģisko) un indīgo ieroču izstrādāšanas, ražošanas un uzkrāšanas aizliegšanu un to krājumu iznīcināšanu.

Mūsdienās īpaši aktuāls vēl ir jautājums par atomieroču aizliegšanu, kas pieder pie atbrūošanās problēmām.

Jūras kara reglamentācijas ipatnības. Visumā jūras karš mūsdienās pakļauts kopējiem karošanas noteikumiem. Jūras kara normas ir vecākas, taču mazāk kodificētas nekā sauszemes kara noteikumi.

Jūras kara normu īpatnības nosaka karalauka specifika (atklātā jūra, teritoriālā jūra, arī iekšējie ūdeņi), kara vešanas līdzekļu savdabība, starptautiskās jūras tirdzniecības kuģniecības intereses.

Valstu attiecības jūras karā reglamentē vairākas konvencijas, kā arī parašas. Minēsim dažas raksturīgākās. Hāgas IX konvencija (1907) aizliedz bombardēt no karakuģiem neaizsargātas ostas, pilsētas, ciemus, ēkas, kā arī siki reglamentē bombardēšanas kārtību, aizliedz izlaupīt pilsētu, ko ieņem jūras bruņotie spēki. Hāgas VI konvencija (1907) reglamentē kārtību, kādā tiek dotas atļaujas (indults) ienaidnieka tirdzniecības kuģiem noteiktā laikā iziet jūrā, kad tie, karadarbībai sākoties, pārsteigtīgi pretinieka ostās. Atsevišķos gadījumos šādiem kuģiem tiek aizliegts izbraukt no ostas (embargo) un kuģis tiek apķīlāts līdz kara beigām (sekvestrs). Kuģa kravai ir tāds pats liktenis kā kuģim.

Raksturīgs jūras kara cīņas līdzeklis ir mīnu (peldošo, automātisko u. c.) izlikšana jūras ceļos un gar krastiem. Hāgas VIII konvencija (1907) aizliedz izlikt dažu veidu mīnas. Sai sakarā jāatzīmē, ka 1939. gada novembrī Anglija pasludināja visa Vācijas eksporta blokādi, jo Vācija izlika magnētiskās mīnas.

Blokāde ir tradicionāls jūras kara līdzeklis, kas tika reglamentēts jau 1856. gada Parīzes Deklarācijā par jūras karu. Blokāde nozīmē kādas valsts teritorijas vai tās daļas piespiedu izolāciju no pārējās pasaules, kādas ienaidnieka ostas, upes vai jūras līča noslēgšanu jūras satiksmei.

Daudz normu par jūras kara tiesībām satur Londonas Deklarācija (1909). Tajā siki regulēta blokāde, ir ietvertas normas par kara kontrabandu, par pakalpojumiem karojošām valstīm, par prīzu (jūras kara laupījumu) iznīcināšanu, par karoga (flagas) maiņu, par konvojēšanu, par pretošanos apskatei u. c.

Zemūdeņu darbību, kas tika izvērsta jau pirmā imperiālistiskā pasaules kara gados (1914—1918) un ko izmantoja ne vien pret ienaidnieka karakuģiem, bet arī pret tirdzniecības kuģiem, regulē normas, ko satur Londonas protokols (1936)². Saskaņā ar šo protokolu zemūdenēm operācijās, kas vērstas pret tirdzniecības kuģiem,

¹ ASV šo starptautisko aktu ratificēja tikai 1974. gada 17. decembrī.

² PSRS Londonas protokolam pievienojās 1937. gadā.

jāievēro tie paši starptautisko tiesību noteikumi, kuri reglamentē karakuģu šāda pat veida darbības (1. p.). Tirdzniecības kuģi drīkst nogremdēt tikai tad, ja tas atsakās apstāties vai pretojas apskatei.

1937. gadā tika pieņemts Nionas Nolīgums, kas zemūdenes nelikumīgu uzbrukumu tirdzniecības kuģim pielīdzināja pirātismam un noteica, ka zemūdene šādos gadījumos iznīcināma. Šī nolīguma normas rupji pārkāpa fašistiskā Vācija, kas plaši izvērta neierobežotu zemūdens karu pret saviem pretiniekiem.

Gaisa kara reglamentācijas īpatnības. Kombatanti gaisa karā ir militārās lidmašīnas, kas ietilpst karojošo valstu bruņotajos gaisa spēkos; tās tiek apzīmētas ar savas piederības valsts kara aviācijas zīmi.

Kara aviācija ir divdesmitā gadsimta zinātnes un tehnikas veidojums, tādēļ vecākie normu avoti šo karošanas līdzekli nereglamentē (izņēmums ir normas par spiegiem Hāgas 1907. gada IV konvencijā un normas par gaisa kuģniecības līdzekļu izmantošanu kara kontrabandai — 1909. gada Londonas Deklarācijā).

Imperiālistiskās valstis ir noraidoši izturējušās pret visiem PSRS mēģinājumiem (1932., 1949. g. u. c.) panākt starptautiskas vienošanās, kas reglamentētu gaisa karu. Kā otrā pasaules kara laikā, tā arī vēlākos karos (Vjetnamā u. c.) militārā aviācija agresoru rokās ir bijis milzīgs postošs spēks, kas ir ticis vērst pret mierīgiem iedzīvotājiem, viņu mantu, kultūras pieminekļiem un vērtībām.

Tādējādi gaisa kara reglamentācijas īpatnība ir tāda, ka šeit trūkst speciālu noteikumu, kas regulētu kaujas darbību. Gaisa karā pēc analogijas jāpiemēro normas, kas reglamentē sauszemes un jūras karu (normas par gūstu, par ievainotiem un slimiem karavīriem, par mierīgo iedzīvotāju saudzēšanu, par karošanas līdzekļu lietošanu u. tml.).

Bruņotie spēki. Saskaņā ar Ženēvas 1949. gada konvencijām pie bruņotajiem spēkiem pieskaita: a) personālo sastāvu, kas ietilpst armijā, militārajā aviācijā un flotē, kā arī zemessargu un brīvprātīgo vienībās; b) pretošanās kustības dalībniekus, partizānus; c) regulāru bruņoto spēku personālo sastāvu, kas pakļaujas varai (piemēram, nacionālās atbrīvošanās kustības spēki), kuru neatzīst otra karojošā puse; d) personas, kuras pavada un apkalpo bruņotos spēkus un kurām uz to ir oficiāla atļauja (civilpersonas, kas ietilpst kara lidmašīnas ekipāžā, kara korespondenti, ārsti, garīdznieki, sagādnieki u. c.); e) karojošo pušu tirdzniecības flotes kuģu un civilās aviācijas ekipāžu locekļus; d) sacēlušos iedzīvotājus, kas, ienaidniekam tuvojoties, ir stihiski ķērušies pie ieročiem, ja tie atklāti nēsā ieročus un ievēro kara likumus un parašas.

Pretošanās kustības dalībnieki un partizāni gūst starptautisku tiesisku aizsardzību tad, ja tos vada persona, kas ir atbildīga par tai pakļautajiem karotājiem, ja tie nēsā noteiktas un no tālienes skaidri saskatāmas atšķirības zīmes, atklāti nēsā ieročus un ievēro kara likumus un parašas.

Visas bruņotajos spēkos ietilpstošās personas iedala kombatantos un nekombatantos.

Kombatanti ir militārais personāls, kas tieši piedalās militārajās operācijās, kā arī augstākais komandējošais sastāvs. Tikai pret kombatantiem drikst vērst militāro spēku karalaukā, un pret tiem tiek lietots starptautiskās vardarbības augstākais līdzeklis — fiziska iznīcināšana.

No kombatantiem atšķir *nekombatantus*, t. i., personas, kas apkalpo vai pavada armiju un tieši nepiedalās karadarbībā. Nokļūstot ienaidnieka rokās, nekombatantiem ir tāds pats karagūstekņu statuss kā kombatantiem.

Starptautisko tiesību aizsardzībai nav pakļauti algotņi, kurus imperiālistiskās metropoles bieži vervē reakcionāru koloniālu režīmu aizstāvēšanai vai to noziedzīgai restaurēšanai. Algotņi atzīstami par noziedzniekiem, un viņu rīcība kvalificējama pēc krimināllikumiem.

Sakari starp karojošo pušu armijām tiek pieļauti tikai izņēmuma gadījumos un tikai ar augstākās pavēlniecības ziņu (piemēram, sarunas par lokālu pamieru kādā frontes sektorā, par ielenkta garnizona padošanos). Šīs sarunas ved sevišķi pilnvarotie, kurus starptautiskajās tiesībās dēvē par parlamentāriem un kuriem ir noteikts sevišķs tiesisks statuss (sk. Hāgas 1907. gada IV konvencijas pielikumu).

7.§. NEUTRALITĀTE KARA LAIKĀ UN TĀS VEIDI

Valsts pati izvēlas, kādu pozīciju tā ieņems karā, kas notiek starp citām valstīm. Šī pozīcija var būt iepriekš noteikta ar starptautisku līgumu, bet to var arī paziņot tad, kad izraisās bruņotais konflikts. Valsts pozīcija karā var būt neitrāla.

Neitralitātes saturs dažādos vēstures posmos ir bijis dažāds, taču tās pamatā vienmēr ir bijis mērķis ierobežot karu tā, lai karadarbība risinātos vienīgi starp militārā sadursmē nonākušajām valstīm. Neitralitāte kā tiesisks stāvoklis iestājas no brīža, kad sākas militārās operācijas starp karotājiem. Dažās valstīs ir izdoti speciāli likumi, pēc kuriem ir paredzēts vadīties, kad šīs valstis karā paliek neitrālas. Starptautisko tiesību normas, kas regulē neitrālas valsts tiesības un pienākumus, ir ietvertas Hāgas 1907. gada V un XIII konvencijās (V konvencija regulē neitrālas valsts statusu sauszemes karā, XIII — jūras karā).

Neitrālas valsts teritorija ir neaizskarama. Karojošajām valstīm aizliegts caur neitrālas valsts teritoriju sūtīt karaspēku, militārtransportu, pārtikas sūtījumus. Neitrāla valsts nav atbildīga par to, a) ja atsevišķi tās pilsoņi labprātīgi stājas karojošo valstu dienestā, b) ja uz karojošās valsts rēķina tiek izvesti vai tranzitēti tai piederoši ieroči, c) ja karojošie izmanto tiem piederošos vai privātpersonām piederošos sakaru līdzekļus.

Visām ierobežojošām vai aizliedzošām normām, ko pieņem neitrāla valsts, ir jābūt vienādi vērstām pret visiem karojošiem. Nevar uzskatīt par naidīgu rīcību neitrālas valsts bruņotu pretsparu tiem, kas mēģina aizskart tās neitralitāti.

Karojošo valstu bruņotie spēki, kas nokļūst neitrālas valsts teritorijā, ir internējami. Karagūstekņi, kas iebēguši vai ievesti neitrālā valstī, ir brīvi, taču tos var arī internēt.

Jūras karā pretnieka kuģu aizturēšana un apskate neitrālas valsts teritoriālajā jūrā karojošiem ir aizliegta. Karojošās valstis nedrīkst neitrālās ostās un ūdeņos ierīkot bāzes jūras kara operācijām. Neitrāla valsts nedrīkst pieļaut, ka tās ostās, tiktu apbruņoti un apgādāti karojošo valstu karakuģi.

Jāatzīmē, ka otrā pasaules kara sākumā dažas valstis (Itālija līdz 1940. gada jūnijam, Japāna, Spānija) paziņoja, ka tās ir nekarrojošas valstis (faktiski tās palīdzēja hitleriskajai Vācijai). Tādējādi radās jēdziens «nekarrojoša valsts», kas nekad nav ticis atzīts starptautiskajās tiesībās, jo neatbilst neitralitātes statusam. «Nekarrojoša valsts» ir ieinteresēta kādas karojošās puses uzvarā. Tā gan pati pagaidām nekarro, vēlas izmantot neitralitātes priekšrocības, taču nesaista sevi ar neitralitātes pienākumiem. Tā ir nogaidoša pozīcija, lai vēlāk, iespējams, pievienotos karotājam, kura uzvara «nekarrojošai valstij» ir vēlama.

8.§. KARA IZBEIGŠANA UN TĀS STARPTAUTISKĀS TIESISKĀS SEKAS

Karu vēsture ir devusi dažādus piemērus, kas liecina par to, ka starptautiskās tiesiskās formas kara izbeigšanai ir ļoti dažādas. Visizplatītākā kara izbeigšanas starptautiskā tiesiskā forma ir *miera līgums*, kurā pēc notikušās bruņotās cīņas tiek noregulētas atjaunotās miera attiecības un izlemti šīs cīņas rezultāti (reparācijas, restitūcijas, teritoriālie jautājumi utt.). Tomēr ne vienmēr šo jautājumu atrisināšanai ir lietots miera līgums, jo karā sakautās puses tam bieži pretojas. Tā, piemēram, PSRS cīņa Lielajā Tēvijas karā beidzās ar to, ka fašistiskā Vācija 1945. gada 9. maijā Berlīnē parakstīja bezierunu kapitulācijas aktu ar visām četrām antifāšistiskās koalīcijas valstīm. Analogi beidzās arī PSRS cīņa pret militaristisko Japānu, kura 1945. gada 2. septembrī Tokijas līcī parakstīja Aktu par Japānas bezierunu kapitulāciju.

Tālākajā vēstures gaitā PSRS starptautiskās attiecības ar Vāciju veidoja, pamatojoties pirmām kārtām uz PSRS Augstākās Padomes 1955. gada 25. janvāra Dekrētu par kara attiecību izbeigšanu ar Vāciju; vēlāk starp PSRS un VFR tika noslēgts svarīgs divpusējs līgums (1970). Savukārt miera attiecību izveidošana starp PSRS un Japānu pamatojās uz abu šo valstu 1956. gada 19. oktobra kopēju Deklarāciju, kas paziņoja, ka kara attiecības starp PSRS un Japānu tiek pārtrauktas līdz ar šīs deklarācijas

stāšanos spēkā (tā stājās spēkā 1956. gada 12. decembrī). Šī deklarācija atjaunoja abu valstu labās kaimiņattiecības, kā arī diplomātiskos sakarus. Deklarācija saturēja arī noteikumu par sarunu vešanu miera līguma noslēgšanai starp PSRS un Japānu. Tomēr miera līgums Japānas pretenziju dēļ nav vēl parakstīts.

Parasta forma tika lietota kara attiecību izbeigšanai ar piecām valstīm — Somiju, Itāliju, Bulgāriju, Rumāniju, Ungāriju, kurās otrā pasaules kara laikā pie varas bija fašisti un kuras karoja fašistiskās Vācijas pusē. Parizē 1947. gadā starp Itāliju, Somiju, Bulgāriju, Rumāniju un Ungāriju, no vienas puses, un antifašistiskās koalīcijas valstīm, no otras puses, tika parakstīti pieci miera līgumi. Pirms tam ar šīm valstīm PSRS panāca divpusējas vienošanās, tika pārtrauktas militārās operācijas un noslēgti vairāki *pamiera līgumi* (ar Somiju 1944. gada 19. septembrī, ar pārējām valstīm vēlāk). Pamiera līguma forma kara izbeigšanai ir lietota arī vēlākos bruņotos konfliktos Korejā (1953), Alžīrā (1962), Pakistānas un Indijas konfliktā (1971).

Ipaša forma tika lietota, lai atjaunotu mieru Vjetnamā. Ilgstošu četrpusēju sarunu rezultātā 1973. gada 27. janvārī Parizē tika parakstīts Nolīgums par kara pārtraukšanu un miera atjaunošanu Vjetnamā. Šis nolīgums izbeidza ASV militāro intervenci Vjetnamā un radīja miera attiecības.

Kā militāro operāciju izbeigšanas tiesiska forma ir lietots arī *attiecīgs ANO Drošības Padomes lēmums*. Tā, piemēram, uz šāda lēmuma pamata tika pārtraukta Izraēlas militārā ofensīva Sinaja pussalā. Tomēr visas šajā rajonā pastāvošās problēmas, kas radušās sakarā ar Izraēlas cionistu izplānoto ekspansiju, vēl nav izdevies noregulēt vispusīgā miera līgumā, jo to kavē ASV un Ēģiptes seperātie nolīgumi (Kempdeividā) un pretdarbība ANO Drošības Padomes lēmumiem.

Ipaši jāatzīmē, ka seperātie līgumi, ko slēdz savā starpā tikai daži notikušā kara dalībnieki, neatbilst kopējo starptautisko tiesību principiem un līdztiesīgas starptautiskās sadarbības un miera nodrošināšanas interesēm.

XVII nodaļa.

ATBILDĪBA MŪSDIENU STARPTAUTISKAJĀS TIESĪBĀS

1.§. STARPTAUTISKĀS TIESISKĀS ATBILDĪBAS JĒDZIENS

Par starptautisko tiesību principu un normu neievērošanu un sevišķi par prettiesisku darbību, kas apdraud starptautisko mieru un drošību, ir paredzēta starptautiska tiesiska atbildība.

Starptautiskā tiesiskā atbildība ir juridiskās sekas, kas iestājas starptautisko tiesību subjektiem, ja tie izdara starptautisko

tiesību pārkāpumu, t. i., starptautisko deliktu. Visbīstamākie starptautisko tiesību pārkāpumi tiek kvalificēti kā *starptautiskie noziegumi* (starp tiem pirmām kārtām jāmin agresijas akti).

Tiesību normas un principi, kas reglamentē tiesisko atbildību, starptautisko tiesību teorijā ieņem sevišķu vietu. Tām ir liela praktiska nozīme, jo tās veicina visu pārējo starptautisko tiesību normu realizēšanu un ir garantija to ievērošanai. Starptautiskā tiesiskā atbildība kā viens no svarīgākajiem starptautisko tiesību institūtiem kalpo starptautiskās tiesiskās kārtības, kā arī vispārējā miera nodrošināšanai.

Juridiskās sekas starptautisko tiesību normu pārkāpšanas gadījumos var būt dažādas, un tās skar ne tikai valsti, kas izdarījusi tiesību pārkāpumu, bet arī cietušo valsti, pārējos valstu saimes locekļus un starptautiskās organizācijas. Atkarībā no tiesību pārkāpuma rakstura šīs sekas ietver 1) pārkāpumā vainīgās valsts pienākumu atlīdzināt nodarīto kaitējumu un pakļauties attiecīgajām sankcijām, 2) cietušās valsts tiesības piemērot valstij — tiesību pārkāpējai mūsdienu starptautiskajās tiesībās paredzētos piespiedu līdzekļus; 3) starptautisko organizāciju tiesības un dažreiz pat pienākumu (ANO Drošības Padomei) veikt noteiktas darbības pret valsti — tiesību pārkāpēju, t. i., delikventu; 4) citu valstu tiesības sniegt cietušajai valstij politisku, morālu, tiesisku, materiālu, arī militāru palīdzību.

Jāatzīmē, ka vēstures gaitā atbildības institūts starptautiskajās tiesībās ir būtiski mainījies. Līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai valsts — starptautisko tiesību pārkāpējas pienākums bija atlīdzināt nodarīto zaudējumu. Savukārt tā valsts, kuras tiesības bija pārkāptas, bija tiesīga veikt piespiedu pasākumus, arī lietot militāru spēku, lai atjaunotu savas tiesības vai arī lai panāktu materiālo zaudējumu atlīdzināšanu. Starptautisko tiesību zinātnē dominēja uz civilistiskajām koncepcijām pamatots uzskats, ka valsts atbildības galvenais mērķis ir atlīdzināt nodarīto kaitējumu. Šis viedoklis tika atzīts arī Nāciju Līgas Starptautiskās tiesvedības pastāvīgās palātas praksē.

Veco starptautisko tiesību raksturīga iezīme bija arī tā, ka starptautisko strīdu izšķiršanas līdzekļi nebija ierobežoti. Karš tika uzskatīts par atļautu līdzekli dažādu konfliktu kārtošana, un, tā kā spēkā esošās starptautisko tiesību normas kara tiesiskās sekas neaizlieta ar apstākļiem, kas noveda pie kara, pastāvēja valstu «tiesības uz karu» (*ius ad bellum*) un «uzvarētāja tiesības».

Saskaņā ar 1899. un 1907. gada Hāgas konvencijām, kuras ziņāmā mērā uzskatāmas par tajā laikā spēkā esošo starptautisko tiesību normu kodifikāciju šajā jomā, lai karš būtu «tiesisks», bija jāievēro viens vienīgs nosacījums — karš bija iepriekš un nepārprotami jāpiesaka. Kad karadarbība bija uzsākta, stājās spēkā kara tiesības, kuras saturēja dažus noteikumus par valsts atbildību sakarā ar kara likumu un parašu pārkāpšanu. 1907. gada Hāgas

Konvencija par sauszemes kara likumiem un parašām noteica, ka tai karojošai pusei, kas pārkāps kara likumus un parašas, ir jāatlīdzina zaudējumi, ja tam ir pamats, un jāatbild arī par tās bruņotajos spēkos ietilpstošo personu nelikumīgu rīcību.

Tādējādi, kaut arī kara sākšana bija saistīta ar noteiktām juridiskām sekām, tomēr valsts starptautiskās tiesiskās atbildības principi un noteikumi uz karu būtībā netika attiecināti. Karu pamatoti nevarēja uzskatīt par sankciju, ko lieto pret starptautisko tiesību pārkāpēju, jo tā sākšanai nebija sakars ar izdarītā pārkāpuma smagumu. Kara tiesiskās sekas noteica uzvarētāja reālās spējas diktēt uzvarētajam savus noteikumus, pie tam neatkarīgi no tā, kas bija delikvents un kas cietušais tajā tiesību pārkāpumā, kura novēršana vismaz formāli skaitījās kara iemesls.

Stāvoklis kardināli mainījās, kad laika posmā starp pirmo un otro pasaules karu galvenokārt Padomju valsts miermīlīgās ārpolitiskās darbības rezultātā starptautiskajās attiecībās strīdu izšķiršanā tika aizliegta militārā spēka lietošana un agresīva kara aizliegums kļuva par starptautisko tiesību principu.

Realizējot ļeņiniskās divu sistēmu valstu mierīgas līdzāspastāvēšanas idejas, Padomju valsts Dekrētā par mieru (1917) pasludināja karu par «vislielāko noziegumu pret cilvēci». Atteikšanos no agresīva kara Padomju valsts izvirzīja par savas ārpolitikas galveno principu, un tas bija sākums šā principa atzīšanai par starptautisko tiesību normu.

Starptautiskajā dzīvē salīdzinājumā ar 1899. un 1907. gada Hāgas konvencijām solis uz priekšu bija Nāciju Līgas Statūti. Lai gan tie neaizliedza agresīvu karu, tomēr noteica tā zināmus ierobežojumus un paredzēja arī sankciju lietošanu pret tiem Nāciju Līgas locekļiem, kuri uzsāktu karu, pārkāpjot Statūtu noteikumus.

Dekrēta par mieru idejas jau redzamāk izpaudās Nāciju Līgas Asamblejā pieņemtajā Līguma projektā par savstarpējo palīdzību (1923) un Deklarācijā par agresīviem kariem (1927), kuros agresīvs karš tika kvalificēts kā starptautisks noziegums. Tomēr šie akti vēl nesaturēja agresīva kara aizliegumu.

Pirmais starptautiskais tiesiskais dokuments, kurā tika fiksēts agresīva kara aizliegums, bija Parīzes 1928. gada 27. augusta pakts. Tajā tika ierakstīts, ka valstis nosoda karu kā starptautisku strīdu izšķiršanas līdzekli un atsakās no tā savstarpējās attiecībās kā «nacionālās politikas ieroča». Lai gan šim dokumentam bija liela nozīme, tas nebūt nebija pilnīgs. Tajā, piemēram, nebija norādīts, kādas darbības kvalificējas kā agresīvas, nebija dota agresijas definīcija. Agresija tika formulēta tikai 1933. gada Padomju Savienības un vairāku kaimiņvalstu noslēgtajos līgumos par agresijas definīciju.

Jauns posms starptautiskās tiesiskās atbildības attīstībā sākās līdz ar otrā pasaules kara beigām, kad tika izveidota Apvienoto

Nāciju Organizācija, pieņemti tās Statūti, kā arī izstrādāti Nirnbergas un Tokijas starptautisko tribunālu statūti, saskaņā ar kuriem sauca pie atbildības otrā pasaules kara noziedzniekus.

Nirnbergas un Tokijas starptautisko tribunālu statūti atzina, ka ne tikai agresīvs karš, bet arī tā gatavošana ir prettiesiska un tārad sodāma.

ANO Statūti, kas pēc būtības ir universāls daudzpusējs starptautisks līgums un kas satur visas svarīgākās mūsdienu starptautisko tiesību normas, fiksē valstu saistības visus starptautiskos strīdus izšķir miera līdzekļiem tā, lai netiktu apdraudēts starptautiskais miers un drošība, kā arī taisnīgums (2. p. 3. pkt.). Svarīga nozīme ir arī ANO Ģenerālās Asamblejas 1974. gada 14. decembrī XXIX sesijā vienbalsīgi pieņemtajai rezolūcijai «Agresijas definīcija», kurā dota agresijas definīcija un uzskaitītas agresijas akta pazīmes. ANO Ģenerālā Asambleja rekomendēja šo definīciju un agresijas aktu kvalificējošās pazīmes uzskatīt par pamatu agresijas aktu konstatēšanai saskaņā ar ANO Statūtiem. Šī dokumenta 1. pantā ir teikts: «Agresija ir valsts bruņoto spēku lietošana pret citas valsts suverenitāti, teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību, vai kaut kādā citā veidā, kas nav savienojams ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtiem.» Dokumentā noteikts, ka nekādi politiska, ekonomiska, militāra vai cita rakstura apsvērumi nevar būt agresijas attaisnojums. Tā ir prettiesiska un nevar kalpot kā kaut kādu valsts pretenziju apmierināšanas līdzeklis.

Arī 1975. gada Eiropas drošības un sadarbības apspriedes Nobeiguma aktā dalībnieces valstis pasludināja, ka savstarpējos strīdus tās «neregulēs mierīgiem līdzekļiem, lai netiktu apdraudēts starptautiskais miers, drošība un taisnīgums». Tās godprātīgi un sadarbības garā apņēmās veltīt pūliņus, lai «īsā laikā panāktu taisnīgu atrisinājumu, kas balstītos uz starptautiskajām tiesībām».

Tādējādi starptautiskajās publiskajās tiesībās ir radīts pietiekams juridisks pamats valstu pienākumam starptautiskos strīdus kārtot tikai miera līdzekļiem. Aizliegta arī varas un varas draudu lietošana kā pret jebkuras valsts teritoriālo neaizskaramību vai politisko neatkarību, tā arī jebkurā citā veidā, kas nav savienojams ar Apvienoto Nāciju mērķiem (ANO Statūtu 2. p. 4. pkt.).

Mūsdienās izņēmums ir tikai divi gadījumi. Saskaņā ar ANO Statūtiem valsts var lietot spēku individuālās vai kolektīvās paš aizsardzības gadījumā, ja «notiek bruņots uzbrukums», līdz tam laikam, kamēr ANO Drošības Padome neveic pasākumus, kas nepieciešami starptautiskā miera un drošības uzturēšanai (ANO Statūtu 51. p.). Otrs izņēmums ir Apvienoto Nāciju Organizācijas kolektīvie pasākumi, kurus lieto, pamatojoties uz Drošības Padomes lēmumu, lai novērstu vai likvidētu draudus mieram, likvidētu agresijas aktus un citus miera apdraudējumus (ANO Statūtu 42., 53. p.).

2.§. STARPTAUTISKO TIESĪBU PĀRKĀPUMI UN TO SASTĀVS

Mūsdienās starptautiskā tiesiskā atbildība ir viens no svarīgākajiem starptautisko tiesību elementiem. Bez tās nav iedomājama starptautiskā tiesiskā kārtība.

Valsts iztūrēšanās starptautiskajās attiecībās ir valsts gribas izpausme, ko realizē valsts orgāni. Parasti valsts starptautiskās tiesiskās atbildības pamatā ir *vaina*. Tāpēc, nosakot valsts atbildību par starptautiskajiem tiesību pārkāpumiem, ir jānovērtē valsts gribas izpausmes noteiktās darbībās vai bezdarbībā, t. i., jānoskaidro, vai valsts ir vainojama attiecīgajos starptautisko tiesību pārkāpumos vai ne. Izņēmums ir tā dēvētā valsts atbildība par risku, jo mūsdienās vairāki universāli starptautiski līgumi paredz valsts atbildību arī par tiesiskām darbībām. Tā, piemēram, 1967. gada Līgums par valsts darbības principiem kosmiskās telpas, ieskaitot Mēnesi un citus debess ķermeņus, izpētē un izmantošanā, 1972. gada Konvencija par starptautisko atbildību par kaitējumu, kas nodarīts ar kosmiskajiem objektiem, paredz, ka valstij, kas palaidusi kosmosā kosmiskos objektus, kā arī valstij, no kuras teritorijas kosmosā ir ievadīti objekti, neatkarīgi no vainas ir jāatbild par kaitējumu, kas ar šiem objektiem nodarīti citām valstīm, kā arī to fiziskajām un juridiskajām personām.

Vainai kā starptautiskās tiesiskās atbildības pamatam starptautiskajās tiesībās ir zināmas īpatnības. Galvenais ir tas, ka atbildības apjoma noteikšanā ne vienmēr nozīme ir vainas pakāpei. Tā, piemēram, ja ir nodarīti materiāli zaudējumi, tad atbildību nosaka pēc nodarītā kaitējuma apjoma. Vainas pakāpei liela nozīme var būt valsts agresijas vai citu starptautisku noziegumu gadījumos.

Starptautiskās tiesiskās atbildības *subjekti* var būt visi mūsdienu starptautisko tiesību subjekti — tātad arī valstu valdību izveidotās starptautiskās organizācijas. Tā, piemēram, 1963. gada Vīnes Konvencija par civilo atbildību par atomkaitējumu neizslēdz to starptautisko organizāciju atbildību, kas tieši kontrolē atomobjekta ekspluatāciju (tāda organizācija ir Starptautiskā atomenerģijas aģentūra). Starptautisko organizāciju atbildību paredz arī 1963. gada 13. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas Deklarācija par valstu darbības galvenajiem principiem kosmiskās telpas pētīšanā un izmantošanā. Šī deklarācija nosaka, ka par starptautiskās organizācijas nodarīto kaitējumu atbildīga ir organizācija, kā arī tās locekļi. Bez tam arī starptautiskās organizācijas ir tiesīgas prasīt nodarīto zaudējumu atlīdzību. Tas paredzēts, piemēram, daudzu ANO specializēto iestāžu statūtos, kā arī konvencijās par šo organizāciju privilēģijām un imunitātēm.

Kā tas izriet no Nirnbergas un Tokijas starptautisko tribunālu statūtiem, par starptautiski tiesiskās atbildības subjektiem var būt arī *indivīdi*, fiziskas personas. Pēc otrā pasaules kara tika saukti pie atbildības hitleriskās Vācijas, kā arī Japānas vadītāji un citas

personas, kas bija tieši atbildīgas par agresīva kara gatavošanu un vešanu, par militārajiem noziegumiem un par noziegumiem pret cilvēci.

Sādi noziegumi tika izdarīti arī Latvijas PSR teritorijā. Pēc kara tika sodīti daudzi kara noziedznieki, kuru noziedzīgā darbība izpaudās militāru noziegumu izdarīšanā Latvijas PSR, kā arī dažādās zvēribās pret mūsu republikas mierīgajiem iedzīvotājiem, t. i., arī noziegumos pret cilvēci.

Šajos gadījumos atbildība par agresiju izpaucas fizisko personu saukšanā pie kriminālatbildības saskaņā ar starptautisko tiesību normām, un šo personu atbildība ir tieši saistīta ar agresīva kara krimināltiesiskajām sekām.

3.§. STARPTAUTISKĀS TIESISKĀS ATBILDĪBAS FORMAS

Valstu, kā arī to starptautisko organizāciju, kuras tiek atzītas par starptautisko tiesību subjektiem, atbildības formas ir tikai politiskā un materiālā atbildība. Nekādā gadījumā valsti nevar saukt pie kriminālatbildības, jo šāda valsts atbildības forma būtu pret-runā ar starptautisko tiesību būtību un raksturu.

Politiskā atbildība atkarībā no delikta rakstura un nodarītā kaitējuma var izpausties gan kā morāla gandarījuma sniegšana, gan kā valsts suverenitātes ierobežošana uz noteiktu laiku, gan arī citos veidos.

Materiālās atbildības veidi ir restitūcijas (kas paredz atdot atpakaļ tieši to vai citu priekšmetu) un reparācijas (kad tiek atlīdzināti nodarītie zaudējumi).

Plašākā apjomā restitūcijas un reparācijas pēdējo reizi tika paredzētas 1947. gada miera līgumos ar Bulgāriju, Itāliju, Rumāniju, Somiju un Ungāriju. Tā, piemēram, par restitūcijām šajos līgumos bija teikts, ka viss tas īpašums šo Vācijas bijušo sabiedroto teritorijā, ko izveda fašistiskā Vācija, Itālija un Japāna no jebkuras Apvienotās Nācijas (antifašistisko valstu) teritorijas, ir jāatdod atpakaļ.

Starptautiskā delikta gadījumā politiskā un materiālā atbildība var iestāties arī vienlaikus. Šāds politiskās un materiālās atbildības savienojums ir jau minētajos 1947. gada miera līgumos.

Pēdējā laikā ir izstrādātas vairākas starptautiskas konvencijas, kas regulē civiltiesisko atbildību par atomkaitējumu nodarīšanu un satur kā privāto tiesību elementus, tā arī publisko tiesību elementus. Šīs konvencijas valstīm izvirza konkrētus pienākumus nostiprināt attiecīgas normas nacionālajos likumos.

Mūsdienu starptautisko tiesību raksturīgākā iezīme ir tā, ka valsts — agresors un valsts, kurai ir izdarīts uzbrukums, juridiski vairs neatrodas vienādā stāvoklī (kā karojošās puses). Spēkā esošās tiesību normas nosaka, ka agresoram ne tikai jāatlīdzina

nodarītie zaudējumi, bet arī jāatbild par agresīva kara gatavošanu un izraisīšanu. Tātad sankcijas nav ierobežotas tikai ar nodarītā kaitējuma atlīdzību, bet ietver arī soda mērus. Šādu sankciju piemērs ir Potsdamas nolīgums par Vāciju. Tas paredzēja kara rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzību un arī preventīva rakstura pasākumus (visas Vācijas teritorijas okupāciju utt.), t. i., tādus pasākumus, kas izslēgtu jebkuru iespēju Vācijai nākotnē atkal izraisīt agresīvu karu.

Mūsdienu starptautiskajās tiesībās atbildības, kā arī atbildības formu un apmēru noteikšanā izšķiroša nozīme ir diplomātiskajām sarunām, jo nav valstīm pāri stāvoša aparāta un nav arī normu, kas noteiktu Starptautiskās Tiesas obligātu jurisdikciju.

Saskaņā ar ANO Statūtu 2. panta 3. punktu vispāratzīts starptautisko tiesību princips ir strīdu mierīga izšķiršana. Prettiesiskas darbības fakta jeb faktu noteikšanā ir jāizmanto diplomātiskās sarunas, izmeklēšana, starpniecība, samierināšana, Starptautiskās Tiesas vai arbitrāžas process. Tomēr starptautiskās tiesības nebūt neizslēdz atbildības vienpusēju noteikšanu, ja puses nespēj panākt vienošanos šajā jautājumā. Cietusi valsts var noteikt tiesiskā pārkāpuma faktu un piemērot sankcijas pret valsti, kas nepilda vai pārkāpj savas starptautiskās saistības pret cietušo valsti. Tomēr šie pasākumi nedrīkst ietvert draudus lietot spēku, kā arī spēka lietošanu, ja nav ANO Drošības Padomes attiecīgas atļaujas jeb pilnvarojuma. Jāņem vērā, ka sankciju piemērošana valstij — delikventam miera apdraudējumu vai agresijas aktu gadījumos pirmām kārtām ietilpst Apvienoto Nāciju Organizācijas kompetencē.

Politiskā un materiālā atbildība ir piemērojama arī starptautiskajām organizācijām. Nekādu sarežģījumu nav materiālās atbildības noteikšanā. Starptautiskajai organizācijai ir jāatlīdzina kaitējums, ko tā ar prettiesiskām darbībām nodarījusi citiem starptautisko tiesību subjektiem. Daudz sarežģītāki ir starptautisko organizāciju politiskās atbildības jautājumi.

Jāatzīmē, ka starptautisko tiesību praksē vēl nav bijuši gadījumi, kad pret valstu valdību izveidotajām starptautiskajām organizācijām būtu lietoti piespiedu līdzekļi.

Kā jau iepriekš minēts, starptautiskās tiesības paredz *individu starptautisko kriminālo atbildību* par starptautiskajiem noziegumiem, it īpaši par noziegumu pret cilvēci. Tas ir jauns starptautisko tiesību institūts, kas starptautiskajās tiesībās radās pēc otrā pasaules kara uz starptautisko tiesību to normu pamata, saskaņā ar kurām agresīvs karš bija atzīts par starptautisku noziegumu, par kuru iestāšanās starptautiskā tiesiskā atbildība. Šī institūta evolūcijā nozīme bija arī jau agrāk izstrādātajām un valstu pieņemtajām atsevišķajām starptautisko tiesību normām, kas paredzēja sodīšanu par militārajiem noziegumiem. Sai sakarā pirmām kārtām jāmin 1907. gada Hāgas Konvencija par sauszemes kara likumiem un parašām, kura noteica dalībnieču valstu pienākumu saukt pie kriminālatbildības savas militārās personas par tīšu kultūras vērtību vai

vēsturisko pieminekļu iznīcināšanu un bojāšanu, 1929. gada Ženēvas Konvencija par ievainoto un slimo ciešanu atvieglošanu karojošajās armijās, kurā bija paredzēta kriminālatbildība par sliktu apiešanos ar ievainotajiem, slimajiem un militāro medicīnisko personālu, kā arī 1919. gada Versaļas miera līgums, kurš ietvēra Vācijas pienākumu izdot Antantes valstīm saukšanai pie kriminālatbildības vācu kara noziedzniekus.

Otrā pasaules kara laikā un pēc tā antihitleriskās koalīcijas valstis pieņēma vairākus starptautiskus tiesiskus aktus par kara noziedznieku sodīšanu. Svarīgākie no tiem ir šādi: Maskavas deklarācija par hitleriešu atbildību par izdarītajām zvērībām (1943); Londonas nolīgums par galveno ass Eiropas zemju kara noziedznieku tiesas vajāšanu un sodīšanu (1945); Nirnbergas Starptautiskā kara tribunāla Statūti (1945) un Tokijas Starptautiskā kara tribunāla Statūti (1946), kā arī šo tribunālu spriedumi; 1946. gada 11. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas Rezolūcija, saskaņā ar kuru Nirnbergas Starptautiskā kara tribunāla Statūti un sprieduma principi tika pasludināti par vispārātzītiem mūsdienu starptautisko tiesību principiem.

1948. gada Konvencija par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem uzlika par pienākumu dalībniecēm valstīm sodīt vai izdot personas, kas izdarījušas genocīda noziegumus. 1973. gada Starptautiskā konvencija par aparteīda noziegumu novēršanu un sodīšanu par tiem nosaka, ka apsūdzētais aparteīda noziegumā var tikt nodots jebkuras tādas valsts kompetentām tiesām, kuru jurisdikcijai apsūdzētais pakļauts, vai arī starptautiskam kriminālam tribunālam, kura jurisdikciju atzinušas attiecīgās valstis.

Tādējādi pēc otrā pasaules kara ir plaši attīstījušās tiesību normas, kas paredz fizisko personu starptautisko kriminālo atbildību par šādiem noziegumiem pret cilvēci: 1) par noziegumiem pret mieru, 2) par kara noziegumiem, t. i., par noziedzīgu kara likumu un parašu pārkāpšanu, 3) par cilvēku iznīcināšanu un vajāšanu pēc rasu un nacionālajām pazīmēm.

Personas, kas vainīgas šajos noziegumos, nevar atrasties valsts suverenitātes doktrīnas aizsegā. Turklāt 1968. gada 26. novembrī ANO Ģenerālā Asambleja pieņēma Konvenciju par noilguma termiņu nepiemērošanu kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci (tā stājās spēkā 1970. gada 11. novembrī).

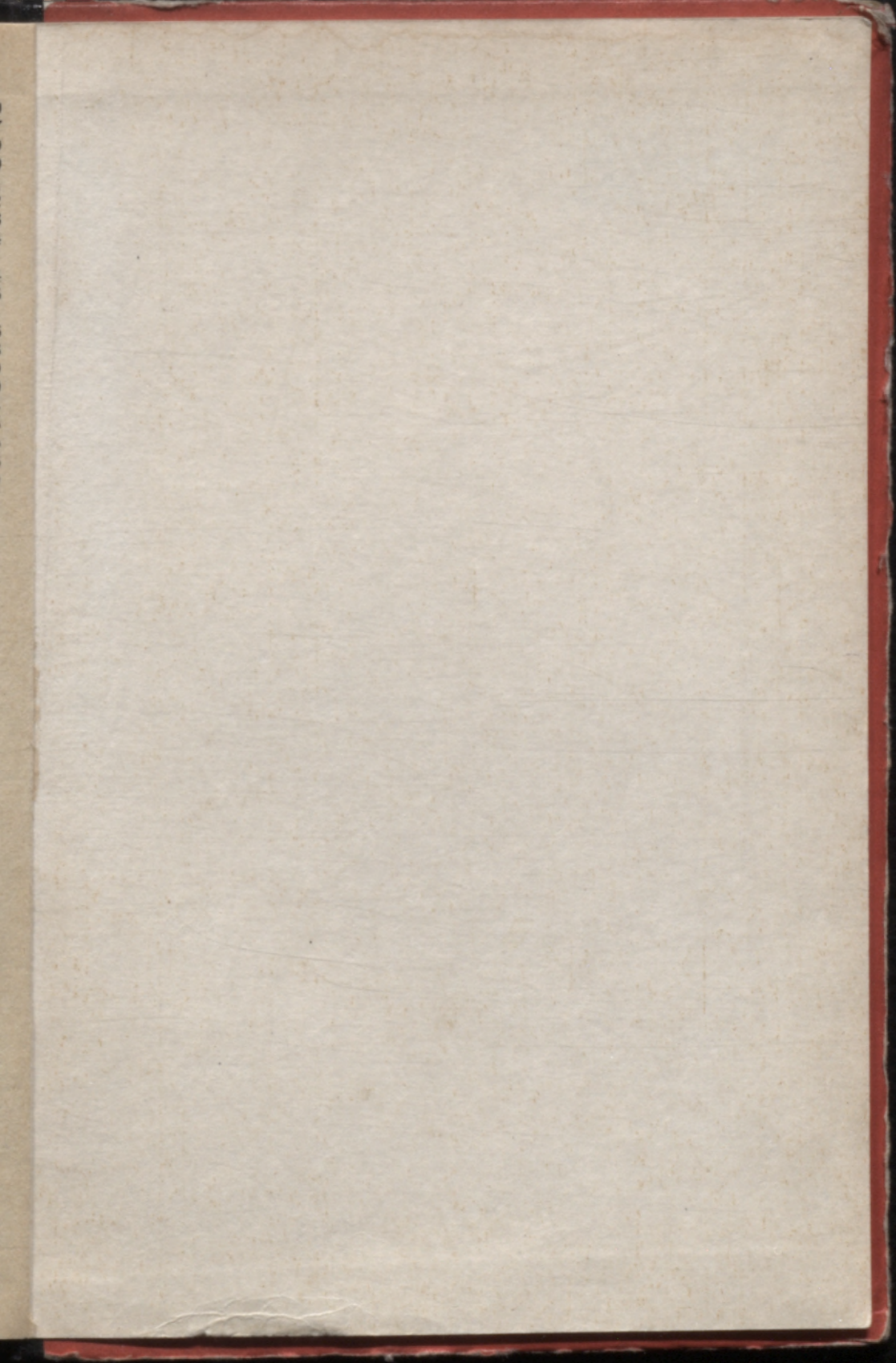
Indivīdu starptautiskajai kriminālajai atbildībai par starptautiskajiem noziegumiem ir svarīga nozīme starptautisko tiesību normu efektivitātes nodrošināšanā, un tā ir raksturīga iezīme, kas atšķir mūsdienu starptautiskās tiesības no pirmsoktobra laika starptautiskajām tiesībām.

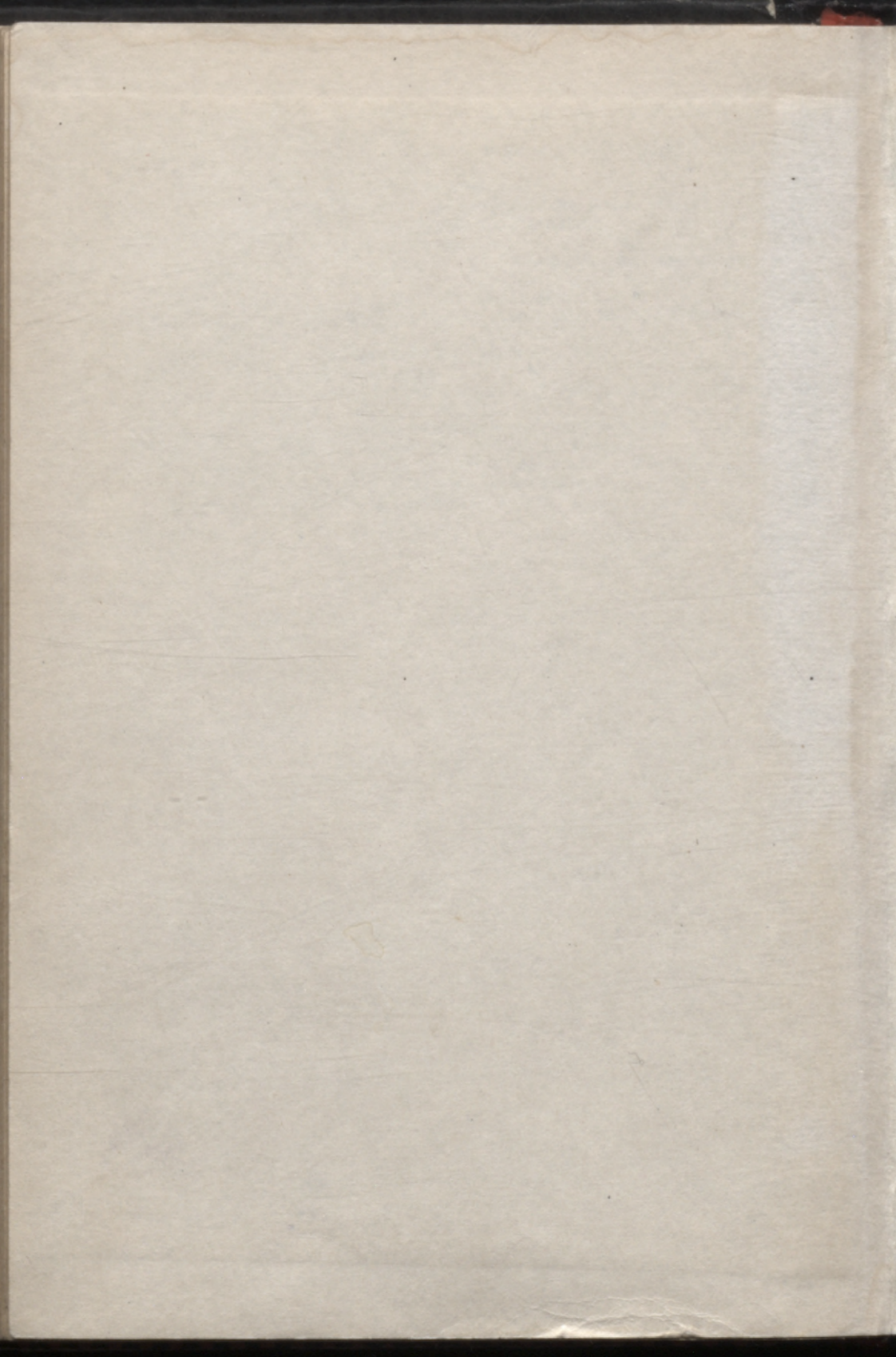
SATURS

Priekšvārds	3
Ievads	5
I nodaļa. Starptautisko tiesību rašanās un attīstība	7
1.§. Starptautisko tiesību izcelšanās un to vēstures periodizācija	7
2.§. Starptautisko tiesību attīstība vergturu valstīs Eiropā — Senajā Grieķijā un Senajā Romā	8
3.§. Feodālās sabiedrības starptautiskās tiesības	13
4.§. Feodālisma sairšana un starptautisko tiesību tālākā attīstība	15
5.§. Buržuāzisko starptautisko tiesību veidošanās	19
6.§. Reakcionārās tendences starptautiskajās tiesībās periodā, kad kapitālisms pāraug imperiālismā	24
7.§. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un mūsdienu starptautisko tiesību sākotne	26
II nodaļa. Mūsdienu starptautisko tiesību būtība un avoti	28
1.§. Trīs galvenās līnijas jaunu starptautisko tiesību izveidē	28
2.§. Mūsdienu starptautisko tiesību kopējais raksturs	29
3.§. Starptautiskās tiesības, starptautiskās attiecības un ārpolitika	29
4.§. Starptautisko tiesību avoti	30
5.§. Starptautiskās tiesības un valsts nacionālās (iekšējās) tiesības	33
6.§. Starptautisko tiesību kodifikācija	36
7.§. Mūsdienu starptautisko tiesību sistēma	38
III nodaļa. Starptautiskā juridiskā sistēma	39
1.§. Starptautiskās tiesības	40
2.§. Starptautisko organizāciju rekomendācijas	43
3.§. Starptautisko konferenču (apspriežu) nobeiguma akti	44
4.§. Starptautiskās tiesiskās attiecības	46
5.§. Starptautisko organizāciju iekšējās tiesības	46
IV nodaļa. Starptautiskās tiesības sociālistisko valstu attiecībās	47
1.§. Jauna tipa starptautisko attiecību būtība	47
2.§. Sociālistiskie starptautisko tiesību principi	49
3.§. Sociālistisko valstu sadarbības starptautiski tiesiskās formas	51
V nodaļa. Mūsdienu starptautisko tiesību subjekti	54
1.§. Starptautisko tiesību subjekta jēdziens, īpatnības, veidi	54
2.§. Starptautiskā tiesiskā atzišana	60
3.§. Valstu tiesību pēctecība	63
VI nodaļa. Starptautisko tiesību pamatprincipi	66
1.§. Pamatprincipu jēdziens	66
2.§. Pamatprincipu sistēma un to juridiskais saturs	68
VII nodaļa. Starptautiskās līgumtiesības	78
1.§. Starptautiska līguma jēdziens un tā juridiskā daba	79

• 2.§. Starptautiska līguma noslēgšanas kārtība un stadijas	82
• 3.§. Starptautisku līgumu juridiskais derīgums un nederīgums	87
• 4.§. Starptautisko līgumu spēks un izpilde	89
• 5.§. Stauptautiska līguma spēka izbeigšanās un pārtraukšana	91
VIII nodaļa. Iedzīvotāji un starptautiskās tiesības	94
1.§. Iedzīvotāju un pilsonības jēdziens	94
2.§. Pilsonības iegūšana	95
3.§. Pilsonības zaudēšana	96
4.§. Reintegrācija	96
5.§. Apatrīdi (bezvalstnieki; personas bez pilsonības)	97
6.§. Bipatrīdi (divvalstnieki)	97
7.§. PSRS un sociālistisko ārvalstu pilsonība	98
8.§. Ārvalstnieku tiesiskais stāvoklis.	100
9.§. Patvēruma tiesības	101
• 10.§. Cilvēka tiesību aizsardzības problēma	102
11.§. Starptautiskā sadarbība cīņai ar noziedzību	105
IX nodaļa. Teritorija starptautiskajās tiesībās	107
1.§. Valsts teritorija	108
2.§. Valsts robežas režīms	109
3.§. Valsts robežas grozīšanas juridiskie pamati un paņēmieni	113
4.§. Stauptautiskās upes un kanāli	115
5.§. Ziemeļu Ledus okeāna un tā jūru starptautiskais tiesiskais režīms	118
6.§. Antarktīkas starptautiskais tiesiskais režīms	120
7.§. Teritorijas demilitarizācija un neitralizācija	121
8.§. Apkārtējās vides aizsardzība	121
X nodaļa. Starptautiskās jūras tiesības	122
1.§. Starptautisko jūras tiesību jēdziens	122
2.§. Starptautisko jūras tiesību kodifikācija	123
3.§. Iekšējie jūru ūdeņi	124
4.§. Teritoriālā jūra un tās tiesiskais režīms	126
5.§. Atklātā jūra un tās tiesiskais režīms	129
6.§. Kontinentālais šelfs un tā tiesiskais režīms	132
7.§. Jūras šaurumu tiesiskais režīms	133
XI nodaļa. Gaisa tiesības	134
1.§. Jēdziens, vēsturiskā attīstība, avoti	134
2.§. Starptautiskās gaisa satiksmes tiesiskais regulējums	137
3.§. Valstu sadarbība gaisa satiksmes drošības garantēšanā	138
XII nodaļa. Kosmosa tiesības	140
1.§. Jēdziens un galvenie tiesību avoti	140
2.§. Kosmosa telpas un debess ķermeņu tiesiskais statuss	142
3.§. Kosmisko objektu tiesiskais stāvoklis	143
4.§. Starptautiskā atbildība, kas saistīta ar darbību kosmosa telpā	144
5.§. Kosmiskie sakari un kosmiskā meteoroloģija	146
6.§. Valstu sadarbība un savstarpējās palīdzības tiesiskie jautājumi kosmosa telpas izpētē un izmantošanā	148
XIII nodaļa. Diplomātiskās un konsulārās tiesības	149
1.§. Diplomātiskās pārstāvniecības	151
2.§. Diplomātisko pārstāvju klases un rangi	152
3.§. Diplomātiskā pārstāvja iecelšana, viņa misijas sākums un nobeigums	152
4.§. Diplomātisko pārstāvniecību privilēģijas un imunitātes	153
5.§. Personiskās diplomātiskās privilēģijas un imunitātes	154
6.§. Pastāvīgās pārstāvniecības pie starptautiskajām organizācijām	155
7.§. Konsulārās pārstāvniecības	156
8.§. PSRS Konsulārais reglaments	158
9.§. Tirdzniecības pārstāvniecības	160
XIV nodaļa. Starptautiskās organizācijas un starptautiskās konferences	161
1.§. Starptautisko organizāciju rašanās, to jēdziens un juridiskā daba	161
2.§. Apvienoto Nāciju Organizācija	164
3.§. Reģionālās starptautiskās organizācijas	176

	4.§. Starptautiskās ekonomiskās un citas specializētās organizācijas	180
	5.§. Starptautiskās konferences	187
✦ XV	nodaļa. Strīdu noregulēšanas starptautiskie tiesiskie līdzekļi	189
	1.§. Tiešās diplomātiskās sarunas	190
	2.§. Starptautiskā samierināšanas procedūra	191
	3.§. Starptautiskās arbitrāžas un starptautiskās tiesas procedūra	192
	4.§. Starptautisko strīdu izskatīšana starptautiskajās organizācijās	193
XVI	nodaļa. Starptautiskās tiesības un karš	194
	1.§. Marksisma-leņinisma mācība par taisnīgiem un netaisnīgiem kariem	194
	2.§. Konvencijas par kara likumiem un paražām	196
	3.§. Kara upuru starptautiskā tiesiskā aizsardzība. Mierīgo iedzīvotāju aizsardzība	196
	4.§. Militārās okupācijas tiesiskais režims	198
	5.§. Kultūras vērtību aizsardzība	199
	6.§. Kara operāciju starptautiski tiesiskā reglamentācija. Kara sākums	200
	7.§. Neitralitāte kara laikā un tās veidi	204
	8.§. Kara izbeigšana un tās starptautiskās tiesiskās sekas	205
✦ XVII	nodaļa. Atbildība mūsdienu starptautiskajās tiesībās	206
	1.§. Starptautiskās tiesiskās atbildības jēdziens	206
	2.§. Starptautisko tiesību pārkāpumi un to sastāvs	210
	3.§. Starptautiskās tiesiskās atbildības formas	211

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307076943

70 kap.